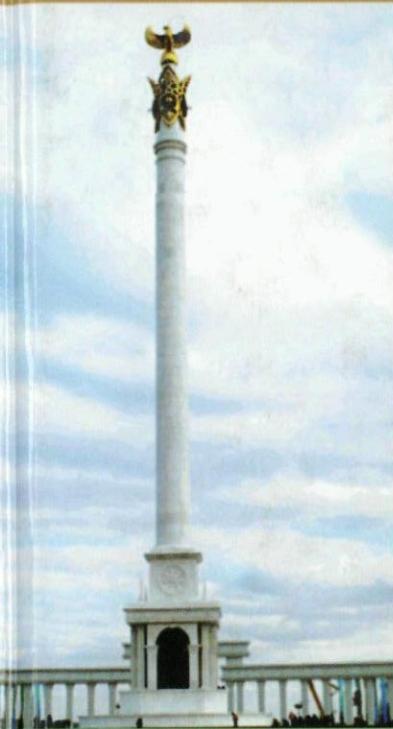

94(574) 49
Д 84 929
К

ЖҰМАБЕК ТӘШЕНЕВ

С. Дүйсен
Қ. Еңсенов

ҰЛЫ ДАЛА ТҮЛҒАЛАРЫ

бөтепегендеге Қазақстаннан бөлініп кетуі мүмкін жерлер

Ж. Тәшенев және басқа қайраткерлер қарсылық көр

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ФЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МЕМЛЕКЕТ ТАРИХЫ ИНСТИТУТЫ

Сейітқали Дүйсен, Қанат Еңсенов

ЖҰМАБЕК ТӘШЕНЕВ

«Литера-М» ЖШС

Алматы

2012

ОЖ 94 (574)
КБЖ 63.3 Каз
Д 87

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министри
Ғылым комитеті Мемлекет тарихы институты

Баспаға Мемлекет тарихы институтының Ғылыми кеңесі ұсынған

Тарих ғылымдарының докторы, профессор Б. Ғ. Аянаның редакциясымен
Редакторы. ҚР көтөм қайраткері, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты
Койшынара Салнараулы

Ғылыми басылым Абылай хан атындағы Қазак халықаралық киғаштар және әлем тілдері университетінің Конамдық ғылымдар кафедрасында талқыланды

Пікір жазғандар:

философия ғылымдарының докторы, профессор С.Ж. Кенжебаев,
тарих ғылымдарының докторы, профессор Н.А. Абдоллаев,
тарих ғылымдарының докторы, профессор Ә.И. Исмайлов

Дүйсен Сейітқали, Еңсенов Қанағай

Д 87 Жұмабек Тәшенев: Ғылыми басылым / Авт.: С.Дүйсен. Қ.Еңсөнов /
Б.Г. Аяғанының ред. Алматы: «Литера-М» ЖШС. 2012. - 320 бет.

ISBN 978-601-7235-20-8

Ұсынылыштың отырған ғылыми басылымда қазақ халқының көрнекіті қоғам кайраткері Ж.А. Тәшсеветің өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі деректерде негізинде жан-жакты сөз болады. Еңбекте тұлғаптың оскен орнасы, сибеккес араласуы, Қазақ КСР Жогары Қеңесі Торалқасының және Қазақ КСР Министрлер Қеңесінің төраңасы қызметін атқарған кайраткердің ел мен жердің тұғастыры үшін жүргізген күрестері, елли дамытуға қосқан улесі баяндалған

Зерттеу жұмысы тұлғаның коғамдық-саяси қызметін және елдік мәселелерін камтыйындықтан, көшілік қауымға арналған

100-40000-100000

ӘОЖ 94 (574)

221140

© Мемлекет тарихы институты, 2012
© «Литера-М» ЖШС, 2012

ISBN 978-601-7235-20-8

МАЗМУНЫ

АЛҒЫ СӨЗ	4
I. ЗЕРТТЕУДІҢ ТАРИХНАМАСЫ МЕН ДЕРЕКТЕРІ	
1.1. Тарихнама	8
1.2. Деректер	15
II. ӨСКЕН ОРТАСЫ ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТКЕ АРАЛАСУЫ	
2.1. Өскен ортасы	20
2.2. Еңбекке араласуы және Қызылжардағы қызметі	34
2.3. Ақтөбе облысының басшылығында	57
III. ЕЛ БАСҚАРУДАҒЫ ЕРЕН ЕҢБЕКТЕРІ	
3.1. Қазақстанның Жоғарғы Кенесін басқаруы	86
3.2. Оңтүстік Қазакстан аудандары үшін күрес	144
3.3. Үкімет басшысы қызметінде	160
IV. ОҢТҮСТИК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ	
4.1. Оңтүстік Қазакстанды дамытуға коскан үлесі	237
4.2. Ғылыми зерттеу еңбектері	259
4.3. Қайраткердің феномені	271
ҚОРЫТЫНДЫ	286
МУРАГАТ ҚҰЖАТТАРЫНЫҢ КӨШІРМЕЛЕРІ	
ЖӘНЕ ФОТОЛАР	289
ҚЫСҚАРТУЛАР ТІЗІМІ	305
ҚОСЫМШАЛАР	306

*Ежелден ер тілегі – ел тілегі,
Адал ұл ер бол туса – ел тиресі
Бауыржан Момышұлы*

АЛҒЫ СӨЗ

«Ер туып, жок елді бар қыла алмайды, Ел болса, ер туғызбай тұра алмайды. Тұсында әр заманың бір сұрқылтай, Ұксандар ата сөзі жай қалмайды», – деп атакты Монтай би айтқандай, ел болған соң тарихи-әлеуметтік белгілі бір оқиғаларға байланысты көптін ішінен сын сағатта қынаптан суырылған қылыштай жарқ етіп, көзге түсетін ерекше тұлғалар болады. Кешегі тоталитарлық жүйенің тар қыспағында ел мұддесі еншісінен айырылып, туған жері телімденіп, тартыска түскен сондай бір киын шақта өктем слдің өзімшіл саясатына қаймықпай қарсы тұрып, айбаттанып, ажалына қарсы шапқан текті елдің ұрпағы екенін танытып, шыбын жаңын шүберекке түйіп, ел мен жер үшін құрескен сондай тұлғалардың бірі – Жұмабек Ахметұлы Тәшенев еді. Жаксың жаманға, жүйрігің шабанға телініп, тағдырынды сырттан өзгелер шешіп жатқан киянаты мол сол бір әділесіз заманда елінің сртені, жерінің тұтастығы жөнінде үн шығару түгілі ойлаудың өзі катерге айналып тұрганда, басқа емес, компартия көсемінің өзіне жасқанып, жалтақтамай: «жок, жер берілмейді» деп кесіп айту – ердің ерінің ғана қолынан келер жүрек-жұтқандық болатын. Мұндайға халқын қалтқысызың сүйген, соның иглігі жолында басын бәйгеге тіккен ұлтжанды ұлы азаматтар ғана бара алса керек. Жұмабек Ахметұлы ерлігінің негізі де – сол елі мен жерін жантәнімен беріле суюінде, халқына алаңсыз қызмет етуді мұрат тұтуында жатканы даусыз.

Еліміздің өткен ғасырдағы тарихына қатысты сипаттама берген Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «Тарих толқынында» атты еңбегінде: «...Тоталитаризм сұмдықтарын сұнқылдатып қаншама тізбектесен де, оның жойқын кесапаты мен жымысқы жылымдығының сырын ұфына алмайсың. Ал шынтуайтында, жиырмасыншы ғасырдың тағылымы да,

өкінішке карай, әзірге көлеңкелі құнғырт жақтарынан ғана елес бағып отырған келсі жүзжылдықтың ықтимал сабактары да тізбектелген фактілерден гөрі байсалды байыптылыққа көбірек жүгінестің тәрізді» [1], – деп жазуында өмір шындығы бар. Ел басшысы кazaқ халқының басынан өткен қылыш заманның тарихын, ғоталитарлық жүйе басшылары жасаған қияннаттарын сараптай зерттеп, зерделеу арқылы ақиқатқа жету қажеттілігін алға тартады. Осыған орай Мемлекет тарихы институтының ұжымы «Ұлы Дала тұлғалары» сериясы бойынша еліне енбегі сіңген, қайраткерлік қарымымен танылған ірі тұлғалар жайындағы зерттеу сәбектерді жарыққа шығара бастаған болатын. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтан басталған тұлғалар шоғыры, енді міне, халқымыздың біртуар перзенті, белгілі мемлекет қайраткері Жұмабек Ахметұлы Тәшеневтің өмірі мен қызметіне арналған жаңа сәбекпен толыға түспек.

Кез келген дәуірдің ерекшелігі де, мәні де жеке тұлғалар арқылы анықталады. Тарихи тұлғаны заманы тудырып, халық құрметіне бөлейді. «Ер сын сағатта танылады» деген халық даналығының ақиқатын ұлттымыздың тарихы талай рет дәлелдеген. Елдің елдігі, ердің ерлігі сыналар кезде өмір сынағынан сурінбей өткен тұлғаның есімін халқы ұмытпайды. Құбыла сокқан саясат желі қаншалықты құйтырқы міnez танытканмен, тұлғалар тағдырын талқыға салып, ұрпак жадына салмақ салғанымен, бәрібір халық сүйікті перзентінің есімін жадында сақтап, түптің түбінде тиісті бағасын беріп, құрмет төріне шығарады.

Тәуелсіз Қазақстан тарихының кешбасшысы атанған академик Манаш Қозыбаев тарихи тұлғанын тарихтағы рөлін көрсету орайында былайша ой толғайды: «Біз тарихтағы тұлғаларға өте мұқият қарағанымыз абсолют. Көзі тірісінде мақтап, көзі тайғаннан кейін даттамай, тарихи тұлғаларды бір түсті бояумен мәнерлемей, азаматтығын айтып, кемшилігін көрсетіп, болашақта тағылым боларлықтай саяси портретін жасауымыз керек. Тарихи қайраткердің өмірі мен қызметі, оның жасап кеткен жақсылығы мен қателіктері арнағы зерттеу арқылы тарихқа хатталуы керек. Бұл біз үшін емес, болашақ тарих үшін керек» [2]. Несін жасырамыз, көп жылдар бойы елінің болашағы үшін күрессіп, небір батыл әрекеттерге барған, қаймықпай халық сөзін сөйлеген ерлеріміздің атын ашық айта алмай, саясат салқынының ызғарынан ытып, бүгежектеп келгеніміз де шындық қой. Тәуелсіздік беріен еркіндікгің арқасында бүгін Жұмабек Тәшенев және сол сияқты тұлғалар туралы зерттеулердің жазылуы сол кемшиліктердің орнын толықтырудың, замана шындығын ұрпакка өз болмысында жеткізудің бір шарасы болмак.

2012 жылы Мемлекет тарихы институты «Ұлы Дала тұлғалары» се-риясы бойынша Сейігкали Дүйсен мен Қанағ Еңсенов дайындаған қазактың біргуар азаматы, белгілі кайраткер Жұмабек Тәшенев туралы зерттеу еңбек те осы максаттан гуган. Кезінде тоталитарлық жүйеге қарсы іұрып, еліннің бірлігі, жерінің тұтастығы үшін күресін, содыр саясатын соққысына ұшыран, ғұрлі киянатауды бастаң кешірген кесек тұлғаның кайраткерлік көлбесін ашып, жас ұриаққа оның кісілік парасатын, пер-зенгік адалдығын, азаматтық ірілікін, ұлтжандылығын ұлғы етуді мұрат тұяды.

Жұмабек Тәшенев тәрізді тұлғалар туралы тарихи кітап жазу, олардың еліне, халқына сінірғен еңбегіне баға беру – аса жауапты іс, Отан тарихы ғылымы бойынша зерттеу жұмысымен айналысушылардың ерекше мән беріл, кезең ақиқатын ашып, терең зерделенуге тиісті тақырыптардың бірі. Өйткені, осындай ұлт кайраткерлерінің бейбіт күндегі ерліктері туралы әнгіме көп Халық озі сүйген перзентінің іс-әрекетін анызға айналдырып, оны кейде сл тілең інің символына айналар ерте ілік кейіпкерге айналдырып жіберетіні де бар. Соңдықтан мұндай зерттеулерде накты айғактық деректерге, күжат мәліметтеріне сүйене отырып, шындық пен әсерлеудің ара-жігі ашылып, тарихи бағасы берілуі шарт.

Ж.А. Тәшеневтің өмірі мен қызметін арнайы зерттеу арқылы оның тұлғалық болмысы жан-жақты қамтылып, ұлтжандылық қасиеті кеінен ашыла түсепек. Кайраткердің кеңестік дәүірде қызмет жасаған уақыты өте қызын кезең болды. Ол соғыс алдындағы ашаршылық пен қуғын-сүргінді көрді, бұғанасы бекіп, қабыргасы қаттай жатып, тылдағы халықтың ауыр сәнбекін бірге бөлісті, тың және тыңайған жерлерді игеру науқанынан басталған жер мәселесіндегі құйғыркы саясатқа қарсы тұрып, қаймықтай құресті, елім, жерім дегені үшін үкімет басшылығынан алышып, облысқа қуынды. Бұдан кейін де кеңестік жүйе гарапынан әділдетсіз жасалған теперіштер аз болған жоқ. Бірақ мұның бірде-бірі оны мұқата алмады. Қазак халқының қайтпас қайсар ұлы алған бағытынан қайтпады, билікке иілмеді, мансапқа сатылмады, перзенттік адалдығын, азаматтық ірілігін сақтап қалды.

Авторлар Ж.Тәшенев тұлғасын ғылыми тұрғыдан зерттеудің алғашкы қадамын ғана жасады. Кеңестік қылы заманда жоғары басшылық қатарында болып, елі мен халқы үшін аянбай еңбек еткен тағдыры күрдесіл тарихи тұлғаның шынайы болмысын ашып, накты тарихи бағасын беру бір зерттеумен бітпейтін іс. Алдағы уақытта бүгінгі ігі бастама

жаласын тауын, тарихи тұлғаны жаңа кырышан танытатын толымды зерттеу еңбектердің жазылатыныңғына сенімдіміз.

Қазак елінің еркіндігі мен жерінің тұтастыры үшін күрес жүргізген нар тұлға, кайсар азамат Жұмабек Ахметұлының өмірі мен коғамдық саяси қызыметінің өскелен үрпакка берер өзіндік тағылымы мол. Авторлар дайындаған ғылыми зерттеуді жарыққа шығаруға көмегін тиізген Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағаты директорының орынбасары Н.П. Кропивницкиге, қызыметкерлер М.Ғ. Жылысбаева, А.Қ. Рахымбаеваларға, Қазақстан Республикасы Президенті мұрағаты директорының орынбасары В.М. Чупровка, қызыметкерлер Б.А. Қасенов, А.Н. Бақтыбаеваларға, Солтүстік Қазақстан облысы мемлекеттік мұрағатының директоры С.З. Мәлікова, Ақтөбе облысы мемлекеттік мұрағатының директоры Н.Н Құлбаева, қызыметкерлер С.А. Книжник, А.Б. Ізглеуова, А.Мақсатқызына, Астана қалалық мемлекеттік мұрағатының қызыметкері Е.Г. Кулаковаға, Оңтүстік Қазақстан облысы мемлекеттік мұрағатының директоры А.Б. Мұнашев, директордың орынбасары А.К. Исаева, қызыметкер Х.Кишиқбаеваға, Шымкент қаласының тұрғындары, ел ағалары М.Ауанасов, Ә.Исаевқа, Мемлекет тарихы институтынан кітапты оқып, ұсыныстар мен пікірлер білдірген З.О. Дүкеибаева, Қ.М. Ерімбетова, Ж.Н. Қалиевтарға, материалдар жинақтауга көмектескен ғылыми қызыметкерлер Д.Аманжолов, Е.Нәсіп пен дизайнер Ж.Нұрғожиналарға, Жұмабек Ахметұлының отбасылық мұрағатын сақтаң және оны ғылыми еңбек жазуға ұсынған Саян Тәшеневкс, Жұмабек Ахметұлы гуралы есегелік әнгіме, сұхбат берген қоғам қайраткерлері С.Кенжебаев, К.Салыков, Қ.Тоқабаев, С.Құрманғожин, М.Байғазиндерге алғыс айтамыз.

*Б.Ғ. Аяган,
ҚР БІМ ғК Мемлекет тарихы
институтының директоры,
тарих ғылымдарының докторы,
профессор*

I. ЗЕРТТЕУДІН ТАРИХНАМАСЫ МЕН ДЕРЕКТЕРІ

1.1. Тарихнама

Қашанда ел өмірінде слесулі орын алатын тұлғалар болады. Олар өздерінің қажыр-қайратымен, перзенттік борышын адал атқаруымен, халыққа қалтқысыз қызмет етуімен ерекшеленеді. Міне, осындай азаматтардың бірі – Жұмабек Ахметұлы Тәшенев еді. Өкінішке қарай, кезінде кеңестік билік қайраткерді қызметінен алғып, есімін ел арасынан ұмыттыруға барын салды. Бұл сол кеңестік билік үстемдік құрган заманың құқайы болатын Бірақ, қайсар рухты қазақ қайраткері ешқашан мұқалған емес. Өмірден өткеніне еңбекке араласып, өмірлік тәжірибесін елдің есіп-өркендеуіне жұмсаумен болды.

ХХ ғасырдың 30-жылдарының ортасынан 80-жылдардың ортасына дейін Қазақстанда қызмет атқарған Жұмабек Ахметұлының заманы Қазақ елінің гарихында аумалы-төкпелі кезендермен тұспа-тұс келді. Бұл уақытта саяси күғын-сүргін, соғыс, халық шаруашылығын калпына келтіру, тын игеру сиякты науқандар қауырт жүргізіліп жатты. Жұмабек Ахметұлы осы науқандардың бәріне де белсене араласты, казак халқының жері мен елі үшін еңбек етіп, құресе білді. Жастағынан еңбекке араласып, елдің есіп-өркендеуіне өзіндік үлесін косты Қазақ халқының басына түскен сын сағатта қасқаиып тұрып, елге қорған болды, құресті. Қарсыластары қатардагы кара жаяу емес, қызыл империяның азулы басшылары болатын Қайраткерлік танылып, саяси өктемдіктің қыспағына төзімділік танытты.

Осы уақытқа дейін казақ халқының осындай біртуар абзал азаматы жайлы арнайы зерттеу еңбектің жазылмай келгендей ойланарлық жағдай. Тек еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін ғана ол жөнінде көзқөргендердің естеліктері мен газеттік шағын мақалалардан құралған бірнеше жинақ жарық көрді. Алайда олардың бәрі бірдей мұрағат деректеріне негізделмеген, ғылыми нақтылығы шамалы дүниеслер еді. Сондықтан да тақырыптың зерттелу аясын кеңейтіп, қайраткердің өмірі мен қызметіне қатысты мұрағат деректерін тауып, оларды кезеңдік мерзімдерге қараңыз жүнелеп, әрқаиссызына жан-жақты талдау мақсатында жарық көрген осы еңбектерге жеке-жеке тоқталып, арнайы атап өтуді жөн көрдік.

Еліміз тәуелсіздік алған уақыттың алғашқы жылдарында тарихты ұлттық мұдде тұрысынан қаита сарапап, ой слегінен өткізіп, ашып жазуда академик Манаш Қозыбаевтың аткарған еңбегі ерен болды. Фалым «Дерек – тарихи дәлел» деген тақырыpta откізіп дөңгелек үстелде «Тарих эпизодтардан ғана тұрмайды» деп аталатын баяндамасында кеңестік тоталитарлық жүиенің оқтем саясат жүргізгені және оған қарсы шығып, ел мен жер, ядролық синақтарды болдырмау үшін құрескен Ж.А. Тәшенев сияқты азаматтардың қайраткерлігін әділ бағалаудың жолын көрсетті [3].

Қайраткердің қоғамдық-саяси қызметінс көзінде Жұмабек Ахметұлының қызметтес сергі болған, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Бірінші хатшысы Дінмұхамед Қонаев кейіні өзінің «Өті дәурен осылаи» атты естелік кітабында сол кездің саяси ахуалын жан-жакты талдап, барынша ашып көрсетті [4]. Онда Жұмабек Ахметұлының аткарған қызметіне асқан жауапкершилікпен қарайтын талапшылдығын, ұстанымынан айнымайтын принципшілдігін көзі көрген күәгер ретінде баяндаи келип, оның жоғары лауазымды қызметтен алынуы жағдайына арнаиы тоқталып, жасалған қияннаттардың сол кездегі кеңестік жүйеге тән екендігі сөз болады.

Осындай жағдаидың шындығын сол кезде басшы қызметте болған қазақтың ардақты азаматтарының бірі – Бәйкен Әшімов те өзінің «Ел сенимі ең қымбаттың» деп аталатын естелігінде біршама ашып көрсетті. Ол да Жұмабек Ахметұлының еліміздің онтүстік және солтүстік өңірлеріндегі жер үшін болған тартыска белсene араласып, қайтпас қайсарлық көрсеткенин, ұйымдастыруышлық қабылеті жоғары, іскер де тәжірибелі қайраткердің қандай қыспакқа ұшырап, қалай қызметтен алынғандығын үлкен голғаныспен жазады [5].

Ж. Тәшенев жөнінде алғашқылардың бірі болып қалам тартқан жаушы Әди Шәріпов болды. Ол өзінің «Көргенім, көnlіме токығаным» атты естелігінде қазақ-өзбек шекарасы арасындағы тартыска кеңінен тоқталып, сондағы Жұмабек Ахметұлының төрағалығымен өткен мәжіліс ҳаттамасындағы деректерге сүиене отырып, империя басшылығының талаптарына қарсы шешім қабылдаған қайраткердің батыл қадамдағына күәгер ретінде мәлімсттер келтірген [6].

Ал Ж. Тәшеневтің қоғамдық-саяси қызметіне қатысты тарихшы, профессор Бейімбет Ермұханов болса, өзінің зерттеу мақаласында «Кеңестік тоталитарлық жүйеге ашық қарсылық көрсетіп, 1960 жылдары Қазақстанның бес облысын алып қалуга, халықтың бағына қарай ер мінезді қайраткер Ж.А. Тәшенев шықты. Бірақ, өкінішке орай қайраткер-

дің ошпес ерлігі әлі дұрыс бағаланбай келеді» [7]. – деп өкініш білдіреді. Мұнда да тарихшы ғалым қайраткердің ерлікке тән енбегін жоғары бағалап, оның қоғамдық-саяси қызметтің өзіне лайық бағасын алуы көрекітін атап көрсетеді.

Қайраткерлін замандасты Сағындық Жұнісұлы Кенжебаев та ойнин «Бәрі құрбан ағамекен жолында» дең аталатын макаласында Ж.А. Тәшев-негівтің қоғамдық-саяси қызметтіне баға бере отырыш, қызыл империяның сипатын былайша баяндайды: «Кесеңстік саяси жүйенің бір ерекшелігі өзі осіріен, халық қалаган, сол жүйені нығайтуға өмірін сарп еткен азаматтар карсы келе қалса, оларды су түбіне жіберуге ешбір шімірікпестен, кыр сонына түсін күртпай, тыныш таппайтын еді. Өмірінің сонына дейін кедергілерден құрсау құрып гасгайтын. Міне, осыдан елім, жерім, халқым дәп азапқа түсетін азаматтар құтылмайтын. Сондыктан, қайраткер де саяси билеп-төс ісушилердің ұзын құрығынан құтылмағы» [8]. Бұл – сол жүйені көзімен көрген, қызмет жасаған қоғам қайрагтерінің замана шындығын баяндауы еді.

Жұмабек Ахметұлының ел алдында абыраймен атқарған істерін Төре Болатов өз зерттеу енбесінде әділ бағалап өткен. Ол: «Қайраткер (Ж.Тәшев) Қазақстанды бөлшектеу саясатын ұстанған Н.С. Хрущевтің жымысқы піғылын бірден сезіп, халқы үшін басын гігіп, аждағаға қасқырап қарсы шықты. Бұғінгі үрпақ санасында Жұмекенің айға атылған арыстандай айбарлы бейнесі қалды. Уакыт өткен сайын оның өз халқына деген қадір-касиегі бұрынғыдан да артып, ор ұлғасы асқақтаап, асқарланып барады» [9], – деп тұжырым жасаған.

Ақмолалық Ұлы Отаң соғысының ардагері, құрметті теміржолшы, Ж.Тәшеневтің жерлес інісі, әрі құласы Токабаев Қаматай ақсақал Жұмабек Ахметұлы өмірден өткеннен бері сол кісінің мұрасын жинап, насихат-тап талмай іздесіп келеді. Облыстық және қалалық газеттерде бірнеше макала жариялады. Кезінде Ж.Тәшенев қызмет еткен барлық облыстардың экімдеріне (Астана, Алматы, Ақтөбе, Солтүстік Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан) арнайы хат жазып, Ж.Тәшеневті еске алу, оның қызметі мен ерлігін насихаттауға байланысты іс-шаралар өткізу туралы ұсыныстарын жасап, сол жағандарына тиесігі жауап та алып отырган [10].

Ж.Тәшеневтің үлкен қызметтөн алынып, Шымкентке келуінے және осында қалай жұмыс аїкарғанына катысты жазушы Еркінбек Тұрысовтың есегелігі бар. Онда жазушы қазактың қайсар азаматы туралы көргенін, конілінс түйгенін көркем тілмен тартымды баяндаған. Жоғары қызметтінен шеттетіліп, Оңтүстік Қазақстанға төмендегі келгенине карамай,

халыкка адаптырылған жасаудың болғанын, соған сай ел ішіндегі беделінің бұрынғыдан зораймаса, кемімегенін, адамгершілік биекіктен бір мыскада болса да томендемегенін сүйіспен шілдікен әңгімелейді [11].

Журналист Жұмамұрағ Тұяқбаев Ж.Тәшеневпен Шымкенттегі кезінде таныс-біліс болған, ол кісімен талай сырласқан адамның бірі болған. 1996 жылы Шымкенттің «Қасиет» баспасынан шықкан «Парызын өтеген перзент» атындағының тәң жарымын Жұмабек Ахметұлының өмірі мен қызметіне арналған [12].

Жұмабек Ахметұлының қоғамдық-саяси қызметі және экономикаға қатысты сәбектерін сарапаған профессор Фарай Сагымбаев өзінің «Жұмабек Тәшенев» деп аталатын ғылыми макаласында тұлғаның ерен еңбегін, қажыр-кайратын ерекшелей отырып, ол ел баскарған уақыттағы республиканың экономикалық жағынан дәүірлеи өсүін накты дәлелдермен атап көрсеткен [13].

Казак халқының қайраткер азаматы туралы 1998 жылы профессор Мұқаш Елеусізовтің естелігі жарық көрлен. Онда автор Жұмабек Ахметұлымен жас кезінде кеңдескенділік іш, барлық қоғамдық-саяси қызметі мен күрестеріне күә болғандығын ерекше толғаныспен баяндаған. Бұл есептің ерекше құндылығы автордың қайраткердің өзімен болған сұхбатына негізделгендей інде деп айтуда болады [14].

Ж.А. Тәшеневтің өмірі мен тарихына қатысты Ұлттық қауіпсіздік органдының ардагері Амантай Қәкен 1995 жылдан бері зерттеулер жазып, баспасөз бетінде макалалар жариялады [15]. Автор зерттеулерінде Жұмабек Ахметұлының қоғамдық-саяси қызметін, қайраткерлік, іскерлік және адамгершілік касиеттерін жаңа қырынан көрсетіп, деректік негізде жан-жақты, мазмұнды баяндай білген.

Қайраткердің азаматтық келбетіне қатысты үзенгілес, қызметтес болған Аманолла Рамазанов өзінің «Өрелі азамат еді» деген макаласында: «Жұмабек Ахметұлының сыртқы бейнесі киссаларда жырланатын ба-тырларға ұқсас болып келген. Қарсыластары олай лактырса да, былай лактырса да жауырыны жерге тимей, аяғынан тік тұратын, жығылууды білмеген палуан тәрізді. Жұмекең төртбақ келген, қырғи қабакты, аксары кісі болатын. Денесі ғұтас еді. Кой көздері тіктеп караңанда, кімді болса да жасқандырып тастайтын. Сейлеғен сөзінің аныктыны мен нық айтылуынан бойында қажымақ қайрат, жасымақ жігер бары айқын сезіліп түрушы еді. Содан да оған қарсы сөз айтуда кез келгенниң батылы жеңе бермейтін» [16], – деп суреттейді. Бұл замандасты тарапынан берилген әділ баға екені анық.

Кеңестік кезеңдегі Қазақстанның оқиғалары мен құбылыстары баяндалған «Қазақстан тарихының» 4-томында Ж.А. Тәшеневке қатысты біраз мәліметтер көлтірілген [17]. Бұл қайраткердің ел тарихында өзіндік орны бар екендігінің күесі. Жалпы, кеңестік қызыл империяның әміршіл-әкімшіл бағытына қарсы шығып, ұлт мұддесі мен жердің тұтастығын корғауы үлкен ерлік еді.

Көрішал Асан-Атаның «Шынжырда өткен жолбарыс» [18] атты еңбегінде Жұмабек Ахметұлының қайраткерлігін баяндайтын естеліктер мен ғылыми мақалалар топтастырылған. Қайсар рухты қазақ азаматының слабасқаруға араласуы, енбек жолы, тағдыры мен тарихы баяндалады.

Бірақ, Ж.Тәшенев еңбегін айтуда келгенде тарих ғылымдарының кандидаты Көрішал Асан Атадан (ресми құжатта Асанов Көрішал – авт.) басқа қазақ тарихшылары ондаған жылдар бойы үнсіз қалды. Тек Манаш Қозыбаев пен Бейімбет Ермұханов кана өздерінің 90-жылдардағы макалаларында жол-жонекей бір-екі сөзбен ғана Ж.Тәшенев еңбегінің кейір кырларына ғана тоқталып өткен.

Қайраткердің өмірі мен тарихына қатысты Саян Тәшенев, Әштар Жолдасов, Керімбек Сыздықов, Ұлықпан Бәшен, Жолдыбай Базаровтардың құрастыруымен «Жұмабек Тәшенев туралы естеліктер» [19] жинағы 2005 жылы жарық көрді. Онда қайраткердін замандастары, қоғам қайраткерлері жазған естеліктер топтастырылған. Бұл жинақтың маңыздылығы қайраткердің қоғамдық-саяси қызметін әр қырынан бағалаған авторлардың естеліктерімен ерекшеленеді.

Ж.А. Тәшенев туралы деректер жинап, халыққа насиҳаттап жүрген журналист Жолдыбай Базаров өз сәнбенінде: «Қазақ даласы дүрбеленге толы XX ғасырдың басында өзін корғау үшін тағы бір ұлын өмірге әкелді де, арынды айбат, абдырауды білмейтін ақыл, зеректік пен зейінділікті, кеменгерлікті Күн нұрымен, Арканың керімсал самалымен бойына сіңірді де, құрес аланына аттандырып салды. Сол бір аумалы-тәкпелі кезеңде балалықтың еркелігін, жастықтың желігін жүргегінен ерте ысырып, бесіктен белі шықпай жатып, жасанып жауға аттанған Алпамыс батырдың занды жалғасындағы атқа қонған азаматтардың бірі, әрі біреgei Жұмабек Ахметұлы Тәшенев еді» [20], – деп қаһарманның қазақ тарихындағы рөлін әсерлі, бейнелі оймен бедерлейді.

Қазақ халқының қайсар азаматының өмірі мен қызметіне қатысты К.Ы. Ысқақованың үш зерттеу мақаласы жарық көрген. Автор еңбенінде қайраткердің өмір тарихы, азаматтық ерліктері баяндалған. Сонымен кагар, зерттеуші: «Жұмабек Ахметұлы экономикадағы, саясаттағы қур-

делі мәселелердің көбін халық мұддесіне сай шешуғе болатындығына күмән келтірmedі. Жалғак бұлталаңға салмай-ақ, нақты жұмыс істеу тәслин қолданды. Кеңестік саяси жүйенің билеп төстөуешілеріне тұра караудан тартынбады, өз пікірлерін жариялаудан жасқанбады, көнілге түйін ойларын батыл айтып жүрді» [21], – деп әділ бағалаған.

Қазақстанның тәуелсіздігі кезеңінде Ж.Тәшенев есімін алғаш рет мектептің тарих оқулығына (2009 ж.) енгізген тарихшы ғалым Б.Ғ. Аяған болды. Сол жылы «Қазақстанның казіргі заман тарихы» атты 9-сынып-ка арналған, өндөліп, толықтырылған екінші басылымында ол: «Белгілі мемлекет және қоғам қайраткері 1955–1961 жылдары Қазак КСР-і Жоғарғы Кенесі, Министрлер Кенесі төрағасы қызметін аткарған Жұмабек Тәшенев қазақ жерінің аумактық тұтастының сақталуына көп еңбек сіндерді» [22], – деп жазды.

Тарихшы О.Х. Мұхатованың «Өз заманының ірі тұлғасы» атты ғылыми макаласында қайраткер туралы: «Төл тарихымыздан мәлім: республика басшылығында болғандардың бәрі ел арасында, халық аузында бірдей бағаға ие бола бермеген. Олардың кейбіреулері көзі тірісінде мактальып жатса, енді біреулері баки дүниеге аттанған тұста датталып, шынайы бағасын алып отырған» [23], – десе, профессор Сейтқасым Боранкулов өзінің «Тегеуірінді Тәшенев» атты естелігінде: «Жұмабек Ахметұлы Қазақстанда ұзақ жылдар қызмет атқарып, еңбегі сіңген, Қазақстан үшін жоғарғы жақтармен арыстандай алыскан, жолбарытай жұлысқан өзге кадрлар еңбегі неге еленбейді?» [24], – деп сұрақ таставиды.

Қайраткердің қоғамдық-саяси қызметінің қатысты жазушы М.Байғазиннің құрастыруымен «Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және казіргі патриоттық тәрбие» [25] атты ғылыми макалалар жинағы қайраткердің 95 жылдық мерейтойына орай жарыққа шықты.

Осы орайда Ж.А. Тәшенев туралы алғашқы естеліктер мен мақалалардың негізінен ол дүниеден өткен соң жарияланғанын атап өткен жөн. Бұл істі ең алдымен Ж.Тәшенев 25 жыл қызмет өткен, халқының сүйіспеншілігіне бөлеккен Шымкент өңіріндегі өзімен қызметтес болғандар, ақын-жазушылар мен журналистер бастады.

Араға 10 жылдай уақыт салып философ А.Айталау, экономист ғалым Ж.Шымшықов [26], тарихшылардан Х.Әбжанов [27], Қ.Ахметов [28] Ж.Тәшенев туралы мақалалар жариялады.

Ерекболат Қабылдиннің бірнеше жылдан бері осы тұлғаға байланысты танымдық мақалалары республикалық «Егемен Қазақстан», «Астана ақшамы» және тағы басқа облыстық, аудандық басылымдарда жарық

көрлі [29]. 2010 жылы наурыз айында Е.Кабылдиннің үйимдастыруымен Ж.Тәшеневгің еңбек еткен жер «Жібек жолы» (бұрынғы Ново-Александровка) ауылының мектебінде ғылыми-практикалық конференция өткізділді.

Ал журналист Нәзира Байырбек Елордада тұратын Ж.Тәшеневтің келіні Рысалды Тәшеневаға (Ж.Тәшеневтің марқұм болған Саят деген баласының жұбайы – авт.) «Тәшенев көшесімен откенде» [30] атты біркатаρ сұраптар қойып, мазмұнды сұхбатын жариялады.

Ж.Садырова Астана қаласының әкімі И.Н. Тасмағамбетовке мынадай мазмұнда елордалық газеғ арқылы сауал жолданты: «Қандай алмағайып заман болсын, туған еліне тірек болып, кол бастиған, талай ұлы тұлғаларымыз болды. Солардың бірі – Жұмабек Тәшсін. Қазактың біртуар ұлы 1915 жылы 20 наурызда Ақмола облысының Аршалы ауданындағы Александровка селосында дүниеге келген. Тәшенев – нар тұлғағана емес, үлкен қайраткер, халқының болашағы үшін тайталасқан ұлы күрескер. Сол айғандай, «елім», «жерім» деп өмір сүрген бабаларымыздың армандаған мақсаттарына, тәуелсіздігіне кайта ие болған елімізде оған құрмет көрсету әбден орынды. Астанадағы «Полевой» көшесі Ж.Тәшенев есімімен ауыстырылғанын естіп, қуанып қалдық. Бірақ, ардақты азаматымыздың аты-жөні дұрыс жазылмағанын көріп, жасып қалдық. Дұрысы – Ташенов емес, Тәшенев. Көше атауы дұрыс жазылуына ықпал етсеңіз» деп, назын білдірген екен.

Қала әкімі Иманғали Тасмағамбетов оқырман сыйнын дұрыс қабылдап, сол газет арқылы томендеғідей жауап қайтарады: «Жібек, сіздің ес-кертпеніз орынды. Астана қаласының Мемлекеттік мұрагатында оның өз колымен жазылған өміrbаянында «Ж.Тәшенев» деп көрсетілген жеке іс-парагының көшірмесі сақталған. Сондыктан да, Қазакстан дамуына комакты үлес косқан Ж.Тәшеневтің тегінің жазылуын өзгерту туралы мәселе қалалық мәслихаттың кезекті сессиясының карауына енгізілетін болады» [31], – деп жауап қайтарады.

Өмірі өнеге, еңбегі үлгі болатын Ж.А. Тәшеневтің елеусіз қалған есімі казіргі жас ұрпакты да бей-жай қалдырmasa керек. Мәселен, Жібек Садырова Астана қаласындағы №56 мектептің 10-сыныбында оқып жүргендеге-ақ, тарих ғылымдарының докторы, профессор З.Е. Қабылдиновтың жетекшілігімен Ж.А. Тәшеневің өмірі мен қызметін карастырды. Нәтижесінде, «Астана ақшамы» газетінде «Жампозы еді халықтың» деген мақаласын жарияласа, 2010 жылы «Жұмабек Тәшенев: қоғам және мемлекет қайраткери» [32] атты кітапша шығарғанын атап өткениміз жон.

Кеңестік Қазакстандағы бірінші басшы қызметтін атқарған Жұмабай Шаяхметов туралы З Қабылдинов озінің ғылыми макаласында оның камкорлық жасап осірген жастарының ішінде бірқатар жастармен бірге Жұмабек Тәшсөнші болғандығы аталады [33]. Бұтан елдің болашағы үшін жастарға сенім артып, олардың окуға баруына, мамандануына Ж.Шаяхметовтің ерекше көніл бөлі ен басшы болғандығы да байқалады.

Қазактың кайраткер ұлының қызметтеге көрген Оңтүстік Қазакстан облысының азаматы Әлімжан Исаевтың «Өмірі өнеге болған Жұмекең» деп агалагының макаласы жарық көрген. Онда автор. «Кайраткер кандай мәселеге болмасын әділдікпен қарап, белсеніп шығып, қызына сойлең, көзкарасын батыл қорғай білген. Өзінің қарақан басын ойламай, іск ҳалықтың күйін күйгеп, жырын жырлап «халық үшін жан пидада!» – деп өткен асқақ рухты Жұмабек Ахметұлы Тәшенев гағдыр-тариҳы, атқарған ісі егеменді елдің жастарына онегес» [34] деп, тұжырымдайды.

Кайраткердің ерліктерін көзімен көріп күэ болған аға ұрпак, тарихтагы еңбегін енді біліп жатқап кейінгі буын өкілдері анызға айналған қаһарманнның рухына бас иеді. Бұл айтуды тұлғаның ерлігін республика халқына насиҳаттап жүріен Хайдар Арыстанбеков, Дінмұхамед Конаев, Бәйкен Әшімов, Сағадат Нұрмагамбетов, Сағындық Қенжебаев, Faray Saғымбаев, Керімбек Сыздықов, Қарішал Асанов, Сабыр Қасымов, Ұлықпан Бәшенов, Амангай Қекен, Мейрам Байғазин, Жолдыбай Базаров, Ерекболат Қабылдин, 1 б. ғалымдар мен қаламгерлер және зерттеушілер барышылық. Жұмабек Ахметұлының енбектерін ұлтына таныту жолында көп еңбек сініруде. Ұлтжанды азаматтардың араласуымен Жұмабек Ахметұлы туралы мерзімді баспасөз бетерінде бірқатар естеліктер, зерттеу материалдары жарияланып, Алматыда, Оңтүстік Қазакстан облысында бірнеше кітаптар жарық көріп, «Қазакстан» ұлттық энциклопедиясына омірбаяны жазылды.

1.2. Деректер

ХХ ғасырдағы қазақ елінің кеңестік қызыл империя құрамында болған уақытындағы тарихи оқиғаларға қатысты мәлімет беретін құжаттық деректер мұрағатта молынан сақталған және олар мазмұны жағынан сан алуан болып келеді. Мұнда кеңестік Қазакстанда басшылық қызмет атқарып, сл басқаруда ерден еңбек сіцирген қайрақтер Жұмабек Ахметұлы Тәшеневке қатысты деректер де барышылық. Бірақ, соған қарамастан, кеңестік дәүірде және тәуелсіздіктен кейінгі уақыттарда осы деректер-

ге негізделген толыққанды ғылыми зерттеу енбектері жазылмай келді. Олай болуының өзіндік себептері де бар еді. Тоталитарлық әмршіл-әкімшіл жүйе басшылары өз айткандарына көнбекендерді жоғары қызметтөн шеттестіп, тұқырытып гастауға дайын тұрды. Олар туралы жазуға, айтуға, тілті, атын атауға тыйым салынды. Тек еліміз егемендікке қол жеткізген уақыттан кейін ғана ғалымдар, жазушылар, қоғам қайраткерлері және қайраткердің өзімен бірге қызметтес болған замандастары ол туралы мақалалар, естеліктер жаза бастады. Осы орайда казақ халқының: «Алтынды құм бүркей алмайды» деген көрекендікпен айтылған аталы сөздің астарлы сипаты осы қазақ қайраткерінің өмірі мен қызметіне қатысты айтылғандай еді. Бір кезде әділестіздікпен қызметтінен тайдырылып, саяси өктемедік көрсетіп, тұқырткан империя басшыларының әрекетіне уақыт төреши болып, ер енбегін елінің тануына мүмкіндік туғызыды.

XX ғасырдың 30-жылдарының ортасынан 80-жылдардың ортасына дейін қоғамдық-саяси қызмет атқарған қайраткердің енбегін саралауда отандық мұрағат қорларының маңызы айрықша. Бұл ретте мұрағаттар республикалық және облыстық деңгейде екендігін атай кеткеніміз жөн. Мәселен, зерттесу тақырыбының деректемелік негізін құрайтын мұрағаттарды атай кетсек:

1. Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағаты;
2. Қазақстан Республикасы Президенті мұрағаты;
3. Солтүстік Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағаты;
4. Ақтөбе облыстық мемлекеттік мұрағаты;
5. Оңтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік мұрағаты, Шымкент қалалық мұрағаты және Шымкент өнірлік мұрағаты;
6. Жұмабек Ахметұлының отбасылық мұрағатында сақталған құжаттық материалдар.

Енді осы деректер тобының мазмұнына жеке-жеке тоқталайық.

1) ҚР ОММ (Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағаты). 1109-кор (Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасы) құжаттары және 1137-кор (Қазақ КСР Министрлер Кенесі) материалдары қаулы, қарар, хаттама, баяндамалардан құралған.

2) ҚР ПМ (Қазақстан Республикасы Президенті мұрағаты) материалдарынан 708-кор (Қазақстан Коммунистік партиясының Орталық Комитеті) құжаттары қаулы, қарар, есеп, баяндама, хаттама, бұйрық, шешімдерден тұрады.

3) СҚО ММ (Солтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік мұрағаты) деректері 22-кор (Солтүстік Қазақстан облыстық атқару комитеті)

құжаттары бұйрық, шешім, қаулы, баяндама, хаттама, есептік хат, катынас хаттардан топтастырылған.

4) АО ММ (Ақтөбе облысының мемлекеттік мұрағаты) материалдары 13-корда (Актөбе облыстық атқару комитеті) құжаттары қаулы, қарар, есеп, баяндама, хаттама, бұйрық, шешімдерден тұрады.

5) ОҚО ММ (Оңтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік мұрағаты) деректері 40-корда (Оңтүстік Қазақстан облыстық атқару комитеті) құжаттары қаулы, қарар, есеп, баяндама, хаттама, бұйрық, шешімдерден жинақталған.

6) Жұмабек Ахметұлының жеке отбасылық мұрағатының материалдарына келсек, онда фотосуреттер, ғылыми зерттеу мақалалары, монографиялары, хаттар, хаттамалар, есептер, колжазбалардан құралған Бұдан қолындағы құжаттарды оғे ұқыптылықпен рейтеп отырғандыры байқалады.

7) Ғылыми айналымға түспей келе жатқан Қазақстан және Ресейдің ҰҚҚ-нің мұрағат құжаттары бар. Бұл алдағы уақытта зерттеушілердің есінде болатын мәселе.

Кайраткердің омір жолы мен қызметіне катысты мұрағат деректері бұрын жарық көрген макалалар мен естеліктер жинақтарында пайдаланылмағаны ескеріліп, бұл зерттеуімізде оларды мүмкінді інше көнінен камтуға құш салдық. Деректердин аса құндылығы мен маңыздылығына мән бердік. Кайраткердің бұрын жарияланбаған сойлеген сөздері мен құжаттардағы қолтаңбаларын таптық. Бұлар халық қалаулысы болған азаматтың елине сінірген ерен еңбектерін айқындар накты айғақтар. Оларды ғылыми айналымға ендіру зерттеу сәнбегінің тақырыбын ашып, құндылығын арттыра түсуге көмектесері сөзсіз. Еліне адал қызмет жасаған қоғам қайраткерінің өмірлік ұстанымдары мен адамгершілік, азаматтық қасиеттері жайында замандас, үзенгілес достары, аға тұтып, қамқорлығын көрген азаматтар осы күнде де сол бір казактың батыр ұлы туралы естен кептейтін естеліктерін жариялауда. Олардың өзін мазмұн мағынасына қарай бірнеше топка боліп, тарихи дерек ретінде карауга болады. Мысалы, қайраткермен бірге қызметтес достарының естеліктері: ғылыми-зерттеу жұмысармен айналысқан уақытындағы әріптестерінің жазғандары; туыстарының жазған естеліктері; әр кезде түрлі жағдаймен алдына барып, оның жаңашырлық қамқорлығын көрген азаматтардың естеліктері және т.б. бар.

Корытындылай келінде, айгулы азаматтың болмысын жан-жакты ашып, қайраткерлік тұлғасын боямасыз шынайы көрсуге септігі тиер

дереккөздерін мүмкіндігінше молынан қамтып, оларды ғылыми зерде сұзгісінен өткізіп, сараптауға ершіле мән берілді. Түштеп келгенде, зерттеу сибекке койылған талап та осы болатын.

Пайдаланылған әдебиеттер және деректер тізімі:

1. Назарбаев Н.Э. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 2003. – 219-б.
2. Қозыбаев М.К. Ғұмырнама жанрын зерттеу мәселелері / Тарих зерлесі (Арыстар ғұғыры). 2-кітап. – Алматы: Ғылым, 1998. - 4-5-бб.
3. Қозыбаев М.К. История не состоит из эпизодов / Факт – аргумент истории «Круглый стол». // Казахстанская правда. 1990. – 12 января. С. 2-3.
4. Қонаев Д.А. Өтті дәурен осылай. – Алматы: РГЖИ «Дәуір», МП «Ынтымақ». 1992. - 448 бег.
5. Әшимов Б. Ел сенімі – ең кымбаттың / Жұмабек Тәшенев туралы естеліктер. – Алматы: «Білім», 2005 18-б.
6. Шеріпов Э. Қөрінім, қоңіліме тоқынаным // Жұлдыз. – 1994. №9. 15-18-бб.
7. Ирмуханов Б. «Вы не против нас, вы – за себя» // Казахстанская правда – 15.02.1995. С. 2.
8. Кенжебаев С.Ж. Бәрі күрбан атамекен жолында // Егемен Қазакстан, 08.04. 1995. – 4-б.
9. Болатов Т. Қалканы болған халқының // Арка ажары, 1995, 14 наурыз, 2-б.
10. Тоқабаев Қ. Ел билеген шешен ер // Арка ажары. – 1995 28 желтоқсан, 3-б.
11. Тұрысов Е. Халықтың қайсар перзенті // Оңтүстік Қазакстан, 28.12.1995 3-б.
12. Тұяқбаев Ж. Парызын отеген перзент Естеліктер. Шымкент: «Қасиет», 1996 – 106-бет
13. Сағымбаев F. Жұмабек Тәшенев // Түркістан. 1997. – 14-21 казан, 3-б.
14. Елеусізов М. Ұмытылмас кездессулар // Жұлдыз. – 1998. – №4. – 143-149-бб
15. Кәкен А.Г. Жұмабек Тәшенев // Егемен Қазақстан, 2003, 22 наурыз, 9-б.
16. Рамазанов А. Өрелі азамат еді // Азат 2004. 1 желтоқсан.
17. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінде дейін) Бес томдық. 4-том Алматы: «Атамұра», 2010, 577-б.
18. Асанов К. Шынжырда отқын жолбарыс. - Алматы: «Үш Қиян», 2004. – 408-б.
19. Жұмабек Тәшенев туралы естеліктер. - Алматы, «Білім» баспасы, 2005 – 200 бет.

20. Базаров Ж. Октемдік өтінде / Жұмабек Тәшенев естеліктер. – Алматы, «Білім», 2005. - 146-б.
21. Ысқақова К.Ы. Ж Тәшенев Тың котеру жылдарында ұлттық мұддені корғаудағы қызымет / Л Н Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 10 жылдық мерейтойына арналған «Отан тарихы, ізденістер, мәселелер, болашағы» агты Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. II бөлім. Астана, 2006. – 57-59-66.
22. Аяған Б.Ф., Шәймерденова М.Ж. Қазақстанның қазіргі заман тарихы: Жалпы білім беретін мекемегінде 9-сыныбына арналған оқулық. 2-басылымы, өңделген. Жалпы редакциясын басқарған тарих ғылымдарының докторы, профессор Б.Ф. Аяған – Алматы, Атамұра, 2009. – 252-б.
23. Мұхатова О Х Өз заманының ірі іүніасы // Қазақстан тарихы: әдістемелік журнал. 2009 – №12. 69-73-бб.
24. Боранқұлов С. Тегеурінді Тәшенев // Ақыкат. – 2010 №2 – 45-47-бб.
25. Байғазин М. Ж Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіри кездегі патриоттық тәрбие: Жинақ. – Астана. «Тархан прінт» ЖШС, 2012 ж. – 149-б.
26. Шымшықов Ж – экономист ғалым / Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие. Жинақ. Астана «Тархан прінт» ЖШС, 2012. – 89-99-бб.
27. Әбжанов Х Жұмабек Тәшенев және оның заманы мен замандас зиялыштары / Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие. Жинақ – Астана: «Тархан прінт» ЖШС, 2012 ж. – 11-15-бб
28. Ахметов К. Батыр туса – ел ырысы / Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие. Жинақ – Астана: «Тархан прінт» ЖШС, 2012 ж – 5-11-бб.
29. Қабылдин Е. Қазактың қайсар рухының символы // Егemen Қазақстан, 27.03.2010. – 6-б.
30. Байырбек Н. Тәшенев көшесімен откенде... // Астана акшамы. – 9.06 2010. 4-5-бб.
31. Садырова Ж. Жұмабек Тәшенев: мемлекет және қоғам кайраткері. – Астана, 2010 110-бс1
32. Садырова Ж.Тәшенев емес, дұрысы – Тәшенев // Астана акшамы. 2009 жыл 31 желтоқсан
33. Кабульдинов З Е. Государственный деятель, патриот, интернационалист // Казахстанская правда. – 29.08.2012 – С. 9.
34. Исаев Ә Өмірі өнегі с болған Жұмекен // Аталар созі 2012. – №17. 5-б.

2.1. Өскен оргасы

Жұмабек Ахметұлы Тәшенев – Ақмола-Қараөткел өнірінің тұмасы. Тарихи деректерде XIV–XV ғасырлардан бастап Есіл-Нұра оңтін Арғын руы жайлағаны айтылады. Ж.Тәшеневтің жерлес інісі, әрі құдасы, 88 жастағы Токабаев Қаматай ақсақалдың және Ж.Тәшеневтің балаларының айтуынша, Тәшеневтер әулиеті Арғынның ішіндегі Қуандық руының Алтай гармағынан тарайды. Тарихи енбектерде қуандықтардың Есіл өзенінің орта тұсынан Нұраның төменгі ағысын бойлай отырып, айналасындағы көлдерді түтіл қамтып, одан әрі Құланөттес аңтарын, Қосағаш, Наршөккен, Семізқызы, Бұғылы, Сарытау, Нілді, Жамантағалы, Ортау тауларын мекен еткені көрсетілген.

Шежіреге сүйенсек, Алтайдан жеті ұл тарайды. Олар: Мойын, Алсай, Нұrbай, Әлке, Байдалы, Сайдалы, Кенжекара. Жұмабек Ахметұлының ата-тегі Мойыннан тарайды. Мойыннан – Сарша, Саршадан – Қареке. Қарекеден – Акбура, Токбура, Наурызбек, Олжакелді, Олжабай, Байболды, Есен, Итболды [1].

Өлкетанушы Садуакас Тортай Қазиұлы Ж.Тәшеневтің ата-тегін Акбура – Мендікүл – Торпак – Баймен – Әлжан – Жаксыбай – Тәшен – Ахмет – Жұмабек деп таратады. 1832 жылы патша жарлығымен құрылған Ақмола сыртқы округінің құрамындағы бір болыс ел Қареке-Алтай аталғаны белгілі.

XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап Ақмола өніріне ішкі Ресейден, Украина, Белоруссия, Поволжьеден қоныс аударушылар киптал келе бастады. Бұл жақсы тұрмыс іздеген жерсіз мұжықтардың үкіметтің рұқсатымен және рұқсатынсыз көшіп келіп қоныстанған кезі болатын. Олар осы өнірдің өзен-көлдері мол, күре жолдың бойындағы колайлы жерлерге қоныстанды және орналасқан жерлерине бұрынғы қазакы атауларын жойып, орысша өз атауларын берді. Мәселен, Астанадан 25 шакырым жерде орналасқан Александровка (казіргі Аришалы ауданының «Жібек жолы» дең аталағын елді мекені – авт.) селосын 1889 жылы тұрғызды. Осылайша 1890 жылы Вишиев, 1896 жылы Белоярка, 1898 жылы Михайлова селолары өмірге келді. Жазушы Зейтін Ақышев «Иманжүсіп» атты еңбегінде Александров селосының қалай құ-

рылғанын былай деп жазады «1861 жылдың акпанында Ресей патшасы II Александрдың «қысыласы түсіп» жүздеген жыл алпауыттардың көлінде басы байлаулы жүрген шаруаларға «бостандық» берген. Бірак бұлар бас еркінен басқа ештең алмай, екі қолдарын мұрындарына тығып қалды. Орыс шаруалары жан қысылғанда бір тілім нан іздең, басы ауган жаққа шұбыра жөнелді. Соның шеті қазақ жеріне де келіп жеткен (бұлардың кейінрек Қазақстан тарихында «қарашекпенділер» деп атады). Шұбырып келген қарашекпенділердің бірі Петр Александров Есілден өтіп, өзен жиегіне жайғасады. Патша әкімшілігі қазактың осы жерін еріксіз қара шекпенділері е босағып берген. Бара-бара осылай қарай қөшіп келген орыстар осы араға жиналып калады» [2].

Патшалық Ресей дәүірі аяқталып, кеңестік заман келіп, аудандар құрыла бастаған кезде Александровский, Белоярский, Вишневский, Волгодоновский, Вячеславский, Донецкий, Қызыләскер, Константиновский, Михайловский, Николаевский, Нововладимирский, Харьковский селолық және ауылдық кеңестері пайда болды. Көріп отырғанымыздай, осы аудандағы 12 елді мекеннің біреуі ғана қазақша аталған. Оның өзі советтік болмысқа тән атау еді.

Сол онірде бұрын Қойгелді, Танакөл, Жалтыркөл, Күйгенжар сияқты бірнеше ғана казак ауылдары болған еді. Қазақ ауылдары осы орыс селоларының араларында шашырап орналасты. Шағын ауылдарда негізінен тұған-туысқандардан құралды, ауылдағы үйлердің саны 10–15-тен аспайтын. Тұрмыстары оте жұпныны, әр отбасының меншігінде бір-екі сиыр, жылқы, бес-алты қой-ешкіден ғана болды. Оның өзі 30-жылдардағы аштық кезінде жұмсалып кетті.

Жұмабек Ахметұлының туылғасын Вишнев (бұл аудан 1935 жылы 9 қантарда құрылды, алғашында Қарағанды облысының құрамына енсе, кейін 1939 жылы Ақмола облысы құрылуына байланысты оның құрамына беріледі – авт.) ауданы тұрғындарының денін славян тектестер құрады. Мысалы, 1939 жылы осы ауданда 39431 адам тұrsa, солардың 72 пайызы орыс, 28 пайызы казак ұлтының өкілдері болды (бір назар аударатын жайт, содан бері 70 жыл өтсе де, осы аудандағы казак ұлтының үлесі әлі сол мөлшерден асқан жоқ – авт.). Сондықтан аудандағы 38 мектептегі 3077 окушының 344-і ғана қазақ балалары.

Осы ауданның тумасы, Жұмабектің экесі Тәшен (азан шакырып қойған аты Тәшмұхамбет) қарапайым шаруа адамы болса да, ауылдастарына сөзі өтімді, беделді адам болыпты. Ағайын-туыстары тұрган мекенін «Тәшен ауылы» деп атаған.

Тәшеневтер әuletі тұрған елді мекен, ауыл деген аты болмаса, қазіргі ауылдармен салыстыруға да келмейтін. Бар-жоғы он шакты үй ғана. Бас-пана шым кірпішген тұрғызылатын. Үйлердің жанында ұсақ малдарды қамайтын тал шарбактар орнатылған. Қолдарындағы бірді-екілі малын кезектесіп бакты. Ауылды айналдыра переселендердің егіс алқаптары мен бау-бақшалары қоршап жатқандыктан, ауылдың азын-аулак малының өрісі тарылып, оны бағып өсірудің өзі біраз қындықтар туғызатын.

Тұрмыс жағдайына байланысты бала Жұмабек еңбекке ерте араласты. Ойынды қойып, ағаларымен бірге орыс шаруаларының малдарын бағысты. Жұмабектің әкесі Тәшен мен шешесі Гұлсімнің Қазан төңкерісіне дейін ислігінде екі сиыр, бір аты ғана болған. Кеңес үкіметі кезінде малшы болады. 1917–1924 жылдары Әбатай ауылшаруашылық ферма-сында, 1924–1930 жылдары Мартынов ауылында үкіметтің малын бакты. Қалың бейнеттің астында жүріл, ауруға шалдығып, бір жылдан соң дүниеден өтеді [3].

Жаксыбаев Тәшен мен Гұлсімнен Қасым, Қасен, Манап, Жұмабек, Бидан (Бибінұр), Сакыш (Сақыпжамал) деген балалар дүниеге келген. Саян және Қанат Тәшеневтердің айтуынша, Тәшен аксақалдың тұнғышы Қасым жастай шетінеп кеткен корінеді.

Жұмабек Ахметұлы 1915 жылы 20 наурызда Ақмола уезинің №7 ауылында (Танакөл) дүниеге келген. Саян Жұмабекұлы Тәшеневтің, Қанағ Манапұлы Тәшеневтің және Жұмабек Ахметұлының жеңгесі Дәметкен-нің айтуынша, Тәшен аксақал көзінің тірісінде Жұмабек пен Манапты казактың туысқандық дәстүрі бойынша баласы болмағандыктан, інісі Ахметтің колына берген көрінеді, сондықтан олардың құжаттарында бұл екеуі «Ахметұлы» болып жазылады.

Кәрішал Асан Ж.Тәшенев фамилиясының кате жазылуына қатысты: «Оқырманға аян Белинскийдің фамилиясы «былинскийден» шыққаны да, Қазақстанның Қазақыстаннан туғаны да. Көпшілік Қонаевтың ағасы Ахмедович, ал інісі Менделахмедович екенін де жақсы біледі, т.с.с. Амал не, Тәшеневтің фамилиясын «Tashenov» деп жазды. Бұл бірден қазактың сүйікті перзентін өз туыстарынан аластатудың үйреншікті амалы болатын. Ол үшін Советтік дәүірде үгіт-насихат машинасы барынша жұмыс істеді. Еш жерде Тәшеневтің аты аталмайтын жағдайға жетті. Сейтіп, міседен аскан озбырлықтар Ж.А. Тәшеневтің туған халкының алдында адалдықпен өтеген перзенттік борышын, оның орасан зор еңбегін айла-керлік әдістермен жокка шығармак болған кейбір жоғары лауазымды пы-сықтарының шешімімен көпшілік назарынан алыстатылып, XX съездің

бүрмалаушылықтарды біржолата жойдық деген қағидасына қарама-карсы тарихтағы жасанды ақтаңдаққа айналды» [4] – деген ой айтады.

Біз, автордың Ж.Тәшеневтің фамилиясын жоғары лауазымды коммунист-шенсуніктер әдейі бүрмалап жазып, туыстарынан алыстатуга тырысты деген пікірі шындыққа жана спайды деп белеміз. Кеңестік кеңедегі Ж.Тәшеневке қатысты барлық деректерде фамилиядагы сөздің түбірі «Тәшен» өзгермеген. Сонымен қатар Жұмабек Ахметұлының өз колымен голтырған құжаттарында және агалары Манап пен Хасеннің құжаттарында «Ташенев» деп орыс ерпімен өздері жазған. Сондыктан «Тәшен» сөзінің түбіріне «ов» және «ев» жалғауларына қатысты орынсыз дау туғызбаған жөн.

Патша заманында қазақ жері губерния, облыс, уезд, болыстарға, ал болыстар ауылдарға бөлініп басқарылғаны белгілі. Болыстар құрамындағы ауылдар номірлермен таңбаланғаны тағы мәлім. Кеңестік заманда бұл жер Вишнев ауданының «Бабатай» ауылы деп аталды. Ақмола шаһарынан шамамен 25–30 шакырым жерде орналасқан. Тәшеневтер әuletінің атаконысы кейінірек «Ново-Александровка» селосы аумағына қарады. Қазақстан отарлық езгіден құтылып, іәуслесіздік алған соң бұл ауыл Аршалы (бұрынғы Вишнев) ауданының «Жібек жолы» елді мекені болып өзгерілді.

Ақмола-Қараөткел оңірінде 1915 жылдың көктемінде қазақтың бағына қарай Жұмабектей батырдың дүниеге келгенін ақын Әселхан Қалыбекова өзінің өлең жолдарында былай өрнектейді:

Жолын кескен азап пenen мазактың,
Мың мәртебе сәлем саған азат күн.
«Танакөлле» голгатыпты бебеуlep,
Алтын құрсақ бір әйелі қазақтың.

Ақ сазандай ұл гуыпты шүбә жок,
Кім ойлаған, бұл бір таза тума деп.
Куаныпты шүйіншілеп самал жел,
Жұма күні туылды деп Жұмабек.

Алла калап, нұрдан жарап асылы,
Алшысынан түсіпті әке асығы.
Окуынан токуы көп Бекзаттың
Күтіп тұрды катал озбыр ғасыры... [5].

Қазак даласының қиндиң іспетті Қараөткел-Ақмола өнірінде аты атты алашқа белгілі болған татай казак тұлдұлтері омірі с келип немесе қоның 1еүіп артында өзінен 13 калдырган Олардың өмірінің кейібір сәттерінен туған ән-жырлар мен хикаялар, аныз-әнгімелер халық жадында сақталып бүгінгі күні с деін жестті Ауыл ақсақалдары жиналған сәтте ән-жыр айтатын өнерпаздардан Балуан Шолактың озбырылыққа күншілдікке карсы қарастырылған шағында шығарған өлеңдерін айткызыуды ұнатастын Солардың бірі

Мен Шолақ, жас күнімде болдым баяу,
Жол 1здең Қараөткелде жүрдім жаяу
Жаласы сексен егіз маған ауып,
Алдында жалызың оқтың тұрдым таяу

Япырмау, мен не қылдым жақынайма,
Жақынайма бір көнбеді ақылыма
Жатканда абақтыда бір келмеди,
Мұжық қол батқан екен тақымына, –

деген жолдарды естігенде, ұлкендердің «қаиран балуан-ай¹ » дес егіліп отыратын сәттері жас Жұмабектің жадында жатталып калған еді

Балуан Шолактың өнері мен махаббаты Арқа өніріне кең тараған Қараөткел онірінде Балуан Шолақ пен Фалия (Фалия Тілеуқызы (1874–1922) хикаясын осы өнірдің әрбір қазағы білген, аныз қылыш айтатын Жастардың ойын-сауыктарында, тои-думандарда «Фалия» әні міндепті түрде орындалғын Өзінің саяси және мемлекеттік қызметін Ақмолада бастаған жыр ақиығы Сәкен Сейфуллин

Әлі ынтық «Фалияға» жүрттың бері,
Тындаса, мәз болады жас пен кәрі
Білмейтін «Фалияны» қазак бар ма,
Күлісіп тындаған жүрт дейді «бәлі», –

деп жырлауы да сондықтан

Бір назар аударатын жаит, Марат Эбсеметов Астана қаласының ортасындағы қорымнан Фалияның 1922 жылы жерленген мolasын тапқанын жазды Мұндай қала ортасындағы үлкен корым Қазақстанның ешбір қаласында жок екен Зерттеуші қаланың «Жастар» шагын ауданында

1609 жылдан бері тұрған көне корымда Ғалияның басына қоылған құлпығасты және П Г Шахов деген фотограф түсірген сурети гауып газете жариялады [6].

Осы арада М Әбсеметовтың мақаласына қатысты басын ашып алатын бір мәселе бар Астаналық журналист Максұбек Сүлеимен Ғалияның моласын М Әбсеметовтың бірінші тапқанына құдік келтіреді. Ол өзінің «Қала корымдары» атты мақаласында Ақмола қаласының баирыны тұрғыны, Ұлы Отан соғысының ардагері, жазушы Эскен Нәбиев баласы Марат Нәбиевкө және басқаларға Ғалияның жерлениен жерін бұрын бірнеше рет көрсөткен көрінеді. Ол туралы 2008 жылды 28 мамырда «Егемен Қазақстан» газетіндегі каламгер Жылқыбай Жаһыпарұлы «Елордадағы есқі корым ескерілсе» деген мақаласында және 2012 жылды 10 тамызда «Инфо-Цес» газетіндегі жазылды» [7], деген дерек келтіреді.

Жастағынан «Ғалия» әнін жаттаға өсіп, жасы ұлғайған шағында да бұл әнді ерекше бір толғаныспен сүйіп тындауды екен.

Жұмабек Ахметұлының жұбаиы Бәтес апамыздың туған жері де Балуан Шолактың қіндік қаны тамған жерден алыс емес.

Жас азаматтың кейін ерлік кадамға баруына оның өскен ортасы, алған тәрбиесі мен көрген өнегесі әсер еткені сөзсіз. Ол «дала серісі» атанған әигілі Иманжүсіп Құтпанұлының (1863–1929 жж.) жерлесі, жастағынан батырдың анызға аиналған ерліктерін ел аузынан естіп өскен Тұрғанбай датканың баласы, Арқа мен Сыр өнірінің гелқоныр перзенті Құтпан (Баймырза) батыр Арқа өніріне, Ақмола іргесіндегі Күйгенжарға XIX ғасырдың ортасында қоныстаныпты. Әділдік пен іендік үшін күрескен Иманжүсіп даланың би-болыстарымен де, патша шенеуніктерімен де арпалысып өткен ғатырдың бұл күресіне мына күжат деректері күе.

Александров ауылындағы мектептің мұғалімі А Жұмабековтың жазуына қарағанда, Александров ауылы орыс «қара шекпендері» келгенге дейін «Иманжүсіп ауылы» атанилғыты [8]. Әрі сері, әрі ақын, әрі балуан, әрі батыр Иманжүсіптің жаз жайлайуы, қыс қыстауы болған қасиетті жерде дала серісі туралы анызға бергісіз әңгімелер айтылатын.

Ақмола-Қараөткел өнірінің қазақ балалары осы өнірдін төл тұмалары – Балуан Шолактың, Қажымұқанның, Иманжүсіптің ерліктерине, қара күшгерінің арқасында ел арасында азыз болып тараған онерлерине тәнті болып есті.

Жас Жұмабекке әсіресе аты анызға аиналған ауылдасы, Ақмола іргесіндегі Күйгенжар ауылындағы Иманжүсіптің әсері ерекше Әділдік,

гендік үшін күрескен, батыр, балуан, әниш, сегіз кырлы, бір сырлы жігіт-тиң сұлтаны Иманжүсіп Күтпапұлы қазақ сахараасының, Сарыарқаның «Робин Гуды» болатын. Баыл азamat кара казакты жәбірлеген, тек казакты ғана емес, басқа ұлттардың да жарлы-жакыбайларына ара түсіп, орыс байларының, орыс казактарының, патша шенсуніктерінің талай әлімжеттіктеріне той гарыс берген. Бір кезде сөзін тыңдамай, корлық сөз айтканы үшін уезд бастығының жағынан тартып жіберісі, Ақмоладағы озыр көпестің кедей татар жігітін ұрганы үшін оны қамшымен тартып жіберіп, көзін ағызып жібергені қазақ-орыс-татар арасында аныз болып тараған. Кокпарда серке орнына өзізшени тартқаны өз алдана бір әңгіме. Сарыарқаның серісі Иманжүсіп:

Мен елімде жургенде жүрттанд астым,
Менменсіген талайдың көңілін бастым.
Жаныма еріен жігітке олжа салып,
Бір түнде сегіз кызды алып каштым.

Менде дұшпан көң еді қамалаған,
Иттей болып барлығы абалаган.
Кіргенде Қараөткелдің базарына,
Қызық көріп, қазақ, орыс жағалаған.

Мен қалайша жалғанда тұрактайын,
Өрт тиіп, лаулап жанған құрактайын?
Аузы түкті кәпірдің талайларын
Бақыртып бауыздаушы ем лақтайын... –

деп өзі де жырына қоскан [9].

Жұмабек Есіл-Нұра-Қараөткел өнірінің барлық қазақ балалары сиякты, жастайынан жерлесі, аты анызға айналған батыр Иманжүсіптің осы ерлік істеріне, данқына тәнті болып өсті. Сол кездегі ауыл балалары үшін Иманжүсіп ертегінің нағыз қаһарман батыры болып көрінстан.

Ауыл адамдары аймактағы той-думандарда, түрлі отырыстарда тағы бір әйгілі жерлесі Иманжүсіппен бірге, қараөткелдік әнші Ғазиздің әндерін сүйіп тыңдайтын.

Бала Жұмабек ге данкты жерлестеріне ұқсауға тырысты. Қара күшімен ерекшеленбесе де қайратты мығым денесін бозбала жастайынан жүректі, батыл, намысшыл, тікे айтатын турашылдығымен көзге түсе бастады.

Жұмабектін батыл да, өжет мінезінің калыптасуына сол өнірден шыккан өзге де әйгілі адамлардың үлгі-өнегелері өз есерін тигізді. Әсірессе, көрші ауылдағы (бұрыны Ақмола-Целиноград ауданындағы «Құрама», кейін «Буденний ауылы» (КСРО маршалы С.М. Буденнийдың құрметіне қойылған, қазіргі «Қажымұқан ауылы» – авт.) оның рухани ағасы, кара күштің иссі, казактың атын әлемге танытқан Қажымұқан Мұнайтпасұлының атақ-даңқы да есер етті.

Бала кезінен балуанның өзін көрмессе де, үлкендердің аузынан Қажымұқанның аңызға бергісі өнерлісін естіп өсті, басқа балалар тәрізді соған тартып батыр болуды армандағы. Жұмабек Ахметұлының айтуына қарағанда, екеуінің экесі бір зиратта қатар жерленген. Қажымұқан мен Иманжүсіп сияқты кара күштің және ән-құйдің, серілік өнердің дүлдүлдері шықкан кислі Қараөткел топырағында дүниеге келіп, ел арасындағы қазыналы бұлактан сусындаған Жұмабек Тәшеневтің қарапайым көптің бірі болып қалуы мүмкін емес еді [10]. Таршылықта болса да ешкімнен де корыкпай, еш нәрседен каймықпай еркін ескені сондыктан. Ержете келе кіммен сойлессе де, ойын бүкпей еркін айтатын дәрежеге жетті. Жұмабек Ахметұлы сшкімнің алдында бас имейтін, ешкімді кемсітпейтін, сыйластықты сақтай билетін ашық, ақжарқыш ср мінезді азамат болып калыптасты.

Жұмабек Ахметұлы әкесімен бірге 9 жасынан бастап Бабатай ауыл-шаруашылық фермасының, «Борьба с засухой» колхозының малдарын бағады. Бала болса да қоғамдық малды қонды етіп бағып, шығынға ұшыратпайды. Бала кезіндегі Жұмабек Ахметұлының жақсы еңбек еткенін растистын «Борьба с засухой» колхозының төрағасы Тополя мен Вишнев ауданының жер болімінің меншерушісі Школьныйдың қолы қойылып, мөрі басылған 1936 жылы 26 қарашада берілген мінездеме – соның дәлелі.

Жас азамат өзінің өжет мінезі мен ар тазалығын ұстай білудің алғашқы негіздерін сол бозбала шағынан-ак қалыптастыра бастайды. Қайраткердің өмір дерегін қарастырган Кәршал Асан Ата, оның өмірінс, ескен ортасы мен әкесінің үш ұлына бір пима кигізген, қатал заманының катал тәрбиесі де есер еткенін жазады. Бірак балалық жүрек жоқшылық пен киындықты көрсе де, адамдарға деген мейірімділікті жоғалтпайды. Ызакорлық, кекшілдік немесе өзін басқалардан кем көру сияқты жаман әдеттерден аулақ болып өседі.

Жұмабек Ахметұлы он-солын танып, үлкен өмірге аяқ басар сәтте аштық қасіретінің шет жағасын көрді. Тәшен отбасы тікелей аштық зар-

дабын тарта коймайды. Ержең бастаған балаларының еті тірілігінін арқасында маңайдағы орыс селоларында жұмыс істеп, күнкөріс ік талшығын тауып отырған. Кейін заман етептө түзеле бастағанда Жұмабек жолын тауып, Ақмолаға окуға аттанады. Қалай десек те, оның сол кездегі бүкіл Қазакстанды қамтыған сұрапыл аштық туралы хабарды естімеуі, ашыққан адамдарды көрмеуі мүмкін емес еді.

Ашаршылық жопінде 2012 жылы Мемлекет тарихы институтының ғалымдары шығарған өткен ғасырдың 30-жылдарындағы күштеш ұжымдастыру мен ашаршылық құрбандарына арналған ұжымдық монографияда Қазакстанда жүрі ізілген солақай саясаттың салдарынан кеңес халқының әрбір отбасы ашаршылық пен тәркілеудің зардабын тартқаны белгілі. Соның ішінде казақ халқы ен көп зардап шекті және үлкен шығынға ұшырады. 30-жылдардың басында Қазакстанда адам саны 30,9 пайызға кемілген деген тұжырым жасалды.

Осы монографияда 1930 жылы 5 мамырда Даниловский, Сергеев, Шишкин секілді орыс азаматтары БК(б)П Аймақтық комитетінің хатшысы Ропальға жолдаған мәліметтерінде: «Азық-тұліктің жетіспеушілігі салдарынан Ақмола өнірінде ашықкан адамдар арам олғен малдың етін, мұжілген сүйек қалдықтарын, тышқан етін жеуде» деп жазған.

Ал Павлодар өнірінде коныстанған саяси тұтқындар В.Иогансен, О.Селихова, П.Семенинкин-Ткаченко және т.б. 1932 жылдың 1 акпанында Мәскеуге М.И. Калининге жазған хатында «Павлодарда аш-жалаңаш халық қалтап кетті. Қоқыс төгетін орындарды ашықкан адамдар жайлап алды. Құн сайын қала қошелерінде адамдардың өліктерін көреміз. Ашаршылық түрлі-ауру сырқауды, індettі күшеттүде» [11] деп жазған. Тағы бір мәліметте Жаңарқа ауданында 1932 жылдың мамырынан 1933 жылдың қаңтарына дейін 1 мың адам аштан өлгені туралы жазылады.

Осы аталған деректер сол кездегі Ақмола қаласынан алысырақ орналасқан аймактардан алынған. Бірақ, Ақмола қаласының көнекөз тұрғындарының айтуынша, сол кезде Ақмола қаласы да ашықкан адамдарға толып кеткен. Әсіресе, алыс ауылдардан босып келген казактар темір жол вокзалының маңында жеркепелер қазып, үстін талмен, қамыспен, шөппен көлөгейлеп жауып, соларды баспана ететін. Қала ішінде, сыртында осында жеркепелерде аш, ауру адамдар өлгенде, оларды сол тұрган жеркепелерінде сырқтарын сурып алып, қабір сияқты жатқан жерлерінде көме салатын болған. Оларды қала сыртына апарып, адам сияқты жерлеуге де мүмкіндік болмаған. Ақмоланың байырғы тұрғындарының бірі, Ұлы Отан соғысының ардагері, 1999 жылы омірден озған

марқұм Тәжіен Тұсіпбаев аксақал қазірі і Астана темір жол вокзалы шлагформасы орналасқан, темір жол рельстері тоселі ен жерлерде жүзлеген адамдардың мүрделсері жатыр деуші еді. Ауру тарап кетпесін деген максатпен жүргізілетін осы тазарту жұмыстарына қала тұрғындары да катастырылған.

Мектепте, техникумда оқып жүргендеге, жас Жұмабектің санасында бұл қайылы оқиғалардың көріністері жадында ұмытылмастай сакталынды. Кеңес заманында бұл ауызға алуға тыйым салынған жабық тақырып еді.

Жұмабек Ахметұлы Ақмола жерінде өскендіктен, 1937–1938 жылдардағы құғын-сүргінде Алаш арыстарының «халық жаулары» деп жазықсyz жазаланғандарынан да хабардар болды.

Ж.Тәшенев озінін өміrbаянында 1928–1932 жылдары Ұбатай колхозы жастар мектебіндегі (школа крестьянской молодежи) оқығанын жазады. Бұл мектепте балалар 6–7 жыл оқытып және мектепте ауылшарапашылық жүргізу е катысты мамандыктардан білім алғын. Натшалық заманда мұндай мектептер екі кластық бастауыштан жоғары мектептер санатында. Кейін Кеңес үкіметі орнаған соң, колхозшы жастар мектебі болып өзгерілді.

Сонымен катар жас Жұмабек Ақмолада саяси құрескер ретінде таңылған ақын Сәкен Сейфуллиннің өлеңдерін жаттап ости

Бала кезінен көрші орыс селоларындағы орыс балаларымен араласып өскен, орысша тәуір сейлейтін Тәшениң Манабы мен Жұмабегі осы мектепте бірнеше жыл білім алады. Ресей тарихы мен мәдениетінен, әдебиестінен хабардар болып шығады.

Шымкент қаласында Жұмабек Ахметұлымен 1961–1986 жылдары жақсы араласып, дос інісіндей болған Жұмамұрат Тұяқбаевтың деректерінде қарағанда Ж.Тәшенев Ұбатай мектебінен кейін білімін Ақмола қаласында жалғастыргандығы айтылады.

Жас азамат Ақмолада оки жүріп, сол кездегі аз ғана шоғырды құраган кала зияллыларының улғі-өнегесін кореді. 20-жылдары Ақмоладағы мұсылман зияллыларының бірі Фаяз Абдуллин болған. Ол 1879 жылы осы қалада дүниеге келіп, кейін өз бетімен талаптанып, оку-білім іздеп Египетке барып, діни академияны бітірген. Одан кейін Сіамбул университетіндегі білім алып, туған қаласына оралады. Ағартушы ұстаз Фаяз Абдуллин 1911–1914 жылдары Ақмолада мектеп анып, жаңаша төтес жазумен қазақ тілінде шәкірттерге білім беруді ұйымдастырады. Таланты жастарды жинап, ауыл мұғалімдерін даярлайтын курс жұмысын

бастайты. Олардың білімін негұрлым кеңейту үшін Уфадан Ханкелдин деген білімді адамды алдыралы. Демек, Фаяз Абдуллин біркетар қазақ жасгарының білім алуына ықпал еткен. Әбжан Хайдаров, Ахмедия Фаббасов, Мәлік Тәүкейханов, Жакия, Салық және Қайып Айнабековтар сиякты Ақмола өнірініс танымал азаматтар осы ағартушының алдынан тәлім-тәрбие алған. Кеңестік дәүірде Фаяз Абдуллин уездік оку бөлімінің тапсыруы бойынша алыстағы ауылдарда – Нура, Қорғалжын, Есіл, Атбасар, Аққөл өнірлеріне барып, мектеп ашуға көп күш-жігер жұмсайды. Оның тікелей қатысуымен Ақмолада балалар үйі ашылды. Онда жеғім-жесірдің балалары орналастырылды.

F.Абдуллин 1926–1928 жылдары Ақмоладағы он жылдық қазақ орга мектебінде ұстаздық істеді. Осы ағартушының бір шәкірті – Мәлік Тәүкейханов Жұмабек Тәшеневке мектепте сабак береді. Ол өзінің ұстазы Фаяз Абдуллин туралы шәкірттеріне жиі айтады екен. Ж.Тәшенев өзінің 1979 жазған естелігінде, 1928 жылы қалада өткен комсомол жастардың бір жиынында сырттай тәнти болған Фаяз Абдуллинді көргенін жазады. Өкінішке орай, көп ұзамай Фаяз Абдуллин қайтыс болады. Жұмабек Ахметұлы үлкен ұстаз, ағарушы F.Абдуллинимен етене таныса аямағанына өкініш білдіреді.

Бірак тағдырдың жазуымен оның ұлдары Асхат, Нәжәтпен техникумда бірге оқып, дос болып үйнене жиі барып тұрған екен. Бұл жөнінде Ж.Тәшенев Жұмамұрат Тұяқбаевқа: «Үлкен өмір жолынан өткен ағартушының балалары да зерек болатын. Олар әкесін қатты ардактайтын, оның аткарған қызметі жайында үнемі әңгімелеп, кітаптарын, қолжазбаларын көрсеттін. Элі есімде В.И. Ленинің «Россияда капитализмнің дамуы» деген еңбегін, Аристотельдің философиялық мұраларын, Габдолла Токай мен Абайдың өлеңдерін, Мысыр мен Қазаннан шыққан басқа да кітаптарды осы үйден алғаш рет көрдім. Мұның бәрі Фаяз ұстаздың өз бегімен көп ізденгенін, дүние танымының кеңдігін паш етсе керек. Біз тарихи, әдеби мол мұраларды пайдаланып тұрушы едік.

F.Абдуллинің бес баласы да жоғары білім алады. Үлкен ұлы Асхат қаупіздік органдарында қызмет істеді. Нәжәт – техника ғылымдарының кандидаты атанып, көп жылдар бойы инженер болып жұмыс істеді. Аристотель деген баласы да техника ғылымдарының кандидаты болып, С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде ұстаздық етті», – деп әңгімелейді. Эрине, осындағы адамдардың тәлімі Жұмабекке болашақта үлкен білімді, ұлтжанды азамат болып қалыптасуына иғі әсерін тиізбеуі мүмкін емес.

Бір айта кететін мәселе, Жұмамұрат Тұяқбаев Шымкент ге облыстық, қалалық газеттердегі кызметтерінен басқа, бірнеше жыл Целиноград қаласында тұрып облыстық «Коммунизм нұры» газетінде енбек еткен азамат. Сондыктан, ол Ж.Тәшеневтің жастық шағы, ескен ортасы, білім алуы, осы өнірде і қайраткермен араласқан адамдар туралы мол хабардар болған.

Ағасы Манап мектептен кейін Ақмоладағы құрылыш техникумына оқуға түскенде, інісі Жұмабек те ағасының ақылымен 1933 жылы Ақмола қаласындағы құрылыш техникумының курсына оқуға түседі Жұмабек техникумының қоғамдық жұмысына белсене катысып, өз ортасында зеректігімен ерекшеленді. Біздін деректеріміз бойынша бұл Петропавл қаласында 1930 жылы ашылған теміржол техникумының бөлімшесі негізінде ашылған оқу орыны. Өйткені Көкшетаудан басталған теміржол желісі 1929 жылы Ақмолаға жетіп, құрылышы әрі қарай Қарағандыға жалғасқан болатын. Сондыктан осы аймакта темір жол құрылышына қажетті мамандар даярлау қажеттігі туды.

Мектепті ғемамдаған соң, Ж.Тәшенев 1933–1934 жылдары Ақмола қаласындағы құрылыш техникумында білімін жалғастырады. 1928 жылы комсомол катарына өтіп, окушы жастар арасында едәуір беделге ие болады.

Жас азамат «Азаматтық құрылыш» бөлімінде оқып, мамандық алып шығады.

Ақмола қаласында білім алуы жас Жұмабектің өміріне көп өзгеріс әкеледі. 1928–1940 жылдары комсомол мүшесі ретінде қаладағы жастар үйымының жұмысына катысып, кала жастары арасында қоғамдық-саяси жұмыстарды жүргізуде үйымдастырушылық қабіле гімен ерекшеленеді. Жастармен жұмыс Жұмабекті жинақылыққа, ар-намысты бағалауға, адалдыққа, кез келген шындықты тұра айтуға үркіті. Жанаары оттай жаңған үйымдастырушылық қабілеті бар жас азамат, комсомол мүшесі басшыларының назарына да ілігеді. Талапты жасты Аршалы аудандық партия үйымы аудандық кенес атқару комитетінің хатшысы қызметіне жібереді. Ариаулы орта білімі бар, екі тілде оқып жаза біletін, іскерлік қабілеті байқалған казақ жастары ол кезде кенес-партия жұмысына аудайдай қажет болатын.

Жұмабекінен бір ауылда тұрып, бір мектепте оқыған Әсілбай қария былай деп еске алады: «Ол жастайынан алғыр, пысық, естігенін қағып алып ұмытпайтын өте зерек болды. Ауылдағы орыс балаларымен бірге ойнаи осіп, орыс тілін жаксы мендерді. Орыс балалары ішнен біреулері

әлімжеттік жасап күш көрсесте, Жұмабек тайсалмай араша түсіп, көмекке келетін. Басбұзарлары болса, сыбағасын беретін. Жұмабек озімізбен катар болса да, біз оған сенін, арқа сүйейтінбіз. Біздің арамыздан Ақмолага бірінші болып оқуға түскен де Жұмабек болатын.

Ол ауылға келгендеге балаларды оқуға жүріндер деп үгітіеп, біразын сонынан оқуға ертіп те кетті. Әкем мені қалаға барса шоқынын, кәпір болып кетеді деп жібермеді. Әкемнің ескіше сауаты бар, діндарлау, мінезі қатал, бірбеткей адам болатын.

Жұмабек үйгес әдейілеп келіп, әкеммен сойлесті.

Аға, біздің қоғамымыз бірте-бірте пісіп жетіліп келе жатқан, олі өз деңгейіне жетпеген, оны жетілдіретін жастар. Сондықтан үкімет, жастардын окуына барлық жағдайды жасап жатыр. Соны пайдалануымыз керек. Оқуға жібермей, сіз балаңыздың бағын байлап отырысыз. Ертен өкінесіз. Пойыз кеттің қалған сон, ол өкініштен не пайда, – деп үгіттеді. Әкем: «Сендер оқысандар, жетер» – деп күңк етті де, сонымен әнгіме бітті.

Жұмабекпен еріп кеткен балалар техникумнан соң жоғары окуорындарында оқуларын жалғастырып, кейбіреулері ғылым жолына түсті. Ал мен болсам, әке ықпалынан шыға алмай үй көжегі болып, несібемді ауылдан теріп жедім. Әкем кейін жіберген категілігін түсініп, өкініп журді. Бірак ол өкініштен не пайда? [12]. Бұдан Ж.А. Тәшенев қоғамның беі алысын ерте түсініп, парасаты-пайымымен өзгелерді де айналасына жинап, таланттыларын өрге сүйреп, жас кезінен-ақ, зиялышық танытқандығы байқалады.

Ж.Тәшеневпен 30 жылдан астам дос болған профессор Сағындық Кенжебаев былай деп еске алады: «Жұмабек Ахметұлы қазақ және орыс тілдерін жетік білетін. Табиғатында оте ширақ, батыл, сырт корінісі көркем келбетті, екі козі ботапың көзіндей, тоостағандай қап қара еді. Ерекше батыл, ешкімнен тайсалмайтын. Еңбек жолын Ақмола облысында қарапайынан бастап, кейін Солтүстік Қазақстаның аудандарында жер болімінің бастығы қызметін атқарып, еңбек жолымен өсіп, облыстық атқару комитетінде хатшының орынбасары, одан облыста хатшы болды. Сол жақта жүргенде Ұлы Отан соғысы жүріп жетқан болатын. Сонда ерекше басқаруга қабілетті адамдарды басқарушы кадрлар етіп тағайындан, соғыстан қалдырған. Солтүстік Қазақстанда оте жақсы қызмет атқарды. Облыс соғысқа астық, қару-жарақ және адамдарды берді. Петрапавл арқылы Шығыстан майданға жекерлердің копшілігі әшиалонмен жеткізілетін. Ол жерде аскерлерді қам-

тамасыз етептін азық-түліктің үлкен орталығы болатын. Соның барлығына басшылық жасады. Ол кісі өзін мықты ұстады. Өмірдің қызын кездерінде озін көрсете біліп, жас кезінен талантты үйымдастыруышы болды» [13].

Жұмабек Ахметұлының бозбалалық кезі, ержетіп он-солын аңғара бастаған тұсы казак байларын кәмілескелсө, шаруаларды құштеп үйымдастыру, көнбекендерін жазалау, құштеп жер аудару, «халық жауларын іздең тауып жазалау» сияқты саяси науқандар мен «кенестік эксперименттер» дәүіріне тап келді.

Вишнев ауданындағы қазактардың біразы колхоз құрылышының қарынына ілесе алмай жан-жакқа көшіп кетті. Өйткені қазактардың қолындағы аздаған малды «шолақ белсенділер» колхозға деп алғып қойды. Несігізгі құнқорісі мал болғандыктан, одан айрылған казак ауылдары азыппозып кетті.

Откен ғасырдың 20-жылдарының аяғы мен 30-жылдардың басында оның туып өскен аймағында славян ұлтты өкілдері қоныстарының басымдылығы мен ірі қазак байларының болмауы себептерінен «тап жауларамен қызу құрес науқаны» байкалмады. Оның үстіне, мектепте және қалада техникумдағы окуы жас Жұмабекті бұл саяси құреске араластырмады.

Филология ғылымдарының докторы, профессор Дихан Қамзабекұлының пікірінше, Жұмабек Тәшенев Алаш тұлғаларына ілтиратпен қаралған, олардың таңғажайып батырлығын, тапқырлығын, азаматтығын жиі ауызға алғып отырған, сондықтан Алаш идеясы қайраткер дүниетанымының негізі болған деп пайымдайды.

Ж.Тәшеневті жақын таныған азаматтар оның мынадай қасиеттерін ерекше айтады: 1) отансүйгіштік; 2) ұлтқа деген терең сезім; 3) қағидатшылдығын (принцип); 4) тарихты менгеру мен білуге деген шынайы ықыласын; 5) өнер мен мәдениет қайраткерлерін сыйлауы; 6) табиги гуманизмін; 7) парасаттылығы мен біліктілігін [14]. Осыдан-ақ, Ж.А. Тәшенев болмысын, қайраткерлігін аңғаруға болады.

Жұмабек Ахметұлы өзінің өмірбаянында 1928–1940 жылдары арасында комсомол мүшесі болғанын көрсетеді. Кенестік заманда комсомол үйымы партияның қолқанаты саналатын. Комсомол мүшесі партия қандай жұмысқа жіберсе сонда баруга міндettі болды. Жас Жұмабек Ақмоладағы жастар үйымының жұмысына қатысып, қала жастары арасындағы қоғамдық-саяси жұмыстарды жүргізуде үйымдастыруышы қабілеттімен ерекшеленеді.

Талапты жасты партия басшылығы техникумдағы оқуын аяктатпай, 1934–1938 жылдарды Красноармейский, Ақмола, Вишинев, Нұра аудандарына жауапты қызметтерге жібереді. Арнаулы орта білімі бар, екі тілде оқып, жаза білетін, іскерлік қабілсті бар қазақ жастары ол кеңде көнеспартия жұмысына ауадай қажет болатын.

2.2. Еңбекке араласуы және Қызылжардағы қызметі

Откен ғасырдың 20–30-жылдары Қазақстанда әкімшілік-территориялық өзгерістер көп болғандықтан, оқырмандарға түсінікті болуы үшін Ж. Тәшенев түүн өсken, сибек еткен облыстар мен аудандарға қатысты озгерістері токталғанды жөн көрдік.

1920 жылы 26 тамызда Қазак (Қыргыз) Автономиялы Қоғамдық Социалистік Республикасы (Қазак АКСР-1) құрылғаны белгілі. Республика алғашқыда облыстарға бөлінді. Ақмола облысының құрамына Ақмола, Атбасар, Петропавл, Қекшетау уездері және Омбы уезінің бір бөлігі кірді. Қазак АКСР Орталық Атқару Комитеті мен Ресей Федерациясына қарасты Сібір революциялық комитетінін (Сибревком) арнайы комиссиясына халықтың ҚазАКСР-ның құрамына қандай аумак кіруі қажетті, елді мекенді бір уезден екінші уезге қосып есептеу жайлыштың ішінші-ішінде қаранды, әкімшілік шекті белгілеу, т.б. тапсырылды. Әкімшілік-аумактық құрылым бойынша негізгі жұмыс 1921 жылы көктемде аяқталды, республиканың губерниялары мен уездері қалыптасты. 1921 жылы 25 сәуірде орталығы Петропавл қаласы болған Ақмола губернисы құрылды. Кейін әкімшілік-аумактық құрылымның округтік жүйесі енгізіліп, 1932 жылы қантарда БК(б)П Орталық Комитеті Қазақстанда облыстық бөлініс енгізу туралы шешім қабылдады.

Одан кейін Қазак АКСР Орталық Атқару Комитетінің 1932 жылғы 20 акпандагы қаулысымен басқалармен катар орталығы Петропавл қаласы болған Қарағанды облысы құрылды, 4 жыл өткен соң Қарағанды облысының солтүстік аудандары Солтүстік Қазақстан облысына бөлініп берілді. Оның құрамында жаңадан Мамлют, Есіл бойы (Приишім), Польдин аудандары құрылды. 1936 жылы 29 шілдедегі мәлімет бойынша меридиональді бағытпен 400 шақырымнан астам созылатын 25 аудан кірді. Өлкениң өндірігіш күштерінің дамуы жаңа әкімшілік аумақты құруды талап етті. 1939 жылы 14 қазандан құрылған Ақмола облысына онтүстік аудандар (Арықбалақ, Атбасар, Есіл, Зеренді, Калинин, Макин, Молотов, Рузаев, Сталин, Шучье, Еңбекшілдер) және Степняк

кенті берілді. 1944 жылы 16 наурызда жаңадан құрылған Кокшетау облысына Айыртау, Келлер, Кызылту, Красноармейск, Чкалов аудандары берілді [15].

Өткен ғасырдың 30–40-жылдары Солтүстік Қазақстан облысы негізінен ауылшаруашылықты аймак болды. Табиғаты мен ауа райы осы саланы дамытуға қолайлы еді. Қысы 5 айдан астам уақытқа созылатын ұзак, суық, желі қатты, боранды аймак. Жазы ыстық, жауын-шашыны жеткілікті және ашық құндері көп болатын. Үлгальы мол болғандықтан, жайылым жерлерде, орман тогайларда шөп жаксы өсті, бау-бақша осіруге қолайлы болды. Құзі салқын, жаңбырлы. Тамыздың үшінші онкүндігінен бастап бозқырау түседі. Облыс жері «тәуекелді егіншілік» аймағына жатады. Қызылжар жерінде 1940 жылы 19 кеншар жұмыс істеді. 20-жылдары «Кондратов», «Приишим», «Шаховский» және «Тоқшын» сияқты төрт қана кеншар болса, кейін алғашқы бесжылдықтар кезінде 15 кеншар құрылды. 30-жылдардың оргасында олар ұжымшарларға 45 мың, колхозшылардың көпбалалы отбасыларына 38 мың бас мал ғалсырды. Тұқыммен, техникамен, білікті мамандармен жәрдем жасады. Облыс 1937–1939 жылдары мемлекетке 63,6 млн. пұт астық, 337 мың пұт құнбағыс, 203 мың пұт сары май, 1,8 мың пұт ет тапсырды. Облыстың егістік алқаптарында 1940 жылы 2400 трактор мен 1342 тіркемелі комбайн жұмыс істеді. Облыста жергілікті маңызы бар өнеркәсіп орындары болды. Облыс орталығы саналатын бір ғана Петропавл қаласы болды. Қалада Молотов атындағы зауыт, консерв, хром зауыты, кірпіш зауыты, тігін фабрикасы, вагон депосы, ет комбинаты, нан комбинаты, сыра зауыты, махорка фабрикасы сияқты өндіріс орындары жұмыс істеді. Облыстың жаппай кірісінде өнеркәсіптің үлес салмағы 1940 жылы 43 пайызға жетті [16].

Жұмабек Ахметұлы техникумдағы оқуыш үзіп, 1934 жылы Ақмола аудандық атқару комитетінде 4 ай қызмет атқарып, сол жылдың казан айында Кокшетау облысының (ол кезде Қарағанды облысы – авт.) жаңадан шанырак көтерген *Красноармейский* аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысы қызметіне тағайындалады.

Заманасы Тере Болатов осы ауданда алғаш рет Ж.Тәшеневпен танысып достасқанын былай деп сске алады: «Жұмекенмен алғаш рет 1935 жылы кездестім. Сол жылы Көкшегау облысында Красноармеец ауданы жаңадан шанырак көтерді де, ол осында аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысы болып келді. Онда менің де жалындаған жас кезім, аудандық комсомол комитетінде қызмет істейтінмін. Жұмекен танысқан

беттен-ақ мені баурап әкетті. Ақыл-кеңес беріп, жұмыста жон сілтеп жүрді. Жұмабек Ахметұлының бойына біткен қайраткерлігі, сол кездің өзінде-ақ көріне бастады. Қандай бір істе болмасын, оның өзімен қызмет еткендерден көш ілгері тұратындығы байқалатын. «Жатпайды асыл пышақ қын түбінде» демекші, Жұмекенің қызметте абыроны артып, жоғарылай берді [17].

Аудандық атқару комитетіндегі хатшының негізгі міндеті аппараттың іс-қағаздарын, құжаттарын реттеу, жоғары органдарға жіберілетін және олардан келетін құжаттарды тіркеу, сұраптарына жауап беру, ауылдық-селолық қеңестермен жұмыстар жүргізу, оларға жоғары органдардың жарлықтарын, нұсқауларын жөнелту, орындалуын қалағалау, аудан тұрғындарының арыз-шағымдарын тіркеу, оларды қабылдау, қажет жерінде зандық түсінік беру, сейтіп аудандық қеңестің ырғакты жұмыс істеуіне көмектесу. Басты міндеттің бірі – аудандық қеңестің кезекті сессия мәжілістері мен атқару комитетінің жоспарлы отырыстарын өзірлеп, өткізуді қамтамасыз ету науқандық жұмыстар кезінде уәкіл ретінде ауданның шаруашылықтарына іссапарларға жіберіліп тұрған.

Ол кезде комсомол жастарын қайда, кашан, қандай қызметке жіберуді коммунистік партия үйімдары шешетін. Комсомол мүшесі, әлі үйленбеген жас Жұмабек партия қайда жұмсаса, сонда қызметке барған. Красноармейский ауданында бір жыл еңбек еткен соң партия органдары 1935 жылы Ж.Тәшеневті Қарағанды облысының Нұра аудандық жоспарлау бөлімінің төрағасы етіп ауыстырады. Бұл жұмыста 10 ай еңбек еткен соң, Жұмабек Ахметұлы Вишнев (қазіргі Аршалы ауданы – авт.) аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысы қызметіне жіберіледі. Вишнев аудандық атқару комитеті төрағасының орынбасары Ишмуратов, іс басқарушысы Дашевский қол қойған «1937 жылы 21 қаңтарда берілген 1/21 нөмірлі анықтама» Жұмабек Ахметұлының Вишнев ауданында кеңес қызметінде болғанын дәлелдеп отыр.

Осы арада бір ескеретін жайт, Ақмола өнірі 1939 жылға дейін Қарағанды облысының құрамында болды. 1928 жылы құрылған Вишнев ауданы 1935 жылға дейін «Коммунистический ауданы» деп аталды.

Атальмыш қызметтен Жұмабек Ахметұлы 1938 жылдың қантарында Қарағанды облыстық атқару комитетінің референті қызметіне жоғарылайды.

1938 жылы жазда Ж.Тәшеневті паргия органдары Қарағандыдан Солтүстік Қазақстан облыстық қоғамдық тамактандыру бөлімінің бастығы етіп жібереді. Сейтіп 23 жастағы өткір де, іскер жігіт облыстағы бір са-

ланың басқару тұтқасына ие болады. Осыдан бастап Ж.Тәшеневтің солтүстік өнірдегі 14 жылға созылған енбек жолы басталады.

Жұмабек Ахметұлы 1938–1952 жылдары Солтүстік Қазақстан облысында шаруашылық, кенес, партия органдарында қызмет етті. 1938 жылы 31 шілдеде облыстық партия комитетінің шешімімен облыстық сауда басқармасына карасты қоғамдық тамактандыру бөлімінің бастығы болып тағайындалады. Осы жұмыста жүргенде Петропавл қаласында ауданаралық көтерме сауда жәрменкесін ұйымдастыруға басшылық жасайды. Бірак жас Жұмабектің Петропавл қаласындағы қызметі тағы да үзакка бармайды. Партия басшылығы оны қайғадан өзінс үйренишкіт ауылшаруашылық саласына жібереді.

Ауылда туып өсken, жастайынан мал бағып, ауыл-село тұрмысының қыр-сырын жетік білетші жас жігітке бұл сала таныс болатын. Сондыктan өзіне тапсырылған саланы бірден үйіріп әкетіп, назарға ілнеді.

1939 жылы 27 тамызда *Бейнетқор* (қазіргі Магжан Жұмабаев ауданы – авт.) ауданына жер бөлімінің бастығы стіл тағайындалады. Бұл қызметті ол 1942 жылдың тамызына дейін атқарады. Осында ол орта мектеп көлеміндегі білімі болу қажеттігін түсініп, негізі жұмысын атқара жүріп, өздігінен дайындалып, окуын жалғастыру үшін осы аудандағы орыс мектебін сырттай оқып бітіреді. Көп ұзамай осы ауданда қызмет істеп жүрген өзі сияқты жас маман Бәтес атты бойжеткенмен танысып, отбасын құрады.

Жұмабек Ахметұлының зايыбы Бәтес Ұйдырықсызы Тәшенева (1922–2005 жж.) (тұрмысқа дейінгі фамилиясы Элімбаева) Ақмола облысының Ақкол ауданының тумасы еді. Бәтес аpanын дүниеге келген «Кошанай қажы» ауылы кенестік заманда «Өрнек», одан кейін Алексеев (қазіргі Ақкөл – авт) ауданының «Хлебороб» кеншарының бөлімшесі болған. Бәтес аpanың экесі Ұйдырыс ауылшаруашылығын күштеп ұжымдастыру кезінде кәмпескеге ілініп, құғындалып, түрmede өледі. Экесінің ағасы Әбдірахман келінін баласымен Қостанайға көшіріп алады. Бұл кезде Бәтес апа 10 жаста екен. Әбдірахманның үкімет қызметінде жүрген баласы Әбілқайыр бұл отбасын өз камқорлығына алып Қостанай, Ақтөбе өнірлерінде қызмет еткен кездерінде өзімен бірге көшіріп алдып жүрседі. Кейін Әбілқайыр «Бейнетқор» ауданына (Көкшетау облысының Еңбекшилдер ауданы – авт.) аудандық сауда кооперациясының бастығы болып қызметке келеді. Бәтес апа осында бір мекемеде есепші болып енбек етіп жүріенде, осы ауданының жер бөлімінің бастығы Жұмабек Ахметұлымен танысып, 1941 жылы скеуі отбасын құрады.

Осы ауданда тұныш баласы Саян өмірі с келді.

Мұрағат күжаттарында 1939–1940 жылдары аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Толыбаев деген азамат болғаны көрсетілген. Аудан аумағында осы жылдары «Смирново» теміржол станциясы, аудандық іұтынушылар одағы, аудандық коммуналдық мекемесі, қаржы банкі, «Уполномоченный» мекемесі, аудандық оку бөлімі сияқты мемлекеттік мекемелер және бірнеше МТС (машина-трактор станциясы), Ленин, Сталин, Куйбышев, Молотов аттарындағы ұжымшарлар мен Киров атындағы астық кеңшары, «Киялы» астық кеңшары құрылады. Сол сияқты «Путь 12 лет Октября», «Красный Полтавец», «Борьба за посев», «Колос», «Мангул» («Тарангұл»), «Көктөрек», «Үміткер», «Трудовик», «Новый быт», «Наурыз», «Өрнек», «Кенес», «Төңкеріс», «Қарағайлы», «Елтай», «Жаңағілсі», «Жалтыр», «Баянды», «Ұш қызыл», «Сарытомар», «Қызыл ағаш» сияқты ауылшаруашылық ұжымдары омірге келді. Ол кезде аудандағы егіс қолемі 42500 гектарды құрайтын [18]. Ауылшаруашылық техникасы тапшы болғандықтан, ұжымшарлардағы жұмыстардың деңі қол күшімен аткарылады. 1940 жылғы құжатта аудан ұжымшарларында 1218 жұмыс аты, 1816 оғз болғаны көрсетілген. Бірақ бұдан мүлде техникасы болмаған деген ұйым тұмаса керек. Мысалы, соғыс басталар карсаңында «Киялы» астық кеңшарында 30 «ЧТЗ» маркалы трактор болғаны туралы дерек бар.

Ауданның мұрағаттағы құжаттарына қарағанда, әр гектардан 100 пұт астық жинау сол кезде аудан шаруашылықтары үшін кәдімгідей жоғары көрсеткіші саналған [19]. Тазаланған астық қырман басында қантарға құйылып қоймаларға, теміржол станцияларына ат, өгіз жегілген арбалармен гасылатын.

Ж.Тәшсінев басқаратын аудандық жер бөлімі көктемде егін етуді, күзде піскен егінді 15–20 күн ішінде шашпай-төкпей жинап алуды, жиналған өнімді уақытылы мемлекетке тапсыруды үнемі алдыңғылардың бірі болып жүзеге асырып отырған. Сонымен катар келесі жылғы егіске тұқымдық астықты тазалап сактау, астық қоймаларын жөндесту, оларға дезинфекция жүргізу жұмыстарын ұйымдастырып, бақылауда ұстай, ауылшаруашылық машиналарына қажетті жанар-жагармайды бөлу де осы бөлімнің құзырында болатын. Осы жұмыстардың барысы туралы жер бөлімі аудандық парлия комитетінің алдында жүйелі түрде есеп беріл келген. Егін шаруашылығы мен мал шаруашылығы мәселелері аудан коммунисгерінің партия жиналыстарында, конференцияларында, аудандық партия комитетінің бюросында үнемі каралып, талқыланып отырған.

Жер бөлімінің басшылығы ауыл-село халқының әлеуметтік-мәдени, тұрмыстық жағдайын шешуден де тыс калмады. Балалардың мектепке баруына, демалуына, мектеп пен балабақшалар ғимараттарын салу, жөндеу жұмыстарына көмектесті. Мәселен, 1940 жылы Бейнеткор ауданында 616 мектеп оқушысының жазғы демалысын ұйымдастырудың материалдық жағын шешуді аудандық жер болімі өз мойнына алған [20]

Сол жылдардағы мұрағат құжаттарын зерделегендес, жер болімі жұмысының сол заманда аса жауапты сала болғандығы және жұмыста көптеген олқылыктармен катар табыстар өріліп отырғаны байкалады. Мұндай жағдай жалын ауданға тән еді, кай салада болсын қындықтар мен кемшиліктер қабаттасып жататын. Аудандардың мемлекеттік жоспарларын орындай алмаған кездері де болған. Мәселен, 1941 жылы аудан еңбеккерлері мемлекестке 52 мың центнер астық карыз болып қалған. Осы кезеңде Ж.Тәшкеневтің жұмысы сынға да ұшырады. Өзі де кемшилік жіберген еңбек ұйымдары мен басшыларды өткір сынға алып отырған. 1940 жылы 2 сәуірде өткен аудандық партия конференциясында сөйлеген сөзінде өзі басқарып отырған жер бөлімінің жұмысындағы олқылықтарды ашық мойындал, алдағы уақытта одан сабак алатынын мәлімдейді. Мәселен, осы аудандық партия жиналышында сөйлеген сөзіндес тұқым себү мен егін жинау науқанында жауапкершілікі тек ұжымшар баскармаларынан ғана талап етпей, ортақ іске жауапты ауылдық кенес төрағалары мен партия ұйымдары хатшыларының да жеке жауапкершілігін күштіту керек деген мәселен көтереді. Жұмабек Ахметұлы бас болып, озат еңбек тәжірибесін насиҳаттау мен еңбек адамына деген күрметті арттыру мақсатында алғаш рет аудандық еңбек озатары мен жас малшылар кснесін өткізіп, озатарды марарапайтау шарасын өткізеді.

Сталиндік биліктің өз азамагтарын жаппай қудалауынан бұл өнір де тыс калмады. 1936 жыл мен 1937 жылдың торғайында облыста 140 адам партия катарынан шыгарылып, тұтқындалды. Соның шілінде 67-сі «халық жауы» деп танылады. 1937 жылы Преснов ауданының басшылығы түгелге жуық күшінің ұшырайды. Осындағы асыра сілтеудің салдарынан алты мынға тарта солтүстік қазақстандықтар сталиндік күшин-сүргіннің күрбанына айналды [16, 112-113].

1937-1938 жылдардағы зансыздықтар облыстағы шаруашылық және мәдени құрылышты үзежеп, когамдағы моральдық-психологиялық ахуалды нашарлатып жіберді. Сондықтан қоғамдағы жақсы істермен коса, еисені түсірегін істер көтөр жүрді. Бұдан кейінгі жылдарда да сталиндік реіпрессия салқыны сезіліп тұрды. Сол кезде Бейнеткор ау-

данындағы «Торан ұл» колхозында тұратын Мұкашев деген колхозшының партия қатарына қабылданғанда, күйеу баласының «халық жауы» болғанын жасырғаны үлкен әңгімеге айналады. Осындай құрделі кезеңде (1940 жылы) Жұмабек Ахметұлы Коммунистік партияның қатарына қабылданады.

Ол кезде кенссе қызметкерлерін, ғылым-білім, мәдениет саласында жүрген адамдарды партия мүшесіне қабылдау үшін орын аз бөлінетін. Партия қатарында болу ол кездे үлкен абырай, зор белел болатын, ірі лауазымды қызметтерге жетуге жол ашатын. Соған байланысты партия қатарына қарапайым енбек адамдарын (яғни жұмысшыларды-колхозшыларды) қоғарып және бірінші кезекте қабылдайтын. Партияға мүше болуға тілек білдіргендерді жаппай қабылдай бермейтін, оларды талай сұзіден, тексеруден, сынақтан өткізетін. Ж.Тәшеневке партияға өтерде берілген мінездемедегі «басқа партияда, оппозицияда болмаған, ешқандай антипартиялық топтарға қосылмаған, саяси сенімді азамат» деген жолдар сол кездің жағдайынан толық хабар бергендей. Партияға қабылдау кезінде Жұмекеннің жеке басына қатысты өркөкіректік, дандайсу сияқты жағымсыз қылыштарын түзету керектігі туралы сын-ескертпелер айтылыпты. Соған қарағанда 25 жасқа жетпей аудандарғы басшылық қызметтің бірін атқарған жас жігітте мұндай кемшіліктердің болуы да мүмкін-ау деген ой келеді. Өйткені Жұмабек Ахметұлы кейінгі енбек жолынан мәлімет беретін деректерде жоғарыда айтылған кемшіліктер байқалмайды.

Тұрлі деректер, естеліктер мен мақалаларды сарапай келіп, Мағжан туған ауданда бірнеше жыл енбек стуі Ж.Тәшеневке ақын туралы бірқатар мәліметтер білуіне, оны өзінше зерделеуіне мол мүмкіндік бергенін көрсөміз. Мұны Мағжанның халықтың санасын оятуға, ұлттық сезімін тәрбислеуге бағытталған жырлары, мақалалары, іс-әрекеттері ақынның туған жерінде кен таралғаны да айғақтай түседі. Кейін жоғары қызметте жүрген кезінде Ж.Тәшеневтің Сәбит Мұқанов, Ғабит Мұсірепов, Илияс Омаров және т.б. алаш кайраткерлерінің көзін көрген осылар секілді қазақ зиялыштарымен тығыз аралас-құраласта болғаны туралы деректер де біздің ой тұжырымымыздың дұрыстығын дәлелдейді.

Соғыс уақытында қорғаныс жұмыстарына қажет болғандыктan, аудандық партия комитетті болат, шойын, т.б. сирек металдар ізлеп табуға арналған 7 адамнан тұратын арнайы комиссия құрады. Комиссияның бір мүшесі Ж.Тәшенев болды. 1941–1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы кезінде Тылға қажетті маман ретінде броньмен әскерге шакырудан қал-40

дырылып, Солтүстік Қазакстан облысында шаруашылық, кенес органдарында қызмет атқарады. Ол қашанда басшылыктың өзіне артқан сенімін актай білді. Ұқытпен санаслай сібек етті. Бар күш-жігерімен өзіне тапсырылған салаларда тыл енбеккерлерін майданға қажетті көрек-жараптар мен азық-түлік өндірге жұмылдырып, женісті жақында туға үлесін кости. Басшы қызметкер ретінде халықпен жи араласып, олардың мұқтаждығын коріп-біліп, мәселелерін әрқашан білгірлікпен шешіп отыруғатырысты. Солтүстік өнірде жүріп, аудан, облыс деңгейінде шаруашылық жүргізуін, басқарудың үлкен мектебінен өтті. Сонын нәтижесінде, кейін қызмет сатысымен де тез жоғарылады.

Солтүстік өнірдің тумасы, көп жыл Ж.Тәшеневтің еңбек жолымен таңыс болған *Мағда-Карағ Маубеев* былай деп еске алады: «*Мен атғаш рет Ж.Тәшенев туралы әкемнен естідім. Менің әкем Петропавл қаласында, халықаралық бірінші гильдия дәрежесіндегі көпес болатын. Қалада бірнеше дүкені бар еді және мешіт ұстады. Кенес үкіметі кезінде оған қызмет етті. Әкем Ж.Тәшеневті жас, жігерлі, болашағынан үлкен үміт күттіретін қызметкер деп бағалайтын. Сол кезде облыстық бақылау-ревизия комиссиясының торагасы болып еңбек ететін Гали Жолтаев деген туысымыз да Ж.Тәшенев туралы жақсы пікірлер айттын. Ол Бейнетқор ауданында іссапарда болғанында Ж.Тәшеневті белсенді, ақылды, откір, тез шешім қабылдайтын, басшылыққа қабілеті бар маман ретінде байқаганын және облыстық басшыларға оны мақтап келгенін айтқан. Кейін Ж.Тәшенев облыстық жер болімі бастығының орынбасары, бастығы болды. Ол алға де өсетін жігіт деп сенетін. Ақмола облыстық білім болімінің меншерушісі, кейін танымал биолог Галым болған, КСРО Мемлекеттік сыйлығының иегері Толеген Масенов те Ж.Тәшеневті оте құрметтейтін» [21].*

Жас Жұмабек Кенес үкіметінің ауыл шаруашылығын күштеп ұжымдастыру жылдарындағы аш-жалаңаштықты, Ұлы Отан соғысы кезінде гі тылдағы ауыртпалықтарды түгел көрді, талай тағдыр-тауқыметін де басынан өткерді. Көп жыл қарапайым еңбек адамдарымен коян-қолтық араласып, киындықты, қауіп-кательді елмен бөлісіп, сібек майданында ысылды, шындалды. 10 жылдан астам Солтүстік Қазақстан өнірінде еңбек етіп шаруашылық, кенес және партия жұмыстарының қыр-сырын жетік меншеруі республикадағы жоғары билік сатысына котерілуіне септігін тигізді.

Жұмабек Ахметұлы 1942 жылдың тамыз айынан бастап осы облыстың Бейнетқор ауданынан Полуден аудандық жер болімінің бастығы бо-

лын ауыстырылады. Ол 1942–1943 жылдары Полуден (казіргі Аккайың ауданы – авт.) аудандық жер бөлімінің бастыны болып бір жыл жұмыс аткарған соң, таңы да қызмет сатысымен жоғарылай бастайды.

1943 жылы ол Солтүстік Қазақстан облыстық жер бөлімі бастығының орынбасары болып Петрапавл қаласына жаңа қызметке ауысады. Одан кейін көп уакыт өтпей облыстық партия комитетінің мал шаруашылығы бөлімінің менгерушісі, ері облыстық партия комитеті хатшысының орынбасары қызметін иеленеді. 1947–1948 жылдары Солтүстік Қазақстан облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары, ал 1948–1952 жылдары төрағасы болып жемісті сібек етеді.

Соғыс кезінде Қазақстаниң ауылшаруашылығы қаты күйзелгені тарихтан белгілі. Колхозшылардың күнкөрістері азайып, тұрмыстары томендеді. Әсіресе, бұл қазақ ауылдарында айқын көрінді. Оның үстіне, 1946 жылы КСРО көлемінде қаты қуаныштық болды. Негізгі астықты аудандарда астық шықпай қалды. Тек Қазақстаниң бірнеше оңірлерінде, соның ішінде Солтүстік Қазақстанда астық шығымы тәуір болды. Үірақ КСРО-ны астықпен қамтамасыз ету елге көп салмак түсірді. Жоғары жақ астық тапсыру жоспарларын ұстемелегіп көбейгүмен болды. Мемлекетке астық тапсыру жұмысын жеделдету жұмысына байланысты Қазақстаниң солтүстік өңірінен Мәскеуден КОКП Саяси бюросының мүшесі А.И. Микоянның өзі келіп, бірнеше аудан және шаруашылық басшыларын мемлекеттік таңсырманы уақытында орындағандары үшін қызметтерінен босатты.

Полуден ауданының (казіргі Аккайын ауданы – авт.) жер болімін баскарғанда Жұмабек Ахметұлы ауыл шаруашылығын котеру жолында аянбай сібек етті. Егін шаруашылығының мәдениетін көтеріп, дәнді дақылдардың шығымдылығын арттыру, мал ғұмырын асылданырып, өнімділігін неғұрлым молайту бағытында жұмыстар жүргізді. Ұжымшар басшыларын, ауылшаруашылық мамандарын осы мақсатты іске бір кісідей жұмылдыра білді.

Сол кезде-ақ, Жұмабек Тәшсеветің достыққа ададыры байкалады. Белгілі дипломат Сәлім Құрманғожиннің әкесі Әлмағанбет Жұмабек Ахметұлымен катар корші аудандық жер бөлімі бастығының орынбасары қызметінде жүргенде танысады. Екеуі жер бөлімі басшыларының Петрапавлдағы білім жетілдіру курсында оқығанда танысып, жұмыс барысында жиі араласып, Әлмағанбет Жұмабектен 17 жас үлкенді і болса да дос болып кетеді. Соғыс кезінде Әлмағанбет В.И. Ленин атындағы ұжымшардың төрағасы, ал Жұмабек облыстық деңгейде қызмет аткарса

да байланыстары үзілмейді. Жұмыс бабымен сол ауданға келгенде, Жұмабек Ахметұлы мінде 1949 жылда ақ а досының үйіне соғып, отбасының амандағыны биліп отырады скен. Сол кезде жас бала Сәлім Құрманғожин Жұмабек Ахметұлының әкесімен оңаша ұзак сойлесіп отыратынын еске алады. 1949 жылы Әлмағанбет Құрманғожинді «Каратал» (кейін «Қазак КСР-нің 30 жылдығы» деп өзгертілген) ұжымшарына төраға стіл жібереді. Әлмағанбет ұжымшарды озаг шаруашылық қатарына қосады. Осы еңбегі үшін ұжымшар төрағасына Ж.Тәшеневтің пұскауымен М-72 мотоциклы беріледі. Шаруашылық бағыты осы арқылы енді ұжымшардың етіс даласын, мал фермаларын тез арапап шығуга мүмкіндік алады. Ол кезде мотоцикл көлігіне ие болу қазіргі бір автомашина мінгендей еді. Жұмабек Ахметұлы 1951 жылы осы ұжымшарға келіп, салтанатты жиһанлыс өткізіп, сондағы колхозшылармен бірге түскен фотосуретті сактаған келген Сәлім Құрманғожин осы кітап авторларына берді (сурет кітаптың соңында беріліп отыр). С.Құрманғожин кейін Алматыда шег тілдер институтында оқып жүргендеге, ауылдағы әкесі «Ж.Тәшеневкеге барып сәлем бер» деген өтінішін баласы колайсыз көріп орындалады. Сонда әкесі мынадай күлыққа барады. Досына жазған хатты баласының конвертінс, ал баласына жазған хатты Ж.Тәшеневкеге ариған конвертке «шагастырып» салып жібереді. Хатты алған Жұмабек Ахметұлы досының баласын іздең тауып алғып, үйіне апарып қонақ етіп, «Неге келмейсің?» деп ұрсып, студені балаға қандай көмек қажеттің ін сұрайды. Әлмағанбет ақсақал Алматыға да, Шымкентке де жолы گүскенде, Ж.Тәшеневкеге соғып амандастырып тұрған, ол кісі о дүниелік болғанша хай-хабар алысқан екен (бұл мәлімет осы кітап авторларының бірі Қанат Еңсеновтың дипломат Сәлім Құрманғожинмен арадағы сұхбатынан үзінді ретінде атынып отыр) [22].

Жоғарыда айтылғандай, Ұлы Отан соғысы басталған уақытта облыстық партия комитетті Ж.Тәшеневгі ауылшаруашылыкка қажетті, білдікті маман ретінде әскерге жібермей осындағы тыл жұмысына қалдырады. Өйткені неміс фашистерімен соғысып жаткан Қызыл Армия жауынгерлерін азық-түлікнен, жылы киіммен жабдықтау да маңызды іс саналатын. Ол жұмысқа да күн-түн демей, жұмыс істей алатын жас, жігерлі үйимдастырушылар қажет болатын. Кейін Жұмабек Ахметұлы қарамағындағы қызметкерлерінс үнемі: «Біз броньмен соғысқа бармай қалдық кой. Қабылдауымызға келген соғыс ардагерлерінің өтініш-гілегін жері е тастамайық, олар от пен оқтың астынан келді ғой», – деп ескертіп отырады екен.

Соғыс кезінде Солтүстік Қазақстан облысынан 92 мың адам эскеріге, 34 мың адам еңбек армиясына алынды. 45364 азамат соғыс жылдарында каза тапты. Басқаша айтқанда, майданға аттанған екі адамның біреуі оралмады. Соғыстың алғашқы жылында облысқа 20 зауыт пен фабрика көшіріліп әкелініп, қорғаныс кәсіпорындарының тобын құрады [16, 118-119].

Ұлы Отан соғысы кезінде облыстағы ауыл-село түрмиси, шаруашылығы аса киын жағдайда болды. Автомашиналар мен тракторлар, жұмыс көлігі майдан қажетіне әкетілді. Еңбекке жараммы ср азаматтар майданға аттанды. Осының бәрі облыс ауылшаруашылығының өндірістік негізін әлсіретті. Облыстағы бұрынғы егістік алқабының торттен бірі ғана калды. Оның үстінен 1942–1943 жылдардағы қуанышылық майдың және оның өнімділігінің кемуіне әкеліп соқтырды.

Соғыс аяқталғаннан кейін бейбіт сөбекке кешу де онай болмады. Егін еgetін алқаптың 126 мың гектарын арамшөп басып қалған еді. Машинатор паркі кеміді. Шаруашылықтардың көпшілігі соғыстан кейінгі алғашқы жылдарда астық тапсыру жоспарларын жартылай ғана орындады. 1946 жылы 102 ұжымшар мемлекетке астық тапсыра алмады. Мал шаруашылығындағы жағдай тіпті киын болды. Коптеген шаруашылықтарда арбаға сиыр жегілді. 1941 жылмен салыстырганда облыста мал басы 26 пайызға кеміп кетті. Үкімет ұжымшарлар өндірісін дамытудың экономикалық тетіктерін табудың орнына қатан әкімшілік шаралар колданумен болды. Мысалы, 1946 жылы астық тапсыру жоспарын бұзғаны үшін 231 адам қылмыстық жауапкершілікке тартылды.

1950 жылы ұжымшар өндірісін нығайту мақсатымен КСРО Министрлер Қеңесі мен БК(б)П Орталық Комитетінің шағын колхоздарды ірілендіру туралы қаулысы қабылданды. Солтүстік Қазақстан облысында 426 ұжымшардың негізінде 320 ірі ұжымшар құрылды. Алайда бұл шара да тиімді бола коймады. 1952 жылы ұжымшарлардың несие қарызы 32 млн. сомға, яғни 1951 жылғы кірістің 70 пайызына дейін жетті [16, 112-113].

Қазақстанның солтүстік оңірлеріндегі соғыстан кейінгі қазақ ұжымшарларындағы шаруашылық өмірін, сол кездің күәгері, мемлекет және қоғам қайраткері **Макттай Сағдиев** былай суреттейді: «Әлбетте, ауылдағы негізгі шаруашылық – мал мен егіншілік, жер жырту, егін егу және жинау, астық бастыру. Соғыстан кейінгі жылдардағы ұжымшарлар әлсіз, маусымдық науқандарын ілдебайлан зорға өткізетін. Техника жоқ. Қолдағы бар құрагдары: ат-соқа, шоп шабатын косишка, лобоз-

рейка, ат-тырма, қол шалғы, қол орақ, тағы сол сияқтылар. Қабылдау бекеттеріне астық атпен, өзінен тасылады. Автомобиль дегендер атымен болмайды» [23].

Ж.Тәшеневтің осындағы қызын-қыстау жылдары шаруашылық жұмыстарын басқарып, ел тірлігіне елеулі үлес қосқан еңбегін замандасы Төре Болатов былайша еске алады: «*Көп ұзамай Жұмабек Тәшенев Қызылжар қаласының тубіндегі Совет ауданына жер бөлімінің бастығы болып ауысты. Одан Солтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінде хатын болып қызмет атқарды. Бұдан кейін сол оңірде облыстық атқару комитеті төрагасының орынбасары болып қызмет істеп, ақыры оның төрагалығына дейін көтерілді. Бұл кез Жұмекеңнің ел басқару ісіндеғі тәжірибесінің молайып, қоғамдық-саяси қызметінің толысып тұрған шағы еді. Ақыры ол Ақтобе облыстық партия комитетінің бірінші хатынылығына дейін жоғарылатылды» [17, 5].*

Аудандагы қызметінен жоғарлаған Жұмабек Ахметұлы облыстық атқару комитетінің төрағасы болып 4 жылдай еңбек еткен. Сол кездегі қалыптасқан саяси жүйе бойынша ол облыстағы екінші басшы саналатын. 1977 жылғы КСРО Конституациясына дейін формалды түрде болса да, билік жоғарғы және жергілікті кеңестерге тиесілі болды. Сол кездің өлшемімен айтсақ, облыстық атқару комитетінің төрағалығына шаруашылық, кеңес-партия қызметінде әбден ысылған, тәжірибелі қызметкер тағайындалатын.

Ж.Тәшенев төрагамын деп кабинетінде шіреніп отырып алған жок, өндіріс орындарына, еңбек ұжымдарына жиі барып халықпен кездесіп, олардың талап-тілектерін, ұсыныстарын және ақыл-кеңестерін тындауды. Ол орысша, қазақша екі тілде де ағып тұрған, дала мен қаланың тірлігін жетік білетін жас азamat ретінде кез келген адаммен тез тіл табыса алатын еді. Қайраткер бар білімі мен білігін, қайраты мен жігерін адал еңбекке арнаумен көзге түседі.

Облыстық деңгейде басшылық қызметке ауысқанда, Жұмабек Ахметұлына аудандық деңгейде кеңес органдарында, бірнеше ауданда жер шаруашылығы бөліміне басшылық жасап тәжірибе жинақтауы қәдеге асты. Осы өнірде еңбек ете жүріп, ол ауылшаруашылықтың білікті, ысылған маманына айналған-ды. Наукандық жұмыстар кезінде МТС-тар мен кеңшарлардың техникалық мүмкіндіктерін дер кезінде анықтап, оларды әлсіз ұжымшарлардың қажеттеріне бағыттап отырды. Өйткені кеңшарлар мемлекеттен тікелей қаржы алатын. Еңбеккерлеріне ай сағын белгілі мөлшерде жалақы төлеп тұрды. Соның арқасында кеңшар

снбеккерлери күндөлікгі тұрмысқа жақетті керек-жараптарын сатып алу-
ларына мүмкіндіктері болды.

Ал ұжымшарлар өз күндерін өздері көруге тиисті еді, мемлекет тара-
нынан берілстін көмек болса, мәрдымсыз. Әсірссе, қазак ауылдарының
ахуалы өте тәмен болды. Басшы ретінде дәл осы жағдайда жақсы білген
Ж.Тәшиев көлінан келі енінше осындай шаруашылыктарға комегін бе-
ріп отырды.

Соғыс кезіндегі ауыр еңбек, тұрмыстың киындығы, дәрігерлік көмек-
тің аздығы, дәрі-дәрмектің жетісісуі, азық-тұліктің гапшылығы адам-
дардың денсаулының нашарлатты. Сондыктан халықтың денсаулының
сактау мен қадағалауда облыс басшылары міндеттерінің бірі болды.
40-жылдары безгек (малария) ауруына карсы күрес жүрді. Облыста
бұл аурумен ауыратындардың мөлшері 44,9 пайызға кемігенімен, елі де
қаупі жойылмаған еді. Сондыктан 1949 жылы союз-қыркүйек айларын-
да әр ұжымшаардан 1-2 адамды шаттық қызметкес алғып, дезинфекция
жасап тұру міндеттелді. Елді-мекендер маңындағы қажетсіз көлшіктер-
ді, сарқынды су жиналған жерлерді ауру тарататын шыбын-шіркей жина-
латындықтан, құрғатып отыруды міндеттеді [24].

Сонымен катар адамдардың азық-тұліктен улануының алдын алу мә-
селесі де облыстық атқару комитетінде арнайы мәселе ретінде каралды.
Осы жұмыс аясында тәмөнделгідей тапсырмалар берілді.

1. Облыстық, қалалық, аудандық санитарлық қызмет асхана, азық-тұ-
лік дүкендері, кошелегі сауданың санитарлық гигиеналық нормаларға
сай болуын қадағалауды.

2. Нан және басқа азық-тұлік түрлерін арнайы автомашина және ат-
арбамен тасуды катаң бакылауға алушы.

3. Азық-тұлік сақтайтын коймаларды уакытында жөндең, тазалап
отыруды бакылауға алушы.

4. Сатушыларды, азық-тұлікпен жұмыс жасауға тікелей қатысы бар
адамдарды дәрігерлердің берін анықтамасы болмаса, жұмысқа қабыл-
дамауды.

5. Дүкенишілерді, асхана қызметкерлерін арнайы киімдермен қамта-
масыз етуді.

6. Азық-тұліктің (ет, сүт, нан, г.б.) сапасына кепілдік беретін серти-
фикатсыз тамак өнімдерін жасауға және сатуға тыым салуды.

7. Коғамдық тамактандыру саласының барлық қызметкерлерін сан-
техминимум курстарында дайындықтан откізуі.

Облыстық атқару комитетінің ұйымдастыруымен 1949 жылы Петро-
павл қаласында азаматтардың тағамдардан улануының алдын алу мәселе-

лері жөнінде дәрігерлердің облыстық конференциясы өткізіледі. Облыс-тық аткару комитетінде қызметте жүріп Ж.Тәшенев шаруашылықпен катар, өнірдің білім, ғылым саласын дамытуға да жете көніл боледі.

1948 жылдың күсында облыс тық аткару комитетінің төрағасы Ж.Тәшеневтің тікелей катысуымен Солтүстік Қазакстан облысының кеңшарларында көктемгі ең іске техниканың дайындығы мен тұқымдық астықтың сапасына тексеріс жүргізіледі. Тексеру барысында облыстың 8 кеңшарында тұқымдық астықты есепке алу және сактаудағы көптеген кемшиліктер жіберілген анықталады. Тексерістің корытындысы облыс-тық партия комитетінің бюросында қаралып, директорларға ескертулер жасалып, сөгіс беріліп, жарты айдың ішінде анықталған кемшиліктердің түзетілгені жөнінде акпарат беруді міндеттейді [25].

Ж.А. Тәшенев облыс экономикасын, мәдениеті мен өнерін көтерудегі белсенді қызметі үшін 1945 жылы қарашада «Құрмет белісі» ордені-мен мараңаттальды. 1949 жылы Қазакстан Коммунистік партиясының IV съезінде ҚКП Орталық комитеті тексеру комиссиясының мүшесі болып сайланды. Еңбек ете жүріп, Мәскеудегі КОКИ Орталық Комитеті жанындағы Жоғарғы партия мектебінің сырғатай бөліміне окуға түседі.

Қайраткер Солтүстік Қазакстан облысы басшылығының өзіне артқан сенімін ақтай білді. Уақытпен санаспай сібек етті. Бар күш-жігерін жұмса-сан, өзине 1апсырылған жұмыс салаларын әрқашан өргс бастырып отырды. Басшы қызметкер ретінде халықпен жиі араласып, олардың мұқтаждығын көріп білді, мәселелерін әрқашан білгірлікпен шешіп отыруға тырысты. Солтүстік өңірде жүріп, аудан, облыс деңгейінде шаруашылық жүргізудің, басқарудың үлкен мектебінен отті. Соның нәтижесіндес, қызмет сатысымен де тез жоғарылады. Өзінің ақылы мен білімін, іскерлігі мен үйимдастырушылық қабілетін сл ісіне аямай жұмсады.

Қызметте ол мүмкіндігінше колынан іс келетін, білімді қазак кадрларының қызмет бабымен жоғарылауына көмектесті. Мәселен, Солтүстік Қазакстан облысында қызметте жүргенде Хасан Бектұрғановтың іскерлік қабілетін байқап, оны облысқа белгілі басшы қызметкер деңгейінде жеткізеді. Қеңшардың бас агропомы болған Еркін Әуелбековтің де өсуіне демеу болды. Бұл азамат кейін облыс басшысы деңгейінде дейін көтерілді.

Қызылжар өнірінде жоғары оку орны болмаса да, патша заманынан бері бастауыш, орта, арнаулы кәсіптік білім берестін мектептер бар болатын. Тарихи деректерде тек 1900 жылы Петропавл қаласында 13 оку орны, соның ишінде бір бес кластық мектеп болғанды айттылады. Кенес-

тік заманда, Ұлы Отан соғысына дейін бұл өңірде ФЗО мектебі, училищелер мен техникумдар жұмыс істеді. Талай қазақ азаматтары осы оқу орындарында алғашқы білім мен мамандықтар алды. Солардың бірі мемлекет және қоғам кайраткері деңгейіне дейін көтерілген Бәйкен Әшімов 1932–1935 жылдары Қызылжар қаласындағы теміржолшылар даярлайтын мектепте, кейін осы облыстың Ленин ауданындағы ауылшаруашылық техникумында білім алған еді. Сол техникумда 30-жылдары оқыған, осы өнірдің тағы бір азаматы Жәлел Ғизатов Ұлы Отан соғысына қатысып, Кенес Одағының Батыры атанды. Қазак КСРО Жоғарғы Кенесіне депутат болып сайланды. Республикада партия, кенес органдарында жауапты қызметтер аткарды.

Соғыс қарсанында облыста 43 орта мектеп жұмыс істеді. Оларға кадрларды 4 техникум мен облыстық мұғалімдер институты даярлады. Облыста ет өнеркәсібі, темір жол, жерге орналастыру, жоспарлау-экономика, малдәрігерлік, құрылым, кооператив, ауылшаруашылық және ет техникумдары халық шаруашылығына қажетті мамандар даярлады. 7 фабрика-зауыт мектебінде 1 мыңдан аса жеткіншектер оқыды. Қалада 30-жылдары казақ, татар театрлары жұмыс істеді [16, 112].

Ж.Тәшенев облыстық атқару комитетіндегі қызметте жүріп, өнірдің білім, ғылым, мәдениет саласын дамытуға жете көніл бөлді. Ол қалада мұғалімдер институтының материалдық-техникалық базасын жақсарту жолында біршама жұмыстар жасады. 1937 жылы құрылған бұл институт облыс мектептерін педагог кадрлармен қамтамасыз етуде үлкен рөл атқаратын. Тіпті соғыс жылдарының өзінде оқу корпусы, жатақханасы, клубы Петропавлға көшіріліп әкелінген радио зауытына берілседе, тыңдаушыларын қолдарына уақытша тиген әртүрлі ғимараттарда оқыта отырып, жыл сайын 50–80 мұғалім дайындалған отырды. Соғыстан кейін тағы бірнеше факультет ашылып, оқытушылар саны көбейгенімен оқу корпусы жетіспей, материалдық-техникалық жағынан киындық көреді.

Облыстық мұрағатта Жұмабек Ахметұлының 1950 жылы 9 желтоқсанда КСРО Министрлігіне Петропавл мұғалімдер институтының ғимаратын салуға көмек сұрап жазған хатына министрліктен «бұған каржы жоқтығына байланысты көмек бере алмаймыз» деген жауабы бар. Жұмабек Ахметұлы облыстағы дene тәрбиесі мен спорт саласына да жеткілікті көніл бөлді. Соның бір дәлелі 1с-қағаздарын, есен-қисап жүргізуде үнемі киындық көріп жүрген облыстық спорт комитетіне есепші мен машинистка штатын бөлгізеді. Жастардың спортпен, дene тәрбиесімен

айналысын, шаруашылық, мекеме басшыларына назардан тыс қалдыр-мауды тапсырады.

Облыстық атқару комитеті төрағалық қызметінде Ж.Тәшенев 1949 жылы Налобино селосында жаңа балалар үйін салуға 100 мың сом ақша бөледі. 1951 жылы облатком Полуден ауданындағы Токшын агрозоовет-техникум мектебіне МГБ (Министерство государственной безопасности) комендатурасы пайдаланып келген гимаратты босатып берізу туралы шешім шығарады. 1950 жылы облыстық драма театры қызметкерлерінің жалақысының төленбей қалған карызын жабу үшін облыстық бюджеттен 40 мың сом ақша бөлгізеді.

1949 жылы 10 наурызда облыстық кенес 1950 жылы «Ленинская смена», «Ленин туы» газетінің 30 жылдығын атап ету туралы облыстық атқару комитетінің қаулысын шығарады. Екі газеттің жәнс баспахананың 40-тан астам қызметкерлері мен қоғамдық негіздегі тілшілерін алғыс хаттармен, бағалы сыйлықтармен марапаттау туралы шешім шығарады [26].

Ұлы Отан соғысынан кейін ел экономикасының, халықтың тұрмыс деңгейінің ауыр болғандығы белгілі. Сұрапыл соғыс женіспен аяқталған соң, Кенес Армиясы қатарынан Қазақстанға 100 мыңдан астам адам қайтарылды. Солардың ішінде кешегі мындаған жауынгерлер солтүстік өнірге оралды. Олардың бәрінің бірдей үй-жайы, жұмысқа кіріспе көттіндей мамандықтары болған жок. Солардың бәрін жұмыспен қамту, баспанамен қамтамасыз ету облыс басиысы Ж.Тәшеневтің мойнына түсті. Оның устіне, Қазақстанда 1946 жылы жойқын қуаңшылық болып халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету қынинг сокты. Елде 1947 жылға дейін карточкалық жүйе сакталғаны тарихтан белгілі.

Кенес Одағының Батыры, Солтүстік Қазақстан облысының тумасы Жәлел Қизатов соғыстан аман оралған соң, өз облысына жұмысқа тұруды ойластырады. Алматыда ҚКП Орталық Комитетінің Бірінші хатшысы Ж.Шаяхметовтің, Қазақ КСР Халық Комиссарлары Кенесінің Төрағасы (ол кезде министрліктер солай аталағын – авт.) Н.Оңдасыновтың қабылдауларында болады. Республика басшылары батырдың туған жеріне жұмысқа баруына рұқсат қағаз жазып береді. Ж.Шаяхметов Солтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Г.А. Мельникке: «Батыр жігітті жақсылап қарсы алындар! Өзі де бір сүйкімді бала көрінеді. Астына ат мінгізіп, үстіне үй салып беріндер!» – деп жазса, облыстық атқару комитетінің төрағасы Мұстафинге Н.Оңдасынов: «Батырды жауапты кенес қызметіне орналастырыңыз!» деп нұсқау

берінгі. Ауылшаруашылық комиссары Ахмет Дауылбаев облыстық ауылшаруашылығы басқармасының бастығы етіп бұйрық шығарып береді. **Жәлел Қизатов** соғыска дейін темір жол мектебін бітірген соң, колхозда есепші болған ол ауылшаруашылық техникумына окуға түседі. Қазак және орыс тілдерін жеткі білетін, ауылшаруашылық саласының маманы еді.

Облыстық атқару комитетінің басшысы Ж.Қизатовка Преснов аудандық атқару комитетінің төрагалық, орынбасарлық және жауапты хатшылық қызметтерін ұсынады. Ж.Қизатов бұрын мұндай жауапты қызметтер атқарып көрмегендіктен жүрексініп, ойлануға уақыт сұрайды. Соңдағы қызметкерлердің бірі оған Ж.Тәшеневкө барса, мәселені тез шешестінін айтып, ақыл береді. Сэтін салғанда кабинеттен шыға бере, бұрын озін бір рет көрген, жұрттың шікірінше өте алғыр, жігерлі Ж.Тәшеневкө жолығып қалады. Ол Ж.Қизатовты әскерден аман-есен орадуымен құттықтап, жұмыс бөлмесіне шакырады. Замандасы **Жәлел Қизатов** осы оқиғаны былай еске алады: «Ж.Тәшенев А.Дауылбаевтың бұйрығын оқып: – *Бұл не дегені?! Торт жыл соғысын келген адамды тап бір ұлken, қара жұмысқа жүктегені несі?* Ауылшаруашылық басқармасының жұмысы қара жұмыстан да ауыр-мойныңа сол қамытты ілгени ме? – деп маза-сыйданып қалды.

Н.Оіғасыновтың облыстық атқару комитетінің төрагасына жазған хаты туралы айтқанымда:

– Оның да керегі жоқ. Сен жұмысты кішкентай да болса, партия қызметінен баста! – деп, қолымдағы Ж.Шаяхметовтің хатын оқып, менің еркіме қоймастан облыстық партия комитетіне ертіп барды. Жұмекең (Ж.Тәшенев ол кезде облыстық атқару комитеті төрагасының орынбасары болатын – авт.) тез сойлейтін және орыс тілі мен қазақ тілдерін таза қиынластыра білетін шешен адам екендігі, сол кездері жасы отыздарда болса да, оте ақылды жаси екені бір көргеннен білінетін.

Ж.Тәшенев оны хатшыга таныстырып, хатты корсетеді. Обком хатшысы қаладан атыс емес Совет аудандық партия комитетінің кадр жоніндегі хатшысы етіп бұйрық шыгартаады. Ж.Қизатов обком хатшысына жаңында ертіп жүрген кішкентай інісі мен әпелі барып, оларды қызметке түрғаша тұған жері «Бұлақ» коопература апартын келүге рұқсат сұрайды.

Сол кезде Ж.Тәшенев:

– Ұшқыштарға бұйрық берейік. Қазір күн сүйк. Батырды самотемпен ауылғына жеткізсін, – деді. Сол жерде оны екі хатшы да қолдады:

— Дұрыс! Өз Батырмызды озіміз қадірлеуіміз керек!

Басшылармен қоштасып кабинетке келген соң, Ж.Тәшенев аэропорт бастығымен байланысын, ертеңіне мені самолетпен ауылга жеткізетін болды».

Кеңес Одағының Батыры Ж. Қизатов озінін естелігінде одан әрі мынадай ой түйеді: «Міне, осытай, 1945 жылдың жесіткесін айнда мен қызықты да, қызу, бақытты өкігаптарға толы, талай қайшылықтар мен қыниншылықтары мол азаматтық омірді бастап кеттім. Мениң бақытты дейтінім, осы жылдарда қазақтың дана, ақылды, тарихта ошпейтүгін аты қалған азаматтармен кездесіп, солардың тапсырмаларын орындау мүмкіндігіне не болдым. Олардың мінездері мен қызықтарынан үлгі алдым. Бұл мен үшін үлкен бір бақыт, өмірлік мектеп деп есептеймін.

Казақтың танымал азаматтары Мұхтар Әuezов, Қаныш Сәтпаев, Габит Мұсірепов, Мәлік Габдуллин, Хамит Сембаев, Қалибек Қуанышбаев, Жұмабек Тәшенев, Ілияс Омаров, Мұхтар Қантагаевтармен әр кездесу, әр сұхбат, әр жолдастықтың озіндік тарихы бар» [27], - деп сыр түйеді.

Ауылшаруашылыңы саласына катысты мәселелерді Ж. Қизатов Ж. Тәшеневін ақылдасып шешіп отырады. Сол уақытта Солтүстік Қазакстан облысының басшылығы әркашан ауыл шаруашылығын көтеруге көп көңіл болді. 1946 жылы облыста 11 ауданда 428 ұжымшар болды. Соның 78-і ғана мал шаруашылығының барлық түрлері бойынша мемлекеттік жоспарды орындаі алды [28].

Облыстық атқару комитетінің төрағасы қызметінде жүргенде, ол өнірдің ауыл шаруашылығы саласын үнемі нazarда ұсталды. Сол кездегі бұл қызметі облыстық мұрагат құжаттарында кездеседі. 1949 жылы облыстық атқару комитетінің мәжілістеріндес ауылшаруашылық мәселелері тұракты тұрде қаралып отырған. Жұмабек Ахметұлы солтүстік өнірде жер бөлімдерін баскарған жылдары егін шаруашылығында агротехникалық шараларды қатан сактауды әркашан талап етіп, оны астық түсімін арттырудың негізгі жолы деп түсінді.

Агротехника – өсімдіктің биологиялық ерекшеліктерін, қоршаған ортаның жаң дайын, дақылды егіп өсіру тәсілдерін және агрономия жетісіктерін негізге алады. Агротехниканың максаты – топырақтың ылғалдылығын сактау арқылы құнарлығын арттыру, оны су мен жел эрозиясынан қорғау, сондай-ақ аз каржы жұмсарап, ауыл шаруашылығы дақылдарынан мол өнім алу. Агротехникалық шаралардың ауыспалы егісті пайдалану,

тұқым әзірлеу, тұқым дайындау, егін егу, егісті күту, егін ору, бастыру сиякты шарттарының орындалуын қатты қадағалап, ұжымшар басшыларынан, мамандардан талап етіп оғырды.

Астық өнімділігін арттырудың бір жолы пар колдану екені белгілі. Егін егетін жердің бір белгін тек «лемалдырып» қана қоймай, оған көң төгіп тыңайту жүргізуі бакылауда ұстайды. Атқару комитетінде әрбір шаруашылықта жерді тоздырып алмау үшін екі танапты егістік жүргізуі талап етті. Ж.Тәшенев агротехникалық жұмыстарды уақытында, әрі талапқа сай орындауды батыл жақгады. Ол сол кездегі егіс көлеміне сай әр колхозда кемінде 10–20 гектар жерді парға калдыруды тиімді деп есептеді [29].

Кейін Ж.Тәшеневтің осы берген ақылымен Ж.Қизатов кеңшар директоры, аудандық атқару комитетінің төрағасы, аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметтерін абыраймен атқарады. Одан кейін Қазақ КСР, КСРО Жоғарғы Кеңестеріне депутат болып сайланады.

Сол кездің өзінде-ақ, Ж.Тәшенев сыртта немесе әскерде жүрген ауылшаруашылығына қажетті маман казактарды іздестіріп, туған жеріне қайтаруды да назарда ұстаған. Мәселен, 1946 жылы 31 желтоқсанда КСРО Қарулы күштері Құрлықтағы әскер басқармасы бастығына облыста мал шаруашылығы мамандарының жетіспеушілігін айтып, соғыс кезінен бері әскери қызметте жүрген кіши лейтенант, ветеринарлық техник Сандыбаев Майтанды әскер қатарынан босатып, Солтүстік Қазақстан облысының ауылшаруашылығы саласына жіберуді өтініп хат жолдаған [30].

Облыс шаруашылықтарында маман жұмысшылардың әрқашан жетіспеушілігі сезіліп тұратын. Ал ФЗО мектептеріне оқушы жастар тарту үнемі қыншылық туғызатын мәселенің бірі болатын. Облыстық атқару комитеті бұл мәселені де назарда ұстауға тырысты. Ұжымшар-кеңшарлар еңбекшілерінің материалдық тұрмыстық жағдайын жақсартуға көніл болді. Егін орагы кезінде колхозшыларды тұрмыска қажетті заттармен қамтамасыз ету үшін егіс бригадаларында сауда жасайтын жылжымалы бекеттер ашуды ұсынды. Құндік нормасын орындал жүрген еңбеккерге (жалақысынан басқа) 1,5 кило бидай, бірақ егін орагы кезінде жалпы көлемі 5–6 пұттан аспайтын мөлшерде беруді ұсынды.

Ж.Тәшенев облыстық атқару комитетінің қызметінде жүргендеге, сін орағы кезінде каланын өндіріс, кәсіпорындарынан колхоздарға, жұмысшыларды қөмекке жіберу туралы щешім шығартады. Қөмекке жіберілген маман жұмысшылар жалақысының 50 пайзызы сакталды. Сонымен

катарап кәсіпорындардың жүк машиналарының 50 пайызын да сінін орағына жұмылдырыды. Кәсіпорын басшыларына автомашиналар жүргүре жарамды болуын, косымша саймандар, сондай-ақ жүргізушімен камтамасыз етуді тапсырды. 1,5 тонналық әр жүк машинасына 4 мың тонна-шакырым жүк тасу, ат-арбамен 50 тонна-шакырым жүк тасымалдау белгіленді. Колхоздарға тұқымдық 9480 центнер картоп бөлгізді. Ол картопты күзде онім жиналғаннан кейін әр 100 центнер үшін 10 центнер қосыл кайтаруды тапсырды. Облыста майлы дақылды өсімдіктер егу көлемін 8 мың гектарға, майлы дақылды өсімдік егу көлемін 8 мың гектарға ұлғайтуды колға алды.

Жұмабек Ахметұлы облыстық кенесті басқару кезінде ауыл еңбеккерлерінің тұрмыс жағдайына барынша көңіл бөлді. 1949 жылы облыс колхозшылары үшін 2 мың үй салуды міндептеді. Ол үшін жергілікті құрылымыс материалдарын (саман, әктас (известъ), ағаш) пайдалануды тапсырды. Жұмысшылар мен колхозшылардың тұрмыс деңгейінің көтерілуі, косымша табыс тауып, бау-бакша өсіруіне мүмкіндік беру үшін колхоз-совхоз жерінен жер телімдерін болуді ұсынады.

Колхозшыларға үй жанынан бау-бакша өсіруге жерлер бөлініп, жыл сайын көмек берілді. Мәселен, облыстық атқару комитетінің тараалынан 1950 жылы колхозшыларға картоп егуге 7900 га, карасора егуге 50 га жер және 4 мың түп жеміс ағашын бөлгізеді [31].

Ж.Тәшенев ауылшаруашылық кадрларын даярлау мәселесін де наразда ұстады. Өйткені, ауыл-селоға қажетті механизаторлар даярлау жұмысында кемшіліктер көп болатын. Облыстың ұжымшар-кеншарларында 525 тракторшы мен 102 комбайнер жетіспеді. Облыс басшылығының жеткілікті көңіл бөлуінің нәтижесінде 1947–1948 жылдары ауылшаруашылығын механизациялау мектебі мен МТС-тар 1013 механизатор, 13 бригадир, 356 комбайнер дайындауды [32].

1949 жылы 15–17 акпанды облыстық партия конференциясында сейлеген сөзінде колхоз басшыларын жиі ауыстыра берудің жөнсіздігін көрсетіп сын айтады. Баяндамасында облыста 1946 жылы колхоз төрағаларының 25 пайызы, 1947 жылы 30 пайызы, 1948 жылы 20 пайызы ауыстырылғанын мысалға келтіреді. Қылмыс жасап немесе тартіп бұзған бірен-сараны болмаса, көпшілігі жұмысты атқара алмады деген себеппен жұмыстан шығарылатынын көрсетті. Ол осы мәселені шешу жолдары ретінде: 1) мұндай басшы кызметке әбден ысылған, сынақтан өткен тәжірибелі адамды тағайындау; 2) мүмкіндігінше, сол шаруашылықта біраз жыл енбек еткен, кемінде бастауыш білімі бар адамды; 3) білімі аздық

етегін колхоз төрагаларын сырттай ауылшаруашылық оку орындарына окуға ғүсуге міндеттеуді ұсынады. 1949 жылы 1 қазаннан бас ғап басшы кадрлар даярлайтын Петропавл қаласындағы мектепке 25 адамды окуға жібертеді, олардың 10-ы казак ұлтынан болды [33].

Ж.Тәшенев жекелеген шаруалылық басшыларынан үскен өтініш-тилектерді де аяксыз калдырмай комектесіп отырған. Мысалы, 1951 жылы «Еңбек» колхозының төрағасы Үмбетбаевтың облыс басшылығынан көмек сұраған өтінішін облаткомда қарап көмек бергізді. Колхозға көмеккес 25 адам, 3 тонналық бір жүк автомашинасын, 1 шынжыр табанды трактор жібертеді [34].

Ол облыстық атқару комитетін басқарып тұрған кезде облыстағы мал шаруашылығының жағдайы төмендегідей болды. Ірі кара мал саны 129 мың, кой-ешкі – 230 мың, шошка – 32 мың, күс 365 мыңға жетті. Ауылдық жерлерде ауызызу жеткізу, электр жарығын тарту, мал қораларын, жем-шөп қоймаларын салу жұмыстары жүргізілді [35].

Басшы қызметтінде жүргендеге облыс орталығы Петропавл қаласының дамуына да барынша қүш-жігерін жұмсады. Бірақ қаланы дамытуға жасаған ұсыныстарына қөбіне қаржының жоқтығы қолбайлау бола беретін. 1950 жылы Петропавл қаласындағы жылу электр орталығын (ТЭЦ) кеңейтуге қаржы сұраған өтінішіне КСРО электростанциялар министрінін орынбасары А.Дробышевтан «қаржы жоқ» деген жауап алды. 1950 жылы 21 кантарда қала көшелерін асфальттауға 988,7 мың сом сұраған өтінішіне Қазақ КСР Министрлер Кеңесі Төрағасының орынбасары қол қойған «қаржы жетіспеуін байланысты өтініштеріңізді орындаі алмаймыз» деген жауап алады.

Жоғарыдан қаржы ала алмайтынына көзі жеткен іскер басшы қолда бар мүмкіндіктерді пайдаланып, қаланың су күбырын жөндеуді және мүмкіндігінше жаңартуды облыс күшімен жүргізуді колға алады. Қаладағы барлық өнліріс орындары басшыларына су күбыры жұмысын жүргізуға адам күшін, қажетті материалдар, техника бөлуді міндеттейді. Облыстық ішкі істер басқармасына 400 жұмысшымен қамтамасыз етуді тапсырады [36].

Софыс жылдары женіс үшін аянбай еңбек еткен ауыл-село халқы ерекше назар аударуды қажет етті. Оларға материалдық жағдай жасаумен катар рухани қолдау да қажет болатын. Үкіметтің шешімімен 1947–1949 жылдары ауылшаруашылық сәбеккерлері орден, медальдармен марапатталды. Көптеген еңбек сыйладынан бағы жаңын, орден-медальдармен марапатталуына Жұмабек Ахметұлы тікелей қолдау корсетті.

Облыс еңбеккерлері Ұлы Отан соғысы кезінде тылда қындық коргені белгілі. Ер азamatтардың бәрі майданға атғаның, тылдағы бүкіл ауыр жұмысты, әсіресе ауылда сіңкейен қартаар мен бұғанасты қатпаған жас балалар, қыз-келіншектер атқарғаны белгілі. Осының бәрін көзімсін көрген, оларға жаңы ашынан Жұмабек Ахметұлы ауыл үргесіндегін сол ауыр еңбектерінің отсуын кайтарылғанын қалады. Кешегі өткен кеңес заманында сіңбек адамдарына деген құрмет ерекше болғаны шындық. Еліне елеулі азamat кезінде колындағы билігін сол карапайым сіңбек адамдарын рухани жағынан демеуге пайдаланды.

Облыстық атқару комитеті 1949 жылы облыстағы 7-9 сәбиді өмірге әкеліп, тәрбиелеп есірген көп балалы 148 әйелді «Ана даңқы» орденімен марапағағы ұсыныс жасайды. Бір қөніл аударагын мәселе, тізімде-глердің қатарында 15 қана қазақ әйелі болды. Әдетте қазақ отбасылары көп балалы болатыны белгілі. Соған қарамастан марапатқа ис болған қазақ аналары санаулы ғана болды. Мұның себебі, біріншіден, соғыстың зардабы болатын. Екіншіден, қазак отбасылары бала санын беруге салғырттық танытуы мүмкін, ертеден гіл-коз тиеді деп ойлайтын қазак балаларының санын көп айта бермеген. Үшіншіден, солтүстік өңірдің тумасы, профессор Бұркітбай Аяғаның пікірінше, 1921-1922 және 1931-1933 жылдардағы аштықтың салдары болса керек. Бала гуға қабілетті қазақтың қызы-келишектерінің біразы сол аштықтың құрбаңда-рына айналды.

Дегсінмен, кенестік жүйес еңбекке ақы төлеуде теңгермешілікке жол беріп, әсіресе казак ауылдарында колхозшылардың адаптациясынан ғана ақы төлеп, құлдық еңбек деңгейіне дейін таяды. Ұжымшарларда «енбеккүн» деген ақы төлеу жүйесін қолданылды. Еңбек адамына аткарған жұмысына қарай табельге таяқшалар түрінде белгілер соғылатын. Жыл аяғында соған сәйкес астық, ег-май, ұсақ мал, т.б. берілетін. Көбіне ұжымшарлар әлсіз болғандықтан, өз еңбеккерлеріне жарайтып ештеңе төлей алмайтын еді. Кеңес және партия органдары еңбек адамдарын моральдық тұрғыда көтермелегенімсін, олардың еңбектеріне лайыкты еңбекақы толемеді. Сөйтіп, кенестік ұжымшарлар жүйесі ауылшаруашылығы еңбеккерлерінің еңбекке деген ынтасын да іомендетіп алғаны жалпыға белгілі жай.

Профессор Мұқаш Елеусізов өткен ғасырдың 40–50-жылдары Солтүстік Қазақстан облысында Ж.Тәшевинен кызметтес болған азаматтың бірі. Енді, осы ел ағасының естелігіне назар аударайық. **Мұқаш Елеусізов:** «Халқымыздың ардақты ұлдарының бірі, кезінде Қазақстанның

Министрлер Кеңесінің және Жогарғы Кеңес Торалқасының трагатына дейін көтерілген қоғам қайраткері Жұмабек Ахметұлы Тәшеневпен талай рет кездесіп, дәмдес болғанымды мақтап етемін.

Жұмекеңмен ресми түрде қызмет бабымен кездесулерім Қызылжар (Петропавл – авт.) қаласында 1946–1950 жылдарда болды. Ол кісі бұл кезде Солтүстік Қазақстан облыстық атқару комитетінің трагасы, ал мен облыстық комсомол комитетінің хатшысы қызметін атқарғанмын. Осы кездерде облыс орталығында өттепін сан түрлі саяси және шаруашылық жиындары кобінесе Жұмекеңнің басқаруымен өттіп жаттын. Ондай жиналыстардан біз де қалмайтынбыз.

Сондай жиналыстарда, әсіресе шаруашылық-экономикалық маселегер қаралған кезде, оларды талқылау, қорыту кездерінде озгелермен салыстырғанда Жұмекеңнің шоқтығы биік екендігі байқалатын. Бұл кісі іскерлігі, әділдігі, қамқорлығы, жарқын мінезінің арқасында облыстық партия және кеңес мекемелері қызметкерлерінің котілігінің сый-құрметіне боленіп, ел агасы дәрежесіне көтерілді.

Солтүстік Қазақстан облысындағы жастар үйымын басқарып, барлық іс-шаралардың қайнаган ортасында жүрген профессордың естелігінен көріп отырғанымыздай, Ж.Тәшенев сол кезде-ақ облыстағы барлық саяси-шаруашылық жиындардың көбін өзі басқарып, түрлі қаулы-шешімдер қабылдап, олардын орындалуын қатаң бақылап отыратындығы байкалады. Сондай адап қызметінің арқасында облыс жұртшылығының құрметіне бөлсөніп, танымал басшыға айналған.

Соғыстан оралғандарға және соғыста құрбан болғандардың отбасыларына көрсеткен қамқорлығы жайлы облыста көптеген таңғаларлық аныз-әнгімелер айтыладын. Сондай қамқорлықты өзінің де көргенін Мұқаш Елеусізов былай баяндайды: «Соғыстан оралғаннан кейін 1947 жылдың қыркүйегінде үйленіп, отау құргалымын. Қызметім – облыстық комсомол комитетінің хатшысы. Кемпір-шалмен тұрамын, кішкентай екі болмелі үйде орын болмагандықтан, мен өз үйімде, ал жұбайым өз үйінде тұратын болдық.

Бір күні облыстық партия комитетіндегі бір жиналыста кездескен кезде Жұмекең хал-жайымды сұрады да, «ал енді үйінді жас келінді қашан көрсетесің» деп қалжыңдады. Мен шынымды айттым. «Өзің қызық екенсің, сонда алі бойдақтықтан арылмасың гой, бұндай отау құру болама екен» деп таңданды. Мен елдің ауыр жағдайын түсініп, еш жерге бара алмай жүргенімді айттым. «Оныңа рақмет, – деді ол, – ал ертең сағат он кезінде маган кеңсеге кел» деді. Кабинетіне кіріп келсем, алдын-

дағы орындықтың бірінде қалалық кеңестің төрағасы отыр екен. Жа-
нындағы орындықта мен де жайгастым. Жұмекең қаланың басшысына
мені корсетіп, «мына жігіттің кім екенін білетін шыгарсыз?» деді. Ол
танитынын айтты. «Бұл жігіт – майдангер. Бес жыл бойы жылты то-
секті сағынып, елге аман оралып, енді үйленгеніне үш айдан асыпты. Ал
алған жұбайы екеуінің қонатын жерлері болмагандықтан, әрқайсысы
оз үйлерінде тұрып жатқан көрінеді. Бұл жайды қалай деп ойлайсың?
Ал біз екеуміз болсақ, түрлі себептерді пайдаланып, соғыстың бетін
көргеніміз жоқ, отбасымыз да жақсы жағдайда тұрып жатыр. Сонда
біздей кеңес мекемелері бастықтарының әділеттілігі қайда», – деді.
Сөзін әрі жағағастырып, «Мениң қолымдағы деректер бойынша қазір-
дің өзінде қалада онға жуық босаған пәтер бар, солардың ішінен екі
болмелісінің біріне осы кісіге ордер жазып бер» деп бұйрық етті. Ма-
ған «қазір мына кісімен бірге барып, ордерінді ал» деп қолымды қысты.
Куанганымнан рақметтімді айтуга да шамам жетпей, қаланың басты-
ғымен бірге шыга жонелдім. Жас отауга жасаған қамқорлығына шын
коңілден шыққап алғысымызды артынан пәтерімізге кіріп, жайласқан-
нан кейін әдейі барып айттым. Жалғыз маган емес, осындай қамқорлы-
ғының басқа да талай қаратаіым адамдарға жасапты дегенді әр жерден
естігепім бар» [37].

Іскерлігімен коса, еңбек адамына деген қамқорлығы, адамдарды ұл-
тына, іәсіліне бөлмей бағалай білуі, кішіпейілдігі мен жоғары адамгер-
шілігі арқасында абзал азамат солтүстік өнір халқының шынайы құрме-
тіне бөленді.

Жұмабек Ахметұлы Тәшеневтің 10 жылдан астам Солтүстік Қазақ-
стан облысының шаруашылықтарындағы партия-кенес органдарын-
дағы адал және табысты еңбегі республика басшылығы тараپынан ла-
йықты бағаланып, Ақтөбе облысына атқару комитетінің төрағалығына
қызметке жіберіледі.

2.3. Ақтөбе облысының басшылығында

Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарында түрлі шаруашы-
лық, кеңес және партия қызметтеріндегі еңбектерінің нәтижесінде тәжі-
рибе жинактап, ысылған азаматқа республика басшылығы 1952 жылы
Ақтөбе облысын басқаруды сеніп тапсырады. Жұмабек Ахметұлы Ақ-
төбе облысының (12-ші) бірінші басшысы ретінде тағайындалды [38].
Металлургия мен мұнай-химия өнлірісі дамыған, жер аумағы үлкен, бі-

рак ауылдық жерде халқы сирек коныстанған, жол катынасы киын осы облысты басқаруды 37 жасында қолыша алады.

Ол кез биліктің коммунистік партия қолында болған тұсы, сондыктан оның ресми қызметі Ақтөбе облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы деп аталды. Сол кездегі қалыптасқан дәстүр бойынша басшылықта ұсынылған облыстық деңгейдегі жауапты қызметкерді Мәскеу бекітетін.

Мұндай жауапты қызметті атқаруга Жұмабек Ахметұлы дайын болатын. Лауазымды қызметтің түрлі сатыларынан сүрінбей өткен қайраткер ешкімге жалтақтамай, өзіндік жинақтаған тәжірибелерін басшылықка колдануға және қандай да бір күрделі мәселелерді жүзеге асыруға мүмкіндік алды.

Ж.Тәшеневті Солтүстік Қазақстан облысындағы шаруашылық, кеңес және партия қызметтері бойынша танып-біліп, оны облыстық басшы деңгейіне көтеруге ықпал жасаған адам Жұмабай Шаяхметов болатын. 1946–1954 жылдары Қазақстанды басқарған (ресми қызметі Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы – авторлар) Жұмабай Шаяхметов өзі байқаған-багалаған бірсыныра партия және мемлекет қайраткерлерін қызмет сатысымен жоғарылатып отырған.

Қайраткердің Ақтөбеде қызмет жасаған уақыттағы Кеңестік Қазақстан басшыларының қызметіне токтала кеткенімізді жән санадық. Өйткені, Жұмабек Ахметұлының сол кездегі өмірі мен қызметі сол басшылардың қызметтерімен, олардың іс-әрекеттерімен тікелей байланысты болғаны белгілі.

Бұл арада Жұмабай Шаяхметовтің кеңестік заманда Қазақстанды ұзақ басқарған (1946–1954 жж.) түнғыш қазақ және республиканың экономикасы мен мәдениетінің дамуына елеулі үлес қосқан ірі мемлекет қайраткері екенін атап откен жөн деп білеміз.

Жұмабай Шаяхметов сол кездегі КСРО республикалары ішінде одак көлеміндегі аса беделді басшылардың бірі болды. Оның басшылықта болған жылдары И.В. Сталиннің Кеңес Одағын басқарған уақытымен тұспа-тұс келді. И.В. Сталиннің Жұмабай Шаяхметовке «Шығыстың қыраны» деп жоғары баға бергені де сл арасында кеңінен тарған. 1952 жылы КОКП-ның XIX съезінің Төралқасында И.В. Сталиннің Ж.Шаяхметовті өзінің қасына шақырып, мәжіліс кезінде екеуі жеке отырып, Қазақстанның экономикасы мен мәдениеті туралы ұзақ әнгімелесуі көп нәрсені аңғартады.

Кайраткер Д.А. Қонаев өзінің естелігінде осы оқиғаны былай еске алады: «*Нартияның XIX съезі оз жұмысын сол жылы 5 қазанды бастады. ... Съезді В.М. Молотов ашып, Г.М. Маленков баяндама жасады. К.Е. Ворошилов қорытынды соz сойледі. Сталин съезд жұмысына бар-жоғы екі-үш рет қана қатысып, ұзақ отырмай, келіп-кетіп жүрді. Шыны керек қой, ол кісі келген бетте елдің мінбедегі шешенде де, шешен-ниң созінде де шаруасы жоқ, бар назар И.В. Стalinге ауатын. Эрбір қи-мылын, жүріс-тұрысын, отырысын қалып жібермей, бағып отырганы. Сонда бір байқалғаны: жер-көкті жайлап кеткен оның генералисси-мустық суретінің омірдегі оз бейнесіне мұлде ұқсамайтындығы. «Бояу-шы-бояушы дегенге сақалып боянты» дегендей, не суретшінің қателігі, не тіршіліктегі болмыс-бітімінен горі портретіндегі бейнесін артық санаған барлық халықтың косемінің ісі бұл. Ол бізге әбден қажып, қал-жыраган кейіп танытты, реңінен ауру ма деп қалдық. И.Сталин торғе шыққан бойда оз орнына емес, Ж.Шаяхметовтің қасына барып отыр-ған тұста қазақстандықтар бір жеслінің қалды. Шүйіркелесін әңгіме-дүкен құрған сайын, біз де жеслініп, «баласы атқа шапса, шешесі та-қымын қысадының» көрімен «е, құдайга, шүкір» десін, демімізді ішке тартып отырдық. Үзіліске шыға салысымен жапа-тармагай келіп, Жұ-мекеңді қане ортага алайық. Тұс-тұстан:*

- Косеміміз ұлы Стalinмен ұзақ сойлестіңіз...
- Ол кісі өзі барып әңгімелесті гой...
- Не жайында сөз болды? – десін, білуге ынтығып жасатырмыз.

Жұмекеңде жесл бітіп қалыпты, бірден шешіле қоймай, тосын сой-леп, тұра айттай, тұспалдай жеткізгендері білгепіміз: ұлы косемді рес-публикадағы малдың жайы алаңдатады-мыс. Қазақ үшін малын сұра-ғаны – жасын сұраганы. Ол соган мәз. Біздің де екі езуіміз екі құлаққа жеткен. Жұмекеңнің үстіне құлап кетердей еңсемізді сала түсеміз. Хатыны да шірепе сойлеп, тоқетерін айтты» [39].

Көрнекті қоғам қайраткері, публицист Камал Смайловтың және та-рихшы ғалымдар Манаш Қозыбаев пен Қайдар Алдажұмановтың, Әзім-бай Галидың, Зиябек Қабылдиновтың деректерінен қарағанда Ж.Шаяхме-тovтің өз кезінде И.Тәжисев, Т.Тәжібаев, Д.Қонаев, Ж.Жанғозин, С.Шә-ріпов, С.Бейішов, Ә.Қанапин, Р.Ілияшев, Д.Керімбаев, И.Омаров, А.Се-ріков, С.Жанбасев, А.Бородин, Ж.Тәшенев, Б.Болтірікова, Ш.Қабылбаев, Г.Қаржаубаев, С.Токтамысов, Х.Арыстанбеков сияқты іскер азаматтар-дың қызметтегі бағын ашып, еңбектерінің жануына комегін тигізгендігі анық байқалады.

Профессор Әзімбай Фали Ж.Шаяхметовті «кеңестік, сталиндік ұлгідегі қазақ коммунистік номенклатурасының негізін қалаушы» деп бағалайды. Галымның пайымдауынша, Қазактың коммунистік номенклатурасы 1920–1926 жылдары А.Байтұрсынов пен С.Менденшов тұсында қалыптаса бастағанымен, олардың негізгі бөлігі 1936–1939 жылдары репрессияға ұшырады, қалғандары ұсакталып, биілкке жете алмады [40].

Қазакта «талапты ерге нұр жауар» деген тағылымды нақыл бар. Егерде өзінің еңбегімен, алғырылығымен Ж.Тәшенев республика басшысының көзіне түсіп, Актөбеге басшылық қызметке жіберілмегендеге, оның КСРО басшысы Н.С. Хрущевтің назарына ілікпеуі де мүмкін еді.

Кеңестік Қазакстанды басқарған бірінші басшылардың бірқатарымен қайраткер Жұмабек Ахметұлы қызметтес болды. Олардың қатарында Жұмабай Шаяхметов те бар.

Ж.Шаяхметовтің тұсында қазақ жастары көптеп Мәскеу мен Ленинградта оқи бастады, мамандар көбейді. Бұл мәсселе Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің арнайы пленумында 1947 жылы 19 наурызда қаралды. Бұл іс қазаққа оң нағијесін берген жок. 1948 жылы БК(б)П Орталық Комитетті идеологиялық науқандарды қайтадан маздатты. «Звезда» мен «Ленинград» журналдарының идеологиялық ауытқулары талқылана бастады, сол сияқты театр репертуарларын, кинофильмдердің тас-талқанын шығарып, сынап мінеді. Саяси қуғын-сүргін басталды. Қазақстанда Ж.Шаяхметов өз тарапынан арнайы партиялық қарап қабылдады.

Кремльдегі «қырағылар» Қазақ КСР Ғылым Академиясы Тіл және әдебиет институтының жұмысында «өрескел қателіктер» тапты. 1947 жылғы 18–20 қарашадағы Қазақстан Компартиясының XVI Пленумы Тіл және әдебиет институтында, Жазушылар одағында, жергілікті жерлерде ұлтшылдықпен құресу науқанын бастады. Ал қазақ студенттерінің санының өсуі міндетті түрде ұлт санаасын көтеріп отырды. Сол кезде Мәскеудің саяси нұсқауы Қазақстанда еsselеп орындалып отырды. 1954 жылы 5–6 ақпанда Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің IX Пленумында 1953 жылғы КОКП-ның қыркүйек Пленумы шешімдерінің орындалуы күн тәртібіне койылды. Бұл пленумда КСРО-дағы ауыл шаруашылығының дамуы талқыланып, қатты сынға ұшыраған Ж.Шаяхметовке өз кемшиліктері мен қателіктерін мойынданып, оны орнынан алды.

КОКП-ның қыркүйек Пленумында Тың және тыңайған жерлерді жаппай игеру жоспарланды. 1954 жылы 5–6 ақпанда Қазақстан Компар-

тиясы Орталық Комитетінің IX Пленумында Н.С. Хрущевгің саяси тобы елде азық-түлік мәселесін жедел және түпкілікті шешпек болды. Оның үстіне, Н.С. Хрущевке бірқатар саяси карсыластырынан құтылып, жактастар жинау керек еді. Осы мақсатпен «сталиншіл» аталып жүрген Ж.Шаяхметовтен құтылып, оның орнына уақытша басқа «сталиншіл» П.К. Пономаренконы жіберді. Кремльге Қазақстандағы Ж.Шаяхметовтің ұлт саясаты пәлендей ұнамады. Өйткені оның басшылығы кезінде білікті жергілікті кадрлар қауалап өсікен еді.

Ж.Шаяхметов жергілікті ұлт кадрларын кетеру мәселесін үнемі на-зарда ұстаған. Соның нәтижесінде, ұжымшар басшыларының ішінде қазақ ұлты өкілдері 62,8% болса, женіл, тамақ, коммуналдық өнеркәсіпте – 4–8% болды. Барлық басқарушы кадрлар арасында қазақ басшылары 40,2%-ға жетті. Оның басқаруы кезінде республикада жұздеңен зауыттар мен фабрикалар салынды, мындаған шакырым темір жол төсөлді. Қазақстанда мырыш өндірісі, қара metallургия, машина жасау, мұнай өндеу, ауылшаруашылық, тыңайтқыш өндіру, т.б. салалар жаңадан құрылды.

Мәскеу билігі Ж.Шаяхметовтің қазақ интеллигенциясының арасындағы абырайын түсіруге тырысты. Ол үшін оны қазақ зиялы қауымының құғыншысы, ұлт құндылықтарына қарсы шығатын дүмбіlez қайраткер ретінде сыйнау керек болды. Оның үстіне Мәскеу 1950 жылы Қазақстанға қарсы кезекті саяси құғын-сүргін науқанын бастады.

Мәскеу билігі Қазақстанды тың игеру компаниясы арқылы қазақ номенклатурасын биліктен алғысталату, олардың қоғамға ықпалын азайту саясатын жүргізді. Бұған қазақ номенклатурасы наразылық білдіреді, сондықтан Ж.Шаяхметовты қызметтөн алу екі кезеңнен түрді. Алдымен, Ж.Шаяхметовты Қазақстан Компартиясының бірінші хатшылығынан түсіріп, оны Оңтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің бірінші хатшылығына жіберді.

Өмірде адам тағдыры әр килы болып келеді. Мәселен, Ж.Шаяхметовтің тәрбиелеп өсірген кадрларының бірі – Жұмабек Тәшенев те 7 жылдан кейін қызметтінен алынған соң төмендетіліп, осы облыска қызметке жіберілген еді, екеуі сонда кезектессіп бір үйге коныстанады және екеуінің де тағдырын «шешкен» бір адам – Н.С. Хрущев болды.

Ж.Шаяхметов кейін облыстық биліктен де ығыстырылады. Оны аяусыз сыйнауға П.К. Пономаренко да, Л.И. Брежнев те, тіпті Оңтүстік Қазақстан облысына Ж.Шаяхметовтің орнына келген жаңа бірінші хатшы И.Юсупов та катысады. Кудалаудан қажыған Ж.Шаяхметов бірінші хатшы ретінде обкомның бюросын, секретариаттың отырысын жүргізуі де

коялды. Осы қызметтегі босағаннан кейін Кремль оны КСРО дәрежесінде-гі дербес зейнеткерлікке жібереді.

Жұмабек Тәшенев Актөбе облысының басшысы қызметінде болғанда, міне, осындай тоталиарлық жүйсінің күшінде тұрган кез еді. Барлық деңгейдердегі қазақ басшылары Мәскеудің қырағы бакылауында, әрбір қадамдары андулы болды. Ұлт басшыларының тарапынан болатын басы артық әнгіме, шалыс қадам бәрі Коммунистік партияның жазалаушы органдары іспетті қауіпсіздік органдарында жілкө тізілін отыратын.

Кремль билеушілері республиканың сол кездегі басшыларын ашса алақанында, жұмса жұдырығында ұсталды. Тіпті Қазақстанның бірінші басшысы Жұмабай Шаяхметовтің озі қауіпсіздік органдарының бакылауында болған.

Бұған Медеу Сөрсекенің 1981 жылы откен ғасырдың 50-жылдары Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеттің үлтіт-насихат болімі мен-герушісінің орынбасары болған Бөлебай Исабеков деген зейнеткермен болған әнгімесінен көз жеткіземіз.

Бөлебай Исабеков: «*Бұған мен сізге бұған дейін азынан шықпапан, ішімде шор болып жатқан сырымды ашамын... Менің тікелей бастығым ЦК-ның (Орталық Комитеттің – авт.) насихат және үлтіт болімінің меңгерушісі Храмков Иван Петрович Н.С. Хрущевтің кезінде Константін облыстық партия комитетінде 5 жылдан бірінші хатшы болып, сол облысты орыстармен тоғтырған белсенді шовинист еді. Еңбек жолын слесарлықтан бастаған, сырттай үш ВУЗ бітіргенін мақтанаши көрептін. Шындығында, доклад жазарлық сауаты жоқ, тиісті қағазды Іслам Жарылғапов екеуіміз жазатынбыз» [41]. Болебай Исабеков әрі қарай Қазақстанның бірінші басшысының өзі қауіпсіздік органдарының бакылауында болатынын, Ж.Шаяхметовпен оның кабинетінде кейір мәселелерді қағазға жазып, бір-бірімен үнсіз сөйлескін еске алған.*

Орталық Комитеттің сол кездегі осы жауапты қызметкерінің естелігінен біз Қазақстанның бірінші басшысының өзі Мәскеудің «Правда» газеттінің тілшілері алдында дәрменсіз болғанын көреміз. Сонымен бірге қысылтаян сәтіе басшылардың өздері қара бағдарының қамын ойлап, жауапкершілікі басқаларға аудара салуға дайын болғандарын да байқаймыз.

Кезіндес Ж.Тәшеневтің талай азаматтық істеріне куә болған профессор Сейітқасым Боранқұлов Актобеде қызметте жүргенде ұлтжанды кайраткер Қазақстан Коммунистік партиясының VII съезінде қызметтінен босатылайын деп тұрган Жұмабай Шаяхметовті корғаганын былай

деп баяндайды: «Бұрынғы кездегідей емес VII съезд жұмысы өте тез және ауыр жағдайда өтті. Жұмабай Шаяхметов баяндамасынан кейін жарысқөзде бұрын Жұмекенсен өшін ала алмай жүргендер оны орынды орынсыз үлкен сынға алды. Қазақстан Компартиясында бұрын үгіт-насихат бөлімін баскарған, кейін Қостанай облыстық партия комитетінің бірінші хатшысына сайланған И.П. Храмков: «Ж.Шаяхметов 16 жыл Қазақстан Компартиясында басшылық қызметте көптеген кемшілік жіберді. Бұрынғы өзінің атқосшысы (кучср) Сағалбай Жанбаевы обком партияның бірінші хатшысына дейін көтерген, партия жұмысына, шаруашылыққа нашар басшылық жасаған» деп сынайды. Сол кезде Ақтөбе облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Жұмабек Тәшенев өз сөзінде И.П. Храмковты «өзі атаған кемшіліктерді жоюға неге атсалыспаган» деп қатты сынаган» [42].

Біздін ойымызша, бұл жерде мынаны ескерген жөн. Ж.Шаяхметов Сағалбай Жанбаевты (1904–1972) қолынан іс келстін, ауылшаруашылығы саласын жетік білетін, ұйымдастыруышылық қабілеті мыйты болған соң жоғары қызметке көтерген. С.Жанбаев өзінің қабілетінің арқасында сол кезде неізінен ауылшаруашылыкты Ақмола, Қостанай және Қызылорда облыстарында бірінші хатшылық қызметтер аткарған. Ұздік, қажырлы еңбегі үшін Ленин, Еңбек Қызыл Ту және «Құрмет белгісі» ордендерімен марапатталды. Кеңес Олағы кезінде ордендердің ішіндегі ең мәртебелісі – Ленин орденімен кез келген еңбек озатын марапаттай бермегені белгілі. Г.М. Малсиков және Л.И. Брежнев сиякты КСРО басшыларының өздері Сағалбай Жанбаевты білген және сыйлаган. С.Жанбаевтың бар айыбы сауатының аздығы және орысша нашар білгендігі еді. Ол 1928 жылы Петропавлда педагогикалық техникумды, ал Мәскеудегі Жоғары партия мектебін «партияның көмегімен» сырттай оқып бітірген.

Тың игерудің бір көлесеңіздігі орыс тілін жаксы білмеген казак кадрларының қызметте өсуіне, ғылым-білім, мәдениет саласындағы қазак зиялышарының әрі карай шығармашылығын дамытуына көп кедергі келтірді. Орыс тілін нашар білетін казак ұлтының оқілдерін орыс тілді қазақтардың өздері келемежде, мазактайтын әдет пайда болды. Мәселен, жоғарыдағы аты аталған шаруашылыкты жүргізуудің талантты ұйымдастырушы Сағалбай Жанбаев туралы сл арасында құлқілі әңгімелер тарады.

«Кезінде білімің жетпейді» деп Жоғары партия мектебіне сырттай оқуға қабылдамағанда Мәскеу басшыларына өкпелеп, Ақмола облыстық партия комитетінің хатшысы Сағалбай Жанбаевтың: «Хлеб надо,

Жанбаев, надо, мясо надо Жанбаев, надо, а учится надо Жанбаев, не надо что ли?» деген сөзі жұрт аузында аңыздай болып кала берді.

Мәскеу басшыларының осындай әділетсіздігіне ұлтжанды қазақ басшылары әрине іштей наразы болатын. Солардың бірі Ж.Тәшенев еді. Ел мұддесі үшін кысылтаяң сәтте ол шұғыл шешім қабылдай білді.

Сол кезде орыс гілін нашар билетін ауыл қазактарын, әсірессе жастарын келемежедеп «мамбеты», «колхозы», «бараны» деген сиякты корлайтын әдет пайда болды. Тың игерудің салдарынан Қазақстанда 700-ге жуық қазақ мектептері жабылғаны тарихтан белгілі. Осының бір себебі, орыс тілін білмесен, күн көрс алмайсың деген пиғылға ұрынған казактардың өз балаларын орыс мектептерінде оқыта бастауының орын алуы. Бұл көрініс әсірессе тың игерілген солтүстік және орталық аймақтарда анық байқалды. Жергілікті жерлердегі славян ұлтының басшылары қазақ ұлтының арасындағы мұнданай жікшілдік көріністерге көз жұма қарады, көрсе де көрмегенсіді. Өйткені бұл Н.С. Хрущевтің «КСРО-ны мекендеген барлық ұлттар орыс тілін неғұрлым тезірек менгерсе, соғұрлым коммунизмге тезірек жетеміз» деген теориясымағына толық үйлесіп тұр еді.

Коммунист басшыларды қазақ ұлтының тағдыры, мұн-мұқтажы алаңдатпады. Сол кездегі осындай солакай саясаттың ұлтқа тигизетін зардабын Жұмабек Тәшенев, Илияс Омаров сиякты ұлтжанды қайраткерлер анық сезініп, колдарынан келгенинше ұлтына пайдасы тиистін іс-әрекеттерді жасады. Тың игеру науқаны кезіндегі Қазақстан комсомол үйімінің жетекшісі болған және республикаға келген тың игерушілерді карсы алып, оларды орналастыру ісімен тікелей айналысқан Сағындық Кенжебаевпен сұхбаттан сол кездегі республикадағы жағдайды анық байқауға болады.

Кеңес елінің басшысы И.В. Сталиннің өмірден өтіп, оның орнына Н.С. Хрущевтің келуі Қазақстанның қоғамдық-саяси өміріне өзгеріс әкелді. Ол 1953 жылы КОКП Орталық Комитетінің қыркүйек Пленумында Бірінші хатшы болып сайланды. Пленум жұмысы аяқталысымен Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бюро мүшелері мен облыстық партия комитеттерінің бірінші хатшыларын қабылдады. Бірінші хатшылардың катарында Ж.А. Тәшенев те болды. Жана басшы Қазақстан партия және кеңес органдарының халық шаруашылығына басшылық жасау әдіс-тәсіліне тиісті. Республикада бай мүмкіндіктердің нашар пайдаланып отырғандығын, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінде ауыл шаруашылығы өндірісін өрге бастырудың келелі мәселе-

лерин көтеруде бастама жоктығын айтып айыштады Сондай-ақ, си алдымен республикада тың және тыңайған жерлерді игеру, ауыл шаруашылығын одан әрі өрге басыру жөнінде шаралар белгілеп, оларды КОКП Орталық Комитеттіне жіберуді тапсырды.

Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетті мен Қазак КСР Министрлер Кенесі Н.С. Хрущев ұсынған бағдарламаны талқылап, егіс көлемін төрт жылда, яғни 1954–1957 жылдары 2,5 миллион гектарға көбейту мүмкін деп үйірді. Ол кезде Жұмабай Шаяхметов пен Нұртас Оңдасынов сиякты Қазақстан басшылары бұл шешімді қабылдаған уақытта республика мүмкіндіктерін ескерген еді. Ауыл шаруашылығы бүкіл одактағы сиякты республикада да дағдарыста болатын. Қазақстан бойынша МТС-дерде мамандар саны 56 пайыз ғана болып, 11 мынға жуық тракторшы, 3500 комбайншы жетісінеді. Сондықтан, бұл нақты өмірден туындаған шешім болатын, – деп пайымдайды академик Манаш Қозыбаев [43].

Кремль басшылары бұл мәселеге басқаша қарады. 1954 жылдың 23 ақпанындағы КОКП Орталық Комитеттін Пленумында Н.С. Хрущев «Елімізде астық өндіруді одан әрі арттыру, тың және тыңайған жерлерді игеру гуралы» атты баяндамасында: «Одақтас республикалар Компартиялары Орталық Комитеттерінің және облыстық комитеттерінің есептерін талқылаған кезде кейбір партия, кеңес органдарының ауыл шаруашылығын өркендету үшін қолда бар мүмкіндіктерді нашар пайдаланғаны айқындалды. Мұны Қазақстандағы жағдай айқын сипаттайтын. Республикада қандай зор жер байлықтары барлығы, мал шаруашылығын өркендету үшін қолайлы жағдайлар бар екендігін мен жоғарыда көрсетіп өттім. Қазақстанның астықты Украинадан кем бермеуге мүмкіндігі бар және ет пен жұнді Украинадан гөрі бірнеше есе артық бере алады. Қазақстан көп мөлшерде мақта, жеміс, қант және басқа өнімдер өндіреді. Онда кен байлықтарын шығаруды арттыру үшін мүмкіндіктер бар. Көмір, мыс, тағы басқа ксан байлығы көп. Қазіргі кезде Қазақстанның ауыл шаруашылығы алдында ұлken жаңа міндет – 6 миллион гектардан аса тың, тыңайған жерлерді игеру міндеті қойылып отыр. Республикада партия басшылығын жақсартпайынша бұл күрделі міндетті ойдағыдай шешуге болады деп есептеу қысын» [44], – деп бір-ак түйді.

Мәскеулік басшылар кейінрек Қазақстанда 20–25 миллион гектар тың жер игерілуге тиіс деп шешті. Академик М. Қозыбаев Н.С. Хрущевтің бұл тұжырымында бірнеше субъективтік кателер бар деп көрсетті. «Біріншіден, Қазақстанның экономикасы, оның байлығы тек экономи-

калық саясат тұрғысынан ғана қаралды. Қазақстанның ұлттық құрамы, казак халқының ұлттық мемлекеті, оның ұлттық тәуелсіздігі туралы мәселелерге Н.С. Хрущевтің империя тұрғысынан келгеннің дәлелдеудін жағеті бола кояр ма екен. Екіншіден, Н.С. Хрущев Қазақстанды патша дәүріндегідей экономикалық отарлық құрылымға итермеледі. Бұл саясат, 1957-теп келгенде, республиканы Бұкілодактық шикізат қоймасына айналдыруды қөздеді. Ушіншіден, осыншама жана саясатты бағдарлаған кездес Бас хатшы Н.С. Хрущев казак халқымен ақылдасуды ойна да алған жок. Әкімшіл-әміршіл жүйе өзі ойлап, өзі шешті» [43, 251], – деп корсетti.

1954 жылғы КОКП Орталық Комитетінің акпан Пленумына Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бюро мүшелері шакырылды. Солармен бірге республика ауыл шаруашылығының алдына қойылған міндеттерді орындау үшін кандай шара колдану керек деген мәселе талқыланды. Талқылаудың нәтижесінде республикада партия басшылығын нығайту қажет деген қорытындыға бірауыздан келдік» [44, 298-б.] – деп біржақты шешім қабылдады. Жұмабек Тәшениевке кейін ұлты орыс Қазақстаниң бірінің басшыларымен де жұмыс істеуіне тұра келді. Солардың алғашқысы П.К. Пономаренко болды.

Кеңестік Қазақстанды басқарған П.К. Пономаренконың (1954–1955) өмір тарихында қайраткер Жұмабек Ахметұлымен байланысты тұстары бар. Сондыктан, кеңестік хатшының қызметіне шолу жасай кеткеніміз де артық болмас.

1954 жылы Қазақстан Компартиясы Оргалық Комитетінің бірінші хатшысы болып кенес дәуіріндегі көрнекті партия қайраткерінің бірі Пантелеимон Кондратьевич Пономаренко (1902–1984), ал Л.И. Брежнев екінші хатшы қызметіне сайланды. Қазақстанда тың және тыңайған жерлерді игеруге катысты Ресей тарихшысы Ю.В. Емельянов өз сибесінде бірқатар мәселелерді ашық жазады. Мәселен, казак жерінде тың игеруді бастаудың алдында Қазақстан Компартиясы Оргалық Комитетінің бірінші хатшысы Ж.Шаяхметов кең колемді жер жыртуға қарсы болған және онымен қоса баска да басшылар сынға ұшырағандығы әділ аталған. Нәтижесінде Ж.Шаяхметовтің орнына Н.С. Хрущев П.К. Пономаренконы гафайындағаны баяндалған. Дәл осы әрекет Қазақстанда тың және тыңайған жерді игеру мәселесі жүзеге аспай қалса, оны П.К. Пономаренкоға жаба салу және оны бакылау үшін Л.И. Брежневті екінші хатшылыққа әдейілеп жіберген. Бас хатшының тағы бір есебі, КСРО Министрлер Кеңесінің төрағалығына табан тірегелі тұрған

саяси қайраткерді оргалықтан қоныс аударту, күтылу мақсатын да көздең [45].

Ал, саясаттанушы ғалым Әзімбай Ғали болса, тың игеру отаршылдықты сипаттайтын дейді. Қазақстандағы тың игеру – орыс отаршылдық саясатының бір көрінісі, КСРО-ның еуропалық болігінен келген тың іерлерді «кенес колонистері» деп сипаттайтын. Тың игеру орыс отарлауын бұрын-соңды болмаған қарқынга жеткізді. Алғашқы межслеулер бойынша тың және тыңайған олкелерде астық шаруашылынына 6 млн. 300 мың гектар жер игерілмек еді. Қазақстанға кенес колонистері жаңа жерлерді игеруге, түрлі «париоттық» қозғалыстарды жоғарыдан ұйымдастыру арқылы жіберілді. Бүкіл КСРО-дан жастарды, жоғары оқу орындарын бітірген мамандарды, механизаторларды Қазақстанға жіберуге үздіксіз шакырды. Көп ұзамай тың игерушілер лек-легімен келе бастады. Тіпті тың жері аздау Батыс Қазақстан облысына да Украина мен Ресейден тыңгерлер келді. Қазак жерінде олардың орынғына барлық жағдай жасалды. Қазақстанға жиналған ер азаматтарға сінді қызы-келіншектерді шакырды. Компартияның Мәскеуден шығатын бас газеті «Правда» «Тың өлкесіне» қалыңдықтар шакыра бастады. Тұрмысқа шықпаған қыздар мен ажырасқан келіншектер тың көтереміз, әрі тұрмысқа шығамыз деген үмітпен мың-мыңдарап Қазақстанға аттанды Мәсслен, Ақмола облысының «Маринов» кеңшарының қыздары газет арқылы арнайы хат жарияладап бұл олкеде бір қызы-келіншектекке алты жігіт келетінін жариялады. Сол сиякты Донбаста бағы ашылмаған қызы-келіншектер Қазақстанға аттанғанын жариялады. Әскерден босаган солдаттарды Қазақстанға қоныстаруға әкеліп токті Тың игерушілерге мыңдаған жаңа үйлер салынды. КОКП Орталық Комитеті мен КСРО Министрлер Кенесі қоныстаруыштарға көптеген жеңілдіктер жасады. «Ауылшаруашылық банкі» үй салуға әр отбасына 10 мың сом жснілдетілген несие берді. Сол сиякты сиыр сатып алуға, азық-гүлікке несие берді. Тыңгерлерді бірнеше жылға салықтан босатты. 1955 жылы 1954 жылмен салыстырғанда Қазақстанға көшу 2 есе өсті. Қазақстан қалалары басқа республикалар тұрғындары есебінен көбейе берді. Мәсслен, сол өсімнің 50%-ы – Ресейден, 22%-ы – Украинадан, 5,4%-ы – Белоруссиядан және т.б. республикалардан болды [46].

Қазақстанда Н.С. Хрущевтің бастамасымен, кейін ол биліктен кеткен соң сол саясаттың ауанымен Л.И. Брежневке телінген «тың эноппеясы» басталды. Осы мәселеге байланысты академик Манаш Қозыбаев: «Л.И. Брежnev бірінші тың игеруші болды деген – лакап. Ол

тек Н.С. Хрущевтің сенімді адамы есебінде негізінен П.К. Пономаренконы бақылауға келген, оның «дербес комиссары» болды. Өйткені П.К. Пономаренконың деңгейі Н.С. Хрущевтің дәрежесінде, мүмкін одан да жоғары болды. Н.С. Хрущев П.К. Пономаренкомен ежелден бақталас қайраткерлердің бірі еді» [43, 252], – деп көрсетеді.

Енді, еліміздегі тың игеру кезеңін көзімен көрген Сағындық Жұнісұлы Кенжебаевпен сұхбаттан үзінді келтіре кеткеніміз де жөн болар.

Қ.А. Еңсенов: Жұмабек Ахметұлы Ақтөбе облысында қызметтеп жүргенде, Сіз ел тарихына қатысты елеулі оқиғаларға қатыстырызы гой. Солардың бірқатарын атап көтсөңіз.

С.Ж. Кенжебаев: Мен Қазақстандағы Тың және тыңайған жерлердің көлгендердің ең алғашқы легін озім қарсы алғанымын. 1954 жылдың ақпан айында Қостанай жеріндегі тыңға келгендермен алғаш кездескенбіз.

Қ.А. Еңсенов: Сіз Тың және тыңайған жерлердің көлгендегенде байланысты Мәскеуде өткен жиналатыста мінберге шығып, Қазақстан жерінен кім болса, соның жіберуге болмайды деп батыл айтқан екенсіз. Сол кезде халық жағдайы қандай еди.

С.Ж. Кенжебаев: Ол уақытта республика халқының жағдайы мәз емес еді. Оның үстінде тың игеру деген желеумен мыңдаған адамдар келіп қоныстана бастады. Оның ішінде мәдениеті төмен, бұзақылар да болды. Мен сондай адамдарды қаптатып жіберудің қажеті жоқ деген мәселені көтерген болатынмын. Келгендегі қазақтың әдебиетін, мәдениетін үйренуі керек деп «Комсомольская Правда» газетінде жазғанымын. Өйткені, далада жатқан бос жер жоқ. Ол қазақтың жері, ақшага қызығын келушілер болмасын дегенмін. Ол жәннінде 1954–1955 жылдары «Комсомольская правда» және 1958 жылы «Правда» газеттерінде жарияланды. Карапа болады» [47].

Десек те, жұз мындаған тың игерушілер КСРО-ның әр түсынан Қазақстанға ағылды. Жаңадан құрылған тың совхоздарына көбіне тыңгерлердің келген облыстары мен қалаларының аттары қойылды. Тың совхоздары директорларының кейбіреулері республиканың облыс және аудан басшыларына алғашқыда «шекеден» карады. Қазақстандықтар өздері игере алмайтын болған соң, оларды қемеккес шақырғандай көріп өздерін өктем үстады. Орталықтан жіберілген совхоз директорларының көбі қазак даласын адам баласы аяқ баспаған, қолы тимеген жер, ал оның халықын бір бейшара, мүшкіл халық сияқты көрді. Сырттан келген мамандарды қазактардың тарихы мен мәдениеті қызықтырмады. Ж.Тәшкенев

осындаі күрделі жағдайда Ақтөбе өнірінде бірінші басынышык қызметте болды.

Ж.Тәшенев облыста бұрыннан тары өсірудің мол тәжірибесі болғандықтан, осы дақылдың көлемін ұлғайтуға ұсыныс жасайды. Облыстық партия комитетінің бюросы 1952 жылғы 31 мамырдағы шешімімен астық өнімдерін арттыру мақсатында 9 ауданда косымша 10 мың гектарға тары егуді қажет деп шешеді. Атап айтканда Қарабұтак ауданына – 1,5 мың гектар, Темір ауданына – 400 гектар, Ключевой ауданына – 1,2 мың гектар, Ойыл ауданына – 1,5 мың гектар, Қобда ауданына – 1 мың гектар, Родников ауданына – 1,3 мың гектар, Мәртөк ауданына – 1,5 мың гектар, Новороссийский ауданына 800 гектар, Степное ауданына – 800 гектар тары егуді міндеттейді [49].

Ж.Тәшенев басқарған облыстық партия үйімі өнеркәсіппен қатар ауылшаруашылығын дамытуға көп көңіл бөледі. Өйткені, аймақтың ауыл тұрмысы қызын еді. Көнекөз қариялардың естеліктеріне қарағанда Ақтөбе облысындағы әсіресе казак ауылдарының соғыстан кейінгі жағдайы өте ауыр болған. Сол жылдары іссапармен осы облыста бірнеше рет болған Сағындық Кенжебаев ауыл қазактарының едәуір бөлігі жеркешелерде тұруға мәжбүр болғанын айтады. КОКП Орталық Комитетінің 1953 жылғы қыркүйек, 1954 жылғы акпан-наурыз Пленумдары осы салада тұбегейлі өзгерістер жасауды белгілеген еді. Ол кеңес елінің тарихында Тың және тыңайған жерлерді игеру ретінде қалды.

Негізгі болмаса да тың игерілетін аймаққа ішінара Ақтөбе облысы да қамтылды. Сырттан келген тыңгерлердің катысуымен Ұрғыз бен Қарабұлак аудандары жерінде «Ярославский», «Щербаков», «Комсомол», «Псков», «Северный», «Урожайный» т.б. кеңшарлары үйімдасырылды. Тың кеңшарлары алғашкы жылдың өзінде 874 трактор, 845 комбайн, 1128 тұқым сепкіш т.б. ауылшаруашылық техникаларын алды. Карабұтак және Ұрғыз аудандарында 5 ірі астық кеңшары құрылады. Облыс бойынша 4 машина-трактор станциялары ашылады. Колхоз тәр-агалығына мүмкіндігінше ауылшаруашылығы саласында еңбек стксен, ауылшаруашылық саласы бойынша арнаулы орта немесе жоғары білімі бар адамдарды ұсынуды талап етіп отырды. Ж.Тәшенев кала кәсіпорындарынан жүздеген коммунистер мен комсомолдарды егін себу мен еін орағы науқандарында ұжымшар-кеңшарларға көмекке жіберіп отыруды үнемі назарда ұстады.

1954 жылы тың көтеру жоспарын кеңшарлар 246,6 пайызға, ұжымшарлар 155,6 пайызға орындалды. 1955 жылы облыстағы егіс көлемі

979,3 мың гектарды құрады, бұл 1953 жылмен салыстырғанда 2 есе артық болды. 1956 жылы Актөбе облысы тарихта тұнғыш рет мемлекет қоймасына 661,3 млн. тонна астық өткізді. 1954 жылы әр сиырдан сауылатын сүт мөлшері 697 литр болса, 1955 жылы 806 литрге көбейді. Бір койдан қырқылатын жұн қолемі колхоздарда 800 грамға, совхоздарда 300 грамға есті. Ауылшаруашылығын дамытудағы табыстары үшін Актөбе облысы 1956 жылы Ленин орденімен марапатталды [49].

Осы арада бір мәселенің басын ашып алғанды дұрыс деп білеміз. Ел арасында Ж.Тәшенев тың игеруге қарсы болыпты деген пікір кездеседі. Біздің ойымызша, ол негізсіз пікір. Біріншіден, Ж.Тәшеневті 50 жыл білетін, жакын араласқан адамының бірі, прокуратура саласының ардагері Төре Болатовка: «Мен ешуакытта тың көтеруге, Казакстан байлығын игеруге қарсы болып көргенім жоқ. Тек қазак слінің дербесгігі жонінде Орталықпен қаты айттысқа түсіп жүрдім» [50] деген екен.

Екінші бір дәлел. Кенес Одағының басшысы Н.С. Хрущевке 1953 жылы Кенес Одағы Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің қыркүйек Пленумының алдында, партияның Орталық Комитетінде өткен Бүкілодактық партиялық кеңесте Ж.Тәшеневтің сөйлеген сөзі кattы ұнайды. Сондыктan да Хрущев оны жадында сақтап қалады. Осылардың әсері болар Н.С. Хрущев 1954 жылы Алматыда өткен тың игерушілердің тұнғыш слетіндегі мінбеде тұрып: «Тың және тыңайған жерлерді игерудің көшбасшысы, инициаторы Ж.А. Тәшенов» [4, 16], – деген пікір білдірген.

1954 жылы Ойыл ауданы колхоздарында мал қыстату науқанында қыншылықтар болады. Мал шығыны басталады. Облыс басшысы Ж.Тәшенев дереу шара колданып, көмек бергізеді. Облыстық партия комитетінің бюро мүшесі А.Т. Неделько бастаған облыстық мекемелердің жауапты қызметкерлерінен құралған топты 25 құнғе көмеккес жібереді. Олар қайтып оралған соң облыстық атқару комитетінің бірінші орынбасары F.Қадырбеков бастаған топты 20 құнғе тағы да көмеккес жібереді. Сөйтіп қысылтаяң шакта аудандағы негізгі мал басын аман сақтап, қыстап шығуға нақты көмек береді [51].

Облыс басшысы ұжымшар демократиясының, ауылшаруашылық артелі жарғысының бұзылмай сақталуын қадағалап отырған. Мәселен, Мәртөк ауданында «Жана таң» колхозының төрағасын колхозшылардың жалпы жиналысын шақырмай, жоғарыдан тағайындағаны үшін аудандық партия және кенес органдары басшыларына ескерту бергізеді.

Қайраткер облыс басшысы ретинде аймақтағы пайдалы кен орында-рының жұмыстарын жандандырып, ел игілігіне айналдыруды назарда ұсталды. Ол жаңа өндіріс орындарының ашылуы немесе кеңейтілуі облыс халқын жұмысмен камтуға, тұрмыс-жағдайларын жаксартуына әсер ететінін жақсы түсінген еді. Сондықтан Актобе облыстық партия комитетінің тікелей қолдауымен 1952 жылы мамыр айында Актөбе қаласында Қазақ КСР Ғылым Академиясы ғылымдастырған республикалық деңгейдегі ғылыми конференция өткізіледі. Ғылыми-тәжірибелік конференцияда Академияның Минералды ресурстар бөлімі мен Ақтөбे ферросплав, химия комбинаты мамандары бірлесіп, облыстагы табиғи ресурстардың мөлшері, оларды игерудің жолдары мен мүмкіндіктері туралы пікір алды. Назар аударылған басыны мәселенің бірі табиғи коры 138 миллион тонна дег мөлшерленген Жайсан қоныр көмір өндіру орнының болашағы туралы болды [52].

Ж.Тәшевненовтің облысқа бірінши басшы болып келиенин кейінгі колға алған бір ісі партиялық басқару аппарағының штатын кеңейту болды. Облыс негізінен өнеркәсіп орындары көп шоғырланған аймақ болғанымен, осы саланы қадағалауда, жалпы басшылық жасауда паргиялық аппарағының адамдары жетпей жататын. Сондықтан, ол Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің алдына Актөбе облыстық партия комитетіндегі өнеркәсіп және транспорт бөлімін екіге бөліп, штаттық қызметкерлер санын көбейтуді ұсынады. Ол басшы ретінде іс істігін кадрлар шешетінің түсінді, сондықтан облыстық партия комитетінен осы салаларды жетік білетін азаматтарды гартуға іс-эрекет жасады.

Актөбе облысына Ж.Тәшевенев жетекшілік еткен жылдары бұл аймакта қара металургия, мұнай-химия, ғамақ және женіл өнеркәсіп салалары дамыды. Актөбе облысында әлемдегі ең үлкен фосфор кендерінің бірі орналассты. Алға станциясында ірі химия комбинаты жұмыс істеді. Кемпірсайда никель, Новоресей ауданының Дөң ауылы маңында хром кен орындары жұмыс жасайтын. Берчігөрде көмір, Жаксымай мен Шұбарқұдықта мұнай өндірісі болды. Республикада аң терісінен жасалған сыртқы киимдердің жартысынан астамы Актөбе кәсіпорындарының үлесіне тиді. Тамак өнеркәсібі саласында жылдан-жылға ет және ет өнімдерін өндіру арта гүсті.

«Актөберентген» зауыты рентген аппаратының жаңа үш ғүрін және «Большевик» ауылшаруашылығы машина жасау зауыты бірнеше ауылшаруашылық машиналарының түрлерін шығаруды игерді. Ол машиналар облыстың машина-трактор станциялары (МТС) мен колхоз-совхоз-

дарында көнинен пайдаланылды Актөбе облысының онеркасш орындары 1950–1955 жылдарға арналған халық шаруашылығын дамытудың 6-шы бесжылдық жоспарын уақытында орынданап шықты

Жұмабек Тәшенев облыска басшы болып келгенде Актөбе облысының құрылғанына 20 жыл толған екен 1932 жылы құрылғанда қаланың халқы 35 мың ғана еді Қалада 8 мектеп, 1 кинотеатр, 3 денсаулық сактау мекемесі, санаулы ғана сауда нұктелері, механикалық шеберхана, диримен, бірнеше кәсіптік кооператив болған Содан бері қалада және облыста экономика және мәденист саласында үлкен өзгерістер, алға басуышылқтар болды Жаңа өндіріс орындары, теміржол мекемелері, білім беру, денсаулық сактау, қоғамдық тамактандыру мен сауда орындары ашылды 1952 жылы қалада одактық маңызы бар 9, ал республикалық маңызы бар 13 өндіріс орны мен кәсіпорындары болды Атап айтканда, Актобе ферросплав зауыты, №692 зауыт, №406 автожөндеу зауыты, КСРО Мұнай министрлігіне карасты механикалық зауыт, аракшарал зауыты, №23 мелькомбинат, «Актөбемұнайбарлау» тресі, «Актөбекұрылым» тресі, Батыс Қазакстан геологиялық барлау басқармасы, Актөбе шахта басқармасы, «Большевик» зауыты, ет комбинаты, нан комбинаты, сыра зауыты, баспахана, №5 диримен, сүт зауыты, тиги шеберханасы, электр станциясы, автожөндеу шеберханасы, «Маслопром» тресі, кірпіш зауыты, «Актөбекөмір» тресі, Актөбе теміржол станциясы (құрамында тепловоз, паровоз, вагон деполары, жол дистанциялары, байланыс белімі – барлығы 35 кәсіпорны бар 6 мың адам еңбек ететін) Қала аумағындағы кейбір өндіріс орындарының арасындағы қашықтық 25 шақырымға дейін созылып жатты Актөбеде 100 дүкен, 19 мектеп, мұғалымдер институты, педагогикалық, теміржол, мәдени-ағарту училиштері, музика мектебі, авиамеханиктер мектебі, бухгалтерлік мектеп, медбикелер, тәсіржол мектебі, қолөнер мектебі, 3 жетім балалар үйі, 15 білім беру мекемесі болды Педагогикалық институт салынып жатты Облыстық мәденист үйі, Теміржолшылар клубы, Металургтер сарайы, 2 стадион, 3 кинотеатр, жалпы алғанда 20-дан астам мәдени мекемелер жұмыс істеді Қалада металлургтерге, химиктерге, мұнайшыларға арналған тұрғын үи аудандары болды Ал партиялық басқару аппаратының құрамы сол бұрынғы қалпында калды Осы нағымды деректерді ескерген жоғары органдар Ж Тәшеневтің ұсынысын қабылдайды [53]

Кеңес қоғамында өткен жылдардың бір теріс көрінісі – адал коммунистердің шаруашылық, мекемес басшыларының үстінен «домалақ арыз» жазу әдесті әлі де сакталған еді Ж Тәшенев сондықтан арыз-ша-

ғымдарды мұкият тексертип, адамларды жазықсыз жазаланбауын катан қадағалап отырды И В Стalinниң қазасынан кейин Н С Хрущевтің бастамасымен КСРО-да аз уақытқа созылған «жылымық кезең» жүрген болатын (бұл ұғым кеңестік көрнекті жазушы Илья Эренбургтің «Жылымық» повесінен алғынған болатын) Қазақстан халқы да демократиялық жаңауулардан жақсы өзгерістер күткен еді Бірақ ол үміт орындалмады

Кен барлау жұмыстарын дұрыс жолға қою, кен орындарының мүмкіндіктерін арттыру, жұмысшылар мен колхозшылардың әлеуметтік жағдайын жаксарту, оку-білім, мәдениет, деңсаулық сақтау салаларындағы мәселелерді шешу, санаи берсен, ұшы-қызыры корінбейтін бір дүние Жұмабек Ахметұлы 4 жыл Ақтөбе облысын басқарғанда осы жұмыстардың барлығын моиымай атқарып, әр саланың күрмеуі көп мәселесінің көзін тауып рет-ретімен шешіп отырды Соның арқасында оны ақтөбеліктер сол өнірдегі есімі ел есінде қалған басшылардың бірі деп қабылдады

Басшы ретінде карапайым еңбек адамдарының өтініштеріне, арызшағымдарына сергек қарап, қолынан келіен көмегін аямаған Мысалы, 1955 жылғы 4 акпандары бір құжатта А Шарапов деңен азамат материалдық киын жағдайға ұшырып, облыс басшылығынан көмек сұрағанда облыстық партия комитетінің қорынан Ж Тәшеневтің көтімен 500 сом ақшалаи көмек бергені туралы дерек бар [54]

1953 жылы Ж Тәшеневтің атына келесі бір шағым Шалқар балалар үйінің директоры Кирилловадан түсіпті Онда ол өзін заңсыз жұмыстан босатқан жоғары орган атына шағымданады Кеин Ж Тәшеневтің тапсырумен бұл істі тексеру барысында облыстық бітім бөлімінің басшысы Кириллованы заңсыз жұмыстан шығарғаны анықталып, қызметіне кайта орналастыру және жұмыстағы тағы басқа кемшиліктері үшін облыстық білім басқармасының бастығына шара колдану туралы шешім шығарылады Сонымен қатар тексеріс барысында, осы балалар үйінің бұрынғы директоры тәрбиеленуші кыз баланы зорлап, қылмыс жасағаны, бірақ облыстық соттың мүшесі оны қорғап, жазага тартқызбағаны анықталады Тағы да оның талап етуімен кінәлілер түгсл жауапқа тартастылып, тиісті жазаларын алады [55]

Жұмабек Ахметұлының гапсырмасымен Ақтөбе қаласындағы ауылшаруашылығы саласы бойынша жоғары және ариаулы орта білімді 20 және Жұрын ауданындағы механизаторлық мамандығы бар 10 адамды 13-деп тауып, колхоздарға мамандығы бойынша еңбек етуге жібереді [56]

Облыстық және аудандық басшы қызметкерлерге ауылдық жерлерге барып, еңбекшілермен кездесіп, мұн-мұқтаждарын біліп, жағдаилары-

мен жең танысып, мәселелерді шешуді тапсырады. Жұмабек Ахметұлы басшы қызметке калрлар таңдауда ұқыптылық танытты. Кездейсок, білікгілігі төмен адамдардың жауапты жұмыстарға өтіп кетпеуін катты қадағалаған Өзі болса ұсак-түйек мәселелерге дейін мән беріп қадағалап отыруды әдетке айналдырады. Өзінің аткарып отырган қызметімен мактанды, бұлдануды білмейін. Халыққа қызмет етулі бәрінен жоғары койды. Облыста басшы ретінде Ақтөбе қаласының әлеуметтік-экономикалық дамуын да назардан тыс қалдырмады. Қалада жолаушылар тасымалдау біршама жақсарды. 1950–1955 жылдары қалада автобус қозғалысының 8 бағыты ұйымдастырылды [57].

Облыстың бірінші басшысы болғандықтан, облыстың мәдени-рухани және әлеуметтік өмірі де басты назарында болды. Кеңестік заманда партияның «көзі мен құлағы» іспетті облыстық «Актюбинская правда» және «Социалистік жол» газеттері арқылы облыстың алдына жоғары органдар қоятын міндеттер, облыстың барлық тыныс-тіршілігі, шешілмей жатқан мәселелері ашық жазылып, сынға алынып түзелледін. Басшы қызметкерлер партия газеттерінің сынына әрқашан сергек қарап, тиісті қорытынды жасап отыратын. Газеттің бас мақаласында облыс коммунистері мен енбексерлері алдында тұрған өзекті мәселелер көрсетіледін. Газет жұмысы облыстық партия комитетінің үгі және насиҳат бөлімінің қырағы бақылауында тұратын. Облыстық газеттердің бас мақалалары әрбір ай сайын облыстық партия комитетінде қаралып беріледі. Мәселен, мұрағат құжаттарында обкомның бюросында 1952 жылы сәуір айында облыстық «Актюбинская правда» газетінде басылатын 13 бас мақала және «Социалистік жол» газетіндегі 20 мақаланың атауы талқыланып, өзерістер кіргізіліп бекітілгені туралы мәлімет кездеседі [58].

Сол жылы 17 шілдеде облыстық партия үйімінің және Мәртөк аудандық партия үйімінің облыс пен аудандағы интеллигенция арасында жүргізген жұмыстары арнайы бюрода қарап талқыланған. Құжаттарда негізінен мектеп мұғалімдерінің оқу-тәрбие саласындағы жұмыстары сараланған. Мәселен, аталған ауданда енбек ететін 480 интеллигенция өкілінің 329-ы мектеп мұғалімдері болған. Ал, Ақтөбс облысындағы 2350 мұғалімнің катарында ерлері – 1300, қыздары мен әйелдері – 1550, ал барлық қазақ мұғалімдері 1386 екені көрсетілген. Бюрода облыстық және аудандық партия үйімдарының осы саладағы жұмыстарындағы он істері бағаланып, жіберілген кемшіліктері көрсетіліп, оларды түзету міндеттелді.

Осы жылы 3 маусымда обкомда облыс ұжымшарларындағы балабакшалар жағдайы арнайы қаралып, балаларды бала бақшалармен қамту 1950 жылы 72 пайыз болса, 1952 жылы 57 пайызыңа дейін төмендеген, бұл әсіресс Ойыл, Темір және Родников аудандарында көп орын алғандағы атап көрсетіліп, оның себептері талқыланған. Сонымен кагар Байғанин, Үрғыз, Карабұтак аудандарында балабакшалардың жағдайы мүлде сын көтермейтіні, балабакшаларға бейімделген арнайы үйлердің жоктығы, бұлдіршіндерге берілетін тағам ғүрлері мен сапасы нашар және жетімсіз, педагогикалық білімі бар іәрбиешілер саусақпен санаарлық екені сынға алынды. Мекемелерге мүмкіндігінше облысстық ұйымдар тарарапынан тиісті көмектер көрсету ғапсырылды.

Жұмабек Ахметұлы басқарған кезде облыстағы білім беру ісінде оң өзгерістер болды. Шалғай ауылдардағы балаларды оқытуға арналған орта және орталau мектептер жаңындағы интернаттар саны екі еседен артық қебейді. Балабакшалар саны 3 есеге жуық өсті. Қаладағы мектеп мұғалімдерін даярлайтын Н.Байғанин атындағы оқытуышылар институтының жұмысы жақсарды. Мектептерде жоғары білімді мұғалімдер саны өсті. Тек 1955 жылы ғана облыста 22 мектеп, 42 клуб, 162 қызыл бұрыштар, 12 фельдшерлік-акушерлік және 19 дәріхана пункттері ашылды. 393 мәдени-ағарту мекемелері жұмыс істеді [59].

Облыста деңсаулық сактау мекемелерінің қызметі жақсарды 1952 жылы облыста 486 дene шынықтыру ұйымдары жұмыс істеп, 1953 жылы облыс орталығында дәрігерлік-дene шынықтыру диспансері ашылды.

Жұмабек Ахметұлы облысты басқарып тұрғанда Қазак КСР және КСРО Жоғарғы Кенесіне депутаттар сайлау науқаны, олардың сайлаушылармен кездесулері жақсы дәнгейде ұйымдастырылып, жоғары жақтан алыс алып отырды. Бұл да басшының іскерлігін, ұйымдастырушылық кабілетін көрсетсе керек.

Н.Хрушев 1954 жылы күзде тың игерушілердің тұңғыш жынында Ж.А. Тәшеневті құрметтеп, араға біраз ай салып, басқа да үздік жетістіктерін бағалап Қазак КСР Жоғарғы Кенесінің Төралқа төрағалығына ұсыну туралы республика басшылығының шешімін колдады. Олар айтқанына көнетін, қолшоқпар, әрі іскер кадрлар тәрбиеlegісі келді. Бірақ, қазак жеріне осыншама Атымгай жомарттық таныткан Н.С. Хрушевтің саясатының зымияндығы да күннен-күнге айқындала берді. Астықты аймақты біржолата Ресейге қосып алу үшин орталық-теріскей бес облыспен (Қостанай, Солтүстік Қазакстан, Қекшетау, Ақмола, Павлодар) бірге Карагандының солтүстік бөлігін біріктіріп, мемлекет ішіндегі

мемлекет – «Тың өлкесін» құрды. Астанасы – Ақмола қаласы болған Тың өлкесінің өз алдына партия комитеті мен атқару комитеті, тікелей Мәскеу тағайындаған 1-ші, 2-ші хатшылары, төрағалары және өз алдына бюджеті болды. Тың өлкесіндегі осы облыстарда казак тіліндегі барлық облыстық, аудандық газеттер жабылып, олардың орнына бір ғана «Тың өлкесі» газеті найда болды. Ен сұркиясы – республика басшыларына бағынбауы үшін жергілікті билікті уысына ұстаған совхоз директорларын тікелей Кремль таңдап, жасақтап жіберіп отырды. Олардың көбі – азулы генералдар мен полковніктер, зауыттар мен фабрика басшылары еді. КСРО-ның ауылшаруашылық министрі В.В. Мацкевич «Тың өлкесі» атқару комитетінің төрагасы етіп жіберілді [60].

Тың және тыңайған жерді игеру республика қоғамдық өміріне үлкен ықпал етті. Ол күрделене түсті және мемлекеттік ұйымдардың жұмысының нәтижелі болуын талап етті. Тың жерді игеру қарсаңында кадрлық өзгерістер болды.

Ақтөбе қаласының тұрғыны зейнеткер Қаражсан Глиясов ақсақал Ж. Тәшненев жөніндегі әңгімесінде: «Қазақстанда XX ғасырдың 50-жылдары согыстан кейінгі халық шаруашылығын қалпына келтіру тың және тыңайған жерлерді игерумен тұспа-тұс келген кез болатын. Біздердің Ақтөбе облыстық партия мекемесінде жұмыс жасап жүрген жаса кезіміз еді. 1954 жылдың коктемінде қызмет бабымен ауысу туралы мәселені шешу үшін Ақтөбе облысының бірінші хатшысы Жұмабек Ахметұлының қабылдауына баруым керек болып, кезек күтіп тұрғанымын, ішінен аудандық басшылар шыға бастады. Мен олардың толық сыртқа шығуын күтіп тұрдым да, рұқсат сұрап табалдырықтан аттап ішкөрлей кіріп барып сәлем бердім. Торде отырған жаса қазақ азаматы сабырлы қалында аманасып, мұқият келген шаруамды сұрады. Мен партапараттың кадр боліміне жұмысқа сұрандым. Ол кісі бұрынғы еңбек жсолымды, атқарған жұмыстарымды сұрап, соңында отінішіме қолып қойды. Содан рақметімді айтып, сыртқа шыққанымда, бір жақсы коңіл күйде болдым. Өйткені, қабылдау, жон сұрау, барлығы дұрыс болды.

Жұмабек Ахметұлын облыстық партия жиналышында анық байқадым. Дағ сол жердегі мәжіліс залында барлық қатысушылар жиналышып, атқарылатын жұмыстарды талқылау мәселесіне даярланып отырған. Ол кісі келгение жеке-жеке, топ-топ болып әңгімелесіп отырған жүргіт кепеттен тыныштала қалды. Басымды көтеріп қарасам, шымыр деңелі орта бойлы, кең ишкіты, келісті саяси қайраткерге тән қасиеттері

байқалатын басшы етмен амандастын, торғе жетігасты да, бірден күп тәртібіндегі мәселелерді қарастыруға көшті.

Барлығымыз тыңдан отырдық. Халық жыл-жырт отыр. Басшының іскерлігі, адамгершілігі сырт көзге бәрі корініп тұрады гой. Ол кісі аса қатаи да емес, аса жұмсақ та емес, бірқалыпты, ер мінезді, сөйлеген сөздері нақты және нық болатын. Содан кейін қазақша және орысша сойлеуге бірдей еді. Азаматтың текті ортадан шыққандығы, қазақшылығы бәрі корініп тұратын.

Облыста іскер басшы ретінде бірқатар игілікті жұмыстар атқарды. Кейін 1955 жылдың көктемінде Алматыга Қазақ КСР Жөндарғы Қеңесі Төралқасының төрагасы болып аудысып кетті. Қайраткердің мемлекеттік деңгейде жұмыстар атқарып, түрлі қаулылар қабылдан, ел өміріндегі маңызды мәселелерді шешіп жүргенінен хабардар едік. Бірақ, соңында қайраткердің қызметтеп шеттепіліп, Оңтүстік Қазақстан облысы атқару комитеті төрагасының орынбасары болып тағайындалғанын естідік. Бұл жағдай сол тұста әділетсіздік екені байқалатын. Яғни, қеңестік жүйе басшыларының өктем саяси әрекеттері басып, жаңашуга даяр тұратын кез еді.

Қазақ халқында: «Жақсының аты, ғалымның хаты өтмейді» деген жақсы сөз бар гой. Сол сөз осындағы қазақ халқының адаптерзенттеріне айтылса керек. Барлығына уақыт төрөші болары хақ. Сондықтан, ол кісінің қоғамдық-саяси қызметіне бүкіл халық күдік екендігінде ешқандай күмән жоқ [61]. Яғни, елдігімізді сақтауымыз үшін рухы мықты жастар тәрбиеленуі керек.

Қазақ халқы осы бір батыл ұлына қарыздар деп айтуга пегіз бар. Өйткені, ер болып, көптің ішінен суырылып шығып, ел мен жер үшін көп курестер жүргізді. Қызметтіне халқының бақытын аудыстырып сатқан жоқ. Сондықтан, еліміздегі жас үрпақ Жұмабек Ахметұлының руҳына тағымым етіп, тарихтан тағылым алып отырулары керек.

Әрине, жұмыс болған соң кемшілік сіз болмайды. XVI ғасырда өмір сүрген неміс ойшылы М.Лютер «Сүйегі жоқ балық болмайтыны сияқты, кемшілігі жоқ адам да болмайды» деген екен. Сондықтан, авторлар Ж.Тәшенев осы облысты мінсіз басқарды, ешқандай қателік, кемшілік болмады, тек қана табыстарға жетуден тұрды деуден аулақпыз. Облыстық, республикалық жиындарда бұл қайраткердің ағына кемшіліктер, талай сындар да айтылды. Мәселең, 1955 жылы облыстық партия активі жиналышында коммунист П.Г. Коломойцевтің «Ж.Тәшенев кейде сынға төзбейді» деген пікірін Жұмабек Ахметұлы мойындаған. Ал жалпы ал-

ғанда ол басшылық еткен уакытта Актөбе облысының экономикасы мен мәдениеті көріп күлдірауға ұшыраган жок, керінше баяу болса да ілгері басты.

Ж.Тәшенев шаруашылық мәселесіне келгендеге, тсқ өз облысының ғана емес, ел қолеміндеге кеңінен ойлайтын басшы ретінде корінді. Мәселен, 1952 жылы іргелес Гурьев облысында қыс қаты болып, малды жем-шөппен қамғамасыз етуде киындық туады. Мал шығыны басталағы. Осы кезде Гурьев облысының басшылығы Ж.Тәшеневтан көмек сұрайды. Ол жем-шөппен, оны таситын автомашиналар және тракторлармен қолма-кол көмектесіп, қажеттерін өтейді.

Осы жұмыста жүріп қайраткер Мәскеуде КОКП Орталық Комитеті жанындағы Жоғары партия мектебін сырттай өкіп біндерді. Сейтіп жоғары саяси және экономикалық білім алады. Бұл қайраткердің қызмет сатысымен одан әрі көтерілуіне септігін тигіздеді.

Кәрішал Асан ата Ж.А. Тәшеневтің Актөбeden Жоғары Қенеске басшы болып жоғарылауын өзінің кітабында былай түсіндіреді: «Бір іске бір іс себепкер. Айды аспанға шығарғандай 39 жасар Жұмабек Тәшеневтің республика деңгейіндегі алдыңғы басшылардың бірінсі айналуына Хрушев пен Булганиннің 1955 жылдың басындағы Үндістанға сапары бірден-бір себепкер болды. Дессе де, бәрі құдайдың ісі деп ұққан жөн. Себебі, ол кезде Мәскеуден Шығыска қарай ұшып бара жатқан барлық ұшактар Актөбе аэропортында аялдама жасайтын. Ол кезде Мәскеуден Делиге дейін тұра ұшатын лайнерлер болмағандықтан, Хрушев пен Булганиннің ұшағы осы Актөбеле токтайды. Олар қоктаған аз уакыттың шинде обкомның бірінші хатшысы Ж.Тәшенев конактарға бас тартып, казақша сый-құрмет көрсетеді. Облыстың барлық же істіктірімден таңыстырады. Феррокорытпа зауытына апарып, ауылшаруашылық озаттарымен кездестіріп, үлкен іскерлік танытады. Елдің екі бірінши басшысы Актобе облысының білгір әрі жас экономист, облыстық ақару комитеті төрағасының іскерлігіне, білімділігіне, тапқырлығына, халық арасында асқан беделіне тәнті болады. Әрі Кремльге сол кезде Қазакстанға оздерінің ықпалынан шыкпайтын болашақ басшылар ғаңдау да керекті. Хрушев пен Булганиннің ойламаған жерден Тәшеневнен кездесуі осы мәселенің түйінін шешкендей болды.

Тарихшы ғалым Кәрішал Асан ата Жұмабек Тәшеневтің Қазақ КСР Жоғарғы Қенесі Төралқасының Төрағасы қызметіне жоғарылауы себебін Н.С. Хрущевтің Үндістанға реесми сапармен бара жатып, Актөбе е аялдан Жұмабек Ахметұлымен кездесуі иғі әсерін тигізді деген гүйін жасайды.

Журналист Мейрам Байгазин да Ж.Тәшеневтің қызмет бабымен осуіне Актобедегі көздесудің есепі болды [62] деген пікірді құттайды.

Алайда осы аталған пікірлерде де бір жаңсақтық бары байқалады. Біріншіден, Н.С. Хрущев пен Н.А. Булганин Үндістанға бара жағып Ақтобеге сокқанда, Ж.Тәшенев облыста партия комитетінің бірінші хатшысы емес, Алматыда Жоғарғы Кенесге қызметте жүрген. Ол кезде Ақтобе облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы П.И. Дэльвин болатын. Оған дәлел Актобе обкомының 1955 жылы 12 сәуірдегі пленумының Ж.Тәшеневті Жоғарғы Кенес Төралқасының төрағалығына сайлануына байланысты облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметінен босатылуы туралы шешімі бар. Ол құжаттың көшірмесі кітаптың соңында беріліп отыр [63]. Демек, жоғарыда атап айтадай, Ж.А. Тәшенев Ақтобе облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы емес, Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының төрағасы қызметінде жүргенде Алматыдан Ақтобе с барып қарсы алған болып шығады.

Екіншіден, Хрущев пен Булганиннің Үндістанға ресми сапары 1955 жылдың карааша-желтоқсан айында болды, яғни Кәрішал Асан Ата көрсеткен мерзімнен жарты жылдай кейін болған. Біз дәлел ретінде 1955 жылғы карааша айындағы «Лениншіл жас» ғазетінің номірін ұсынып отырмыз (*кітаптың соңындағы осы ғазеттің көшірмесін қаралыз*).

Ал Ж.Тәшеневтің Мәскеуде 1953 жылы Бүкілодактық партия кенесінде сейлеуі шындыққа келеді. Үндістан үкіметінің шакыруы бойынша КСРО Министрлер Кенесінің Төрағасы Н.А. Булганин мен КСРО Жоғарғы Кенесі Төралқасының мүшесі Н.С. Хрущев 1955 жылы 18 караашада Үндістан Республикасының астанасына барды. Н.А. Булганин мен Н.С. Хрущевті қарсы алу үшін жұз мындаған үnlілер және оған таяу калалар мен селолардың гүргүндары Делидің көшелерінс, Палам аэроромына баратын жолдың бойына шықты; манайдағы деревнялардың шаруалары өздерінің өгіз жеккен екі дөңгелекті арбаларымен, жас іар, студенттер, мектеп окушылары, карттар, әйелдер, балалар – Үндістан халқының Кенес Одағына деген туысқандық және достық сезімін білдірмекші болған сан мындаған адам шыққан. Палам аэроромының алдына қоғамдық ұйымдар мән халықтың әртүрлі жіктерінің 19–20 мың өкілдері жиналған (*Лениншіл жас. 1955 жыл. 20 қараша. Ғазеттің көшірмесі кітапта беріліп отыр – авт*) [64].

Кенес елі басшыларының Үндістанға 1955 жылғы ресми сапарының уақытын республикалық ғазете осылай деп нақты көрсектен. Тарихи деректерге қарағанда Үндістанға 1955 жылы КСРО тарапынан бір-ак рет үкімет-партия делегациясы барған.

Ресми сапар кезінде болған бір қызық оқиғаны оқырмандар назарына ұсынсақ артық болмас. Сапар барысында Н.С. Хрущев пен Н.А. Булганин Дели, Калькутта, Бомбей және тағы басқа үнді қалаларында болды. Қеңестік екі басшы халық алдында бірнеше рет жалынды сөздер сөйлеп үнді халқын бостандық алуымен құттықтап, КСРО бұл елге көмек қолын созуға даяр екендігін мәлімдеді. Екі ғасырлық ағылшын отаршылдарының езгісінен енді құтылған үнді халқы аса қуанышты болатын. Ресейлік ғалым, қоңытеген тарихи кітаптардың авторы Рой Медведев өзінің «Н.С. Хрущев: Политическая биография» атты кітабында осы сапарда кездескен мынадай бір қызықты оқиғаны келтіреді: «Бір қала да кеңес басшыларын жақыннан көргісі келген мындаған қарапайым халық құзетті бұзып өтеді. Н.С. Хрущев пен Н.А. Булганин үнділіктермен қол алысып амандастып жатқанда, халық олар мінген машинаны жа-пирақтап боліп әкетеді. Қеңестік және үнділік құпия полиция қызметкерлері екеуін төбелерінс көтеріп, халықты әзер тыныштандырып алып шығады».

Үндістаннан ресми сапардан қайтқан КСРО делегациясы жолда Тащкентке соғады. Алдын ала келісім бойынша Н.С. Хрущев аэропортта қарсы алған халықтың алдында сөз сөйлеуге тиіс болатын. Бірақ ол шаршап тұрмын деген желеумен сөз сөйлеуді Н.А. Булганинге тапсырады. Тек соңғы сәтте, қуанышпен қарсы алған көп халықты көргенде өзі сөйлеуге келіседі. Трибунаға Н.С. Хрущевпен бірге Қазакстан Компартиясының бірінші хатшысы Л.И. Брежнев, Тәжік КСР Министрлер Кенесінің төрағасы Т.Ульджабаев, Түркімен КСР Министрлер Кенесінің төрағасы Б.Оvezов бірге көтеріледі. Митингті Ташкент партия комитетінің бірінші хатшысы Н.Мухитдинов ашып, сөзді Н.С. Хрущевке береді. Естелік иесінің жазуына қарағанда Н.С. Хрущев микрофонды өзіне алып, былай деп сөзін бастайды: «Сәлеметсіздер ме, менің құрметті тәжіктерім! Біз сіздерге көршілеріңіз Үндістан, Бирма, Ауғанстан халықтарының ыстық сәлемін әкелдік. Олардың басшыларының қатарында антимеханизаторлары бар екен...».

Біз не істерімізді білмей мелшиіп қалдық. Мен жанындағы Н.А. Булганинге қарап: «Айтыңызшы оған, Сіз Өзбекстанда тұрсыз, алдыңызда тұрғандар – өзбектер!» – деп. Н.А. Булганин: «Өзің айт», – деді.

Мен ақырын Н.С. Хрущевке таяп сыйырлайын деп едім, әбден қызып алған ол мені елемеді. Бір минуттан соң тагы да жакындал барып: «Никита Сергеевич! Сіздің алдыңызда құрметпен және шын ықыласпен тындал тұрғандар Ташкенттің тұрғындары және бүкіл Өзбекстан хал-
80

кы», – дедім. Ол маған бұрылып: «Не айттыныз?», – деді. Мен қайгалап: «Сізді тыңдан тұрған өзбектер», – дедім. Ол: «Неге ертерек айтпадыныз?» – деп, микрофонға қайта бұрылып созін жалғастырды: «Құрметті Ташкент тұрғындары мен Өзбекстан халқы! Мен сіздерді сынағым келді: сіздер менің сөзімді қалай қабылдар екен деп. Ал, Сіздер, қымбатты ташкенттіктер, менің әзілімді дұрыс қабылдаудыңздар және ықыласпен тындадыңыздар. Сол үшін сіздерге ракмет!». Халық ду қол шапалактады! Одан әрі Н.С. Хрушев жалпылама турде Өзбекстанның табыстарына, республиканың мол мүмкіндіктеріне, өзбек халқының енбеккорлығына токталды. «Өзбек республикасы мемлекетке бұдан көп макта және азық-түлік тапсырады деп сенемін. Қалай, орындастыздар ма?». Мындаған дауыстар: «Әрине, орындамыз! Асыра орындамыз! Ура, Никита Сергеевич!» деп дауыстады. Н.С. Хрушев халықтың тынышталғанын күттіп: «Тәжікстанға келсек, олар шынында да үлкен өнім жинауда. Қалай, өзбек жолдастар, осыған келісесіздер ғой?». Жауап: «Келісеміз!».

Н.С. Хрушев митингінің аяқталуына карамай, шаршағанын білдіріп, қала сыртындағы саяжайға демалуға апаруды өтінді. Сейтіп митингті республиканың қалған басшылары өздері аяқтауға қалды» [65].

Н.С. Хрушевтің Алматыға бір келгенінде самолеттен қарсы алған казактарға да осында мазақ болғаны бар. Ұшакта келе жатып, казактарда үлкен қарт адамдарды қазакша қалай құрметтеп атайдынын сұрап алады. Оған «Ақсакалдар» деп жауап беріледі. Ұшактан түскенде, ол «ақсакалдар» деген қазақ сөзін ұмытып қалып, қарсы алғандарға «Здравствуйте, мои дорогие саксаулы!» деп бүлдіргенін сол оқигаға күә болғандар әлі күнгө дейін айтады.

Осындаш шолақ ойлы, әпербақан, билікті, қызметті кара басының қамын құйттеуге бағыттаған басшыдан қазак ұлты үшін кайыр құтуғе болмайтындығын өмірдің өзі дәлелдеді.

Ж.Тәшеневке облыс басшысы ретінде КСРО-ның осындаш басшысымен де жұмыс істеуіне тұра келді.

Батыр, генерал *Сагадат Нұрмагамбетов* Ж.Тәшеневтің облыс басшысынан республиканың басшылары бірінің денгейіне көтерілуін оның қарым-қабілеті, іскерлігінің аркасы деп бағалай келіп: «Әйбетте, оның республика Жөнгөргө Кеңесінің Торалқа торағасы, Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы болып шырқап көтерілуі тегін емес, үлкен талант иесі екенин, алғырлығын, білігіншілігін танытады, туда дарын екендігін дәлелдейді. Қандай қызметтө болса да, Жұмабек Ахметұлы ең алдымен оз елінің мақсат-мұддесінен шығатын, халықтың жағдайын

оілтігін, халықтық, ұлттық мәселегерді Одақ бастықтарының алдында тайсалмай қоятын. Жүргөі қазақ деп согатын біртуар азамат.

Ойы шолақ, өресі тар, пігелі теріс, қогам құбылыстарының тарихи мәнін жете түсінбейтін санағы тайыздар сол бір жылдары Қазақстанның төріскей өлкелерін Ресейге қоспақ болғанын біздер жақсы білеміз. Сол кезеңде Қазақстанның тұстастығы үшін жан алып, жан беріп, тоталитарлық жүйеге ертедегі батырларша қарсы шыққан бірден-бір азамат осы Жұмабек Ахметұлы болды.

Кейін Солтүстік облыстарды Ресейге қоса салу – қазақты қорлау, нағызының жер ету, қалыптасқан шаруашылық-экономикалық қарым-қатынастарды біржолата құрту деген сөз. Халықтың тәгдышына батта шабумен бірдей» [66], – дегенді анық айтты дейді.

Ж.Тәшеневтің облыстық партия комитетінде, облыстық атқару комитетінде, түрлі конференциялар мен жиындарда жасаған баяндамалары мазмұндылығымен, мәселені өткір қоя білетіндігімен және түйінді мәселелерді шешу жолдарын көрсстүмен ерекшеленді.

Қайраткер кеңес немесе партия жұмысында болсын өзіне тапсырылған міндетті әрқашан адаптациялар мен жиындарда жасаған баяндамалары дәл орындауға тырысты. Партия тәртібін қатаң ұстады, одан қия баспады және қол астындағы қызметкерлерден де соны талаң ете білді.

Зерек, алғыр, білікті мамандарға қандай қоғам болсын әрқашан да зәру болады. Жұмыска құлай берілген, енбеккор Жұмабек Ахметұлы республиканың бірінші басшысының назарына ілігуі заңды да, өйткені ол кезде екі тілге бірдей жүйрік, қолынан іс келетін қазак қадрлары тапшы болатын. Сөйтіп коммунистік жүйеде оқып, білім мен тәрбие алған, тәжірибесі толысқан Ж.А. Тәшенев 50-жылдары биліктің жоғары сатысына қарай өрлеуді. «Бағын өскенше тілеуінді ел тілейді, өзін де тілейсін, бағын өскен соң өзін ғана тілейсің» деген хакім Абайдың сөзі осы ұлт қайраткерінің өмір жолына арналғандай. Азаматтың бағының өсуі деген, өзі өмір сүрген қоғамның қажетінен жарап, лайықты орнын иеленіп, лауазым биітіне жетуі болар.

Пайдаланылған әдебиеттер және деректер тізімі:

1. Тоқабаев К. Майдан мен сөбек жолында. – Астана: ЗТБ «Аманат», 2005. – 87 б. 4-б.
2. Ақышев З. Иманжүсіп. Алматы, 2003. 16-б.
3. ҚР ОММ. 1137-к., 1-т., 3258-ic. 8-п.
4. Асан Ата К. Шынжырда өткен жолбарыс. Сказ о закованном тигре. – Алматы: «Үш қиян». 2004. 10-11-бб.
5. Қалыбекова Ә. Жыр-шапагат. – Алматы: «Арыс», 2008. – 127-128-66.
6. Әбсеметов М. Фашық жүрек // Егемен Қазақстан. 2012. 10 тамыз. 4-б.
7. Сұлеймен М. Қала қорымдары. // Инфо-Цес. 2012 жыл 31 тамыз. 5-б.
8. Жұмабекұлы А. Ауыл ағауын қалай өзгертеміз? // Ақорда үні. 2006. 5 шілде. 3-б.
9. Есілбай А. Иманжүсіп. // Егемен Қазақстан. 2009.жыл. 17 казан. – 3-б.
10. Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие. Жинақ. –Астана: «Тархан прнт». ЖШС. 2012. – 149 бет. 67 бб.
11. 1932–1933 жылдардағы ашаршылық ақиқакты – Правда о голоде 1932–1933 годов. / Аяган Б.Ғ., Қыдыралина Ж.Ү., Ауанасова А.М., Қашқымбаев А.Н., Анафинова М.Л., Ілиясова К.М. Б.Ғ.Аяганның редакциясымен. – Алматы: «Литера-М», 2012 жыл. – 336-б. 88 және 117 бб.
12. Тұяқбасұ Ж. Парызын өтеген перзент. – Шымкент: «Қасиет», 1996. 49-54 бб.
13. Қоғам қайраткері Сағындық Қенжебаев пен Қанат Еңсеновтің сұхбатынан үзінді. Алматы, 2012 жыл 24 тамыз.
14. Қамзабекұлы Д. 50-жылдардағы қазак қайраткерлері еңбегіндегі алаш зияллыларының тағылымы / Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие. Жинақ. –Астана: «Тархан прнт». ЖШС. 2012. – 149 бет. 23-28 бб.
15. Солтүстік Қазақстан облысы. Энциклопедия. 16-18; 687-688-бб.
16. Қызылжар елі – Жемчужина Севера / Бас ред. Аяган Б.Ғ. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2007. – 496 стр. 112-113-бб.
17. Болатов Т. Қалқаны болған халқының // Арка ажары. 1995 жыл. 14 наурыз.
18. СҚОММ. 13-к., 1-т., 75-ic, 102-105-пп.
19. СҚОММ. 13-к., 1-т., 16, 21-пп.
20. СҚОММ. 13-к., 1-т., 93-ic, 8-п.
21. Маубеев Магда-Караф. Достоин памяти народной // Вперед. 1996 год. 13 октября.
22. Қоғам қайраткері Сәлім Құрманғожин мен кітап авторы К.А. Еңсеновтің сұхбаты. Алматы, 2012 жыл 25 тамыз.

- 23 Сағдиев М. Мектебі өмір, үстазы – халық // Егемен Қазакстан 2012 жыл. 10 тамыз.
24. СҚОММ. 1189-к., 1-т, 1889-іс, 51-52-шн.
25. КР ПМ. 708-к 13-і 1432-іс. 17-п.
26. СҚОММ. 22-к., 4-т, 596-іс, 18-н.
27. Қизагов Жәлел Өмір мен олім. Жинақ. Қызылорда «Полиграфия Баспа үйі» ЖШС 2010. – 503 бет 316-325-б.
28. СҚОММ. 22-к., 4-і, 310-іс, 20-п
- 29 СҚОММ. 1189-к., 1-т., 1901-іс, 20-н
- 30 СҚОММ 22-к., 4-т., 23-іс, 13-17-ши.
- 31 СҚОММ 22-к., 4-т., 780-іс, 5-8-пп.
- 32 СҚОММ 22-к., 4-т., 552-іс, 4-8-пп.
- 33 СҚОММ 22-к., 4-т., 94-іс, 32-п
34. СҚОММ. 22-к., 4-і., 1044-іс 121-п
35. СҚОММ. 22-к., 4-і., 578-іс, 7-п.
36. СҚОММ. 22-к., 4-і., 780-іс, 2-п.
37. Елеусізов М. Естен кеңісс кездесулер // Азат. 2004 жыл 10 мамыр
38. Мақсатқызы А. Актөбе облысының құрылғанына – 80 жыл. // Қазақстан мұрағаттары. 2012. №12. 108-б.
39. Конасев Д. Өтті дәурен осылай. – Алматы: РГЖИ «Дәүір», МП «Ынтымақ». 1992. – 448 бет.
- 40 Гали А. Жұмабай Шаяхметов – основатель казахской советской партийной номенклатуры / Күрдели заманының қайсаң кайраткері. Жұмабай Шаяхметов туралы есептер. – Астана: «Аударма», 2002. – 136-б.
- 41 Сәрсекеев Медеу. Қазактың Қанышы. Роман-әссе. – Алматы. «Атамұра», 1999 – 592-б.
- 42 Боранқұлов С. Тегеуінді Ташенев // Ақиқат. 2010 жыл. №2. 47-52-бб.
43. Қозыбаев Манаш Ақтаңдактар ақиқаты. Оку құралы. – Алматы: «Қазақ университеті», – 1992. - 272-б.
44. Хрущев Н.С. СССР-дегі коммунизм құрылышы және ауыл шаруашылының дамуы. – Алматы, 1963, 1-том, 297-б.
45. Емельянов Ю.В. От пастуха до секретаря ЦК / Ю.В. Емельянов – М : Вече, 2005. – С. 361.
46. Фали Ә. Кенес дәүірінде 1 Қазақстанның бірінші басшылары. – Астана. Қазақстан Республикасы Президентінің жапындағы Мемлекеттік қызмет академиясы. 2001. – 36-37-бб.
- 47 Қоңам кайраткері Саындық Қенжебаев пен Қ.А Еңсеновинң сұхбаты. Алматы, 24 тамыз.

48. АОММ. 13-к., 21-т, 20-іс, 28-п.
- 49 Актөбе Энциклопедия «Отандастар-Полиграфия» ЖШС баспасы, Ақтөбе, 2001. 121-122-66.
50. Болатов Т. Аңыз бен ақиқат / Арка ажары. 1997. 18 қараша.
51. КРІМ.708-к 27-г 770-іс, 154-155-пп
52. АОММ. 13-к., 21-т, 19-іс, 444-465-пп
53. АОММ. 13-к., 21-т, 20-іс, 121-129-пп.
54. КР ПМ 708-к, 21-т 649-іс. 46-п.
- 55 КР ПМ 708-к. 26-т., 825-іс. 16-п
56. КР ПМ 708-к. 26-т. 829-іс. 126-п
77. Актобе Энциклопедия. «Оғандастар-Полиграфия» ЖШС баспасы, Ақтөбе 2001. 111-6.
58. АОММ. 13-к., 21-т, 19-іс, 313-п.
59. Есеркеев А.К. Социально-экономическое развитие Западного Казахстана во второй половине XX века: на примере Актюбинской области. Диссертация на соискание ученой степени к.и.н. М., 2007 – 148 с.
60. Ақиқат. 2010 жыл. №8.
61. Кітап авторы Қ. Енсеновтың Актөбе қаласының тұрғыны, зейнеткер ИЛИЯ-СОВ Қаражаннан жазып алған есептегі Актөбе, 16.06.2012.
62. Байгазин М. Тәшненев тағылымы Ж Тәшненевтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездеңі патриоттық іарбис. Жинақ. – Астана: «Тархан принт». ЖШС. 2012 жыл. – 149-б.
63. АОММ. 13-к., 2-т., 838-іс, 6-п.
64. // Лениншыл жас. 1955 жыл. 20 қараша.
65. Мухитдинов Н. Годы, проведенные в Кремле: Воспоминание ветерана войны, труда и Коммунистической партии, работавшего со Сталиным, Маленковым, Хрущевым, Брежневым, Андроповым. Кн. 1. 76-77-стр.
66. Нұрмагамбетов С Жұмабек Тәшненев жайында бір үзік сыр // Азат, 2004 жыл. 24 қараша

3.1. Қазақстанның Жоғарғы Кеңесін басқаруы

Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің ерекше құқықтарының бірі – республиканың халық шаруашылығы жоспарын белгілеу және мемлекеттік бюджет пен оның орындалуы жайындағы есепті бекіту, республикалық және жергілікті бюджеттерді құру, түсетін салықтар мен кірістерді белгілеу болып табылады. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің мәжілістерінде қаралуға тиісті көптеген мәселелерді даярлау жұмыстарымен Жоғарғы Кеңес депутаттарынан құрылатын мандат, зан жобасы, бюджет және басқа да комиссиялар тағайыннады. Ол республика мемлекеттік өкіметінің жоғары атқарушы және басқарушы органды – Қазақ КСР Министрлер Кеңесін құрды, Қазақ КСР Жоғарғы Сотын және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Төралқасын сайлады, сондай-ақ бұл мемлекеттік органдардың жұмысын бағыттап, тексеріп, есеп алып отырды. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі өзінің жұмысын сессиялық тәртіппен жүргізді. Республиканың әрбір облыстарынан сайланған депутаттар тобынан құралған Ақсақалдар Кеңесі Жоғарғы Кеңестің кезекті сессиясын ұйымдастыру мәселелерімен шұғылданды. Құрмет көрсету салты бойынша Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің әрбір кезекті шакырылуының бірінші сессиясын жасы үлкен депутат ашты. Ол сессия жұмысын Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Төрағасы мен оның үш орынбасары сайланғанша басқарған. Онан кейінгі, әдетте жылына екі рет шакырылатын сессия мәжілістерін Жоғарғы Кеңестің Төрағасы басқарып, жұмысының ішкі тәртібін бақылап отырған.

Жұмысшылар мен шаруалардың шартты түрде болса да, мемлекеттік билікке араласуыныз социалистік қоғамның таптық сипатын сактау мүмкін емес деп есептеген коммунистік идеология Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің құрамында жұмысшылар мен шаруалардың басым болуын катаң қадағалады.

Ж.Тәшенев басшылық стксн тұста бір палаталы республика парламенті депутаттарының саны өсті. 1955 жылы 425 депутат болса, 1959 жылы 450-ге жетті. Бірақ депутаттардың жартысына жуығы (48 пайызы) жұмысшылар мен колхозшы-шаруалар болды. Олар мемлекет басқаруда, зан шығаруда тәжірибесі жоқ шала сауатты адамдар еді [1]. Ол кез-
86

дегі Жоғарғы Кенес депутаттары жұмысты қоғамдық негізде атқарды. Сауаты аз халық калаулылары басым көпшілігінің қызметі Жоғарғы Кенес аппараты дайындаған шешімдерді бірауыздан қолдан дауыс беруімен шектелетін.

Тағы бір ескеретін мәселе, одактас республикалардың Жоғарғы Кенестері КСРО Жоғарғы Кенестерінің көшірмелері сиякты болды. Оргалық органның қарар-қаууларын аударып басып, республиканың ерекшеліктерімен үйлестіріп отыру міндепті болатын. Бірақ, Ж.А. Тәшенев басқарған кезде республика Жоғарғы Кенесінің аппараты елдің қоғамдық-саяси, шаруашылық өміріне барынша ықпал етуге ұмтылды.

Жалпы, Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Торалқасының төрағасы қызметіне Жұмабек Ахметұлының келуі туралы мәліметтерге токталсақ, бұл мәселеге қатысты бірқатар тұжырымдар бар. Сондықтан, оқиғалар желісінің шындығын ажыратып алған жен болар.

Дәл сол уақытты көзімен көрген Жұмабек Ахметұлымен үзенғілес дос ері қызметтес болған С. Кенжебаевпен сұхбатымызға назар аударсақ.

Қ.А. Еңсепов: Сағындық Жұнісұлы Сіз қайраткер Жұмабек Ахметұлы омір сүрген кезең тарихына қатысты маліметтерді баяндан берсеңіз.

С.Ж. Кенжебаев: Согыстан кейін Қазақстанның Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Н.А. Скворцов, екінші хатшы Ж.Шаяхметов деген үлкен кісі болды. Сол Н.А. Скворцов пен Г.А. Борков басшылықта отырғанда, Мәскеудегі Г.М. Маленковқа хабарласып, бізге Қазақстанда отырудың қажеті жаңа дәйді. Сондықтан қызметте өскен, мықты қайраткер Жұмабай Шаяхметовке Қазақстанда басшылықты тапсыруды ұсынады. Ол кезде Г.М. Маленков И.В. Сталиннің оц қолы болатын. Міне, сондықтан согыстан кейін Ж.Шаяхметов Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық комитетінің бірінші хатшысы болды. Осылай бірінші қазақ басшылыққа келді. Одан кейін Д.А. Конев, кейінрек хатшы қызметін атқарды гой. Кезінде бұл қазақ жерінде Ф.И. Голощекин де, құғын-сүргінді ұйымдастырыган Н.Ежовта Семейде басшылық қызметте журді. Одан кейін қазақ даласына Л. Мирзоян өз гвардиясымен келді. Ол қазақ халықина жаңашырылғы жасап, бірташай шаруа істеді. Бұрынғы кезде Қазақстан өлкелік партия комитеті деп атаптатын. Содан кейін Л.Мирзоян мен О.Исаевты И.Сталиннің гвардиясы ұстап атып, атты. Одан кейін бишікке келген Н.А. Скворцов пен Г.А. Борков болатын. Сол Г.А. Борков Ж.Шаяхметовті Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің

бірінші хатынды болуына қолдау корсетті. Согыстан кейінгі шаруа-шылтықты қалтына келіптерүү үшін Ж.Шаяхметов қолынан іс келетін жасақтарды жинақтады. Оның ішінде отырып атып, құр соз сойлайтіндер немесе ұртайтындар емес, нағыз жұмыс жасаітындарды таңдал, іріктеу жасады. Хатынтың мұқтаждығын шешу керек болды. Ол кезде согыстан қалжырап шықкан адамдар, татақ, күім жоқ. Согыс уақытында шығып болмagan отбасы болмады. Қандай да болмасын отбасылардан бір немесе үшке дейін адам құрбан болды. Қазақстаннан 1 млн. 400 мың адам согысқа барса, соның жартысынан көбі қайттайды. Жартысынан көбі қайттайды деген үлкен мәселе. Оның алдында қазақ халқы Ф.Голощекиндік аштықтан қырылған болатын. Согыста тағы қырылған қазақтың соры бес елі емес, он елі болды гой. *Миңе, сондықтан согыстан кейін хатынтың жағдайы нашар болып, келімsectер көбейді. Мұнда кімдер келмеди. Неше түрлі ұлттың оқілдері келіп, қоныстанып жатты. Сондықтан халықтың жағдайын нақты шешетін басшылар қажет болды.*

Согыс уақытында ескери зауыттар көшіріліп, ғалымдар мен эвакуацияланғандар келді. Оның ішінде өнер, театр адамдары да көшірілген болатын. Ал енді солардың барлығына жағдай жасау керек болды. Осындағы жағдайларды басшылық жасаған Ж.Шаяхметов пен үгіт-насихат бөлімінің басшысы І.Омаров еді. Олар үлкен жұмыс атқарды. І.Омаров жоспарлау комиссиясының бастығы, кейін Мәдениет министрі қызметін атқарды. Ол кісі дайындығы мол адам еді. Бәрімізге тәрбие берген болатын. Согыс кезінде Е.Бекмахановтың кітапханың жарыққа шығуына қолдау корсеткен. Сол уақытта Е.Бекмаханов пен І.Омаровты ұлттыл деп шыгарды. Ол кезде ең ауыр және құтылмайтын айып «ұлттыл» деген соз болатын. Яғни, ұлттыл деген соз шовинистердің аузына оңай түссе қалатын. Ол кісі омірінің соңында қатты ауырып, дүниеден отті. Ұлтын жақсы корген адамдарға жалған жаға жабылды. Сондықтан бізді тәрбиелеген ағаларымыздың корген азабы көп болды. Солардың ішінде өзінің откірлігімен, қайсарлығымен, батылдығымен және мойымайтындығымен Жұмабек Ахметұлы Тәисенев ерекше байқалып тұратын.

Қ.А. Еңсөнов: Жұмабек Ахметұлы Қазақстанда Қазақ КСР Жогарғы Кеңесі Төраңқасына топрагалықта қалай келді?

С.Ж. Қенжебаев: Қайраткер Ақтобе облысында басшылық қызметте жүргендеге, согыстан қажып шықкан халықта басшылық жасау, азаматтары оралмай қалған отбасыларға қамқорлық корсету, жұбату,

т.б. жұмыстарды орынды атқара жүріп, ерекше козе түсті. Осы мәселелердің ұқытты шешкендігін осы күнге дейін Ақтөбе халқы аңыз етіп айттып жүр.

1953 жылы И.В. Стalin қайтыс болғаннан кейін 1954 жылды билік басына Н.С. Хрущев келгенде, бұрынғы И.Сталинмен қызметтес болған республикадардағы бірінші хатышларды ауыстыруға кіріскең. Ол кезде соғыстарғы қыныдықтардан алты шыққан Украина, Беларуссия, Өзбекстан және Қазақстан сияқты барлық елдердегі бірінші хатышларды босатты. Соның ішінде Ж.Шаяхметовті де босатты. Оған тағылған айып «Тың игеруге» қарсы болды дейді. Ал, шын мәнінде, тың игеруге қатысты Ж.Шаяхметов пен В.Молотовтың ойы бір жерден шыққан. Ж.Шаяхметов Қазақстанда тыңды бірте-бірте ауа райы мен жер жағдайын ескере отырып, іске асыру керек деп айтқан. Сондай-ақ, коптеген ұлттардың ағылтып келуіне қарсылық білдірген. Міне, осыны боктыңқа жети құмар адам Н.С. Хрущев тыңдағысы келмей, И.В. Стalin тұсындағы басыншаларды ауыстырганда гана оз билігін нығайтатындығына козі жетті. Сол мақсатпен Ж.Шаяхметовті орнынан босатып, 1954 жылды ақпан айының басында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатышының бұрынғы Белоруссияның бірінші хатышысы П.К. Пономаренконы және екінші хатыштыңқа Л.И. Брежневті тағайындағы жіберді. Алдында Л.И. Брежнев Молдавияда бірінші хатыш болып жүрген. Кейін оны И.Сталиннің жастарға қызметті беру керек деген нұсқауы болып, Орталық Комитетке қызметке жастарды әкелген болатын.

Кезінде И.Сталин қартайым, қызметті жастарға беру керек деген сөзін барлығы қолпаشتап, орныңызда қалыңыз деп ұсыныс жасады. Ол туралы Симоновтың естелігінде барлығы жазылған. Оны көшілігі біледі. Оны қайталап айтып жастудың керегі жоқ. Барлығы И.Сталинди зорлап сыйлагандай болды. Ол қолын бір сілтеді де, орнына қайта отырып, қызметтің жалғастыруды. И.Сталин ешқашан креслога жабысқан емес, ол да екі аяқты пендеге, періштеге емес, екі қолы, бір басы бар адам болды. Қателестейтін адам болмайды. Саясатқа араласқандардың барлығын ақ деп айтту немесе бірбеткей қаралауга келмейді.

Ол уақытта біздер ел аралат қызмет жасағанда, тауар таситын эшатон немесе ат жеселгендегі шана ма, оның барлығына қарамай, тарта беретінбіз. Сонда байқап қарасаңыз, дәр уақыттың талабы қын болады. Ол кездер бір қын заман еді. Міне, сол кездерде Қазақстанға бірінші хатыштыңқа келген П.К. Пономаренко Жұмабек Ахметұлы Тәшенев-

тің Ақтөбеде атқарған қызметін бағалап, Қазақ КСР Жөнгөрғи Кеңесі Торалқасының төрагасы етіп салғаттырыды. Өйткені, согыстан кейін Ақтобе облысы халқының жағдайы нашар болатын. Тіпті адамдар жартылай жеркепелерде тұрып жатты. Соның барлығына ұқыпты қарап, облыстың дамуына жұмыс жасаған Ж.А. Тәшеневтің еңбекі ес-керусіз қалмады.

Мениң солай деп айтуыма толық негіз бар. Себебі, 1960 жылдардың басына дейін Ақтобе халқының копшілігі жартылай жеркепелерде тұрғандығын қызмет бабымен барғанда көзім корді. Тіпті бірге әңгімелесіп жатқан болатынбыз. Кейін 1970 жылдарға дейін Ақтобе халқының корген азабы коп болды. Ақтобе облысының жер көлемі үлкен, озі бір мемлекет сияқты, халқы оте еңбекқор еді. Ұйымшылдығы мықты болатын. Олар егін салуда, мәдениетті көтеруде атқарған жұмыстары ұшан-теңіз болды. Міне, осындай жерде басшылық жасаған Жұмабек Ахметұлын П.К. Пономаренко мен Л.И. Брежнєв қолдан, әсіресе бірінші хатыны П.К. Пономаренко Мәскеуге ұсыныс жасап, Қазақ КСР Жөнгөрғи Кеңесі Торалқасына төрага етіп салғаттырыды.

Біздер, Жұмабек Ахметұлымен бір уақытта өскен буын біреуден қызмет сұрап, пәтер немесе басқа дүние сұраған адамдар емесніз. Бізге бәрі өзі келді. Бұл буын тек қана халық үшин жұмыс жасады. Халықтың алдында адап болды. Қалталарапында артық ештеңе жоқ. Жалғыз гана айлық алды. Елден ешқандай артықшылығымыз болған жоқ. Біздің артықшылығымыз сол елдің алдында жауапкершілігіміз мықты болды

Қ.А. Еңсенов: Жұмабек Ахметұлының жоғары басшылықпен қарым-қатынасы туралы айта кетсеңіз.

С.Ж. Қенжебаев: Қайраткер ешқашан Мәскеу басшыларымен ымыраға келген жоқ. Себебі, ұлттық мұддені барлығынан жоғары қойды. Саясат деген нәрсе халықтың мұддесінен шығуы керек. Қайраткер халық есебінен баю немесе оз мұддесіне пайдалану деген мәселеге барған емес. Ол кісі халқы үшин басын тіккен адам. Өзінің балалары коп болды. Ол өз балаларына жағдай жасаіын, қызметке орналастырайын, тыныш отырып, жан багайын деген мәселені ойлаған емес, егер ондай ойы болса, бастықтармен таласпас еді және олардың алдында құрдай жорғалар еді. Ол қарабасы мен құлқының ойлаған адам болған жоқ. Тек халықты ойлады. Халықты озінен жоғары қойды. Қайраткердің омірі мен қызметі тек қана Қазақстан халқының мұддесін қорғау болды. Басшылармен жұмыста іскерлік таныста білді.

Қ.А. Еңсенов: Жұмабек Ахметұлы мен Дінмұхамед Ахметұлының қарым-қатынасы қандай болды?

С.Ж. Қенжебаев: Екі қайраткердің арақатынасы бәлек болды деп мен ештеңе айта алмаймын. Өйткені, екеуі де қазір бұл дүниеде жоқ. Мен екеуіне де дұрыс қараймын. Кезіндегі Қазақстан Комиссарлының бірнеше хатшысы болып жүргенде, Мәскеудегі БЛКЖО Бюросына мүше болып сайландым. Соны естігенде Д.А. Қонаев өтке қатты қуанды. Мені «Сәке» дейтін. Ол кісіні 1951 жылдан таныдым. Қызмет жасап жүргенімде, ол Қазақ ССР Министрлер Кеңесі торагасының орынбасары қызметінде жүрген-ді. Екеуіміз тең дәрежеде отырып, сөйлесетінбіз. Арасында әзілдесіп жүретінбіз. Менеп 10 жас үлкендігі бар еді. Кейін мәртебесі өсіп, қызметте жағарады. Сондықтан, әркім өзінің орнын білу керек. Д.А. Қонаев Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы және КОКП Орталық комитетінің Саяси Бюросының мүшесі ретінде қызмет атқарып, Қазақстандың алтын және жақын шетелдерге танытқан адам болды. Жалпы, қайраткерлік танытып, түркі халықтарының ишінен шыққан танымал басшы болды. Кеңес Одагы деген алемнің алтыдан бір болігін құрайтын. Сондықтан, үлкен қайраткерлерді өзіңе үй берді ме, көлік берді ме, алде басқа дүние берді ме, сол тұрғысынан бағалау бейшаралық, пақызырық болмақ. Ал, үлкен адамдарды елдік тұрғыдан тарихи қызметін бағалау өтке дұрыс. Қазақта мышадай тамаша сөз бар: «Арманы биік асыл ер, үрпақтың қамын ойлады». Mine, сондықтан да елдің елдігі мен келешегін ойлау тұрғысынан баға беру керек. Бұл тұрғыдан алғанда, Д.А. Қонаев тұралы анау-мынау деп айту бос сез болып шығады. Менің қайраткерлер жөнінде айтарым осы.

Сол жылдары Орталық Комитет басшысы В.Е. Семичастный дегенмен жақсы арапастым. Ол Кеңес Одагындағы КІБ-ның бастығы болып тұрғанда өзінің кабинетіне шақырды. Ол бірақ басқа мәселе, оны айтып жатудың қажеті жоқ. Дегенмен, аздаған әңгімені айта кетейін. Ол кісі мені кел деп шақырды. Мен қалай барамын, келе алмаймын гой дедім. Ол көмекшім генерал Киселев Сізді бірінші кіреберістен қарсы алады деп айтты. Сол кездеге КОКП Орталық комитетінің гаражынан машина шыгартып, оған баруга бет алдым. Барсам, айтқанындағы Киселев қарсы алтын түр екен. Дәл сол кездесу 20 минут болды. Арасында қызмет бабымен әріптестері арасында құпия сөйлесулер жүріп жатты. Мен жан-жасыма қарап, осы жерде бір кездерде Алаш арыстарының көз жассы, қаны тогіліп жатты гой деп ойлан отырдым. Арасында

босағанда, ол маган қарап: «Қандай комек керек айтыңыз, Сәке», – деді. Мен ештеңе отініп сұраганым жоқ. Оның айтқаны қандай мәселе болса да, хабарласыңыз, кез келген уақытта қолдаймыз деді. Біраз уақыт откеннен кейін оны орнынан алтын тастады. Мен ешкімге мына мәселе міндетті шешіп бер деп барған емесін.

В.Е. Семичастныйды танитыным, Қытайда Аджубей үшеуіміз үш ай бойы бірге болып, Жу Інтай, Даң Шияупиң, Жуды, Лию Шияуши, Пың Даыхай, Ның Жын сияқты басшылардың үйлерінде болып, үш айдың ішінде Қытай елінің комсомолының құрғуга қатысын, Мәскеу Саяси Бюросының тапсырмасымен сонда бірге болдық. Бір-бірімізben жақсы сыйласстық. Кеңес Одагының Орталықтарғы Комсомол Бюросына мүшеге ретінде жиналатысқа барған уақыттарында үнемі қонаққа шақыратын. Кезінде Әзірбайжанда екінші хатыны болып жүргенде де араласып тұрдық.

Бір күні В.Е. Семичастный Мәскеуде бір мәселені ақылдасамыз деп шақырды. Мен бардым. Ол уақытта КОКП ОК-нің 5-қабатында Партиялық кадрларды ұйымдастыру болімін басқаратын. Жолыгуга барғандагы айтқан мәселесі, мына Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Беляевті біздер орнынан аламыз. Соның орнына Қазақстанда лайықты басшы бар ма, деп сұрады. Мен ойланып отырып, екі қайраткер бар деп айттым. – Кімдер? – деді. Оның біріншісі – Ж.А. Тәшенев, екіншісі Д.А. Қонаев дедім. Екеуінің мінездемесі жөнінде сұрады. Екеуі де екі тұрлі адам, Сіз оларды білесіз, – дедім. Содан Ж.А. Тәшенев жөнінде Қазақстаниң күрделі қындықтарын басынан откерген және тік мінезді адам дедім. Одан әрі қарай Д.А. Қонаев жөнінде мәмілегерлік қыры Қазақстаниң бірінші басшысына дұрыс болар еді деген пікірімді ашық айттым. Сондай-ақ, Д.А. Қонаев Мәскеуде оқыған, еңбек жолында Караганды, Жезқазган және Лениногор қалаларында жұмыс жасаған, кезінде Ж.Шаяхметовтің өзі Д.А. Қонаевты Мәскеудегі Маленковпен ақылдаса отырып, Қазақ КСР Министрлер Кеңесі төрагасының орынбасары қызметіне кедіуіне қолдау корсеткен болатын. Содан В.Е. Семичастныйға оз пікірімді осытай баяндап бердім. Ертеңінде Мәскеуден Алматыға ұшып келдім. Маган Д.А. Қонаев телефон шаып: «Сәке, үйінізге келдіңіз бе, аман-есенсіз бе?» – деп сұрады. Ол кезде Д.А. Қонаев Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрагасы болатын. Содан, Сәке, Сіз біраздан кейін келіп кетпейсіз бе? – дедім. Мен: «Жарайды, барып жолыгын шығамын», – дедім. Содан сәл тынышып алған соң, Д.А. Қонаевқа бардым. Жақсы қарсы алды. Сол жерде:

«Сәке, Сізге үлкен рақмет! Сіздің В.Е. Семичастныйға айтқан пікірін қізді естідім», – деді. Оны Ө. Атамбаев айтқан болуы керек. Мен ол жерде, Димеке, мен ағаларымды жамандамаймын немесе оларды сатып, бірдеңе алайын, шен алайын деген ойым жоқ. Маган ағаларымның атағы мен абыройы ең алдымен керек дедім. Содан алдына барып қалған соң, комсомол жұмысына жүріп тұратын колік ретінде машина сұрадым. Оны беретін болды. Одан басқа «Пионерлер үйін» ашу үшін В.Е. Семичастный 500 мың сом көмек беретін болды деп айттым, кейін Дағ. Қонаевтың өзі қаражат болдірді. Содан «Пионерлер үйін» солай ашқан болатынбыз. Қазақстанда Ж.Шаяхметов пеп Дағ. Қонаевтың қарым-қатынасы жақсы болды. Кейбіреулер басқаша айтады. Мен оларға сенбеймін.

Жұмабек Ахметұлы қазақ халқының мұддесін сатып, бастық боламын немесе бай боламын десе барлығы қолында еді гөй. Бірақ елі мен же-ріп сатқан жоқ. Үнемі әділдікті жақтап жүрді. Н.С. Хрущевке қарсы шықты. Екеуі айтысты-тартысты. Бірін-бірі боктауга дейін барды. Ол жонінде маган кезінде озі айтқан болатын. Ал, енді осы кісі орнынан босағанда, қасында ешкім қалған жоқ. Кошеде көле жатқанда, қарсы кездескендер жолдың арғы жағына бұрылтып қаша жонелетін» [2].

Міне осылайша, Актөбедегі қызметінен кейін Жұмабек Ахметұлы 5 жыл республика парламентін басқарды. Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі, қазіргі саяси тілмен айтқанда, сол кездегі республиканың саяси және көп-ұлттық құрамына сай күрылған бір палаталы парламенті болды. Оның құрамына конституциялық сайлау нормасы бойынша 27 мың адамнан бір депутат 4 жылдық мерзімге жалпыға бірдей, төте және тең сайлау құқы бойынша жасырын дауыс беру жолымен сайланды. Сол кездегі тәртіп бойынша Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі депутаттарының тең жартысына жуығы – жұмысшылар мен шаруалар, ал қалған жартысы ғылым мен мәдениет қайраткерлерінің, халық ағарту, денсаулық сақтау және партия, кеңес қызметкерлерінің өкілдері болатын. Жоғарғы Кенес республиканың Конституциясын (негізгі занын) кабылдады және өзгерте (депутаттардың кемінде үштен скісі дауыс бергенде ғана) алатын құқы болды. Жоғарғы Кеңес мемлекеттік органдардың жүйесін анықтап, олардың құқықтары мен міндеттерін белгіледі. Ол заң бойынша мемлекеттік органдардың қызмет атқару үдерісіне сү жоғарғы билікті бақылау жасады және оның экономикасы мен мәдениетін өркендеуге басшылық етті. Шығарған зандары екі тілде жарияланып, республика территориясы шенберінде колданылды.

Кенес дәүірінде «халық шаруашылығын оңтаиландыру» деңгей ұранмен жоғарыда көрсетілген одактық республикалар арасындағы әкімшілік шекаралар бірнеше рет өзгертіліп отырған, яғни одактық үкімет кейбір территорияларды бір мемлекеттің иелігінен алғып, басқа бір мемлекет иелігіне беріп отырды

Ел өмірінде әртүрлі мәселелер күн тәртібіне қойылып, жоғары басшылыққа шағымданып немесе өтініштер жазып, толастамайтын қағаздар легі Жұмабек Ахметұлының Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының төрағасы қызметін аткарған уақытта да болды Міне, осындай мәселелердің бірқатары қайраткердің қызмет бабымен жүрген кезінде 1955 жылы бірінши жартыштырылғанда Қазақ КСР-нің Жоғарғы Кенесі Төралқасына 1510 шағым және өтініш түсken Ал, одан бір жыл бұрын осындай 1398 шағым болған Оның шінде өз беттерінше арызданып келгендер 1747 адамды құраса, мұның алдындағысы 2040 адам болған екен Төралқа мүшелерінің қабылдаудың 847 адам әртүрлі мәселелермен жолығып шықкан Яғни, өткен жылмен салыстырғанда, шағым және өтініш жазғандардың саны 112 адамға артқан Осындай келип түсken өтініштердің мазмұны ауылшаруашылықтағы және өнеркәсіп салаларындағы зейнетакы және қылмыстық істер жөніндегі мәселелерді құраған

Дәл осы жылдың бірінши жартысында материалдық көмек сұрагандар мен төлкүжат мәселесіне катысты өтініштердің саны біршама азайған Дегенмен, ел шіндегі өткір және өзекті мәселелердің катарапындағы зейнетакы туралы қарастырғанда Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасы Қазақ КСР-нің Министрлер Кенесі бекіткен қаулысына сәйкес жұмыс жасаған Сол тұста зейнетакы тағайындау үшін жалпыға бірдей тексеріс өткізіл, нәтижесінде бірқатар азаматтарға зейнетакы тағайындауда өтініштері негізсіз деп табылып, кеибіреулерінен зейнетакы төлемі мұлдем алынып тасталды

Халықты әлеуметтік қамтамасыз ету жөніндегі Министрлік республикадағы Министрлер Кенесінің алдына біршама мәселелерді шешуді қойған болатын Сондай-ак, қоғамдағы құрделі мәселелердің катарапында мүгедектерді әлеуметтік жағынан қамтамасыз ету, емдеу шараларын нактылау сиякты мәселелер көтерілді Сол кезде қоғамдағы жарымжан адамдарды қабылдайтын орталық Семей және Сайрам калаларында орналасты Бір өкініштісі, дәл ондай үйлер халықты Әлеуметтік қорғау Министрлігі тарапынан түсініксіз жағдайда жабылды да, мүгедек жандар республика шінде кезіп кетті Әсіресе, Алматы қаласында жағда-

йы нашар қүйде жүргендер күрт ауруы мен тұб сырқаттарға шалдығып, аурулары асыныш, өздеріне ғана емес, маңындағы адамдарға да қауіпті бола бастаған еді

Қоғамдағы осындай келенсіз жағдайлардың алдын алу шараларын ұйымдастыру кезінде Қазақстан Жоғарғы Кеңесі Тәралқасының төрағасы Ж А Тәшеневтің атына аныктама ретінде мәлімет дайындалып, мәселелер көтерген Хаттама мазмұнына қарағанда Халықты әлеуметтік қамсыздандыру саласының Министрі Ү Бөлтіріковаға тапсырма беріліп, Қазақстан Министрлер Кеңесінің алдына қойылған мәселе мүгедектер үйін қалпына келтіріп, ауру-сырқау азаматтарды әлеуметтік қамсыздандыру қажеттілігі тапсырылған [3]

1955 жылы Ж Тәшенев Қытайдан Алматы қаласына келіп қоныстанған 100 отбасының үйсіз және жұмыссыз жүргенин көрсөтіп, сол кездегі Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысына хат жазып, Орталық Комитет пен Үкімет тарапынан арнайы комиссия құрып, оралмандардың мәселеесін шешуді сұраған екен [4] Демек, жоғары қызметте жүріп, сонау алыстан келген ағайындарды да киын жағдайға қалдырмауға тырысқандығын бақаймыз

Елдегі қызмет жасап жүргендердің субектерін ескеру үшін 1955 жылы 2 маусымда Ж А Тәшенев Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы Л И Брежневке Қазақстан Жоғарғы Кеңесі Тәралқасы атынан Бақсаидары В И Ленин атындағы Бүкілодактық жерді зерттеу институтының Бүкілодактық ауылшаруашылығы Академиясының бөлімшесінде жұмыс жасап жүрген қызметкерлерге марапаттау грамоталарын беру жөнінде дайындаған жобасын ұсынған Ұсыныс қолдау тауып, Бақсаидары Жерді зерттеу институтының қызметкерлері өздерінің енбектеріне лайықты марапаттау қағаздарын алған Мысалы, Жерді зерттеу бөлімінің менгерушісі М А Кульбацкий Қазақ КСР-і Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасын алса, ЗӘбділманова, А Ж Жанғалиев, ГХ Ибатуллина, А И Кузеняткин, А И Пономаренко, М Орынғалиев секілді қызметкерлердің марапаттау қағаздарына Қазақ КСР-нин Жоғарғы Кеңесі Тәралқасының төрағасы Ж А Тәшенев жәнс хатшы Ә Әмриев кол койған екен [5] Демек, қайраткер елдегі еңбек етіп жүрген азаматтардың енбектерін әділ бағалап, уақытында қолдау көрсетіп отырған

Қайраткердің карапайым халыққа қамқорлық жасағаны жөнінде Мұқаш Елеусізовтің естелігін келтіргенді жән көрдік **Мұқаш Елеусізов:** «Жүнекеңнің бір соғыс мүгедегіне көрсеткен көмегі эти есімде Бұт

егүйнің жылдардың ортасы болатын. Бұл кісі ол кезде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Торагасының торагасы қызметтін атқаратын. Ал мен Алматыдағы партия мектебінің саяси экономика кафедрасының аға оқытушысы болатынмын. Бір күні сабактан келсем, бір бейтапыс кісі отыр. Сұрастыра келе, бұл кісі құдандасты болып шықты, біздің қарттарды біледі екен. Алматыга келу себебі, денсаулық жағдайына байланысты мұғалімдік қызметтінен шығарылышты, оқу министрлігіне берген шағымынан хабар болмagan соң өзі келіті. Бірнеше рет оқу мекемелеріне барып, ештеңе шықпайтынын білген соң, Жұмекеңе барып, барған мәселелерін шешіп, кешке қарай қуанып үйге келді.

Ең алдымен, сондай лауазымды адамның оны өте кішіпейілдікпен қарсы атып, дұрыс сойлескеніне риза болыпты. Өзі ауру (көп бағалы кісі болатын), согыста жараланып мүгедек болған екен. Жағдайын толық білгеннен кейін оқу министрін өзіне шақырып атып, қызметтен аяқ астынан босатылғанын дұрыс емес деп тауып, алты айға курортқа жіберіп емдеғін, содан кейін қайта қызмет беруді шешікен. Қызметсіз жүрген уақытының жалақысын толық төлейтін болған. Артынан сұрастырып білдім, емделгеннен кейін қайта бұрынғы орнына мұғалім болып орнығып, ауруынан айығып, бағаларын осіріп жатыр деген-ді» [6]. Бір ғана мысалдың өзінен Ж.А. Тәшеневкө жағдайын айтши, алдына көмек сұрап барған қарапайым адамдарды бос қайтармай. құрғақ уәдемен бас шұлғи салмай, сол сәтте шешіп беруге тырысатынын байқаймыз. Эрине, бұдан қайраткер тұлғасы биіктей бермек.

Қазақстанда Ж.Тәшеневпен катар қызмет жасаған және республикамыздың тарихына қатысты мәсслелер үшін Л.И. Брежнев пен И.Д. Яковлевтің өмірбаянына токтала кеткеніміз де құптарлық мәселе болар. Брежнев Леонид Ильич (1955–1956) – КСРО-ның көрнекті қайраткері, ұзак жылдар КОКП-ның бірінші, кейін Бас хатшысы болған қайраткер. Мәскеуден жіберілген Л.И. Брежнев үшін Қазақстандағы қайраткерлік Кремльге саяси абыраймен оралу трамплині еді, – деп пайымдайды профессор Әзімбай Ғали.

Л.И. Брежнев Қазақстанда бірінші хатшы болыш, 1955 жылдың 6 тамызынан 1956 жылдың 6 наурызына дейін, бар болғаны 8 ай ғана жұмыс істеді. Сол кезде «Л.И. Брежnevті Қазақстанның даму болашағы емес, Кремльдегі тақталас күрес барысы және өз тағдыры толғантты», – деп жазады Ә.Ғали. КОКП-ның XX съезінде Л.И. Брежнев Орталық Комитеттің мүшесі болып, ал 1956 жылдың ақпан айында Орталық Комитет Төралқасының мүшелігіне кандидат болып сайланды.

Л.И. Брежневтің жоғары саяси билікке қайта оралуы Н.С. Хрущевтің тікелей колдауымен жүрді. Л.И. Брежнев «тыңгер» атанды. Бірак ол Қазақстанда бірде егіншілік немесе орак науқанын басқарып ұлттерген жок. Бұл жұмыс оның орынбасары И.Д. Яковлевкс жүктелген еді. И.Д. Яковлевтің Қазақстанға екінші хатшылыққа келгеніне 8 айдан аспаған болатын. Сол кездегі номенклатуралық дәстүр бойынша екінші хатшы бірінші хатшының мұрагері саналатын.

Ал, Қазақстанға бірінші хатшы қазақ ұлтынан коймайтын себебі, «бұл республика тым жауапты, қазакты ұлтшылдыққа тартып кетуі мүмкін деген астыртын арам ниғыл бар еді», – деп түйіндейді Ә.Ғали.

Сонымен, атапған 8 айда Л.И. Брежнев не бітірді дегенге келейік.

КСРО Қазақстанның «Тың өлкесіне» техника, трактор, комбайн, механизаторлар, жүргізушилер, құрылышшыларды үйіп төкті. Л.И. Брежнев Қазақстан Компартиясының VIII съезінде былай деді: «Қазақстанға екі жылдың ішінде 360 мыңнан астам механизатор, құрылышшы, басқа да жұмысшылар келді. 18 млн. га жер жыртылды». Жоспардан тыс 2 млн. 800 мың га жер жыртылыпты, 2 млн. 825 мың шаршы метр тұрғын үй салынды. Бесжылдықтардың ұлы құрылыштарының әлсұметтік жағдайы біршама жақсарды. Әсіресе тек Мәскеуге бағынатын әскери-өнеркәсіп кешенінің жағдайы тәуір болды. Бірак әскери-өнеркәсіп кешендеріне қазақтарды жұмысқа алмайтын болды. Қазақстан толық мәнінде Ресейдің аграрлық-шикізаттық провинциясы ретінде дамыды. КСРО басшылары бұл бағытқа қыруар каржы жұмсады. Л.И. Брежневтің тұсында Қазақстанда миграциялық тасқын биік шыңына жетті. Сонымен бірге Қазақстанинан да көшу аз болған жок. Қазақстанның қалалары, негізінен, Қазақстанин ауыл-село тұрғындарынан және басқа республикалардың село тұрғындары есебінен есті. Сонымен бірге Қазақстанның қалаларынан Ресейдің ірі қалаларына көрі миграция да жүріп жатты. Сейтіл, Мәскеудің отаршылдық саясаты КСРО-ның мемлекеттік бюджетіне тым оралымсыз болды. Бірак Мәскеу отаршылдары шығындармен санарапады.

«Мәскеу басшыларын қатты толғандырған мәселенін бірі – қазақ жерінің кең байтақтығы еді. Соңдықтан көрші республикаларға қазақтың жерін беру саясаты жүргізілді. Қазақ жерін бөлуде «жомарттық» көрсеткен КСРО басшысы Н.С. Хрущев болды. Н.С. Хрущевтің кезінде Қазақстанды билеген П.К. Пономаренкодан басқалардың бәрі де қазақ жерін көршілерге беру мәселесін көтерген. Брежнев, Беляев, Яковлев, Юсуповтар осы бағытта жұмыс істеген. Брежневтің келісімімен КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының: «О частичном изменении границы между

Казахской ССР и Узбекской ССР» Жарлығы дайындалды. Осы карарға байланысты 1956 жылы 21 қантарда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі: «О передаче Бостандыкского района и части земель Голодной степи из состава Казахской ССР в состав Узбекской ССР» қарапы қабылданды. Ол кезде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің төрағасы Жұмабек Тәшенев болған, ал КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы Климент Воропилов еді», – деп жазады Ә. Фали.

Ғалым Л.И. Брежневтің Қазакстанда істеген жұмысын былай саралайды. «Л.И. Брежнев Мәскеу саясатының классикалық өкілі болды. Алматыда отыrsa да, бар назары Мәскеуде болатын. Ол Қазақстанды отарлау дәстүрін жігерлі түрде жүргізді. Л. Брежневтен бастап Қазақстанның жерін талау күшейді. Бұл жағдай ұлттық элитаның бәсендешеүіне байланысты еді. Мәскеу билігі КСРО-дағы Қазақстан сияқты саяси субъектінің көтерілгенін қажет стпеді. Л.И. Брежнев кейін саяси биліктің даму заңдылықтарына сәйкес Қазақстанның Д.А. Қонаев бастаған лидерлер тобын қолдады жәнс өзі де олардың гарапынан қолдау тапты», – деп тұжырымдайды.

Яковлев Иван Дмитриевич (1956–1957) – кеңес дәүіріндегі көрнекті компартия және мемлекет қайраткерлерінің бірі болды. Ол 1956 жылдың 6 наурызында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің II Пленумында республика басшылығына сайланды. Сол жылдың 24 наурызында КОКП-ның Орталық Комитетінде бекітіледі. Яковлев tandemдік қайраткер болды. Ол сталинизм кезеңінен хрущевтік кезеңге өтүдегі трансформацияны жеңіл өткөрді. И. Сталин қайтыс болған тұста ол 43 жаста еді. Ол Хрущев командасына дер кезінде кіріп ұлгерді. Н.Хрущевтің жауларын өз жауындағы көріп, КОКП-ның XX съезін дайындауға катысып, кейіннен жеке басқа табынушылықтың салдарымен, антипартиялық топтармен құресуде аяnbайды. 1956 жылы 14–25 ақпанда КОКП-ның XX съезінде И.Д. Яковлев Орталық Комитеттің мүшесі болып сайланады. Л.И. Брежневтің тұсында Қазақстанда екінші басшы болса да, негізгі жұмысты И.Д. Яковлев атқарады. Осы басшының тұсында Қазақстан мемлекетке алғашкы миллиарл пүт астығын тапсырады. Тың игеруді ұйымдастыру ісі И.Д. Яковлевтің мойнында болды.

И.Д. Яковлевтің Қазақстандағы бірінші басшылық қызметін Ә.Фали төмендегідей сипаттайтыды. Оның тұсында Қазақстанға ағылған тың игерушілер легі күшейді. 1955–1956 жылдары Кеңес әскеріндес екі мәрте демобилизация жүргізілді. Ұзын саны 1 млн. 840 мың адам әскерден босады. Әскерден босатылғандарға дайын үй-жай және жұмыс орындары жок

еді. Олардың баратын жерлері – Казакстан мен Сібірдегі тың өлкелері және бесжылдық гардың екпінді күршылыстары еді. Компартияның астыртын идеологиялық доктринасы миграциялар арқылы бірнеше мәселеңі шешпек болды. Алдымен Қазақстанды тиянкты түрде және мәңгілікке отарлау. Орыстар мен басқа славян тектестерді қөбірек қоныстандыру арқылы Қазақстанның этнодемографиялық бейнесін өзгерту еді. Славяндардан басқа молдаван, сығандар да көшіп келіп жатты. Ондай жағдайларды газеттер еспептеп жазды. Қазактарды өз слінде ұлттық азшылыққа айналдыра берді. Қазақ мектептері жаппай жабыла бастады. Қазақ ұлты өкілдері сенімсіздік жағдайында жұмыс істеді. Бұл барлық империялардың мұдделік мақсаты еді. Қенес билігінің бір айықпайтын тауқыметі – слде азық-түліктің үнемі жетіспеушілігі еді. Сондықтан Қазақстаннан жылда бір миллиард пүт астық алып отыру партиялық мақсатқа айналды. Тағы бір мақсаты – КСРО-ның европалық болігінен, әсіресе калалардан жігерлі жастарды Сібір мен Қазақстанға жіберу болды. Ұлы орыс халқы номенклатурасы оз жастарынан қауіптенетін. Осы мәсселелерді шешу мақсатымен партиялық-әкімшілік билік саяси репрессияларды қолданды, ал И.Сталин заманы өткен тұста сотталған, айдалғандардан басқа, коммунистік романтикаға ілескендерді, комақты табыстарға қызықканларды, бұйығы өмірден қашкандарды, отбасыларымен ажырасқандарды, тұрмысқа шығуға үміттегендерді (соғыстан кейін ер азаматтардың жетіспеушілігі анық байқалған), авантюристерді, карьеристерді, т.б. тың игеру әпопеясына кости.

1956 жылдың 18 мамырында КОКП Орталық Комитеті мен КСРО Министрлер Қенесі «Барлық комсомол ұйымдарына, комсомол жігіттерге, комсомол қыздарға, барлық жастарға» ұндеу таstadtы. Бұл ұндеуде КСРО-ның Шығыс аймактары тың игерушілерді күтетіні және осы өлкеге келіп отбасыларын құруға шақырганы жазылды. Коммунистік насиhatқа әбден сенген жастар атынан карьерист комсомолдар жауап хат жазып, өз бетімен энтузиазм көрсетуге ынталанады. Мысалы, Теміртау қаласының бір топ орыс қыздары мен жігіттерін Қазақстанға көшіп келуге шақырады. Қарағандыда металлургия зауыты, Павлодарда трактор, алюминий, ферроқорытпа зауыттары, Петропавлда металл прокат зауыты, Бұқтырма, Қапшағай, Шульба электрбекеттері, Соколов-Сарыбай тау-кен байыту комбинаты, Торғай боксит кеніші алтыншы бесжылдықтың (1956–1960 жылдарға арналған – авт.) КСРО-ның екпінді күршылыстарына бәрінді шақырамыз деп жар салды. Екі колға тиянкты, жалақысы жоғары жұмыс, баспана, романтикаға толы қызықты өмір алда

күтіп тұр дейді. 50-жылдардың ортасында Кенес өкіметі бірнеше рет тұтыну тауарларының бағаларын мөлшермен 29%-ға төмендеген еді. И.Д. Яковлевтің ісінде мемлекеттік тұргын үй құрылышы біршама жүрді. 1955–1956 жылдары мемлекет тарапынан 2,5 млн. шаршы метр, жеке салушылар тарапынан тағы 1 млн. шаршы метр тұргын үй салынды.

1956 жылдың 1 тамызынан бастап «Мемлекеттік зейнегақылар туралы» жаңа Зан күшіне енді. Бұл заң бойынша, ардагерлерге берілетін зейнетакы қолемі 60%-ға көтерілді. Сонымен бірге 1950–1955 жылдары жұмысшылар мен қызметкерлердің айлықтары 39%-ға есті. Есесіне, тұтыну тауарлары жетіспеушілікке (дефицитке) айналды. Бірақ, халықтың тұрмыс жағдайы тек калаларда және тың өлкесінде ғана есті. Қалың қазақтың тұрмысы пәлендей жақсармады. Есесіне, тың игеру тірлігі республиканың экологиясын, жердің құнарлы қыртысын бұзды. Сол жылдары Қазақстанда ядролық қаруды сынау қарқынды жүріп жатты. Ал ол сынақтардың зардабын қазақ ауылдары шеккі.

Дегенмен, И.Д. Яковлев те Қазақстан үшін уақытша келген басшы болды. Оның да назары, ынтасы Мәскеуге ауып тұрды. Тіпті Қазақстанға байланысты өмірлік жоспарлары да болған жоқ. И.Д. Яковлев Қазақстанда бірінші ҳатшы болып бір жыл екі айдай ғана қызмет атқарды [7].

1956 жылы өткен КОКП-ның ХХ съезі одақтас республикалардың құқыктарын сез жүзінде кеңейткенімен, іс жүзінде бұрынғы ауыздықтау қалпында қалдыра берді. Оның бір көрінісі бүкіл Кенес елін басқарушы топ КОКП Орталық Комитеті Бюросының құрамынан байқалады. Оның мүшелігінде қазақ ұлтынан басқа өзге ұлт өкілдері болды. Мәселен, сол кезеңнің құжагтарына назар аударсак, төмендегідей есімдерді байқаймыз:

1. Шелест Петр Ефимович (1908–1996 жж.) 1963–1972 жылдарда Украина Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші ҳатшысы болып қызмет істеді. 1964–1973 жылдары КОКП Орталық Комитеті (Төралқасының) Саяси Бюросының мүшесі болды.

2. Шербицкий Владимир Васильевич (1918–1990 жж.) 1972–1989 жылдары Украина Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші ҳатшысы болып қызмет істеді. 1961–1963 және 1965–1989 жылдары КОКП Орталық Комитеті Саяси Бюросының мүшесі болды.

3. Мжаванадзе Василий Павлович (1902–1988 жж.) 1953–1972 жылдары Грузия Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші ҳатшысы болып қызмет істеді. 1957–1972 жылдары КОКП Орталық Комитеті (Төралқа) Саяси Бюроның мүшелігіне кандидат болды.

4. Рашидов Шараф Рашидович 1917–1983 жылдары Өзбекстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші ҳатшысы болып қызмет істеді. 1961–1983 жылдары КОКП Орталық Комитеті Саяси Бюросы мүшелігіне кандидат болды.

5. Мазуров Кирилл Трофимович (1914–1989 жж.) 1956–1965 жылдары Белоруссия Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші ҳатшысы болып қызмет істеді. 1965–1978 жылдары КОКП Орталық Комитеті (Төралқа) Саяси Бюросының мүшесі болды.

Міне, одақ көлеміндегі мәселелерді талқылап, шешімдер қабылдайтын осындай құзырлы орында Қазақстанинан мүше ретінде ұлт қайраткерінің отырмауы өкінішті жағдай еді. Бірақ, кейінірек оған Д.А. Конев мүшелікке қабылданып, ұзақ жылдар қызмет аткарып, елге қатысты маңызды шешімдер қабылдаудын басы-қасында болды.

Жұмабек Ахметұлы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінде басшылық қызмет аткарып жүргенде, ұлт қайраткерлеріне көмектесе алмаған кезі де болған. Соның бірі алаш қайраткерлерінے қатысты еді. Алаш арыстарының белді мүшесі Әлімхан Ермеков (1891–1970 жж.) жазықсыз сottалып, лагерьден оралған соң, 1955 жылы Қарағандыдағы тау-кен институтына математика пәні бойынша аға оқытушы болып қызметке орналасады. Ол «халық жауы» деп сottалғанға дейін және кейінгі уақытта Ташкентте, Алматыда, Күйбышевта, Шымкентте түрлі жоғары оқу орындарында ғылыми-педагогикалық қызметте болған еді. 1935 жылы 5 қарашада КСРО Орталық Атқару Комитеті жанындағы Жоғары техникалық білім жөніндегі Аттестациялық Комиссиясы ғылыми-педагогикалық еңбектері үшін Әлімхан Ермековке математика профессоры атағын берген.

Ал сottалған кезде ол ғылыми атақтан айрылған болатын. Тау-кен институтына оқытушылыққа орналаскан соң, Ә.Ермеков 1955 жылы 1 кыркүйекте Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы Жұмабек Тәшеневке профессор атағын қайтаруға көмектесуін сұрап арыз жазады [8]. Бірақ, бұл өтінішке жауап қайтарылған немесе қайтарылманы жөнінде мұрағаттардан мәлімет кездескен жоқ. Өйткені, кеңестік тоталитарлық жүйе бүкіл қоғам өмірін бақылап отырған болатын. Сондыктан, ондай мәліметтер Ұлттық қауіпсіздік комитетінің мұрағатына алынған немесе әдейі жойылған болуы мүмкін.

Міне, осыдан алаш арыстарының бірі – Әлімхан Ермековтің саяси күғын-сүргіннен аман қалғаннан кейінгі кеңестік жүйеден көрген қысастығын анық байқаймыз. Сол уақытта Жұмабек Ахметұлына сенім аргып, хат жазған алаш ардақтысы үміт күтті, бір тілегін қабыл алса, осы қазақ-

тың қайсар азаматы орындар деген іштей максаі болған сияқты. Оған, амал қанша, кеңестік әміршіл-әкімшіл жүйе басшылары бүкіл қоғам өмірін тоталитарлық режиммен басқарып, бақылау, қадағалау, құғындау, сонына тұсу деген сияқты әреке-терге барып отырды ғой. Сондыктан, екі қайраткердің арасындағы байланыстардың жалғасуына түрлі бөгет, тоқсауылдар болуы мүмкін.

Қазақ сліне қасірет әкелген XX ғасырдың 30-жылдарындағы құғын-сүргін құрбандастың актау үдерісі 1956 жылы Н.С. Хрущев тұсында XX съезден кейін басталды. Қазақстанда құрылған алғашқы комиссияның төрағасы Ж.А. Тәшенев болды. Қайраткер бұл іске шынайы ықыласымен кірісті. Себебі, алаш арыстарының құғындалуы, олардың көрген корлық-қасіреттерінен хабары болатын.

Бұл үрдіс 1953 жылы И.Сталин дүниеден өткенде саяси тұтқындарды босату гуралы түрлі заңдар шығынан басталды. 27 наурызда КСРО Жоғарғы Кенесі Төралқасының «Амнистия туралы» қаулысы жарық көрді. Қаулы бойынша бес жылға дейінгі мерзімге саяси себеп бойынша айыпталғандар алдын ала босатылған. Осы жылдың 1 қыркүйегінде КСРО Жоғарғы Кенесі Төралқасының «КСРО IIМ жаңындағы Ерекше Кенесті жою» [9] туралы қаулы шықты. Бірақ бұл Лагерьлер бас баскармасының ыдырауы емес еді. И.Сталин қайтыс болғаннан кейін де еңбекпен түзеу лагерлерінің қалыпты жұмыс істегенін көптеген мұрагаттық құжаттар айғақтайды.

Кенес азаматтарын сталиндік террордан толық құтқарған 1956 жылы 14–25 ақпанда болған КОКП XX съезі болып табылады. Онда 25 ақпанда КОКП Орталық Комитетінің Бірінші хатшысы Н.С. Хрущевтің «Жеке басқа габынушылық және оның зардаптары» деген такырыpta баяндамасы тындалды. Бұл баяндама тұтас халықтар өкілдерінің, жеке тұлғалардың тағдырын анықтаған еді. Сондыктан да бұл баяндаманы тарихи дерек ретінде зерттеу саяси репрессиялар тарихын ашуға көмектеседі. XX съездің материалдары – кенес тоталитаризмінің тарихи дегері, адам құқығын төмендетуді ашып беретін құжат. XX съезден кейін саяси репрессия құрбандастың актау және құқыктарын қалпына келтіру туралы мемлекет тарарапынан шаралар қабылдана бастады [10].

Міне, дәл осы кезде Қазақстанда 30–50-жылдардағы зұлмат құрбандастың ақтая үшін құрылған комиссияны Ж.Тәшенев басқарды. Бюрократтық, кертарапталық жол бермейтін қайраткер комиссияның тез әрі әділ шешім шығаруын қамтамасыз етті. Соның аркасында тірі қалған тұтқындар, казактың белгілі ғалымдары мен мемлекет қайраткерлері

абактыдан тез босатылды. Олардың ішінде атақты тарихшы Ермұқан Бекмаханов, Бек Сүлейменов, Есмағанбей Үсмайылов, Хамза Есенжанов, Зейін Шашкин, Мұқаметжан Карадаев, Сейділ Талжанов, т.б. болды.

Бұл уақытта қазақ халқына, есіресе Сәкен Сейфуллин мен Бейімбет Майлин, Илияс Жансүгіров секілді қазақ әдебиеті классиктерінің шығармаларымен қайта қауышу өте маңызды болды. Қазақ оқырмандары олардың «Шұғаның белгісі», «Көкшетау», «Құлағер», «Қүй», «Қүйші» сынды туындыларын оқып, рақаттана сусындағы.

Ұсталған кезде алі жас, творчестволарын тар түрме камераларында жетілдірген, сойтіп айдаудан өзінің атақты «Ақ Жайық», «Ағайынды Жұнисовтер» және «Тан атып келеді», «Токаш Бокин» шығармаларын ала келген Хамза Есенжанов пен Зейін Шашкин секілді жазушылар қазақ прозасына өздерінің елеулі үлестерін қости.

Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің қызметкері, полковник Уәлихан Мұханов естелігінде Ж.Тәшенев үкімет басқарып тұрғанда ешкімнен қорықпай, қаймықпай, «халық жауы» жаласынан арылмаған Мағжан Жұмабаевтың зайдыбы Зылихага Алматыдан салынған үйден баспаңа берін ерлігін сүйсіне жазды. Қай уақытта да, қай қызметте отырса да, қаулы қабылдағанда Ж.Тәшенев ұлт мұлдесін үнемі бірінші кезекке койған [11].

Осы арада Жұмабек Ахметұлының қызметтес болған Сағындық Кенжебаевтың естелігіне назар аударсақ.

Қ.А. Еңсепов: Жұмабек Ахметұлы Қазақ КСР Жогарғы Қеңесі Тораптастының трагасы қызметтің атқарып жүргендеге, «Хрущевтік жылдызық» кезеңі келіп, қазақ халқының құғын-сурғынға ұшыраған зиялды азаматтарын ақтау процесі басталды. Қайраткер тікелей сол мәселелерге араласқан екен. Сол жағдай туралы айтта кетсеңіз.

С.Ж. Кенжебаев: Жұмабек Ахметұлы Алаш арыстарын ақтауга белгенді түрде қатысты. Маган кезінде айтқаны есіме түсін отыр. Бір кезде қызметтің жүргендеге, осы мәселе жонінде сөйлескенбіз. Сонда қайраткер қолдан келеттін ақтау шараларын жасауымыз керек деді. Өйткені, бұлар жазықсыз сорғап кеткен адамдар. Маган қарсы «ұшының» деп айып тағуға ұмтылғандарға түкірдім деп қолын бір-ақ сіттеді. Осы мәселеғе қатысты іссапарлар ұйымдастырылған. Мен де оз тарапынан Қазақстан Комсомолы Орталық Комитетінің атынан қаржатты аяған жоқтын. Ақтау шараларына көмектесіп, қолдау көрсетіп жүрдім. Бұл жөнінде менің «Жауынгерлік жастық» деп атала-

тын еңбесімде жазылған. Алып қарасаңыздар болады. Дағ сол уақытта Жұмабек Ахметұлының ақтау шараларымен айналысқандығы Мәскеу басшыларына, жаңаресе КГБ-га ұнамады. Сол себепті, оның ақтау шараларына қатысқандығы жөніндегі мәдениеттер аз кездеседі. Сондықтан, бұл кісінің осы жайлар мәселесін ешкім біле бермейді. Ал, шындығына келгенде, барлық күш-жігерін аямай, ақтау шараларының дау-жанжалдарының арасына жасырын кірісіп отырды. Мәселең, Сәкен Сейфуллинді ақтауда жанжал болды. Ол мәселе жөніндегі аз айттылады. Білетін адамдар қазір омірде жоқ. Кезінде Өтеген Сейітов деген прокурор сол шараларға қатысқан. Бірақ, коп айттылаған талас-тарбыстар Жұмабек Ахметұлының ішінде кетті» [12].

Саяси құғын-сүргін комиссиясының құрамына партия, кенес, құқық корғау органдарының және алғаш рет қоғамдық ұйымдардың өкілдері кіреді. Комиссия алдымен Караганды лагерлеріне барып тексеріс жүргізеді. Жұмабек Ахметұлы кейінрек баласы Саятқа осы оқига туралы былай деп әні имелеп беріпті: «Жағдайлды көзben көріп, «қызымысты істермен» таныса келе КАРЛАГ-та отырғандардың басым көпшілігі заңсыздықтың құрбаны болып, жазықсыз жапа шеккендер екеніне козіміз жестті. Комиссияға шақырылған барлық тұтқындар өздерін лагерь сақшыларының ұрып-согып, қорлан жәбірлейтіндерін айтып шағынды. Лагерь тұтқындары өздерінің коршілерінің, қызметтестерінің, тіпті мұлдем танымағанын бейтанаң адамдардың жаала жабуымен, солардың «домағақ арыздарымен» соттағандарын айтады. 30–40-жылдары соттағандардың көбі тұган-туысқандарымен қаншама жыл хабарласа алмаған.

Бір қарт адамды шақырып не үшін отырғанын сұраганымызда, ол «троцкистерге көмектескенім үшін» соттағым, бірақ Троцкийді көрмек түгелі, кім екенін білмейтінін айтады.

Келесі бір тұтқыннан «лагерьдегі тұтқындардың жағдайы қалай, сақшылар сендерге қалай қарайды?» деген сұрагымызға, ол жауап ретінен сынған қабыргалары мен тістерін көрсетті.

Тізім бойынша келесі бір тұтқынды шақырдық. Алдымызға әбден азып-тозғап, құр суғындарі қалған 17 жастағы бозбала келді. Тұган-туыстарың бар ма? – дегенімізде, Мәскеуде жағынан шешесі барын айтты. – Не үшін соттағың? – деп сұрадық. Сойтсек, қалада «І мамыр» мейрамы кезіндегі шеруде қолында ұстап тұрған И.Сталиниң портретін абаїсyzда түсіріп алыпты. Сол «кінәсі» үшін Караганды лагерінен бірақ шыққан.

Ж.Тәшенев лагерь бастығын шақырып алтып ұрсып, бағаға күім, жолына ақша, тамақ бергізіп, Мәскеуге шешесіне қайтаруды тапсырады.

Адам тағдырын болжап біле алмайсың ғой. Жұмабек Ахметұлының баласы Саят былай деп жазады: – Әкем қайтыс болғаннан кейін бірнеше жылдан соң Мәскеуде тұратын қарындастыма хабарласып, мынадай жаңағатықты жеткізді.

Бір күні Мәскеудің бір тегеарнасындағы хабардан әкемнің аты-жоғарын естіп қалды. Тыңдасан, жасы 50-дің шамасындағы сақал-шашы ағарған бір адам озінің жазықсыз сомталып, КАРЛАГ-та тұтқын болып, қорлық коргенін, сол лагеръден Қазақстанның бір басшысы Ж.А. Тәшеневтің арқасында босап шыққанын ерекше толғаныспен айттып отырды.

Жұмабек Ахметұлының баласына айтқан әңгімесіне әрі қарай күлак түррейік. «Комиссияда жұмыс істегендеге, алдымыздан жазықсыз сомталып, лагерълерде өмірлері тозаққа айналған, ар-ождандары аяққа тапталған қанишама адамдар өтті. Олардың «халық жауларының туысқандары» деген өмір бақи қара таңба тағылған эке-шешелерінің, тұган-туысқандарының тағдырыларымен таныстық.

Осы комиссияда жұмыс істеген уақытта менің жсан дүниемде өзгеріс болып, статиндік билікке деген жеккөрінішті сезім пайда болды» [13], – депті Жұмабек Ахметұлы баласымен әңгімелескенде.

Жұмабек Ахметұлының Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесіндегі төраға қызыметтін аткарып жүрген уақытында қоғамдық-саяси қызыметтің күэ болған азаматтардың да естелігін келтіре кеткеніміз жөн болар.

М.Торексан: «1956 жылдың күзі болатын. Онда мен Ақтобе педагогикалық институтының екінші курсында оқытылымын. Сәскеде маган: «Сені парторғ шақырып жатыр» десті. Парторғ Толкачев: – Ертең Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесіндегі төрагасы Жұмабек Ахметұлы Тәшеневпен кездесу болады. Ол кісінің КСРО Жоғарғы Кеңесіндегі депутаттығына кандидат болып біздің облыстан тіркелгенін озің де білемін шыгарсың. Бұрын осы облысты басқарған адам. Сонда Институт атынан Ж.Тәшенев жолдастың кандидатурасын қолдан соз сойлейсің, – деді. – Мен математиктің гой, филологтар сойлесін, – деп едім, конбеді.

Жиналыс басталды. Жұмабек ағаны коргенде, коңіліміз жадырап сала берді. Коркіне коз тоймайтын сұлу адам екен. Парторғ мені көзінен таса қылмайды. Сүйреп президиумга алтып шықты.

Президиумда отырып байқаганымыз алдыңғы жағында кілец ығай мен сыйгайлар жайғасынты. Үшінші қатарда – институт мұғалімдері. Қазақтарды менсіне бермейтін, бізге проективті геометриядан дәріс оқытын Мария Варфоломеева атайды да осында.

Содан жарыссоз басталсын келіп. Сенімді өкіл – біздің парторға суырылып тұрып соғыледі. Біз де сойлем шықтық. Ең соңында Ж.Тәшненев агай мінбеге котерілді. Қолында қағаз жоқ. Тос қалтасынан бір кішкене блокнотты алып, анда-санда көз тастап қояды. Ой, сөзді ағытты дейсің. Жұрт сілтідей тынды. Варфоломеева атайдың қарасам, көзі кіртип, «осындаиды да қазақ болады екен-ау» дегендей, таңырқап отырып қалыпты.

Жиналыштан шыққан соң, әдейі Варфоломеева атайды күтіп тұрдым. – Мария Арсентьевна, депутатымыз қандай адам екен. Гашық болып қалғаннан саусыз ба? – деп сұрадым. – Иә, гашық болуга тұратын адам екен, – деп, ол да әдемі жыныспен қойды.

Кейінгі бір кездесу 1961 жылдың күзіндегі болды. Мен 5-нөмірлі Өзбекстан пойызына мініп, бір купенің есігін тартып қалсам, ішінде Жұмабек ага отыр. Сасып қалдым. Әйтсе де есімді жиын: «Ассалау мағалейкүм, Жұмабек ага!» деп барып қолын алдым. Ол кісі «мені қайдап тапсың?» дегендей таңырқай қарады.

– Сонау бір жыл Сіз Ақтөбеден депутат болғаныңызда Сіздің кандидатураңызды қолдап, соғылғаннан екі студенттің бірі едім, – деп озімді тапыстырып жатырмын.

Сәлден соң купеге Жұмекеңді іздең жүрген біреу кірді. Жұмекең одан амандақ-саулық сұрасты. Мен үнсіз отырмын. Жұмабек ага дәлгі кісіге Москвеге, кезектен тыс партияның ХХII съезіне кетіп бара жатқанын айтты.

Мен әзірге КОКП Орталық Комитетінің мүшесімін гой. Кеңесші дауыспен съезге делегат болдым. Алматылықтармен бірге жүрмейін деп, әдейі машинамен келіп, Арыс станциясынан Өзбекстан пойызына міндиім, – дегені. Жұмекеңнің сәл ренжулі екенін байқадым.

Жұмабек аганы ол кезде Шымкентте, облыстық атқару комитетінде жай орынбасар деп еситтінбіз. Қызметтеп төмендетілген адамның масайрагандардың мысқыл күлкісін естігісі келмегені гой деп түсіндім. Содан соң мен Жұмабек аганы коргенім жоқ. Бірақ ол кісінің тұған халқының алдындағы перзенттік борышын қалай отегенін естіп жүрдік. «Қазақстан» дүкені ашилғандан, «шетел делегацияларына көрсету үшін озіміздің қаракөздерді алдырғап Жұмабек ағамыз

болатын. Ол кездे Д.Қонаев Бірінші хатшы, Ж.Тәшенев Министрлер Кеңесінің төрағасы еді. Кейбіреулер Қыздар педагогикалық институтындағы қазақ қыздарының тегін тамақ ішкенін көре алмай, «қазақ қыздары жетілтіп болды, енді ЖенПИ-ді жабу керек» дегендеге, Ж.Тәшенев «Қазақстанның бір институтты тегін асырауга құдіреті жетеді» деп жаптырымаган еді» [14].

1956 жылы 23 кантарда Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының мәжілісі өтіп, мұндағы күн тәртібінде қаралған бірқатар мәселелер №15 хаттамада хатталған. Бұл мәжілісте төрағалыкты Ж.А. Тәшенев жүргізсе, орынбасарлары ретінде А.С. Орлов, Ә.Б. Бейсенов, Қ.Н. Крюковалар катысқан. Сонымен қатар, Жоғарғы Кенес Төралқасының мүшелерінен Н.Алдабергенов, У.Н. Ахметсафин, Ш.Ермагамбетова, И.Жакаев, А.Н. Козлов, Ф.П. Кухтин, Л.С. Манько, Ғ.Мұстафин, Б.Нұрмамбетов, Т.Ф. Рекина, Ж.Садыкова, И.Шәріпов және Қазақ КСР-інің Прокуроры А.А. Набагов, Юстиция Министрі Қ.Сұлтанов, Қазақ КСР Жоғарғы Сотының Төрағасы Ә.Досанов сиякты лауазымды қызметкерлер мәжілістес ақылдаса келе, қылмыс жасап, соңынан ракымшылық жасауды өтінген 815 азаматтың ісін қараган, бірақ олардың ешкайсы да ракымшылық жасауға жатпайтындықтары анықталып, қаулы бірауыздан қабылданған екен [15]. Яғни, ел ішінде қылмыс жасап, бейбіт тұрғындардың шыркүн бұзғандарды нақты анықтап, оларға аяушылық танытудың ешқандай жағеті жоқ екендігі белгілі болған.

Қазақстанда 1956 жылы сottalғандарға ракымшылық жасау жөнінде №272/758-і бүйрекка Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының төрағасы Ж.А. Тәшенев пен хатшы Ә.Әмриевтің қол коюы арқылы 122 адамға кешірім жасалып, 784 адамның өтініші негізсіз деп табылған [16]. Мұндай шешім шығарылғандығынан қылмыстық жауапкершілікке тартылғандардың арасында актауға келестін азаматтардың болғандығы және оларға жоғарғы билік басындағы қызметкерлердің әділ қарағандардың байқалады.

Республикада 1956 жылы 2 желтоқсаннан 1957 жылдың 25 кантарына дейін Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасы мүшелерінің келісуімен қаулылар қабылдаған. Ондағы қаулылардың мазмұнына назар аударсак, 1956 жылы 29 желтоқсанда Көп балалы аналарды «Ана даңқы» ордендері және «Ана медалі» медальдарымен марапаттау жөнінде Жоғарғы Кенес Төралқасының №272/759-қаулысымен 807 ананы «Ана даңқы» ордендері және «Ана медалі» медальдарымен марапатталсын деп Ж.А. Тәшеневтің озі қол қойған [17]. Демек, мұны да республикадағы

аналардың сибектерін бағалап, халық алдында құрмет көрсету жағын назардан тыс калдырмай, азаматтық танытқан кайраткердің еліне деген азаматтық бір кыры деп бағалауға әблен болады.

Елдегі әлеуметтік жағдайды реттеуге бағытталған маңызды бір мәселе 1956 жылы 26 наурыздағы Кенес Одағының Жоғарғы Кеңесі Төралкасының «Балалы болу мен ондағы демалыс мерзімін ұзарту» туралы қаулысына сәйкес 13 баптың «ж» тармағы 47-ші бап, 92 және 132-баптың заң кодексі бойынша Қазақстанда төмөндегідей өзгерістер енгізілген: «Еңбек сту жұмысынан босатылатындар: а) жұмышылар және қызметкерлер; б) жүкті әйелдер 112 күн (56 күн босанғанша және 56 күн одан кейінгі уақытта) сондай-ақ әлсіздеу және аурушаң балаларды дүниеге әкелген аналарға босанғаннан кейін 70 күн демалыс белгіленген; в) емізетін баласы бар әйелдер; г) еңбек және соғыс мүгедектері; д) 8 жасқа дейінгі балалары бар және оған карауышы жоқ болған жағдайда әйелдерге балаларын құту үшін; ал «47 «ж» бап бойынша жұмысқа бармағандардан жұмышылар мен қызметкерлер анықталуы тиіс» [18].

Қызметтес болған замандастарының айтуынша, Ж.Тәшенев карапайым халықпен қоян-көлтық араласатын, табиғатынан таза адам болған. Ол үшін колхозшы ма, жұмысшы ма, болмаса жүргізуші ме, академик пе, жазушы ма, әртіс пе, бәрі бірдей. Ешкімді атағына қарап колпашта-маған, карапайымдылығымен ерекшеленген тұлға. Кейде елден келген бейтаныс адамды қабылдан отырғанда әуесі:

– Хал жағдайың қалай? Бала-шағаң аман ба? Ақшан бар ма? Қысылып жүрген жоқсың ба? – деп алдымен оның тұрмыс жағдайын сұрап біледі екен.

Ж.Тәшеневтің адамгершілігін көрсететін бір мысалды тебіренбей оку мүмкін емес. 1956 жылы Ақтөбе облысына қарасты Алға қаласының тұрғыны, Ұлы Отан соғысының ардагері Әли Едігеев деген адамның Алматы ауылшаруашылық институтында оқып жүрген студент баласы аяқ астынан кісі қолынан қаза табады. Әли аксақал баласының мәйітін елге алып кетуге қарожаты болмай, Алматының біраз мекемелерінің есігін қағады. Бірақ көмек ала алмайды. Ақыры, Ақтөбе облыстық партия комитетінің бұрын бірінің хатшысы болған, сол кездегі Жоғарғы Кенес Төралкасының Төрағасы Ж.Тәшеневтің қабылдауында болып былай дейді:

«Мен Сталинградтан Берлинге дейін жаяу барған солдаттын. Карапайым, енді өзіңін бір қайыр болмаса, баламды ауылға жаяу арқалап әкеттін шығармын», – депті.

Сонда Ж.Тәшенев ойланбастаң:

– Ақсакал, қам жемсіз, менің самолетім Сізді, балаңыздың мәйітін, қасыныңда жүрген туыстарыныңды коса, түгел «Алға» бұғын жеткізіп салады», – дейді.

Осы арада Эли ақсақал өлгөн баласы тірілгендей болып Жұмабек Ахметұлына ризашылығын билдіріпті. Сөйтіп, жақсының шарапатымен Эли ақсақал баласының мәйітін Алға қаласына жеткізеді. Бұл оқиға Ақтөбе өніріне аныз болып тараиды. Бұл әңгімені Алға қаласының ақсақалдарының аузынан жазып алған Алматы қаласының тұрғыны Амангелді Жұмашұлы еді [19].

Республикадағы азаматтардың сібеск ету мәселесіне катасты 1956 жылы 26 наурыздағы Кеңес Одағы Жоғарғы Кеңесі Төралқасының «Алты сағаттық жұмыс күні 16 жастан 18 жасқа дейінгі азаматтарға белгіленсе, 135 бап және 136-Кодекс бойынша 16 жасқа толмағандарды жұмысқа алуға тыйым салу» туралы қаулы қабылдап, оған 1957 жылдың 31 қаңтарында Ж.А. Тәшенев және хатшысы Э.Әмриев қол қойған екен [20].

Қайраткердің «Медеу» мұз айдынын салуға қаржы бөлдіруі де тарихта лайықты орын алуы тиіс екенін айта кеткеніміз жөн. Ж.А. Тәшеневтің шакырумен 1957 жылдың қаңтарында КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Торагасы К.Е. Ворошилов Алматыға келеді. Ол жасының үлғайғанына қарамастан Ж.Тәшеневті ерекше сыйлайтындықтан келген еді. Ж.Тәшенев К.Е. Ворошиловты еңбек демалысы кезінде оның орынбасарларының бірі ретінде ауыстырып тұратын. К.Е. Ворошилов оны өзінің бірінші орынбасары етуін сұрап бірнеше рет КОКП Орталық Комитетіне өтініш те берген екен. К.Е. Ворошиловтың келуі сол кездегі республика өміріндегі ең айтулы оқиғаның бірі болды. Өйткені Жамбыл Жабаевтың азамат соғысының батыры, КСРО маршалына арнаған «Клим Ворошилов» деген жыры қазак жеріне кең тараган туынды болатын. Келген сапарында ол қазақтардың ерекше сый-құрметіне қатты риза болады. Жұмабек Ахметұлы К.Е. Ворошиловтың келгенін пайдаланаип, оны «Медеу» мұз айдыныңдағы конькишілер жарысына апарады. Сонда казақтан шыққан тұнғыш республика чемпионы Ораз Қанлыбаев деген конькиші жігіт К.Е. Ворошилов отырған трибуналың алдына арнайы барып сәлем береді. К.Ворошилов ракметін айтып, оның бетінен сүйеді.

Ол кезде қайраткердің мақсаты заман галабына сай үлкен мұз айдының салуға Мәскеуден қаржы болуге көмек сұрау болатын. Мамандар-

дын пікірінше, конъкишілердің жаттығуына ең қолайлы жер Медеу болғандықтан, КСРО конъкишілері құрама командасы да осында жаттығатын. Ол уақытта Кеңес елі Киев, Сталинград, Ленинград, Минск, Брест калаларын калпына келтіруде болатын.

Ел болашағын ойлаған азамат «Медеу» мұз айдыны тек Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл КСРО үшін маңызды спорт кешені болағынын түсіндіреді. Өкінішке орай, жарты жылдан кейин К.Е. Ворошилов антипартиялық топқа кіргені үшін беделінен айрылып қалып, көмек көрсетуге шамасы келмей қалады. Кеш болса да, «Медеу» мұз айдыны кейин Д.А. Қонаевтың тұсында салынды.

1956 жылы қазақ тілі ұлттың рухы, рухани байлығы болғандықтан, ұлт зиялышарының белсенді бөлігі бұл мәселеге қатты алаңдаушылық білдіріп, қоғамдық пікір гүрызуға ұмтылды. Қазақ халқының атынан Рахманқұл Бердібаев, Тұрсынбек Қекішев және республикалық Партия тарихы институтында қызмет істейтін 8 жігіт ұйымдастып, осы жағдайды айтып жоғары жаққа хат жолдайды. Қазақстан Коммунистік Партиясы Орталық Комитеті 1956 жылы 10 желтоқсанда қаулы алғып, оларды «Жас ұлтшылдар, қазіргі жағдайды дұрыс түсінбейтіндер» деп айыптауды. 1957 жылы 31 наурызда «Казахстанская правда» газеті «О дальнейшем развитии культуры казахского народа» деген мақалада «Біз казак мектептерін қыскартып жойып жатқанымыз жок, ірілендіріп жатырмыз деген уәж айтып алдаусыратты» [21], – деп, сол күндерді еске алды белгілі ғалым Тұрсынбек Қекішев. Кезінде славян ұлты қалың қоныстанған Солтүстік Қазақстан облысында 15 жылдан астам сәбек еткен, осындағы жағдайды көзімен көрген Жұмабек Ахметұлының жас үрпақ болашағы үшін алаңдауы сөзсіз еді. Бұл алаңдаушылық кайраткердің сол кездегі ұлттың рухани дамуына қатысты мәселелерді шешу барысында принципті көзқарастарынан, іс-әрекеттерінен анық байқалады.

1957 жылы 27 ақпанда Қазак КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасы Жұмабек Ахметұлының тәрағалық етуімен Қазақстанда қолданылып жүрген Еңбек туралы заңдар кодексінің 46-бабын толықтыруға байланысты қаулы қабылдаған. Онда «Кеңес Одағы Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1956 жылғы 25 сәуірдегі «Себепсіз жұмысқа келмегені және мекемелерден өздігінен кетіп қалғаны үшін жұмысшылар мен қызметкерлердің сот алдындағы жауапкершілігін жою туралы» Қаулысының 6-бабын өзгертуге байланысты, Қазак КСР территориясында қолданылып жүрген Еңбек туралы заңдар кодексінің 46-бабы мына мазмұндағы ескертпемен толықтырылған. Яғни, өз қалауымен жұмыстан шығып

кеткен жұмысшылар мен кызметшілерге еңбек үстінде мертігіп қалғаны болмаса, көсіби өтілі аурулығы салдарынан жұмыска уакытша жарамай қалған кездерінде жана орындағы жұмыс стажына қарамасған жәрдем беріледі» [22] деп белгіленген.

1957 жылы 22 наурызда Қазақ КСР Халық шаруашылығын өркендейтін 1957 жылға арналған Мемлекеттік жоспары жөнінде Қазақ КСР Жоғарғы Қенесі Төралқасы бюджет комиссиясының қорытындысында баяндалған және Қазақ Жоғарғы Қенесінің сессиясында депутаттар айтқан ескертпелерді Қазақ КСР Министрлер Қенесіне тапсырыған.

Қазақ КСР Министрлер Қенесі тапсырыған Қазақ КСР-інің 1957 жылға арналған Мемлекеттік бюджеті кірістері жағынан барлығы 11533996 мың сом және шығыстары жағынан барлығы 11528899 сом мөлшерінде, кірістері шығыстарынан 5 097 мың сом артық бекітілген.

1957 жылға арналған Мемлекеттік бюджетте әлеуметтік-мәдени шараларға – жалпыға бірдей оку мектептеріне, техникумдарға, жоғары оку орындарына, ғылыми-зерттеу мекемелеріне, кітапханаларға, клубтарға, театрларға, баспасөзге және оку-ағарту мен мәденист жөніндегі басқа да шараларға; ауруханаларға, балабакшаларға; санаторийларға; деңсаулық сактау және дene шынықтыру жөніндегі басқа да мекемелерге; пенсия беруге және жәрдем төлеуге жұмсалатын қаржының жалпы сомасы 4203844 мың сом болып белгіленсін деп қаулы қабылдаған [23].

Қазақстанда әкімшілік-аумақтық бөліністер жүргізіліп, елді мекендерде өзгерістер болған. Сондай өзгерістердің бірі 1957 жылдың 1 шілдесінде Семей облысының Аяқөз ауданындағы елді пунктін жұмысшылар поселкесінін қатарына жатқызылсын, ол Актоғай жұмысшы поселкесі деп аталысын деген қаулыны Қазақ КСР Жоғарғы Қенесі Төралқасы қабылдап, оған Ж.А. Тәшенев қол қойған. Ондағы өзерістер бойынша Актоғай поселкелік Қенесі селолық Қенес правосында Актоғай жұмысшы поселкесі болып кайта құрылып, оның әкімшілік қамтуына теміржол станциялары, Таңсық, Жұзагаш, Ақбұлак және Қарақұм пункттері мен 29, 30, 31 және 33 разъезддер, 417 және 450 жұмысшы казармалары, №2 Турксіб совхозы, «Қазбек» және «Қарақұм» базасы кіргізілген [24].

Ел өміріндегі маңызды салалардың бірі әкімшілік басқару аппараты екендіті белгілі. Жұмабек Ахметұлы Қазақ КСР Жоғарғы Қенесі Төралқасының төрағасы кызметін атқарып тұрғанда, облыс және қала басшыларының кызметтерін жете кадағалап отырған. Мысалы, 1957 жылы 1 шілдеде Қөкшетау облысындағы еңбекшілер депутаттарының Шучье аудандық Қенесі атқару комитетінің Төрағасы В.М. Боговицкий жолда-

тың баяндамасын тыңдал және тексеру материалдарын қарал, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының еңбекшілер депутаттарының аудандық Кеңес атқару комитеті селолық Кеңестерінің жұмыстарына жеткілікті басшылық етпей келеді және жөнді бақылау жүргізбейді, осының салдарынан көптеген селолық Кеңестер жұмысты қанағаттандырығысыз істелі деп атап көрсетеді.

Аудандық Кеңес атқару комитеті және оның төрағасы В.М. Боговицкий жолдас өзінің практикалық жұмысында селолық Кеңестерге сүйенбейді және Кеңестердің ұйымдық-бұқаралық жұмысының мазмұнын нақтылы міндеғтерді шешуге, ауылшаруашылық өндірісінің өнімдерін одан әрі арттыра беруге бағындырмagan. Сол себепті, В.М. Боговицкий жолдасқа қатаң сөгістер жарияланып, еңбек ету шараларын ұйымдастыруды дамыта түсу және кадр мәселесін нығайту міндеттесін деген қаулы қабылданған [25]. Мұндай қаралған мәселелерден ел өміріне маңызы бар салалардың бақылаусыз қалдырылмаганын байқаймыз.

Жұмабек Ахметұлының төрағалық етуімен 1957 жылдың 30 шілдесінде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының «Балалар мен еңбекке жарамсыз мұқтаж ата-аналардың қажетіне деген алименттерді жою туралы» 1954 жылғы 1 қарашадағы Қаулысының орындалу барысы жөнінде Қазақ КСР Юстиция министрі К.Сұлтанов жолдастын баяндамасын және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасы республиканың Юстиция министрлігі, сот органдары мен милиция мекемелері біраз жұмыс жүргізген болса да, жоғарыда көрсетілген Қаулының орындалуы қанағаттандырығысыз деп атап көрсетеді. Осының салдарынан балалардың және еңбекке жарамсыз ата-аналардың қажетіне деген алименттерді өндіру жөніндегі жұмыста елеулі кемшіліктер осы уақытқа дейін орын алғып келгендігі айтылып, Қазақ КСР Юстиция министрі К.Сұлтанов жолдастың «Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының «Балалар мен еңбекке жарамсыз мұқтаж ата-аналардың қажетіне деген алименттерді өндіру жөніндегі заңдарды орындау жұмысындағы кемшіліктерді жою туралы» 1954 жылғы 1 қарашадағы қаулысын республика сот органдарының қанағаттандырығысыз орындалап отырғандығына назары аударылсын және К.Сұлтанов жолдастан осы қаулыда көрсетілген кемшіліктерді жою жөнінде нақтылы шара колдану талап етілсін, делінген [26].

Ел өмірінің аса маңызды және жауапкершілігі бар мәселесінің бірі транспортты пайдалану, қолдануға байланысты үкімет белгілеген қаулылар болатын. Міне, сондай қаулыны 1957 жылы 15 тамызда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасы тарапынан қабылдау үшін төраға Ж.А. Тә-
112

шенев пен хатшысы Ә.Әмриев кол койған құжатта: республика территориясында автомобиль транспортын жүргізу және пайдалану ережелерін бұзушылыққа қарсы құресті қүшету мақсатында қаулы шығарылып, автомашиналарды жүргізушілер жүріс ережелерін бұзғаны, машиналарды мас бола тұра баскарғаны, адамдарды тасуға арналып жабдықталмаған автомашиналармен адамдар тасығаны және ақауы бар машиналарды пайдаланғаны үшін 3 күннен 15 күнге дейін қамауга алынатын болып белгіленген.

Бұл ережелерді бірнеше рет бұзған күнде автомашиналарды жүргізушілер бір жылдан бес жылға дейін транспортның тиісті түрін басқару праволарынан айырылатын болып бекітілген.

Егер бұл ереже бұзушылықтар аварияга, адамдарды бақытсыздық оқиғаларға және басқа ауыр зардаптарға ұшыраткан болса, 10 жылға дейін еркінен айырылатын болды. Дәл сондай ереже бұзушылықтары үшін, егер ол көриеу қастандық сипатта жасалып, адамдарды апатқа және басқа ерекше ауыр зардаптарға ұшыраткан болса, 10 жылдан 25 жылға дейін еркінен айырылатын болып белгіленді [27].

Қоғамдағы тыныштық пен тұрақтылықты камтамасыз ету мақсатында 1957 жылдың 27 желтоқсанында Қазак КСР Жоғарғы Кеңесі Торалқасы Ж.А. Тәшеневтің төрағалық етуімен Бұзакылыққа қарсы құресті қүшету үшін жауапқа тарту заңда көрсетілмегенімен, сонын салдарынан қоғамдық тәртіп пен тыныштықты бұзу, азаматтарды корлау, тілдеу және басқа да әдепсіз қылыштар жасау сияқты әрекеттердің көбіне жа-заланбай келгені ескерліп, қаулы қабылдаған.

Бұзакылық үшін тұтқынға алу туралы халық судьясының қаулысы дереу орындалады және оған шағым беруге болмайды. Сотқарлық үшін тұтқынға алынған адамдарды алдын ала тұтқындау камераларында не-месе түрмеде ұстап, деңе еңбегімен атқарылатын жұмыстарға пайдаланды, оларға тұтқында болған кезде тұрақты жұмыс орнындағы жалакысы төленбеді [28].

Халық жадында Ж.Тәшеневтің республика экономикасының барлық саласын жетік білетін, шаруашылықты талантты жүргізетін үйымдастырушы, іскер басшы екендігінің көптеген мысалдары бар. Мәселен, КСРО-да және Қазакстанда 50-жылдары тың игерілгені белгілі. Тың игеруді же-леу етіп, 1954–1960 жылдары 2 млн-нан астам славян тектілер қазақ жеріне көніріп экелінді. Олардың көбі сотталғандар еді. Оларға материалдық көмек көрсетілді. Тыңға келгендер көл ақша алып күйленген соң, үйленгісі келгенде, Хрушев БЛКЖО-на (Бүкілодактық Лениншіл Коммунистік

Жастар одағы, яғни комсомол үйымының сол кездегі ресми атавы – авт.) тапсырма беріп, оларға 25 мың қыз жіберген Осы келімсектердің кесірінен өз жерінде казактардың үлесі 30 пайызға жетпей қалса, солтүстік облыстарда 10 пайыз шамасында ғана еді. Тың игеру науқаны еліміздің жастары мен жас механизаторларына да ерекше серпін берді. Тек Алматы қаласының өзінен 2,5 мың жас тың игеруге аттанды [29].

Тың игерудін республикаға тигізген саяси және әлеуметтік-демографиялық зардаптарын мойындай отырып, осы ауқымды іс-шараын арқасында Қазақ елі әлемдегі астықты елдің біріне айналғанын да тарихи шындық ретінде ескергеніміз жөн. Мұны Ж.Тәшенев те кезінде түсінді және тың игеру ісін қолдады.

Тың игеру кезінде Көкшетау облысында совхоз директоры болған Ф.Моргун 1957 жылы совхоз тұрғындары жер астында тұщы су болса да, қажетті құралдың жоқтығынан 20 шакырым жерден суды тасып ішп қиналып жатқанда, Ж.Тәшенев бір аптаның ішінде Армениядан скважина арқылы су тартатын компрессор алғызып беріп, су мәселесін шешіп бергенін ризалықпен жазады.

Ж.Тәшенев Жоғарғы Кенесте жүргендеге, тыңының республикага пайдасы болатынын түсініп, оны жалғастыруды қолдаган. Жұмабек Ахметұлы өзінің бір замандастымен әңгімесінде: «Мен еш уакытта гың көтеруге, Қазакстанның байлығын игеру е карсы болып көргенім жоқ. Тек Қазақ слінің дербестігі жөнінде Орталықпен катты айқаска түсіп жүрдім» [30], – деген екен.

Қайрагкердің тың көтерушілерге жасаған көмегін, сол тың игерушілердің өздері бағалайды. Көкшетау облысындағы «Толбухинский» деп аталағын тың совхозының директоры Федор Моргун «Астық және адамдар» деген еңбегіндегі мыналай мысал келтіреді: «1957 жылдың жазында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кенесі Төралқасының Төрағасы Жұмабек Ахметұлы Тәшенев келді. Ол біздің өтінішімізге өте сирек карады. Тура менің кабинетімнен Ереванға, Армения Министрлер Кеңесінің Төрағасы Антон Ервандович Кочинян жолдасқа телефон сокы. Мен олардың бір-бірін жай ғана танып қоймай, өзара құрметтейтінін ангардым. Мұны әңгімeden түсінуге болатын еді. Шын жүректен шығыс халықтарына тән аңқылдаған ақ жарқын қалпымын сәлемдесіп алған соң Жұмабек Ахметұлы:

– Қымбатты досым, егер сен шаршап-шалдықсан, сені шөл қысып әкетіп бара жатса, алдымен дем алууды қалар ма сідің, әлде бір стакан мөлдір мұздай суды тартып жіберер ма едің? – деп сұрады.

Сірә, оған «су» деп жауап берген болуы керек, Тәшенев сойлеп кетті.

– Дұрыс айтасың, қымбатты досым, дұрыс айтасың. Шөлін басылмаса, қайдағы демалыс?

Дәл казір тың көтерген кеншардан сойлеп тұрмын. Мұнда мың жағым адам тұрады. Қазір сыртта 40 градус ыстық. Ал адамдар болса, 20 шақырым жерден темір цистернамен экелінген суды ішп жатыр. Судың нашар екенін түсініп тұрсын ғой. Ал оның бер жағында, су осы жердің астында бар. Су болғанда кандай, тамаша. Скважина да бұрғыланған. Эттең, не керек, компрессор болмай тұр. Тауып бере аласың ба?..

Шамасы ар жағындағы кісі мұның созін бөліп жіберді білем, бір сөт үнсіз қалды. Оның созін барлық ықыласымен тыңдал тұрды. Содан кейін жүзіне құлқі үйірлі, ақыр соңында шаттана құлді. Жобасы, ана жақтағы кісі де құлген болуы керек. Бір сәтте Ж.Тәшенев байыпты қалыпқа түсіп, трубканы алақанымен жаңты да маған бұрылды:

– Компрессордың маркасы кандай?

Мен оған компрессорды да, фильтрді де айттым. Ол мұның бәрін телефонмен хабарлады, алдын ала ракмет айттып коштасты. Бір аптадан кейін армян достар бізге қажетті нәрсениң бәрін жіберді. Су мәселесі біржола шешілді [31].

Федор Моргун осы кітабына «Қымбатты Жұмабек Ахметұлы! Тың игерушілерге көрсеткен комегінің бен колдауының үшін шын жүректен шыққан алғысыммен бірге менің осынау қарапайым еңбегімді қабыл алышыз. Федор Моргун. 1973 жыл, 29 сәуір. Полтава қаласы» деп қол қойып, Шымкентке жіберген екен.

Кітаптың авторы Ф.Т. Моргун совхоздан соң аудан, онан соң Тың өлкелік атқару комитетінің тәрағасының бірінші орынбасары, Қырғыз КСР Министрлер Кенесі Тарағасының бірінші орынбасары, КОКП Орталық Комитетінің нұскауышысы, соңынан Украина Республикасының Полтава облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы болған азамат. Шаруашылық пен басшылық қызметтің талай жоғары сатысынан өткен, екі бірдей республикада жоғары басшылықта және Казақстаннан тыс жерде жүрген мұндай адамның талай жыл өтсе де, Ж.Тәшеневтің еңбекін ұмытпай берген бағасы өте құнды деуге болады.

Халық жадында Ж.Тәшеневтің республика экономикасының барлық саласын жетік билетін, шаруашылықты талантты жүргізетін ұйымдастыруши, іскер басшы екендігінің коптеген мысалдары бар.

Пенде болған соң адам өмірінде әртүрлі жағдайлар болады, жаза басатын тұстары да кездеседі. Қызылорда облысы Арал ауданынан КСРО

Жоғарғы Кеңесіне депутат болып сайланған П. есімді депутаттың халық қалаулысы деген атқа лайықсыз іс-әрекеті туралы Ж.Тәшеневтің атына 1957 жылы арыз түседі. Жұмабек Ахметұлы ол депутатты арнайы Алматыға шақырып, істің мән-жайын аныктап, қателігінсөз көзін жегкізіп, оған ескерту берумен шектеледі [32]. Басшы ретінде адам жаңына үніліп, түсінуге тырысып, оны бірден жазаламай парасаттылық танытады.

Жұмабек Ахметұлы Қазак КСР Жоғарғы Кеңесінің Төрағасы қызметін атқарып жүрген уақытында Мәскеуден тағайындалған Н.И. Беляевпен де бірге жұмыс атқарған (1957–1960 жж.). Біздің елдің тарихына қатысты тұстары болғандыктан, осы аты аталған басшының өмірі мен тарихына қатысты мәліметтер келтіре кеткеніміз жөн болар.

Беляев Николай Ильич – көрнекti КСРО және Қазақстан Компартиясының басшысы. 1957 жылдың 2 желтоқсанында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің IX Пленумында Н.И. Беляев бірінші хатшы болып бірауыздан сайланады. Бірак Н.И. Беляев та Қазақстанда көп тұрактаған жок. 1960 жылдың 19 қантарында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің XII Пленумында қызметінен босатылды. 1959 жылы республикада астық жақсы шықса да, түгел жиналмай қалды. Сол жылы Теміртау оқиғасы бүкіл КСРО-ны дүр сілкіндірген еді. Тұрмыстың ауырлығына және әділетсіздікке көнгісі келмеген жұмысшылар жаппай жүгендіздікке барып дүкендерді торап, милицияны жазаламақ болды. Бірақ, арнайы әскери күштер, ПМ қызметкерлері және Карлаг қызметкерлері жұмысшылар наразылығын қатығездікпен жанишып басты. Осы жағдайлардан кейін қызба мінезді Н.Хрущевтің алдында Н.Беляев ақталғысы келмедин, кемшиліктерді өз мойнына алып кішіреймедин. Ал Н.С. Хрущевтің жактаушылары да, карсыластары да елеулі кемшилікті кешіргілері келмедин.

КСРО дамуы бәсендесе де, Қазақстан тез дамыды. Жеті жылдықтың екі жылында өндірістегі өсім 22% орына 31%-ға жетті. Осы жылдары Карагандыда екі кокс батареясы және екі домна, Қостанайды Соколов-Сарыбай гау-кен байыту комбинаты, Бұқтырма су гидро-электр бекеті, тағы да басқа өндіріс объектісі дүниеге келді. Хрущев 1956–1960 жылдардағы алтыншы бесжылдық жоспары орындалмайтынына көзі жеткен соң, 1959–1965 жылдарды жеті жылдық жоспар деп жариялады.

Н.И. Беляев та Мәскеу саясатын жүргізуши еді. Ол Қазақстанды түпкілікті отарлауға үлесін көсты. 1958 жылдың басында тағы да КСРО Карулы күшгерінде 300 мың адамға жаңадан қыскарту жүрізілді. Олардың да басым көпшілігі тағы Қазақстанды паналады. 1957–1959 жыл-

дары Казакстанға келушілер легі жарты миллион адамға жуықтады. Н.И. Беляевтің тұсында өндіріс пен құрылышты басқару жүйесі өзгерді. Сол мақсатпен республикада 9 экономикалық аудан құрылды: Алматы, Ақтөбе, Шығыс Қазакстан, Гурьев, Қарағанды, Қостанай, Солтүстік Қазакстан, Семей, Оңтүстік Қазакстан. Эр экономикалық ауданда халық шаруашылығының көнестері орналасты. Қазақстан бойынша казакстандық халық шаруашылық Кеңесі пайда болды. Бірақ бұл реформа өзін ақтамады. Н.И. Беляевтің тұсында «Тың өлкесін» құру жұмыстары аяқталды. Н.Беляев кетісімен бір апта уақыттан кейін 1960 жылдың 26 желтоқсанында Қазақстанның солтүстік өңірінің бес облысы: Ақмола, Қекшетау, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазакстан облыстары «Тың өлкесі» болып бірікті.

Бұл кезде Қазақстанға Хрушев «жылымығы» келе бастаған еді. Ұлттық сананың едәуір жанданғаны байқалды. «Жылымық» бірнеше салада көрініс тапты: ең алдымен, шаруашылық жүргізу механизмі әкімшілік басқару әдістерінен экономикалық, ынталандыру жүйесіне көше бастады. Репрессиялық аппарат жұмысы бәсендеді. Бұрынғы замандағыдай жаппай соттау, саяси үдерістер едәуір тежелді. Колхоздардың орнын совхоздар алмастыра бастады. Колхоздар совхоздар сипатын ала бастады. Бұрын колхозшылардың жағдайы басыбайлық жағдайға ұқсайтын еді. Енді колхоздарда да, совхоздағы сияқты қолға ақша тиетін болды. Ауылдан қалаға көшу жиіледі. Ауыл қазактарының да тынысы кенеңе бастады. Баға төмөнделеп, айлық есіп, салық азайды. Зейнетакы өсті.

Бірақ бұрынғыдай қазақ тілінің тынысы тарылып, колданыс аясы тарыла түсті. Қазак номенклатурасының, зияллыларының ішінде отаршылдық қоғамға жан-тәнімен беріле қызмет етушілер көріне бастады. Социалистік интернационализм рухындағы насиҳат бұрын-сонды болмаған пәрменге жетті. Қазаққа қарсы өктемдікті жактаушылар арасында социалистік реализмнің қас шеберлері, көзі тірісінде классик атанған жазушылар, ақындар И.Сталиннің жұлдызы батқаннан кейін В.Ленин көсемнің мәнгілік парасат бұлагы екенін, компартияның данышпан саясатын дәрілтеушилік кен қанат жайды. Қазақтың жерін Өзбекстанға беріп жатқанда, қазаққа басу сөз айтып, өз абырайын билікке сатқандар табылды. Үміт қазақ ұлтының жастарына артылды. Қазақ студенттерінен, аспиранттарынан құрылған Мәскеудегі, Ленинградтағы жастар ұйымдарының ықпалдары республикага да тарай бастайды. Мәденист пен тіл қорғау қозғалысы Алматы студенттері мен жас мамандары арасында күшеді [7, 49-52].

Ж.Тәшеневпен көп жыл араласқан М.К. Маубеевтің естелігіне назар аударсақ біраз жайға қаныға түсеміз. Ол өз естелігінде: «Менің Ж.Тәшеневпен таныстығым 1945 жылы басталып, аздаған үзіліспен ол кісі өмірден өткенше үзілген жок. Ол өте қызу қанды, тез шешім қабылдайтын, өзінің айтканын орындалуға ұмытылатын, кейде дөрекілікке де жол беретін басшы болды. Бірақ қате кеткен жері болса, тез аңғарып, кешірім де сұрай білегін.

Мен Ақмолада облыстық спорт комитетінің төрағасы болып еңбек етіп жүргенімде, 1957 әлде 1958 жылы ма Ж.Тәшенев Ақмолаға іссапармен келді. Мені өзіне шақырып әнгімелесті. Әдетінше жұмысымды, үй жағдайымды сұрады. Мен пәтер жалдап тұрсам да, үйім жоқ деп айтпайдым. Ол кісі сөзсіз көмек беретінін білсем де, таныстығымды пайдаланғым келмеді. Маған республикалық спорт комитетінің басшысы болуды ұсынды. Мен денсаулығыма байланысты Алматыда тұра алмайтынды айтып, бас тарттым. Мұны күтпеген Ж.Тәшенев ашуланып, мені байдын тұқымысын деп сөкті. Кейін де ол кісімен кездесіп жүрдік. Ж.Тәшеневпен 1977 жылы ағасы қайтқанда Целиноградта кездескенімізде, ол мені оңаша шығарып алды, 20 жыл бұрын катты айтқан сөзі үшін кешірім сұрады» [33].

1958 жылдың 7 желтоқсанында Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасы Жұмабек Ахметұлының төрағалық жасауымен өткен мәжілісте «Қазақ КСР-інде балаларды жалпыға бірдей міндепті түрде оқыту туралы» Қаулысының Жамбыл облысында орындалуының барысы туралы еңбекшілер депутаттарының, Жамбыл облыстық кеңесі атқару комитетінің төрағасы А.А. Асқаров жолдастын және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің халық ағарту және мәдениет жөніндегі Тұракты комиссиясының мүшесі, депутат Т.Б. Дарқанбаевтың баяндамалары тындалды. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Төралқасы халық ағарту органдарының осы Қаулыны орындау жөнінде бірсыныра жұмыс істегенін атап көрсетумен бірге Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің халық ағарту және мәдениет жөніндегі Тұракты комиссиясы жүргізген арнайы тексерудің Жамбыл облысындағы еңбекшілер депутаттарының жергілікті Кеңестері мен халық ағарту органдарының және басқа ұйымдарының жұмыстарында елеулі кемшиліктер барлығын да ашып көрсеткен. Сол себепті, «Қазақ КСР-інде балаларды жалпыға бірдей міндепті түрде оқыту туралы» Қаулысының Жамбыл облысында орындалуы әлі жақсартуды талап ететінін еңбекшілер депутаттарының Жамбыл облыстық кеңесі атқару комитетінің төрағасы А.А. Асқаров жолдаста арнайы ескерткен, нақты тапсырмалар берілген [34].

Кенес Одағы кезінде республикалар арасында делегациялар қабылдау мен жиналыстар өткен. Сондай бір делегацияның сапары 1958 жылы 27 сәуірде таңғы сағат 9:30-да Фрунзеден (Бішкектен) Монголия Халық Республикасы Ұлы Хурал (Парламенті) делегациясы Алматыға келетіндігі хабарланып, оларды Қазак КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының төрағасы Ж.А. Тәшенев, Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің хатшысы Н.Д. Жанділдин, Жоғарғы Кенесі Төралқасы төрағасының орынбасарлары К.Н. Крюкова, В.Г. Фессенков және хатшы Ә.Әмриевтер бастаған 17 лауазымды қызметкер карсы алатыны жоспарланып, оған қоса көше бойында және әуежайда ту ілу, ұрандарды қазақша, орысша және монгол тілдерінде жазу, конакүйлерге орналастыру үшін жауапты адамдар тағайындалды.

Алғыс елден келген монгол делегациясы таңғы ас ішкеннен кейін сағат 12 шамасында Талдықорған облысының И.Сталин атындағы совхозға баруы жоспарланды, делегацияны бастап бару А.Закарин мен Ә.Әмриевке жүктелді. Келген қонақтардың саны 22 адамды құрады. Оның ішінде, МХР-ның Ұлы Хурал төрағасы Ч.Сурсенджав, мүшслері Д.Шаров, Ж.Ням, Ж.Авансадов, Д.Адъя, А.Дулмаа және олардың касында МХР-ның СИМ мүшесі Л.Тойв, «Унэн» газетінің қызметкері Туменжаргал, Кенес Одағының МХР-ндағы елшісі Бата, оның әйелі – Иргин Харклоо, Елишліктің екінші хатшысы – Сухо Сухогин, корреспондент мүшесі – Церентуагла, Кенес Одағы Жоғарғы Кенесі Төралқасының депутаты, Партия комитеті бакылаушысы төрағасының орынбасары – И.П. Бойцов, КСРО Жоғарғы Кенесі Төралқасының жауапты қызметкерлері – Г.И. Маленников, КСРО СИМ-нен В.М. Карнюхин, радиокешен-нен корреспондент К.Н. Яцковская және 5 кинохроника маманы бірге барған.

Монгол Халық Республикасының делегациясы 1958 жылдың 27 сәуірінде Қазақстанға келіп, басшылар және халықпен жүздесіп, шаруашылықтарды көріп, 30 сәуір күні Мәскеу қаласына аттанып, онда 1 сәуірде Кремль және басқа да жерлерді араляп, 3 сәуірде пойызben Петербор қаласына сапар шеккен [35]. Жоғарыда аталаған сапарлар және оны қарсы алууды үймдастыру, елмен елдің арасындағы байланыстарды орнату және сауатты жоспарлар, жобалар жасау Ж.Тәшеневтің қоғамдық-саяси қызметін, қандай іске болсын асқан жауапкершілікпен қарайтынын байқатады.

Қазақстанда Қазак КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының «Қазақ КСР-і Жоғарғы Кенесі Төралқасының және Үкіметінің Ведомостері» атты ба-

сылымы болды. Онда ел өміріне катасты заңдарға енген өзгерістер мен қаулылар, маңызды шешімдер жарияланып тұрған. Ж.Тәшенев басылымдардың маңыздылығын үсініп, оның үзбей жарықта шығып тұруы үшін қызметкерлерді штагқа қабылдау жонинде 1959 жылдың 27 казанында қаулы шығарды. Қаулыда: «редакторға 1600 сом айлық жалакы және аудармашы қызметкерге 980 сом, қазак тілінде машинка басатын қызметкерге 500 сом белгілеу тапсырылып, бұлардың жұмысына басшылық жасау Жоғарғы Кеңес Төралқасы Қенсесінің бастығы Б.Исабековке жүктелсін» деп көрсетілген және «Ведомостердің» таралымы 3000-ға дейін қысқартылсын делінген қаулыға Қазақ КСР-1 Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы Ж.А. Тәшенев пен хатшысы Ф.Қаржабаев қол қойған [36].

Ж.Тәшенев қызмет бабымен Мәскеуге барғанда, КСРО-ның басшыларымен қаймықпай, тен дәрежеде сөйлесіп, оларды мойындатып отырады екен. Мәселен, КСРО Қаржы министрі Б.Ф. Гарбузов мінезі женіл, аумалы-төкпелі, айтқан сөзінің бетуәсі аз адам болыпты. Бірде Жұмабек Ахметұлы келесі жылдың бюджеті туралы сөйлесуге барса, министр шалқая жағып: «Үнемі сұрайсындар, ақша жоқ», – деп жонімен сөйлеспейді. Сонда қайраткер орынды сөзбен, дәлелдермен министрді сабасына түсіріп, өз талабын мойындатады. Сөзден тосылған Мәскеу министрі кешірім сұрап, қойған мәселесін нақтылы шешіп береді.

Ж.Тәшенев КСРО басшылығы қатарында шетелдерге шыққанда не месе шетелдік делегацияларды қабылдауда өзінің биік ой-өрісінің деңгейін көрсете білген. Соның бір мысалын каламгерлер Еркінбек Тұрысов пен Жолдыбай Базаров былай деп жазады: «1958 жылғы Мәскеудегі декада. Ж.Шаяхметовтан кейін Қазақстанды бірінен соң бірі орыс ұлтының төрт өкілі басқарды. Олар казактың тарихы мен мәдениетінен, салт-дәстүрінен, діні мен ділінен бейхабар болғандыктан, Жұмабек Ахметұлы ұлт мұддесіне байланысты мәселелердің бәріне үнемі атсалысып отырды. Ол 1958 жылы Мәскеуде Қазақстан өнері мен әдебиетінің онқұндігін өткізуді ұйымдастырды. «1936 жылдан бері Мәскеуде декада өткен жоқ. XX съезд республикалардың құқығын көнектітті. Сондықтан біз Мәскеуге барып, өз ұлтымыздың қазіргі деңгейін көрсетуіміз керек» деген ұсыныс жасайды. «Абай» мен «Біржан – Сара» операсының қайсысын апарамыз деген таласта Ж.Тәшенев «Мұқан Төлебаевтың «Біржан – Сара» операсының көркемдігі күшті, еліміздің сана-салтын анық көрсете алады», – деп өзінің кесімді сөзін айтады.

1958 жылғы Қазақ мәдениетінің декадасы Мәскеуде жоғары деңгейде өтеді. Декада корытындысында кімдерге қандай атак беру мәселесі

көтөрледі. Сонда «Қазак театрының абызы – ескіден калған көз» Қалибек Қуанышбаев тұрғанда, ешкім «КСРО халық әртісі» атағына таласпайды. Сол сияқты «Біржан – Сараны» тірілткен Ермек Серкебаев пен Роза Жаманованың орны ерекше. Кинода сол кездегі казак өнерінің өрлең келе жатқанын көркемдікпен сомдаған Шәкен Аймановтың «Наш милый доктор» фильмі сый-сияптасыз қалуы мүмкін емес еді. Ал казактың маңдайына біткен жұлдызындағы ұлы композиторымыз Мұқан Толебаев болмаса, «Біржан – Сара» операсы жарыққа шығар ма еді, дүрілдеп Еуропа сахнасына шығар ма сді», – деп түйінді ойын айтқан Ж.Тәшенев.

1936 жылы Мәскеуде өткен алғашқы қазак өнері мен мәдениетінің декадасында 24 жасар Құләш Бәйсейітоваға «КСРО халық әртісі» атағын алса, 1958 жылғы декадада Ж.Тәшеневтің тікелей араласуымен жоғарыда есімдері аталған 5 қазак өнерпазы «КСРО халық әртісі» атағын иеленді. Қоғамның түрлі мәселелерімен қатар мәдениет, әдебиетке де назар аударып, қажет жағдайда әртүрлі мәселелерді шешіп отырган Жұмабек Ахметұлы өнер жанашыры болды десек артық болмас. Сондай-ақ, барлығын өзінің тікелей бақылауына алып, қазак жазушыларының бәрінің кітабын баспадан шығартқызып отыргызған да осы Жұмекен болатын.

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бюросында Бауыржан Момышұлының «За нами Москва» кітабын шығартқызбаймыз деген тартиста Ж.Тәшенев: «Ештене етпейді, түзететін жерін түзетіп, бұл кітапты қайткенде де басындар» [6, 143-149], – деп шығартқызыған екен.

Садықбек Адамбеков пен Жолдыбай Базаров сияқты қаламгерлер Жұмабек Ахметұлының қазак баспасөзінің мұддесін қорғап, рухани майданда көрсеткен бір ерлігін суреттейді.

1958 жылы 28 шілдеде ҚКП Орталық Комитетінің бюросында «Қазак әдебиеті» газетінің саяси бағыт-бағдарының коммунистік идеология сай келмейтіндігі, «озық ойлылардың» ойлап тапқан пролетариат мәдениетіне, талабына жат дүниелерді аңсап «ауруы», қазак ұлтшылдарын төңірегіне топтастыру, «адам айтқысыз кателікке ұрындырғандығы», газеттің жабылу-жабылмауы талқыға түседі. Мінбеге сөйлеуге шығып бара жаткан газеттің бас редакторы Сырбай Мәуленов Қазақстанның бірінши басшысы И.Д. Яковлев бастаған толтың мысынан аяғын сылбыр басып, түсі қашып бара жатқанда, ешкімді көзге ілмей, орынсыз ілік гауып, «Қазак әдебиетін» тұқыртып немесе жауып тастағалы келіп отырғандарға ызаланған Жұмабек Ахметұлы: «Тайсактамай

батыл сөйле!» деп жігер береді. Жұмабек Ахметұлының әлгі сөзі С.Мәүленовты сескенбей сейлеуге итермелеп, қорытынды сөзінде былай дейді: «Казак халқының басынан шойындағы қара бұлт кетпей-ак қойды. Арап маңында, Бетпақдалада оба ауруына қарсы бекет бар. Ал Алматыда ұлтшылдарды қолдан жасайтын «фабрика» жұмыс істейді», – деген екен. Ж.Тәшеневтің бір ауыз сөзі «Қазақ әдебиеті» газетін жақтаушыларды бір көтеріп тастап, мәжіліс залындағы қарсылас топты жеңіп шығуына жол ашып бергендей болады.

Жұмабек Ахметұлы бірінші басшыға: «Иван Дмитриевич, казак тілінде шығатын «Қазақ әдебиеті» газеті туралы мәселеле қаралып жатканда, осы бөлімде жұмыс істейтін қазак жолдастар неге бюроға қатыспайды?» – дейді. Оның сұрағына жауап беруді И.Д. Яковлев Қ.Оспановқа ысырады. Қ.Оспановтың орнына жауап берген Н.Иванов: «Жандосов демалыста, Ж Үсмағұлов іссапарда, А... Шалабас...», – дейді.

И.Д. Яковлев: «Сіз бен біз қазақша білмейміз, сонда бұл мәселені бюроға кім әзірлеген?» деп сұрайды. Н. Иванов: «Басқа сектордағы жолдастарды пайдаландық», – дейді.

Сәбит Мұқанов: «Сонда Қазақстан Орталық Комитетінде қазақ жігін-терінсенім жоқ деп түсінеміз бе? Осы жаңа гана Үсмағұловты да, Шалабаевты да көрдім гой», – дейді. И.Д. Яковлев ойланып калады.

Оз кезегінде Сактаған Бәйішев газеттің ұлтшылдығын 1913 жылы шыққан «Қазақ» газетімен салыстырып, «А.Байтұрсыновтың «Қазақ» газетінің лебі аңқып тұр», – деп сөгеді. Осы мәселелеге байланысты «Социалистік Қазақстан» (казіргі «Егемен Қазақстан» – авт.) газетінің редакторы Қасым Шеріпов: «Қазақ әдебиеті» газетін жабу керек, ал басқа қазақ тілді газеттерді аудармата айналдырмаса болмайды. Егер «Социалистік Қазақстан» газетін «Казахстанская правдадан» аударып, мен редактордың орынбасары болып кол қойсам, өзімे үлкен бақыт санар едім», – дейді. Сонда Ж.Тәшенев: «Социалистік Қазақстан» газетін ашқан да сен емес, жабатын да сен емессің, не деп отырсың өзің!» – деп басып таставиды.

Сейтіп, ККП Орталық Комитетінің бюросындағы талқылауда «Қазақ әдебиеті» газеті жабылудан аман қалып, газетті жақтаушылардың пайдасына шешіледі. Ж.Тәшенев бастаган топ қызығыштай қорып, камкор болған сол «Қазақ әдебиеті» газеті әлі күнге дейін ұлт тағдырын сөз етіл, елдікке шақырып жүрген газеттердің ең алдыңғы салында келеді. Міне, осылайша Ж.Тәшенев өнер, мәдениет, ғылым саласындағы адамдарға қамкоршы болған [37].

Қазақстан Республикасына сиңбегі сінген экономист, профессор Фарай Сагымбаев Ж.Тәшенев республика басшылығында болған 6 жылда Қазақстаниң экономикасы мен мәдениеті қарыштап алға басқанын төмендегідей деректермен көрсетеді. Осы жылдары электр энергиясы куатын ондіру - 2 есе, мұнай өндіру - 1,6 сс, көмір өндіру - 2 есе, цемент шығару - 15 есе, мақтадан матта тоқу - 5 есе, тоқыма сырт киім шығару - 3 есе, минералды тыңайтқыш өндіру - 2 есе, аяқ киім тігу - 4 есе, ет өндіру - 2 есе, қант өндіру - 1,5 есе, мал майын шығару - 1,4 есе, осімдік майын шығару - 2 есе өскен. Егіс көлемі 6 миллионнан 22 миллион гектарға, ірі қара мал саны - 5,5 миллион, қой мен ешкі - 28,5 миллион басқа дейін өсті. Халық шаруашылығында 125 мың жоғары білімді, 215 мың орта білімді маман қызмет етті. Бес жылда 690 мың пәтер салынып, 2,4 мың кәсіпорын мен мекеме іске қосылады. 6140 кітапхана, 5140 клуб, 4777 киноқондырылыштар, 25 музей, 19 облыстық театраның істеп тұрды. Сөйтіп, халықтың әлеуметтік жағдайы, тұрмыс мәдениеті айтарлықтай жақсады.

Қаламгер Жарасбай Сүлейменов Ж.Тәшеневтің казақ кадрларын қолдап, қорғап, олардың қызметтік сатымен өсуін жактаған бір қызметі туралы мынадай дерек келтіреді.

Кеңес елін 1964–1982 жылдар аралығында басқарған Леонид Ильич Брежнев бір кездері Қазақстанды да басқарған болатын. Кеңес Одағы Коммунистік Партиясының XX съезінде ол жоғарылаап, Мәскеуге кестеді. Өзінің орнына И.Яковлевті, екінші хатшылықка Н.Журинді ұсынып, Мәскеудің келісімін алады. Қызметі жоғарылаған адамның көңіл күйі көтерінкі болатыны белгілі. Л.И. Брежнев ойында ештене жок, өзінің ізбасарларын Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің Бюро мүшелеріне таныстыра бастайды. Сонда казақтың біртуар ұлдарының бірі, сол кезде Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының Төрағасы қызметін аткарып жүрген Ж.Тәшенев: «Қазақстандағы игерілген тың жер, одан өндірілген астық көлемі әлемге эйгілі. Бұл күрделі өзгерістерді жүзеге асыруда қазақ халқы, партия ұйымы тәрбиелеген кадрлар өздерінің қабілетін көрсетті. Миллиондаған адамдар келіп, жүзденген кеңішларлар пайда болды. Оларға орысша атаулар берілді. Оған қазактардың карсылықтары болмады. Үлкен істе талай санлактар өсті. Аудан, облыстарда, орталық аппаратта, министрліктерде екінші хатшыға лайық қазақ азаматтары аз емес. Мынау отырған Орталық Комитеттің ауыл шаруашылығы жөніндегі хатшысы Фазыл Кәрібжанов кімнен кем? Ол екінші хатшылыққа жарамай ма? Сондыктан, осындай дайын тұрған

кадрларды көзге ілмесу мені тангалдырады. Мен мұны қазак кадрларына сенімсіздік, не білгісі келмегендік деп гүсінемін», – деп ойындағысын актара салып, Л.И. Брежnevті катты састыралы [38]. Міне, кезінде КОКП басшыларының бірі болып сайланған адамға қарсы осындай ауыр сын айту көzsіз ерлік еді. Осы сыннан болар, кейін Ф.Кәріжанов ККП Орталық Комитетінің екінші хатшылығына сайланады.

Қайраткер басшылық қызметте жүргенде, қазактың қос батыры Бауыржан Момышұлы мен Раҳымжан Қошқарбаевты кадірлеп қолынан келген көмегін жасауға ұмтылған. Оны Б.Момышұлының мына естелігінен айқын көруге болады. **Бауыржан Момышұлы Жұмабек Тәшеневтің** қабылдауында болғанын былай деп еске алады.

«Телефон сыңғыр ете қалды. Мен алдым.

– Тәшенев жолдас сізді сагат 12-де қабылдамақ.

Жоғарғы Кеңес Президиумының Председателі Ж.Тәшеневті естігендім болмаса, көрген кісім емес. Верховный Советке бардым. Тан мені күтіп отырғандай, помощникі алдыннан шығып, ізетпен кезекіз мені тіке председательге кіргізді.

Кең кабинеттің торінен алдыннан орта бойлы, тығыншиқ сары жігіт орнынан тұрып, жеңіл қадаммен алдыннан шықты. Амандастық «Тақтың» алдындағы үстелге қарама-қарсы отырдық.

– Бауке, халиңіз қалай?.. – деген сұрақтардан созіп бастады председатель. Мен жсауп қаттым.

– Денсаулық қалай?

– Ониша мақтанарлық емес... – деп бастай бергенімде, ол үстелдегі бір түймені басты. Помощникі жетіп келді.

– Немедленно позвоните Ерастову. Чтобы он прикрепил полковника к больнице Совета Министров...

– На Ерастова не жалуюсь...

– Если нужно, пусть его положить в больницу в правительственный палату. Идите.

Помощникі кетті. Мен не айтарымды білместен сасқалақтан:

– Благодарю Вас, – дептін.

– Сіз арақ ішесіз бе?

– Ішемін.

– Сізге пиво да ішуге болмайды. Темекі тартасыз ба?

– Тартамын.

– Кон тартасыз ба?

– Кон тартамын.

- Оныңызды қойыңыз. Сіз бізге оте керек адамсыз. Не істеп жүрсіз?
- Жазып жүргімін.
- Не жазып жүрсіз?
- Корғен-білгендер мен откен-кеткендер. Мениң тәмаларым...
- Ол оте дұрыс екен. Ол да бізге оте керек, – деп бастырмалатып созімді аяқтапады. «Е, бұл кісі асығып отыр екен гой» деген оймен тілімді тарттым.

Председатель маган Рахымжан Кошқарбаевтың арзының көрсетті.

- Мен сізben осы жағынан ақылдасадайын деп шақырып едім, – деді оқып шыққан соň.

- Его личное заявление не служить основанием...
- Қазақша сөйлеңіз.
- Архивтан дәлелдейтұғын материалдар керек. Оларсыз күліксеңіз үялтып қалуыңыз мүмкін.
- Бұныңыз оте дұрыс ақыл. Оны қалай табамыз?
- Іздеу керек.
- Сіз іздесеңіз қайтер еді?
- Іздеїн.
- Қаражатты мен бергізейін.
- Жоқ. Мен қаражат алмаймын.
- Бұныңыз не?
- Таба алмасам ше?..
- Жоқ, сіз табасыз. Сіз таппаганды кім таптақ оны?
- Мен іздестіреін. Тапсам – дұрыс, таппасам ешқандай міндеттемені мойныма алғым келмейді...
- Келістік. Сіз іздестірсөңіз, табасыз.
- Жарайды. Бірақ та мен ақшадан аулақнын.
- Жарайды. Ал енді сіз туралы да коп хаттар бар. Сізді пеге Герой Советского Союза емес деп жазады менің атыма...
- Это компетенция правительства.
- Мен үкімет бастығымын.
- Вы всего лишь председатель Президиума Верховного Совета Республики...
- Я заместитель Ворошилова...
- Оны мен білемін.
- Сіз менің атыма арыз, өмірбаяныңызды толық етіп жазыңыз. Барлық корсектен ерліктеріңізді жазыңыз. Мен ол мәселеңі К.Ворошиловтың алдында котеремін.

— Жоқ. Мен еш нәрсе жазбаймын. Мен туралы жазыткандар аз емес.

— Онда оларды қарастыратық. Оларды қайdan табуга болады?

— Мен ол жасын білмеймін.

Тағы біраз сөйлестік...» [39].

Бауыржан Момышұлының естелігін қазактың екі тұлғасының адамгершілік сипаттарын, бір-біріне деген сыйластығын және мінездерін айқын байқаймыз. Ж.Тәшенев қазактың әйгілі батырын құрметтеп, Қазак елінің жастарын тәрбиелеуде тамаша үлгі болатын тұлға скенін түсініп, оның денсаулығына алаңдап, қамкорлық жасауы сондай жарасымды көрінеді. Сонымен қатар екі тұлғаның мінездеріндегі срекшеліктер де көрініс тапқан. Қайраткер өзінің қызмет ләрежесін сезініп, «үлкен орынның иссі» деңгейінде сөйлескені, ал Бауыржан Момышұлының өзінен үлкен қандай ұлық болса да, онымен өзін тең ұстайтын тәкаппарлығы да анық байқалып тұр.

Міне, осы арада қазактың қайраткер және батыр ұлдарының өзара карым-қатынасы жөніндегі әңгімені Жұмабек Ахмстұлының өзінен естіген Мұқаш Елеусізовтің де естелігін келтіре кетудін де артықтығы болmas. **Мұқаш Елеусізов:** «Жұмекеңнің аузынан естіген тағы бір әңгіме, ол халқымыздың батыр ұлы Бауыржан Момышұлына кезінде Кеңес Одағының Батыры деген атаққа документтер дайындалып, бірақ жарлық-қа қол қойылмай қалуының себебін тексергендігі туралы айтайын.

— 1958 жылдың күзі болатын деп бастады әңгімесін Жұмекең. Бұрынғыдан келе жатқан республикалық кеңес торагалары КСРО Жөгарғы Кеңесі торагасының орынбасары болып есептеледі де, жылына бір ай бойы Мәскеуге барып, Жөгарғы Кеңес торагасының уақытша қызметтін атқаратыныбыз. Сол қызметке баруга дайындалып жатқан кезім, Сәбең (Сабит Мұқанов) телефон соқты. Өзінің байыргы даусымен, ал, Жұмабек, мына Ғабит екеуміздің саған, Мәскеуге жүрер алдында бір сөйлесетін шаруамыз бар, қашан қабылдайсың», — деді. Ертеңіне саяжайға барып, сол жақта кездесетін болдық. Коптеп дәм бере алмай жүрген өте сыйлас ағаларымызға сый-сияпат корсетудің аяқ астынан реті келіп қалғанына қуандым. Ол кезде жағдай бар гой, дұрыстап қарсы алдық, екеуі де шешіліп әдебиет, мәдениет жайында пікірлерін ортага салды. Бір кезде Сәбең бастап, келгендерін шаруаларын айтты. Ол шаруалары Бауыржан туралы болып шықты. Сәбеңнің айттынша, соғыс кезінде корсеткен ерлігі үшін Бауыржан екі мәрте Кеңестер Одағының Батыры атағына ұсынылады, ал Мәскеудегілер қабылдамай-

ды, қазаңдарын қайтарып отырады. Бауыржанның жорамалдауыша, Бас Штабтағы «достары көмектескенге» ұқсайды. Мен екі жайсаң ағамызға «қолынан келсе, орындармын» деп үәде бердім.

Ақырын Мәскеуге барысымен Бас Штабтан мұрагатта жатқан Баукең туралы құжаттарды алғызып таңыстым. Батырлыққа екінші рет ұсынған қазаңдың қорытынды мінездемесіне сөгис кезіндегі кейбір қылтықтары кеңес офицерлерінің ар-ожданына қайши келіп отыруына байланысты гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлына мұндай жоғары атақты қазіргі жағдайда беруге болмайды деп Кеңес Одағының маршалы И.В. Конев қолын қойыпты.

— Бұл мәселені шешу жолындағы алдымен менің жіберген этикалық қателігімеге келейік, — деді Жұмекең. — Ол быттай болды. Біреулердің ақылына еріп, үлкен орында отырғанымды пайдалапын, Отан сөгисі қолбасшыларының бірі, Кеңес Одағының маршалы, жасы ұлғайған ақсақалды мен Жоғарғы Кеңес атынан озіме шақырдым. Шақырган күні корсетілген уақытта жасына полковник адъютантын ертіп келді. Мен алдынан шығып қарсы алдым. Креслога стырып хал-жайын сұрадым. Қарттың түрі қатулау болып корінді. Аздан кейіп үлкен үйге шақырган себебімді айттып, алдына Бас Штабтан келген Бауыржан жайындағы документтерді қойдым. Қалтасынан козілдірігін алып, қазаңдарды бір шоғын шықты да», бұл бағытда шешілтіп кеткен документтерге енді менің қандай қатысым бар», — деді. Мен өзімше түсіндіре бастадым. Гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлы қазір көп өзгерді, біздің республикалыздары беделді жазушыларымыздың бірі, сөгис тақырыбына жазған шығармалары жастарды кеңестік патриотизм рухында тарбиеуге көп комек корсетуде. Соларды ескере кете, мына құжаттарды қайтадан жаңырытып, Жоғарғы Кеңеске ұсынып, алдына Момышұлына Кеңес Одағының Батыры атағын беруді талап етсек деген ойыныз бар. Бас Штабтың пікірі бойынша бұл ұсыныстың сіздің де қолдауыңыз қажет көрінеді дедім.

Біраз ойланып отырды да, «бұл іс туралы менің пікірімді білмек болсаңыз, мен өз өмірімде ешқашан бір айтқан пікірімді өзгерткен адам еместін. Бұл жолы да солай қаламын, ал егер осы мәселеге байланысты ғана шақырсаңыз, менің саяжайыма қайтуыма рахым етіңіз» деп тұра бастады. «Шақырып тынышыңызды алғанымызға кешірім сұраймын, сау болыңыз» деп қолын алдым. Баукеңе көрсетем деген құрметтім осымен аяқталды. Елге оралғаннан кейін екі ақсақат-адамызға маршалмен болған әңгімелің қорытындысын айттып, оларды қамықтырғандаи бол-

дым. Сол кездесуде Габең (Габит Мұсірепов): «Ей, Жұмабек, көңіліңе келсе де, сениң жіберген қатеңді өзің де мойындағың ғой, ал мен сол қателікті болдырмаудың қандай жолы бар еді, соган тоқтатайын, – деді.

– Алдымен елден аттанарда, бұл мәселенің төмөнкі кімде болса да қыр корсетпей, оның орнына басқа жағын ойластыру керек еді. Бас Штаб адамдарының ішінен маршал И.В. Коневті жақсы білемін біреуді тауып, оның мінез-құлқын, демалыс кезінде нендей серуен түрлерімен шүгілданатының білу керек еді. Содан кейін сол маршалмен көңілдес арқылы сол кісінің саяжайына сәлемдесуге баруды ұйымдастырған жон еді. Қарт әскери адам көңілшек келеді, оған ұлт республикасының адамы болғандықтан, сыйлық ретінде оқаланған барқыт шапан, басына құндызы борік, бірнеше шиша Қазақстаннан шығатын ішімдіктер, қазы-қартада қоса сурленген ақ балық уылдырығымен, осылардың дәмін татқызығаннан кейін сойлессең, әңгіменің қорытындысы басқаша болмаса, маган сәлемдестіп-ақ қой», – деп, Габең қарқылдай күлді. Ол жолы ештеңе дей алмадым. Артынан ойлат қарасам, асқан психолог, шебер жазушы Габең осы тәсілді Мәскеуге жүрерде неге ойыма салмады екен деп санымды соққаным бар, – деп Жұмекең күрсінді.

– Қамыққан ойын болейін деп мен: «Жұмеке, сіз қолыңыздан келген шараны жасасызыз, ештеңе етпес. «Асыл пышақ қын түбінде жатпайды» дегендей, бәрібір тесіп шыгады» дедім. Ақыры халқымыздың сол сөзі шындыққа айналып, Баукең Кеңес Одағының батыры атағын аттанауна күдегер болдық қой. Бірақ ол кезде бір оқініштісі Баукеңнің озі жоқ еді» [6, 148]. Осы орайда Ұлы Отан соғысы біткеннен кейін де талай адамдарға Кеңес Одағының Батыры атағын бергені ессе түседі.

Енді казақтың батыр және қайраткер ұлдары туралы естелік айтқан когам қайраткері С.Ж. Кенжебаевпен сұхбаттан үзінді келтіре кетсек.

С.Ж. Кенжебаев: «Баяғыда озіммен бірге жинальысқа Бауыржан Момышұлы, М.Ғабдуллин, В.Панфилова және екі панфиловшы барды. Сонда мені жіберген Л.И. Брежнев болатын. Маган тапсырғаны: – Мына Б.Момышұлы өтө «ұштыл», аузына келгенін айтады. Сіз барлығына жауап бересіз, – деді. Оның айтқанындаі емес, Б.Момышұлы деген қазақ халқының батыры және дана, ақылды адам еді ғой. Ол кісіні жамандап, артынан өсек таратып жүрген KCPO-ның Корғаныс министрі А.Гречко деген болды. Сондай келешеңіз жағдайлар орын алмаганда, Б.Момышұлы бірнеше мәрте «Кеңес Одағының батыры» атағын алар еді. Б.Момышұлы әскери қолбасшы болды. Түсінген адамға ол қазақтың мақтандыши.

Біздер жақсы араласып жүрдік. Ол кісінің мен тұраты берген жауынгерлік мінездемесі С. Темірбеков жонінде шыққан кітапта жазылған. Соны атып қарауга болады. Сонымен қатар, менің 80 жастық мерейтойым «Халық ұлакатты ұлы» деген атаумен шығарылған жинақ бар. Одан басқа «Жауынгерлік жастық» деген кітап шыққан. Сондағы мәдінеттерден қайраткермен қарым-қатынастарымызды байқауга болады. Ол Бауыржан Момышұлының мен жонінде берген бағасы С. Темірбеков жоніндегі кітаптың атғашық тарауында айтылған. Сондықтан, ол кісінің берген бағасынан артық баға болмайды. Б. Момышұлы қазақтың біртуар тұлғасы гой» [40].

Жоғарғы Кеңестегі қызмет бабына байланысты Жұмабек Ахметұлы одактық және республикалық беделді партиялық-кеңестік басылымдарда мақалалар жариялады. Онда сол кездің талабына сай Кеңес дәүірінде Қазақстанның және казақ халқының экономика мен ғылым-білім, мәденист саласында кол жсткізген табыстары сипатталды. Республиканың саяси-экономикалық, әлеуметтік-рухани дамуындағы кемшіліктер, олқылыктар еріне айтылмады. Ол үшін қайраткерді кінәлай алмаймыз. Сол еңбектері 1958–1959 жылдары баспасөзде жарияланған.

Кайраткер Жұмабек Ахметұлы ел басқару істерімен айналыса жүріп, халық арасында ерен еңбектерімен танылып, көзге түскен жекелеген адамдардың да еңбектерін ескерусіз калдырмай марапаттауларға ұсынып, колдау көрсетіп отырған. Мысалы, 1959 жылы 2 қаңтарда «Б. Ермекбаев жолдасты Құрмет грамотасымен марапаттау туралы Қаулысы» қабылданған. Онда Шымкент педагогикалық институтының директоры Б. Ермекбаев жолдастың туғанына елу жыл толуына байланысты және оның партия органдарында және республикалық Оқу министрлігі органдарында ұзақ жылдар қызмет істегені ескеріліп, Байұзак Ермекбаев жолдас Қазақ КСР Жоғарғы Кеңессінің Құрмет грамотасымен марапатталған [41].

Жұмабек Ахметұлы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрәғасы қызметін атқарып жүрген уақытында 1959 жылы 20 қаңтарда Қазақстанға еңбек сінірген мәдениет және өнер қайраткерлерін арнағы марапаттауға қаулы шығарған. Оның мазмұнына назар аударсақ, казак өнері мен әдебиетінің Мәскеудегі онкүндігімен байланысты Қазақстанның өнерін өркендестуге еңбек сінірген Қазақ КСР-інің халық артистері: Шабал Бейсекова, Шолпан Жандарбекова, Ростислав Захаров, Қәукең Кенжетаев, Сәбира Майқанова, Бибігүл Төлегеноваларға Қазақ КСР-інің құрметті атагы берілсін деп қол қойған.

Дәл осындай марапаттаулар, Қазақ КСР-інің Еңбек сінірген өнер қайраткәрі атағы Жумин Райхан, Қапыланбеков Әбдүлхамит Қапыланбекұлы, Сулимов Мар Владимирович, Тілендиев Нұрғиса Атабайұлына берілген. Сондай-ак, Қазақ КСР-інің еңбек сінірген артисі атағы Анисимов Георгий Павлович, Аранышев Михаил Федорович, Аркадьев-Малых Ирина Аркадьевна, Байқадамова Айсұлу, Жантөрин Нұрмұқан, Карабалинова Қамыш, Кононов Петр Емельянович, Лисица Василий Калистратович, Ноғайбаев Ыдырыс, Померанцев Юрий Борисович, Римова Бикен, Шәріпова Зәмзәгүл секілді өнер майталмандарына марапаттаулар жасалып, қолдау көрсетілген [42].

Қазақстанда ел басшылығын тағайындау, қауылар шығаруда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасы маңызды қызмет аткарған. Мәселен, Жұмабек Ахметұлының тәрағалық етуімен Қазақ КСР Министрлер Кеңесін Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаевқа тапсырарда, 1959 жылы 27 наурызда Қаулы қабылданған. Онда Д.А. Қонаев Қазақ КСР-і Жоғарғы Кеңесінің Төрағасы болып бескілісін делинген және Үкімет құрамы туралы ұсынысты Министрлер Кеңесінің Төрағасы Д.А. Қонаев жолдасқа табысталған [43].

Қазақстан халқы үшін аса маңызды мәселенің бірі ол әкімшілік-аумақтық бөліністер болып келген. Міне, сондай құрделі мәселені дұрыс шешу үшін Жұмабек Ахметұлы басшылығымен 1959 жылы 11 маусымда «Шығыс Қазақстан облысы құрамында Тарбағатай ауданын құру туралы» Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Қаулысы қабылданып, соған сәйкес, орталығы Ақжар болсын деген шешім шыққан. Қаулы бойынша Ақжар, Қарасу, Ластин, Покровский, Тополе-Мысовский және Шілікті селолық және аудандық Кеңестері Зайсан ауданынан бөлініп, Тарбағатай ауданының құрамына берілген [44].

Қазақ халқының ішіндегі аса дарынды өнер адамдарының қатарында Кенен Әзірбаев 1959 жылы 16 шілдеде Қазақ КСР-інے Еңбек сінірген өнер қайраткәрі, туғанына жетпіс бес жыл толуына байланысты және қазақтың әдебиеті мен музыкасын дамыту саласында сінірген еңбегі үшін Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталсын деп [44, 4-5-б.] колын қойған екен.

Елдегі адам құқықтары мен бостандығын қамтамасыз ететін сот саласына да өзгерістер жасалған. Сондай өзгерістердің бірқатары 1959 жылдың 22 шілдесінде Жұмабек Ахметұлының тәрағалық етуімен «Қазақ КСР-інің аудандық (калалық) халық сottары туралы» Қаулы қабылданған. Яғни, қаулыға сәйкес «Қазақ КСР Сот құрылышы жөніндегі Занды

күшінс енгізу тәртібі туралы» Қаулысының З-статьясы негізінде әрбір әкімшілік ауданда, сондай-ак ауданға бөлінбеген қалада, қазіргі жұмыс жасайтын участоктік халық соттарының орнына аудандық (қалалық) халық соты ұйымдастырылысын деп нұсьқау берілген.

Соған сәйкес, Қазақ КСР Сот құрылышы туралы Заңының 29-бабына сәйкес, осы қаулының 2 пунктінде көрсетілген аудандық (қалалық) халық соттарының желісін Қазақ КСР Жогарғы Кенесі Төралқасының қарастыруна ұсыну Қазақ КСР Юстиция министрлігінс тапсырған [45].

Жұмабек Ахметұлы Қазакстанда халыққа білім беру мен оқу-агарту саласында көп еңбек етіп, бірнеше буын ұрпакты тәрбиелеген онегелі ұстаздарды марапаттауға Қазақ КСР Жогарғы Кенесінің Төралқасы төр-ағасы ретінде 1959 жылы 1 тамызда Қаулы қабылдаған. Онда халыққа білім беру саласында сіңірген еңбегі үшін, «Қазақ КСР-інің Еңбек сіңірген мектеп мұғалімі» құрметті атағын алғандардың қатарында А.Н. Белов (Шымкент), П.А. Гришева (Ақтөбе облысы, Мәртөк ауданы), Ж.Жұсібәлиев (Ақтөбе облысы, Ойыл ауданы), Э.Ещанов (Ақтөбе облысы, Шалқар ауданы), К.Қоғабаев (Ақтөбе облысы, Жұрын ауданы), З.А. Насырова (Ақтөбе облысы, Қарабұтқақ ауданы), М.О. Оразалиев (Оңтүстік Қазакстан облысы, Сарығаш ауданы), Х.Смайлолов (Қарағанды облысы, Ку ауданы) сияқты оқу-агарту саласының құрметті ұстаздары бар [46].

Жұмабек Ахметұлы Қазақ КСР Жогарғы Кенесі Төралқасының төр-ағасы қызметін атқарып жүргендеге, 1959 жылы 1 қазанды Қытай Халық Республикасының 10 жылдық мерекесіне орай КСРО басшысы Н.С. Хрущев бастаған делегация құрамында болады. Делегацияны ҚХР басшысы Мао Цзэдун өзі қарсы алады. Әңгіме үстінде Мао Цзэдун: «Кенес Одағы сөз жоқ, ұлы ел, ал біз Ұлы Қытаймыз», – депті. Н.С. Хрущев: «Солайы солай ғой, бірақ КОКП – дүниежүзілік коммунистік қозғалыстың авангардында келеді», – дейді. Мао Цзэдун: «Бірақ Қытайда коммунистер КСРО-ға қарағанда көп қой» – дегенде, Н.С. Хрущев сөзден тосылып қалады. Сонда Ж.Тәшенев «Революцияны Кенес коммунистері жасады емес пе? Олар кейін қытай коммунистеріне көмектесті ғой», – деп, тығырықтан жол табады. Бұл уәжге қытай жағы жауап берे алмай қалады. Н.С. Хрущев әңгіме біткен соң, Ж.Тәшеневке риза болып: «Сен өзің марксист екенсің ғой», – депті. Келесі күні кенес делегациясының құрметіне қонақасы берілсі. Қонақасы кезінде араққа қызып алған Н.С. Хрущев бәрінен өзін жоғары санап орынсыз лепіреді. Бірге барған Ж.Тәшенев ыңғайсызданып, Н.С. Хрущевті шынтағынан тұртеді. Ол ызғарланып, «тише» деп алып, лепіруін жалғастыра береді. Мұны

байқап қалған Мао Цзэдун аудармашыға әлдене деп ақырын тіл қатады. Аудармашы Ж.Тәшеневкес сыйырлап: «Сіз ұялмай-ақ койыныз», – депті. Осы жайттан кейін Мао Цзэдун көнеш делегациясын шығарып салуга келмейді. Қайтар жолда Н.С. Хрущев: «Саған әлгі Мао Цзэдун кеше не деді?» – деп сұрайды. Сол оқиғага зығырданы қайнап келе жаткан Ж.Тәшенев: «Мынауыңа айт, көп ойлап, аз сөйлесін деді», – деп жауап береді. Н.С. Хрущев қызырақдап Ж.Тәшеневкес сұқ саусағын бездейді [47]. Бұл – Н.С. Хрущевпен бірге жүрген кезіндегі Ж.А. Тәшеневтің тауып айттар тапқырлығының дәлелі.

Кеңестік Қазақстанда қызмет атқарып жүрген Жұмабек Ахметұлы 1959 жылы 23 қазанда Қазақстан КП ОК-нің XVI Пленумында Саяси Бюро мүшесі ретінде сөз сөйлеген екен. Оған назар аударсак, Қарағанды металлургия зауытының құрылышы жүріп жатқанда, келенсіз оқиға орын алған. Сол кезде басты себептер ретінде партиялық бакылау және тұрмыс жағдайдың нашарлығы, оқиғада адамдар шығыны болған. Міне, осындай республикадағы келенсіз оқиғаларға жол берген, оны жете қадағаламаған Қазақстан КП ОК-і және Қарағанды облысы атқару комитетінің басты қателігі болып табылады.

Жалпы, бұл оқиғаның алдын алуға болар еді. Сол себепті, Теміртау жеріне Ф.Кәріжанов пен Д.Қонаевтың баруларына тұра келді. Бұл жерде кателік Ф.Кәріжанов оқиғадан кейінғана 3 тамызда Бюро мүшелерін жинағандығы. Аталған оқиғадан кейін Мәскеудегі КОКП ОК Төралқасы Қарағанды облысы атқару комитетінің хатшысы Исаев пен Қазақстан КП ОК-нің бірінші хатшысы Н.И. Беляевті қызметінен алған [48].

Қайраткердің қоғамдық-саяси қызметіне қатысты Қазақстанның Халық Қаһарманы, армия генералы **Сағадат Нұрмамбетов** өз естелігінде былай деп еске алады: «Екінші кездескепіміздің жоні быттай болды. 1954 жылды мені мотоатқыштар полкының командирі етіп тағайындағы. Ал 1955 жылдың 7 қарашасында (КСРО кезінде жыл сайын 7 қарашада – Ұлы Октябрь социалистік революцияның кезекті жылын мемлекеттік мереке ретінде барлық одақтас республикаларда атап отетін – авт.) маган Алматы гарнizonының әскер парадын басқару жүктелген еді. Ол кезде парад атаулы қазіргі Мұсірепов атындағы жастар театры тұрған «Коминтерн» алаңында отетін. Парад отісімен Жұмабек Тәшенев трибуналдан түсіп, қасыма келіп, парадтың өте жақсы әсер қалдырғанын айтты, қолымды қысып құттықтады. Мұндай әскери парадты республика тарихында тұңғыш қазақ азаматының басқарғанын ерекше толғанып айтты. Және де аттай он жыл бұрын, 1945 жылды

пойыздың ішінде танысқанымызды еске атын, мені үкіметтің салтнаматы қабылдауына шақырды.

Естен кептес тағы бір кездесу 1959 жылты Мәскеуде отті. Мен онда кезектен тыс КОКП-ның ХХІ съезінің делегаты болып барғанымын. Съезге Қазақстаннан 50-52 делегат жиналған еді. Конакүйде кездескен бетте мен Жұмекең таңырқағанымды жасасырмадым. - Бұл қалай болды, Жұмеке? Менің дескери қызметтім Қазақстанда емес, Түркіменстанда, Чарджау қаласында оттін жатыр. Сойтін жүріп, мені қалайша Қазақстаннан делегат қылдыңыздар?

Ол былай деп жауап берді: «Мәселе кімнің қайда қызмет етуінде емес, кімнің кім екендігінде. Түркістан дескери округі, мәселен, бес бірдей республикада жайғасқан: Қазақстанда, Өзбекстанда, Қыргызстанда, Тәжікстанда және Түркіменстанда. Ал сіз болсаңыз, дескери адамсыз, білдей полковникіз, оның үстіне Кеңес Одағының Батырысыз. Біздерге дескери шені бар бір делегат керек болды. Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитеттің бюросында мен сіздің кандидатураңызды атап, делегаттар тізіміне арнайы кіреіздірдім. Бюро мүшелері түгел қуаттан, партия съезінде делегат қылуға үйігарды. Міне, бар болғаны осы!».

Коммунистік партия съезі еліміздің астанасында 10 күнге созылды. Сол күндердің әр кешін біздер Ж.Тәшеневпен бірге откіздік. Маган дегенде оның ықылас-пейілі ерекше болды. Сол съезге делегат болғандардың ішінде қазір де арамызда жүрген профессор Сагындық Қенжебаевты атап отуге болады. Ол кісі сол кездे Қазақстан комсомол жастар одағының бірінші хатшысы қызметтін атқаратын.

Жоғарыда айттыған кездесулерде, әр жерде жасаған баяндамаларынан, халық арасындағы қунделікті қарым-қатынасынан мен Жұмабек Ахметұлының іскерлігін, үйымдастыру қабілеттін, нарасаттылығын, үлкен жүректі адами қасиетін, алғырық пен өткірлігін, бүкіл болмысқуатын ет иелігіне бағыттағанын жесте танығандай болдым. Жаты, ол кісінің қайраттылығына тәнні болдым. Айтқанынан қайтпайтын, ойын ашиқ, мәймөңкелемей айтатын, айтқаның істеметін, уәдеге берік адам болатын. Қолынан келетін шаруаны табан астында, қолмақол шешетін, түлкі бұлағта салмайтын. Оның алдынан өткен адамдар ісін біржсола тыңдырып шығатын. Жұмекеңнің халықты үйіріп әкететін үйымдастыру дарыны ерте ояңған-ды. Сол себепті де ол басынан үлкен, лауазымды қызметтерде болды» [49]. С.Нұрмагамбетовтің естелігі Ж.Тәшеневтің үйымдастыру қабілеттің мықтылығын, азаматтарды жете танып, оларды бағалай алу қасиетін танытады.

Қайраткер республика басшылығында қызмет атқара жүріп, ғылым жөнө білім саласында жұмыс жасап, елге ерен еңбек сінірген қайраткерлерді де марапаттауы. Оған дәлел, 1959 жылдың 9 желтоқсанында Қазақ КСР Жоғарғы Қенесі Төралқасының Құрмет грамотасымен «А.Н. Нұсіпбеков жолдасты марапагтау туралы» Қаулыға хатшысы Ғ.Қаржаубаев екеуі қол қойған. Онда Қазақ КСР Ғылым Академиясының Тарих, археология және этнография институтының директоры А.Н. Нұсіпбеков жолдасты туған күніне елу жыл толуымен байланысты және оның ғылыми, қоғамдық жемісті жұмысы аған көрсегіліп, Ақай Нұсіпбекұлы Нұсіпбеков жолдас Құрмет грамотасымен марапатталады [50] делінген.

Ж.Тәшеневтің іскерлігі туралы Ерекболат Қабылдин мынадай дерек келтірген екен: «1959 жылдың желтоқсанында Қазақ КСР Министрлер Қенесінің Вишнев ауданындағы «Новоалександров» кеншарын оку-тәжірибе шаруашылығы ретінде Целиноград ауыл шаруашылығы институтының иелігіне беру туралы қаулысы шыкканың жүрттың бөрі біле бермеуі мүмкін. Ол шешім Н.С. Хрущевтің каладан шалғай кенттерде жоғары оку орындарының оку шаруашылықтарын ашу туралы бастасымен ашылған болатын. Сол қаулыға орай ауыл шаруашылығы институтының оқілдері шаруашылықты оның басшылығы мен тұрғындарының тілектеріне қарамай-ақ қабылдай бастады. Қеншардың сол кездегі директоры Александров селолық округінің төрағасы Рахымбек Рысбаевты ағайын болып келетін Ж.Тәшеневке жолығып, ауылдастарының өтінішін жеткізу және селоның Институт иелігіне тапсырылуына жол бермеуін сұрау үшін шұғыл тұрде Алматыға аттандырады.

Бірнеше күннен кейін облыстық партия комитетіне шакырылған Целиноград ауыл шаруашылық институтының ректоры Моисей Гендельман онда келгенінде бірінші хатшының кабинетінде отырған Жұмабек Тәшеневті көреді. Ол ректордан бірден неге шаруашылықты қабылдап алғып жатқанын сұрады. М.Гендельман болса, оған сайкес Қазақ КСР Министрлер Қенесінің тиісті қаулысы бар екенін айтады. Сонда Жұмабек Ахметұлы: «Оны біз қабылдаганбыз, біз өзгертеміз. Сіз бара беріңіз!» [51] – деп қысқа қайырыпты.

Ж.Тәшенев еліне елеулі казак азаматтарының мерейтойларын ес-керіп, жоғары деңгейде марапаттауга ұсынып отыруды өзінің азаматтық, басшылық парызы деп үғынған. Мысалы, Қазақ КСР Жоғарғы Қенесі Сақтаған Бәйішев 1959 жылы 50 жасқа толғанда, бұл азаматтың Ұлы Отан соғысына қатысқан майдангер, 20 жылға таяу жауанты партия-

кенес органдарындағы жемісті қызметін ескеріп, әрі республика Фылым Академиясының вице-президенті ретіндеге ғылыми жұмыстарды ұйымдастырудың табыстарын ескере келе, Еңбек Қызыл Ту орденімен мара-паттауға ұсыныс жасайды [52].

1959 жылы 22 желтоқсанда Ж.Тәшеневтің қол қойған Қазақ КСР Жоғарғы Кенесінің Жарлығымен Алматы облысы Іле ауданындағы Талғар селосы қала мәртебесін исленді. Талғар селосы халқы коп, әрі экономикасында өнеркәсіп саласы басым болатын [53].

Ж.Тәшенев үкімет басшысы қызметінде жүрінде, келесі бір қолға алған мәселесі Қарағанды облысындағы әкімшілік-территориялық өзгерістерді мақұлдауы болды. Облыстық атқару комитеті Қоңыраг ауданына қарасты бірнеше ауылдық кенестерін тарагу, Токарев және Көкпекті поселкелік кенестерін және Ростов селолық кенесін ірілендіру мәселе-сін қарады [54].

Батыс Қазақстан облысы басшылары 4–5 жылдан бері Саратов облысында орналасқан Волга бойы теміржол желісіне қарасты (РКСФР) Александров Гай станциясын Қазақстанға беру мәселесін көтерген. Оның себебі Александров Гай станциясы 25 ұжымшар, 5 кеңшар, 4 РТС-ы бар Касталов, Фурманов және Жанақала сияқты Багыс Қазақстан облысының малды аудандарды осы теміржол байланыстырығын. Осы үш ауданының облыстың басқа өнірлерімен байланыс, қатынас, гасымал мәселелерінде теміржолдың Ресейге бағынуы қындық туғызатын. Бірақ бұл екі республиканың арасындағы жер мәселесі болғандықтан, мәселе ол кезде шешімін таппады [55].

Кенестік кезеңде Қазақстанда ел өмірінде маңызы бар өзгерістердің бірі – әкімшілік-аумақтық бөліністер және шекара мәсселесіндегі іс-шара мәселелері еді. Осындай өзгерістердің бірқатары республика ішіндегі аудандар, қалалармен, олардың аумақтық ерекшеліктеріне байланысты жасалған. Мәсслен, 1960 жылы 12 қантарда Қазақ КСР-і Жоғарғы Кенесі Төралқасының қаулысы бойынша Аяғөз ауданы Семей облысына, Алакөл ауданы Алматы облысының әкімшілік-аумақтық құрамына берілген. Одан кейін Ақтогай бекетінің әкімшилік аумағы Алматы облысына қаратылып, Таңсық, Жұзғаш, Қаракұм, 29, 30 разъезд және 31, 33 жұмысшылар казармасы, №2 Түркісіб совхозы Қазбек жерінің аумағы Ақтогай поселкелік Кенесіне берілген. Ал, Тарлаулы ауылдық кенесі Аяғөз ауданына қарагылсын [56] деген құжаттың соңына Қазақ КСР Жоғарғы Кенес Төралқасының төрағасы Ж.А. Тәшенев және хатшысы Г.Қаржаябаев қол қойған екен.

Жұмабек Ахметұлы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесін баскарып тұрған кезде республиканың әкімшілік-терриориялық дамуында бірқатар өзгерістер жасалды. 1960 жылы 15 қантарда Оңтүстік Қазақстан облыстық атқару комитеті Ж.Тәшеневтің атына Түркістан ауданына қарасты Атабай селолық қеңесін, құрамындағы Бұрған, Құшақ, Қызылқөл елді мекендерімен қоса, Қенғау қалалық атқару комитетінің қарауына беру туралы шешім шығаруды отінеді. Сонда Қенғау қаласының аумағы 65381 гектарға, халқы 52310 адамға, мал базы 35654 басқа жететін болды. Қала қөлемінде 21 өндіріс орны, 1 қеншар, 21 мектеп, 8 аурухана, 18 балабакша, 16 мәдени-ағарту мекемесі, 211 сауда нұктесі және 50 басқа да мекемелер болады. Облыс басшылығы мұндай әкімшілік-территориялық өзгеріс Кентау қаласы тұрғындарын көкөніспен, сұғашен және басқа да ауылшаруашылық өнімдерімен толық қамтамасыз ету мақсатында жасалатынын алға гартады [57].

Қазақ елі басшылығы қызметтерінің ауысуы жайында мәліметтер сол уақыттарда жарыққа шығып тұрған «Ведомостер» сандарында жарияланып отырған. Мысалы, 1960 жылы 20 қантарда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Тәралқасы Ф.Кәрібжановтың төрағалық стуімен және хатшысы Ф.Қаржаубаевтар басшылық жасай отырып, қабылдаған қаулы бойынша Д.А. Қонаев жолдасты Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болып сайлануына байланысты Қазақ КСР Министрлер Кеңесі Төрағасы қызметинен босатылсын [58] дегендін.

Ж.Тәшенев одактық деңгейдегі дайындалатын зандар мен қаулылар жобаларына өзіндік пікір қосып отырған. Мәселен, 1960 жылы 18 ақпандың 15-шікендегі Мәскеудің 18 ақпанды 1960 жылдың 18 ақпанды КСРО Министрлер Кеңесі дайындаған селолық слді мекендерді қалалық мәртебеге кошіруді реттеуге байланысты жобасына төмсіндегідей ұсынысын жібереді: «аудандық қалаларды облыстық басқаруға көшіруді және облыстық қалаларды республикалық басқаруға көшіру құқығын облыстық болінісі жок республикаларда одактас республикалардың Жоғарғы Кеңестерінің Тәралқасы, ал облыстарға бөлінетпін республикаларда облыстық, өлкелік депутаттар кеңестері мен автономиялық республикалардың Жоғарғы Кеңестерінің Тәралкаларының ұсынуымен одактас республикалардың Жоғарғы Кеңес Тәралкалары шешеді» [59].

Кеңестік кезеңде орталық ведомство кадр мәселе сіне, қызметке тағайындауда оте қырағы көзбен қарап отырды, әсіресе казақ ұлтынан шықкан кадрлардың қызметтік осуиңе тоқсауыл койылды. Өзіншे шешім кабылданған немесе Мәскеудің нұскауымен жүргісі келмеген жиберлі де

болашағы зор кадрлар түрлі сұлтаумен басқа жұмыстарға ауыстырылды немесе жеке мәсслесі қаралып, сөзіспен қызметинен қуылды. Мысалы, 1960 жылы акпанды БҚЖО ОК-нін арнайы иұсқауымен Қазақстан комсомолы ОК-нің бірінші хатшысы, республикада беделді әрі болашағы зор Сағындық Кенжебаев орнына алышы. Таылған кінә: «..1959 жылы егіс науқанына комсомолдарды нашар ұйымдастырығаны, бесжылдықтың бірінші жылтындағы міндеттемелерді: мәдени-тұрмыстық құрылые салу ісін тұралатқаны, шошка бордакылауды, құс және коян өсіруді, бұзау бағуды дұрыс өткізбекін үшін» [60] деген сиякты болып келеді.

1960 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің тарағасы Ж.А. Тәшсінев Ақмола облысының Корғалжын ауданына келеді. Аудан орталығында облыс, аудан, кеңешар басшылары қатыскан үлкен жиналтыс отеді. Сонда аудан еңбеккерлерінің ерен еңбектерін айта келіп, әсіресе шалғайдағы мал өсіріп жатқан малишалардың енбегіне тоқталғанда, оған 30 жылдай басшылық етіп жүрген қорғалжындық Нұрмағанбеттің еңбей іне ерекше тоқталады. Жұмабек Ахметұлы «бұл азамат мал шаруашылығының нағыз маршалы» деп бағалайды. Нұрмағанбет Еңсебаев (1900–1977 жж.) өзінің іскерлігімен, ұйымдастырушылық кабілетімен, еңбектегі табыстағымен және ақындығымен сол кезде облыс көлемінде кеңінен танылған, ел сыйлаған азаматтың бірі болатын [61].

Мұрагат құжаттары мен ғұмырнамалық естеліктерден 1960 жылдардың бас кезінде КОКП басшылығында болған Н.С. Хрущевтің Орталық Азия республикалары арасындағы шекараны жоюға, шекаралық жерлерді бір республикадан алып, екіншісіне беріп, шекара сызығын мұлдем жоюға тырысан құйтырқы саясатын көреміз. Н.С. Хрущевтің тапсырыммен республика аймағында оргалығы Целиноград қаласында орналасқан егін шаруашылығымен айналысатын облыстардың Қазақстан КП ОК бюросы құрылды. Біраз уақыттан кейін бұл егінді облыстар Бюроны таратып, оның орнына құрамына Қазақстанның бес облысы кірестін, Мәскеуге тікелей бағынатын «Тың олкесі» («Целинный край») құрылды. Н.С. Хрущев кейінрек бұл өлкенің құрамына Қарағанды облысын да қосуға тырысқан болатын, тек сол кездегі республика басшылығының бұл шешімінің өндірісінде облысты басқаруда қарама-қайшылықтар тудырауды деген табандылығының арқасында өзгеріссіз қалды. Бірақ, құйтырқы әрекеттеріс барған Н.С. Хрущев мұнысымен шектелмей, республиканы өлкелерге боліп басқару өте тиімді және бұл болашақта республикалар арасындағы шекараны жоюға өз септігін тигізді дег, «Батыс Қазақстан» және «Оңтүстік Қазақстан» өлкелерін құрады. Болашакта

Шығыс Қазақстан өлкесін құру жоспарланған болатын Сонымен қатар, осы кезде құрамына Өзбекстан, Тәжікстан, Түркіменстан, Қырғызстан, Қазақстанның Шымкент облысының басшылары кіретін «Орталық Азия бюросы» құрылды. Бұл әрекеттерден Н С Хрушевтің жүргізген солакай саясатының иені мензеп тұрғанын бақау киын емес. Орталық Азия республикаларына қатысты ұстанған саясатының түп-төркінін бүкпесіз же ікізге беретін «халық көсемінің» негізгі мақсаты – республикалар арасындағы шекараны жою және Қазақстанда аймактар құру арқылы орыс ұлтының өкілдері басым тұратын жері шалғай, топырағы құнарлы, сұы мол солтүстік бес облыстар құралған Тың өлкесін түбіндегі Ресейдің құрамына косу болды [62].

Қазақстанда Тың өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы Т Соколов 1960 жылы Ақмоланың атын «Хрущевград» деп өзгертіл, Тың өлкесін Қазақстанның болап алғып, тикелей Одаққа қарайтын өлке ету тұралы ұсыныс жасады. Ж А Тәшенев республиканың саяси-экономикалық дамуына басшылық жасаган жылдары Қазақ мемлекетінің аумактық тұтастығының сакталуына көп еңбек сінірді Манғыстауды Түркіменстанға косу жөніндегі ұсыныстарға тойтарыс берді. Тың өлкесіне біркітірліген Солтүстік облыстарды Ресейге, Оңтүстік Қазақстанның макта еgetін аудандарын Өзбекстанға беруге қарсы шыкты», деп сол кездегі шындықтан қысқа ғана дерек берсе, осы оқиғалардың бел ортасында жүрген Эди Шәріпов – «Хрущев тың өлкесін Ресейге бағындырудың амалын іздең, Саяси Бюроға қайта-қайта ұсыныс жасады. Республика басшылары бәрі дерлік Тың өлкесін Ресейге беруге де, Орталықта бағындыруға да қарсы болмады. Қарсы болған жалғыз адам – Ж А Тәшенев Халқымыздың гамаша, шұрайлы жерін бір қатерден аман сақтап қалғанының күесі болғанбыз», – деп жазды.

Д Конаев «Әрбір нақты жағдайға әмір Мәскеуден түсетін Онда қандай да бір аумакты басқа аимакқа косу жөнінде үзілді-кесілді айтылып, ол өнірлерді ауылдардан, деревнялардан жылан жалағандай тазарудың мерзімі көрсетілген. Бұл әмірлер сөзге келместен атқарылатын. Ол кезде Мәскеуге қарсы шығу мүмкін емес еді. Күйін кететінсін Өспейтін едін» [63], – деп заман шындығын айткан.

Мұхтар Шаханов ширек ғасыр Қазақстанның басқарған Д А Қонаевтан

«—Тың өлкесін Ресейге қосудан аман алғып қалған – Ж Тәшенев, – дейді Сол рас па? – деп сұрағанда Димекен

– Иә. Ол кезде Ж А Тәшенев Қазақ КСР-1 үкіметінің төрағасы болатын» [64], – деп жауап береді. Бұл кісінің сараң жауап берген се-

бебі – Республика басшысы Дағынбай Қонаевқа тың өлкесінің билеушілері сол жылдарда бағынбай кеікенін американдық ғалым Марта Брилл Олкотт және сенатор-академик Ф. Есімов [65] толық айтқан

Алмағайып сол тұста Тың өлкесіндегі совхоз директорлары түгілтілік билеушілері Т. Соколов, В. В. Мацкевич, А. Козловтарды, типті кремльдіктерді де Ж. Тәшенев үнемі айтқанына көндіріп, айтканын орындалап, мемлекет иесі, жер иесі қазактар екенін сөзімен де, ісімден де ұқтырып, аяктарын кия бастырмады. Бұған қарал бұл кісіні орыс халқына қарсы болды деуге болмайды. Тың игерушілері е көлікнан келген бар көмегін беріп, қайрат-күшін аямай жұмысады Теміртауда болса да, тың игерілген ауылларда жүрсе де, сол жерлерден телефон арқылы одактас республика басшыларының да осы істерге назарын аударып, қажетті құралжабдықтарды алдырып отырды. Откен ғасырдың 50-жылдары Кеңес елінің әпербакан басшысы С. Хрущев казак жерін жырымдап алып, көрши республикаларга беру әрекетін бастады.

Қайраткер Жұмабек Ахметұлы ешкімді ұлғына қарап алаламаған, әрқашан әділдікті жақтаған Мәскеудегі кезекті төрағалық қызметтін ағқару кезіндес (К. Е. Ворошиловтың орынана) украиндық бір ғалымның «қылмысты іс» алдына келеді. Қарт ғалымға бір жауапты қызметкерді өлтірді деген айып тағылып, өлім жазасына кесіліпти, кешірім жасау туралы отініш де қабылданбағты «Мәскеулік төрага» К. Е. Ворошилов демалысқа болғандықтан, оның орынбасары Ж. А. Тәшенев қол қоюға тиісті болады. Жоғарғы Кеңес қызметкерлерінің бұл мәселе К. Е. Ворошиловпен келісілген деген карсылықтарына қарамастан, адам тағдыры болғандықтан, ол өлім жазасы туралы ұқынға қол қоймай, түрмеге өзі барып қарт ғалымға жолығады. Кінәсіз екенине көзі жеткен соң, істі қайта тергеуге жіберіп актап қалады. Кейін кісі өлтірген қылмыскер де анықталып, жазасын гаргады [66].

Қазактың абыз ақсақалдарының бірі, ауыл шаруашылығы саласының үлкен билгірі, екі мәріе Социалистік Еңбек Ері атанған Нұрмұлда Алдағергенов Жұмабек Тәшеневті ерекше бағалаған екен «Әттеп, Тәшенев орынан түспей, енді бір жарты жыл тұрғанда үшінші Алтын жұлдызды да маған алып берер еді. Жігіттер, бұл мен үшін емес, казак ұлтының мақтанышы үшін керек еді ғой! Қайран Жұмабек, осыны жаксы түсінеттің жігіт Откені ол ұлтының мұқтаждын түсінеттің ұлы перзенті еді?» [19, 44] – деп құрсинген екен Нұрмұлда Алдағергенов

Откен XX ғасырдың 50–60-жылдары республикалық «Казахстанская правда» газетінің өнеркәсіп пен транспорт бөлімінің менгерушісі, жур-

налисі Яков Белоусов Ж.Тәшеневпен іссапарда болған кезін байланыс алады: «Ол кезде Қазақстаниң байтақ олжелерінде күрт дамып жатқан оң өзгерістерді байқап, газет бетінде дер кезінде ашып, жсан-жасақты көрсете білу қажет болды. Ол жылдары Қазақстан үлкен құрылыш алаңына айналған еді. Барлық облыстарда талап-талаі зауыт, фабрика бой котеріп, ондіріс орындары туып, жаңа магистральді жол тораптары, қалалар салынып, қаулап келе жатқан кез болатын. Республикада жедел даму жолына түскен кезең ...

ХХ ғасырда 60-жылдардың басында газетіміз Кеңес Одағының шығысында салынып жатқан орасан зор құрылышқа, халық арасында «қазақстанның Магнитка» атап көткен Қарағанды металургиялық комбинатына ерекше мән беретін. Бұл қара металургия алыбын салуга бүкіл Кеңес Одағы жұмылып атсалысты деуге болады. 25-30 мың қаралы құрылышы мен монтажніктер Кеңес Одағының орт түкпірінен Теміртауға ағылшын келіп, металургия комбинатына қажетті ғомна пештерін, кокс батареяларын, алеуметтік, мәдени орталықтар мен тұрғын үйлерді салуга қызу кірісті. Қазақстаниң жүзделген, мыңдаған ондіріс орындары бұл орасан құрылыштан мыс қалған жоқ, барынша үлес қосып отырды, қажетті құрал-саймандармен, мамандармен, жұмышии күшімен қамтамасыз етіп отырды.

Әлбетте, мұндай жағдайхалықтық шаруага партия органдары ердайым бас-коз болып отырады. Жұмыстың барысын бақылап отыру үшін Теміртауға әлсін-әлсін жауапты қызметкерлерден құрылған бригадалар Мәскеу мен Алматыдан бірінен соң бірі топ-тобымен келіп жүретін. Олар тек бақылау жүргізбейтін, мүмкіндігінше көмектесін, және сілтеп, күрделі мәселелерді де шешіп отыратын. Міне, осындағы бригадалардың бірімен Теміртауға мен де барды.

...1959 жылдың желтоқсан айының бір күнінде газеттің бас редакторы шақырып алып, ертеңінен қалмай бір топ жауапты қызметкерлерге ілесін, Теміртауға жүру керектігін хабарлады. Ертесінде үш-торт адаммен үкіметтік ИЛ-14 ұшагына жеткізді. Тобымыздың жетекшісі республика Жөнегірлік Кеңесінің басшысы Ж.Тәшенев екен. Ол бәрімізben жылы шыраймен қол атысын амандақсан бойда ұшагымыздар ереу аспап-га котерілді. Теміртауға жеткеннен кейін біздерді комбинаттың қонақ үйіне жайғастырды. Әрқайсымызға жеке болме берілді. Жиналтыс заты, үкіметтік байланыс телефоны және бар.

Ең алдымен «Казметалургстрой» тресінің басшысы мен көлешек зауыттың директоры тобымызды құрылыш алаңымен таныстырып,

даін болған домба пеші мен алғашқы кокс батареяларын корсетті. Ж.Тәшенев күрдегі істің мән-жайын бірден байқап, бәрін тәптиштеп сұрап, одақ деңгейінде шешілуге тиісті мәселелерді нақты да анық жауап беруді отінді. Келесі күні Ж.Тәшенев керек адамдарды қабылдан, олардың алып келген қазадарымен, орындалмай жеткізған шаруа деректерімен танысып, дереге іске кірісіп кетті. Байқаганым, ол артық сөзге жоқ екен. Жоспарлы жұмыстың қай саласында қандай кемшілік барын, бекітілген графикалардың қай жерінде мұдіріс, кедергі етек алып кеткенін айқындаш алды. Іскерлік, нақтылық оның жұмыс істеу тәсілінің арқауы екеніне көзім сонда жетті.

Нақты айтсам, оның жұмыс тәсілінің жөні былай болушы еді.

Мәселениң анық-қатығына коз жеткізгеннен кейін, ол бір минут ойланып алтын да, ішкі байланыс телефонын котеріп, көрші республикалардың басшыларымен жедел түрде байланыстыруын отінештін. Ол басшылар көбінесе Орталық партия комитетінің хатшысы немесе үкімет төрагасы болатын.

— Салеметсіз бе? — деп, қысқа амандастын да, іле-шаала: — Сізben сөйлемесін тұрган Қазақстан Республикасы Жөндарды Қеңес Төрағасының төрагасы Ж.Тәшенев, — деп озін таныстыратын.

Сонан соң сөйлемесін тұрган сымның ар жағындағы адамға істің мән-жайын нақты түсіндіретін де бүкілодактық мәні бар құрылыштың көзек күттірмейтін, күрмеуі қының мәселеінің мүмкіндігінше жедел орындалуын, байсалды, отырған кісімен шаруаның тоқ етерін келісіп алған соң, ол кезекті бір үлкен бастықпен телефон қосуын талап ететін. Осылайша, кезек-кезегімен істің барлық тетіктерін байыбына барып біржолата шешетін.

Әлі есімде, осындаï қарқынмен ол бірер сағаттың ішінде Киев, Сверловск, Кемерово, Мәскеу, Днепропетровск, Челябинск және тағы басқа қалалардагы ірі, жауапты қызметкерлермен сөйлемесін болып, республика колеміндегі бастықтарды іске жұмылдыратын. Олармен көбінесе артық сөзге келмейтін, «сөйлеп тұрган Тәшенев», — деп қысқа қайыратын. Өктем-октем сойлеп, тапсырма беретін, ешбір «сиырқұйымақтауға» жол бермейтін, ешкімді қарсылыққа келтірмейтін, сылтауды тыңдамайтын. Айтты, болды. Тапсырма алдың екен, орында. Қызметтес адамдар, серіктестер Ж.Тәшеневтің мұндаиды жұмыс тәсіліне қанақ болатын.

Бірақ тапсырма бердім, жөн сілтедім, қалғанында шаруам жоқ, қайдаш ишүкса, одан шықсып деген принципті ол ұстаган емес. Үлкендей-кішілі

істердің барі оның коңлінде сапар тұратын. Есінен ештең шығармайтын. Біршама уақыт өткен соң, тансырма берген адамдардың әрқайсына қайтадан телефон шатып, мәселенің қаншалықты орындағанын анықтап алатын, орындалмagan болса, табан астында тиісті шара қолданатын. Тіпті қолынан іс келмейтіндерді дереу жұмыстан босататын. Теміртауда бір апта болғанымызда менің осыған көзім жетті.

Енді сол ұмытылmas сапарга Ж.Тәшенев журналистердің ішінен «мені неге таңдағат алды?» деген мәселеге келсек, оның албетте себептері болды. Сол кезде партияның ресми газетінде менің қазақстандық Магнитканың құрылыш барысы жайында бірнеше озекжарды мақалаларым шыққан еді. Оның ішінде еңбек озаттары жайында очерктер, сыни көзқарастағы ұсақ репортаждар да болатын (сол материалдардың негізінде кейін менің тұңғыш кітабым жарық корген. Көлемі он торт баспа табақ, түгелдей «Қазақстан Магниткасы» тақырыбын озек етеді). Сол мақалаларым, кітабым республика басшыларының козіне түскен болуы керек. Сондықтан, олардың авторын республика аумағындағы шын мәніндегі екінші лауазымды адам басқарған үкіметтік бригадага қосып жібергені де сол. Сөз арасында айта кетейін. Келесі жылдың жазында бірнеше домна пештері іске қосылуына байланысты Теміртауга барған іссапарға Ж.Тәшенев (ол кезде үкімет басшысы болатын) мені тағы да ала барды.

Теміртаудағы бір апталық іссапарымыздың аяғында біздерді қала-лық атқару комитетінің торағасы үйінде қабылдан, қонақасы берді. Эл-бетте, салтанатты кеште ет желеінді, Жұмабек Ахметұлына арнағы бас тартылды. Қазақтың рәсімі бойынша ол маган бір көз бен бір құлақтың бір болігін ұсынып, әзіл-шыны аралас былай деді: «Журналистке, ең алдымен, керегі – қырагы коз бен сақ құлақ...». Ж.Тәшеневтің бұл сөзі ұзақ жылдар бойы менің жадымда қалды, маган жөн сілтегендей болды. Ал сол сапарымыздың інтижесінде менің «Қазақстан Магниткасы – гасыр құрылышы» деген колемді (газет бетінің жартысы) мақалам шықты. Сол үшін мен Жұмабек Ахметұлынан алғыс естіп, марқа-йып қалдым. Көп уақыт өтпей, мен үкімет торағасына Теміртаудағы қара металургия комбинаты жайында жаңа кітап шығару идеясын ұсынып едім, ол дереу қозғау салып, сол кітаптың тез арада шығуына көп көмегін тигізді. Жалпы Ж.Тәшенев қауырт қимылдайтын, нақты істің адамы еді гөй.

Мынадай бір мәселеге назар аударуды жөн көріп отырмын. 1960 жылы Д.А. Қонаев Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бі-

рінші хатышысы болып сایланды да, Ж.Тәшенев Қазақстан Үкіметінің төрагасы болып бекітілді.

Менің біліміше, екеуінің арасында салқындық пайда болды. Неге? Менің бұған үзілді-кесілді дайын жауабым жоқ. Дегенмен, мен сол кезде Орталық Комитеттің бірінші хатышының көмекшісі болым да біраз мәселелер жайында, албетте, аз-маз мағлұматым болатын. Пайымдауымша, екі үлкен азамат, екі үздік қайраткердің бір-біріне деген ықылас-пейілі пәлендей болмайтын, сол себепті озара түсіністігі, сенімділігі аздау еді. Эрине, үлкен саясатта мұндай қарым-қатынастың салқыны жағымсыз жағдайга экелмей қоймайды. Қалай болғанын кім білсін, бірақ көп ұзамай Ж.Тәшенев үкімет төрагасы қызметінен босатылды да, Шымкент облысына атқару комитетті төрагасының орынбасарлығына жіберілді. Ал 60 жасқа жеткен бойда дереу зейнеткерлікке шығарылды» [67].

Қазакта «Адамның басы Алланың добы» деген сөз бар. Кайдам, шынында да солай болар, тағдыр деген килы-қилы ғой. Нағыз қамал бұзар шағында көрнекті мемлекет қайраткері, алғыр да іскер, жүргі халық деп сокқан біртуар азамат Жұмабек Ахметұлы Тәшенев тағдыр тәлкегімен аяқ астынан осылайша тұғырдан түсіп калды. Туған елі, жері үшін атқарар ісі әлі де тым көп еді. Әттен, дүние деген осы да ....» [19, 163].

Тарихта мемлекеттер арасындағы жер дауы талай ауыр зардалтарға соқтырғаны мәлім. Алысқа бармай-ақ, кезінде Ресейден Украинаға берілген Қырым облысы екі елдің арасында шешімі табылмаған «дауга» айналғаны белгілі жайт. Ж.Тәшенев жогары билікте, міне, тап осындай жер дауының ортасында жүрді. Қайраткердің өмірі мен қызметіне зер салсақ, мынадай пікірge келер едік. Ж.Тәшеневтің орыс халқына деген көзқарасы жақсы болған. Тек билік басындағы кейбіреулердің астамшылығы, менменсуі, жергілікті халықпен, олардың өкілдерімен санаспауы Жұмабек Ахметұлының ашу-ызысын келтіріп, қарсы шабуылға шығуына мәжбүр етті. Бұл орыс халқына деген емес, Кремль билеушілерінің отаршылдық пигылына карсылық болатын. Ондай азғана билеуші топ бүкіл орыс халқының атынан сөйлеуге, билік айтуға құқықсыз еді.

Сонымен қатар билік басындағылардың ішінде де Ж.Тәшеневтің ұлтының тағдыры үшін күресіне түсіністікпен қарағандар да болды. Мәселең, Тың өлкесінің бюджетін, басқа да мәселелерін Қазақстан басшылығы емес, тікелей Мәскеуде шешуге Ж.А. Тәшенев карсылық көрсеткенде, Казак КСР Министрлер Кеңесінің бірінші орынбасары Григорий Андреевич Мельник оны колдаған [62, 48-49].

Қазақ халқының жарқын болашағы үшін жаңын аямай сөбек еткен Жұмабек Ахметұлын сол кездегі Кеңес Одағының құрамындағы одактас республикалардың басшылары, жоғары лауазымды қызметкерлерінің көпшілігі билетін, құрметтейтін Ж.Тәшенев басқа да ұлт республикалары басшыларынан колдау тауып, олардан жеделхаттар, хаттар алғып тұрған.

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей дәйектесек, Ж.Тәшеневтің КСРО басшылығымен тайталаса жүріп, қазақ жері мен халқы үшін жасаған еңбегіне қазақ халқы оған мәңгілік қарыздар. Басқа ерліктерін былай қойғанда, егер сол кездे 5 облыс Ресей Федерациясына өтіп кеткенде, Қазақстан кемінде өз жерінің 1/5 айрылар еді. Болашакта тәуелсіз еліміздің бас каласы болатын Целиноград каласы жат қолында қалар еді. Міне, сондықтан халық жүргегінде сакталған абыз жаңын қарқын бейнесін, есімін, ерлігін жаңғыртып отыру – бұғынғы ұрпақтың парызы.

Әдетте, жоғары лауазымды қызметке келген кейбір шенеуніктер ондай қызметте тыныш отырып, орында негұрлым ұзақ отыруға тырысады. Ж.Тәшенев мұндай пиғылдан аулак, олай ойлау оның бүкіл болмысына жат еді.

3.2. Оңтүстік Қазақстан аудандары үшін құрес

Ел өмірі мен тарихында жер, шекара мәселесі ерекше орын алған. Оnda талай айтыс-тарғыс тар болған. Мәселен, 1934 жылы Орталықтың шешімімен шаруашылықты тиімді ұйымдастыру мен ауыл шаруашылығын дамыту мақсатында Қазақстанның Тамды, Үшқұдық жерлері Өзбекстанға берілді. Бұған қанағаттанбаған Өзбек КСР-і осы жылы орталықтан бұған косымша Оңтүстік Қазақстан облысының Бостандық ауданын қармағына беруін өтінеді. Осы мәселеге байланысты 1934 жылы 9 маусымда РК(б)П Қазақлекомы бюросының Бостандық ауданына байланысты мәжілісі отеді. Мәжіліс Оңтүстік Қазақстан обкомы мен Бостандық ауданы паргия комитеті Бостандық ауданының партия ұйымдары арасында Өзбекстанның ОК-нің Бостандық ауданының Өзбекстан құрамына косу жөніндегі шешімін келенсіздік деп түсінірлісін деген нұсқау беріліп, Е.Ерназаров пен Ұ.Құлымбетов КСРО ОАК-не М.И. Калининнің атына Өзбекстан ұйымдарының ісіне қарсы наразылық жолдап, осы мәселеге қатысты қазақстандық ұйымдармен келісімсіз жасалған Өзбекстан ОК-нің шешімі заңсыз деп есептеліп, РК(б)П ОК бұл мәселені карауға ұсыну жөнсіз деген Л.И. Мирзоянның колы қойылған наразылық шешімін қабылдайды.

1940 жылдардың бас кезинде Оңгустик Қазақстан облысының Сарыагаш ауданына қарасты Бағыс ауылының жиырма мың гектар жері мен ол кезде Қазақстанға қарайтын Бостандық ауданының бір бөлігі артилериялық полигон салу үшін КСРО Корғаныс министрлігінің жарлығымен уақытша Түркістан ескери округінің қарауына берілді. Осы тұста Бағыс ауылы округтің «Түркістанең» қосалқы шаруашылығының құрамына еніп, ескерилер үшін мал және егін шаруашылығымен айналысты (округ 1926 жылдан 1946 жылға дейн САВО (Орталық Азия ескери округі деп аталған). Ал осы Түркістан округінің штабы Ташкентте болды.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін елдің ескери корғаныс саласын дамыту мақсатында республика территориясынан ескери полигондар салу үшін жерлер кесіліп алынып отырған. Ол уақытта Қазақстан КП ОК бюросының келісімінсіз Мәскеудің тапсырмасымен белгілі территорияны көрсетілген уақытта ауылдардан, малшылардан тазартып коюға тапсырма берілетін. Бұл тапсырмалар мұлтқысіз орындалуы тиіс еді. Қазақстан жерінің белгілі бір бөлігін ескери максатта пайдалануға жеке И.В. Сталиннің озі қол қоятын. Осындай мәсслелерге байланысты сол кезде сұрап коюға немесе қарсыласуға ешкімнің дәті бармайтын. Оның себептері де белгілі. Жоғарыда аталған максаттармен басшылық Оңтүстік Қазақстан облысының біраз жерлерін сол кезде құрылған ескери полигонның құрамына алып қойды [62, 49].

Кенес дәүірінде «халық шаруашылығын оңтайландыру» деген ұранмен жоғарыда көрсетілген одактық республикалар арасындағы экімшілік шекаралар бірнеше рет өзгертілген, яғни одактық үкімет кейір территорияларды бір мемлекеттің иелігінен алып, басқа бір мемлекет иелігіне беріп отырды.

КСРО басшысы Н.С. Хрущев Қазақстанның оңтүстік аудандарын бөлшектеуге құлышына кірісті. Сол кезде республиканың жоғары басшылығының шоғырында болған, осы оқиғаның куәгері Әди Шәріпов былай деп еске алады: «1954 жылдың тамыз айының аяғында Қазақстан Коммунистік Партиясы Орталық Комитетіне КОКП Орталық Комитеттінен Оңтүстік Қазақстан облысының Бостандық ауданын түгелімен Өзбекстанға беру жөнінде ұсыныс жасандар» деген хабар түсті. «Бұл ауданды Өзбекстанға беруге болмайды» деген қарсылық білдіріп, Министрлер Кенесінің орынбасары М.Бейсебаев қол койған хат осы күн мұрагаттан табылды [68]. Бұдан кейін де Бостандық ауданын Өзбекстанға беруге қарсылық білдірген хаттар мұрагатта сақтаулы.

Өзбекстанға Бостандық ауданын бермеу жөнінде Қазак КСР Министрлер Кеңесі төрағасының орынбасары М.Бейсебаевтың 1955 жылы 29 желтоксанда жасаған мәлімдемесі бар. Онда Бостандық ауданын Өзбекстанға берудің мүмкін еместігі туралы 5 түрлі себеп аталған.

Біріншіден, Бостандық ауданы Оңтүстік Қазақстанның ең құрғақ субтропиктік жалғыз ауданы саналатындыны, онда өте қымбат жабайы өсімдіктер өсстіндігі, сондай-ақ 8 мың гектар жанғақ өсетін жерлердің бар екендігі. Бұл ауданда консерві зауыты салынған. Онда жылына 10 млн. банкі өнім шығарылатындығы. Онымен қоса, осы жерде Шыршық, Бұркіт-Молалы жерлерінде жанғақ өнімдері шаруашылығы мен орман шаруашылығы құрылған.

Екіншіден, бұл ауданда Шыршық және тағы басқа тау өзендері сарқырап ағады. Бұл Оңтүстік Қазақстанда су электр станциясын салуға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, осы ауданның су ресурстарын пайдалана оғырып, Келес, Сарыагаш және Қаратас аудандарының ауылшаруашылығын дамыта туғуғе мүмкіндіктер бар.

Төртіншіден, ауданда қымбат мрамор өндірісі жолға койылып, зауыт салынған. Мұнда өндірілген мрамор Мәскеу, Ленинград және одектас республикаларға тасымалдануда.

Бесіншіден, Бостандық ауданында Шымған санаторийі жұмыс жасайды. Сондай-ақ көмір және мырыш өндірісі бар. Жалпы, жер көлемі 5,6 мың шаршы шақырымды құрайды. Жер көлемі 540 мың гектарды қамтиды. Құрамында 16 колхоз, 2 МТС, 1 мрамор зауыты, 1 консерві комбинаты және басқа да кәсіпорындар бар [69].

Мәскеуден Оңтүстік Қазақстан облысының Бостандық ауданын Өзбекстанға беру жөнінде ұсыныс енгізіндер леген нұсқау қайта келеді. Осы мәселе бойынша Ж.А. Тәшеневтің төрагалық етуімен арнаулы комиссия құрылады. Оның құрамында М.Бейсебаев, С.Дәуленов, Х.Арыстанбеков, А.Морозов, В.Шереметьев болады. Алайда, Ж.А. Тәшенев төрагалық еткен бұл комиссия Мәскеудің бұл ұсынысын макұлдамайды. Комиссия мәселені қарастыра келе. «Бостандық ауданының жері мал өсіруге ыңғайлыш, құрылыш материалдарын өндіруге, су-жергетикалық коры мол, корғасын, көмір және машина жасау өндірістерінің жұмыскерлері демалатын санаторийлер үйімдастыруға өте колайлы. Сондықтан бұл ауданды Өзбекстанға беруді тиімсіз санаймыз» леген шешім шығарды.

Жұмабек Ахметұлы Оңтүстік Қазақстан облысындағы Бостандық ауданына іссапармен барғаннан кейін осы өңірдегі маңызды ондірістің

бірі мрамор өндіру ісін жандандыру мәселесін шешуді ҚКП Орталық Комитетті Бюросында карауды ұсынады. Өйткені бұл жерде 600 мың куб метр мрамор коры болғанымен, 1948 жылдан бері жұмыс істесе де, жылына 350 куб метрі ғана өндіследі еken. Оның себебі, зауыттың материалдық-техникалық базасының нашарлығынан деп түсіндіреді. Бұл құрылыш саласы үшін маңызды материалдың сұранысын өткемейді. Сондықтан шұғыл түрде бұл мәселені қолға алууды ұйғарады [70].

Комиссия шешімі 1955 жылдың 1 маусымында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің сол кездегі бірінші хатшысы Л.И. Брежневке жиберіледі. Абырой болғанда Л.И. Брежнев Ж.А. Тәшенев төрағалық еткен комиссияның қорытындысына карсы келмейді. Қайта қолдау білдіріп, «Бостандық ауданы Өзбекстанға берілмесін» деген қаулы қабылдады.

Комиссия Л.И. Брежневтің атына төмендегідей хабар жолдады.

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеттің тапсыруы бойынша арнайы құрылған комиссия Бостандық ауданына барып, жергілікті аудан адамдарымен сұхбаттасып, сол жердің жағдайын жете зерттеп, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіне арнайы хат түсірді. Оның мазмұны төмендегідей болатын:

1. Бостандық ауданының жері мал өсіруге мәні зор екендігін, құрылыш материалдарын өндіруге, су-энергетикалық корларының молдығын, корғасын, көмір және машина жасайтын өндірістердің жұмыскерлері демалатын санаторийлер ұйымдастыруға етс қолайлы екендігін ескеріп, бұл ауданды Өзбекстанға бериу ете тиімсіз санаймыз.

2. Оңтүстік Қазақстан облысының Бостандық ауданын Өзбек КСР-іне беру жөніндегі Өзбек КСР-1 үкіметтің сұрауын комиссия негізсіз деп есептейді (кол қойған комиссия мүшелері Ж.Тәшенев, М.Бейсебаев, С.Дәүленов, Х.Арыстанбеков, А.Морозов, В.Гогосов, В.Шереметьев. 1 маусым 1955 жыл).

Комиссия корытындысы Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитеттің бюросында арнайы карапады. Онда мынадай шешім қабылданды:

...1955 жылдың маусымы... Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитеттің бюросы қаулы етеді:

1...Бостандық ауданы жерінің мәнін жоғары бағалай келіп, Орталық Комитеттің бюросы Ж.Тәшенев басқарған арнайы комиссияның корытындысымен келісті. Бостандық ауданын Өзбекстанға бермеу жөнінде қаулы қабылдады. Десек те, республика басшыларының карсылығына және аудан халқының 80 пайзызы казактар екендігіне қарамастан,

Н.С. Хрущев Бостандық ауданын Өзбекстанға зорлықпен бергізген. Бұл мәселеге қатысты Қазақстанның орталық мұрафатында сақталған күжаттар жеткілікті [71].

Осы жерлердің мәселесін Орталықтың мұддесіне сай шешу үшін Кеңес Одағы Орталық Комитетінің Ауылшаруашылық бөлімінің өкілдері П.Биязов пен КСРО Ауылшаруашылыны министрлігінен Н.Ананьев және К.Корнев 1955 жылы 25 казанды өз алдына ұсыныс жасаған. Олардың нұсқауы бойынша Шөл даланың жерлерінен тағы Өзбекстанға бера жайлыш сөз болды [72]. Бұл арада дәл осы ұсыныска қазак басшылары келіспейтіндіктерін айтып, Қазақстан Орталық Комитеті мен Министрлер Кеңесі ортақ мынадай тоқтамға келген:

1) Шөл даладағы ауылшаруашылықты игеруді алтынны бесжылдықтың жоспарына косу және Қазақ КСР-дағы колхоздар мен совхоздарда макта ондіруді дамыту.

2) Кеңес Одағының Ауылшаруашылық министрлігіне 1956 жылдың скінші жартысына дейін Орталық Шөл даланы игеруге жобаны бекітуді жүктеу.

3) Шөл даланы игеруге байланысты ұсынысты дұрыс қабылдамау бұл аудандардағы ауылшаруашылығын дамытуға қындықтар туғызып отыр [73], делінген.

Қазақстан тарапынан Мәскеуге 1955 жылы 29 желтоқсанда Қазақстан Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Л.И. Брежnev пен Д.А. Қонаев хат жазған. Осы хатқа назар аударсак, КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы жолдас Н.А. Булганинге және КОКП ОК Бірінші хатшысы Н.С. Хрущев жолдасқа Қазақстан КП ОК және Қазақ КСР Министрлер Кеңесі бірнеше рет ақылдаса келіп, Шөл даланың жерлерін макта және ауыл шаруашылығын дамытуға Онтүстік Қазақстанның пайдалану үшін өз ұсыныстарын Кеңес Одағы орталық үкіметіне жолдайды. Бұл жерлерде кейінгі жылдары Киров каналы салынғандығы және 60 мың гектар жер Шөл даладан игерілгендейтін аталады. Соңдай-ақ, осы жерлерден макта өсіретін колхоздар мен совхоздар бар Ильич, Киров және Қызылқұм әкімшілік аудандары ұйымдастырылған.

Шөл даланың колхоздары мен совхоздарында өсірілетін макта өнімі Онтүстік Қазақстанның басқа аудандарының өнімімен салыстырылғанда, ете өнімді екендігі баса көрсетіліп, бұл өнірде ауылшаруашылықты дамыту үшін Шөл даланың жерлерін игереп түсү кажет делінген. Сонымен катар, Қазақ КСР-ында макта өнірудің 1956–1960 жылдарға арналған жоспары жасалған [74].

Енді, дәл осы окиғаның арасында болған қоғам кайраткері Х.Арыстанбековтің естелігіне назар аударайық:

Хайдар Арыстанбеков: «XX ғасырдың етуінші жылдары Қазақстан басшыларының арасынан шоқтығы шығып, ерекше көз тартатын тұлға Жұмабек Тәшенев еді. Олай деп айтуга, оның омір жолы, халыққа деген адап қызметі, Қазақстан мемлекетінің территориясы үшін кезінде ги КСРО басшыларымен батыл да дағелді күрестері толық айғақ бола алады. Мен бұл жерде Жұмекеңің мемлекетіміздің жері үшін жасасаған еңбектерін тәттіштеп айтуды жон сана маімын. Ол өзін қазақтың деп санайтын ер азамат екені белгілі.

...Жұмекең қоғам ісіне оте берілген, өзіне тапсырылған жұмысқа жауапкершілігі күшті адам еді. Елім, жерім деп омір сүрді, халқына жақсылықтан жсанын аямады. Өзінің әділдігін білген мәселеде қашан болсын белсеніп шығып, қызына сойлең, козқарасын батыл қоргайтын. Ең үлкен дәрежедегі жиһандарда пікірін өзі де ашық айтатын, өзгениң де жасқанбай сойлеуін қалайтын. Өзбекстанга жер бермеу жонінде ги комиссияны басқарғанында жетеп ұғышысын жұмыс істедік, ауызбірлік танытып, жеріміздің тұтастығын сақталуын талап еттік. Жұмекең онда да аянбады. Бір оқініштің: ол тым бірбеткей еді. Қарым-қатынастагы адамдармен әлдебір мәселені шешерде шыдамы шектеліп, қызбаланып кететін кездері болып жүрді. Ал халықтың жағдайын, әлеуметтік-тұрмыстық деңгейін көтеруге бағытталған шараларды қабылдауға оте жауапты қарайтын. Министрлер Қеңесінің төрагасы болып істеген кезінде жұртшылыққа жасасаған жақсылығы мол болды. Жұмекеңің жер тұралы күрестерінің бірі оның тікелей қатысуымен көрши Өзбек республикасы арасында болған жағдайдан байқауға болады.

Осыған орай Бостандық ауданынан біз қалай айрылып қалдық деген сұрақтың тууы орынды. Ол былай болды. Әуелгіде өзбектер Бостандықты сұрап, Мәскеу жаққа хат жіберген. Ол кезде Өзбек КСР-нің бірінші хатшысы Н.Мұхитдинов болатын. Ол мынадай себептерді алға тартты: «Біріншіден, Қазақстан бұл ауданға Ташиент арқылы қатынайды (жол жосығы рас тұғын. Тауды айналып, Өзбекстан арқылы баратынбыз). Екіншіден, мақта саламыз, мал көбейтіміз, экономиканы котереміз, т.б. мәселелер».

Қысқасы, өзбектер осынау шүрайлы өлкемізді әйтегір бір сыйлаумен қолға түсіргенше асықты. Содан кейін Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті құрған арнайы комиссиядагы жеті адам: Ж.Тәшенев (комиссия төрагасы), М.Бейсебаев, С.Дәулетов, мен (Х.М. Арыстан-

беков), А.Морозов, В.Гогосов, В.Шереметьев қол қойып, 1955 жылдың 1 маусымында: «Өзбек КСР-іне Мақтарап ауданының кейбір боліктерін беруге келісеміз, ал Үкіметтің (бұл жерде естелік иесі КСРО үкіметін айтып отырып – авт.) Бостандық ауданын беру туралы отінішін негізсіз деп санаймыз», – деп атап корсетіп, хат жаздық.

Осы жерде айта кететін бір жайт, біздің мұндай шешім қабылдауымыз оқіметтің саясатына қарсы екенін бәріміз де білдік. Бірақ, осы шешімге Ж.Тәшенев батылдығы көп есеп етті.

Оған дәлел, Шымкент облыстық атқару комитетінің төрагасы болып істейтін арамыздагы А.Морозов хат соңында: «Согласен с пунктом 1, 2 и 4, что касается Бостандыкского района считаю целесообразным еще раз обсудить этот вопрос и правильно было бы решить о передаче его состав Узбекской ССР» деп жазып, бізben толық келіспейтінін, оқімет саясатын түсінетінін, Мәскеудің гана ыңғайымен жүретінін білдірді.

Бұл хатымыз сол қалында біраз уақыт жауапсыз жатты. Содан кейін өзінен-өзі жоғары жақтан «звонок келді» де... Бұл озі Никита Хрущевтің бастап жүрген мәселесі гой. Сойтін, Бостандық ауданы ең құнарлы да ұлан-гайыр территориясымен 360-370 мыңдай қойымен қоса Өзбекстанга берілді, ал ар жағындағы Бағыс пен Түркістан ауыллына қарасты 20 миллион гектардай жайылымды «берілсін» деп біз айтқанымыз жоқ. Карта жасағанда олар Қазақстанда қалды.

Сол қалында Жоғарғы Кеңестің сессиясында қаралып, біраз жер озбектің пайдасына шешіліп кете барды... Ол кезде сессия төрагасы Конаев болатын. Артынша Мұхитдинов Саяси Бюроғамыше болып Мәскеуге ауысты. Оның орнын Ниязов басты. Осы жерде бір нарасеге мән беру керек. Ниязов ондіріс академиясында Хрущевпен бірге оқыған. Бұл – бір. Ал Жоғарғы Кеңеске төрайым болып Насреддинова келе қалды. Хрущев Насреддинова не айтса да қарсы болмайтын. Ел аралауга шыққанда, екеуі машинаға бірге мініп, бірге түсіп жүретін еді. Содан олар: «Мы нау Мақтарап, Киров, Речевский – мақталы аудандар, қазақтар мұның бәріне Та什кент арқылы келеді. Осы жерлерді бізге беріңдер», – деп тағы сұраныс жасады. Соғыз, тағы да ауыз жаласқан шешім бойынша комиссияға ілігіп кеттік. Бірақ біздің азаматтардың, атап айтсақ, Ж.Тәшеневтің күшімен сол жолы бір қатерден аман қалдық. «Біз Украинаға бүкіл Қырымды беріп жібердік. Ал сендер бір-екі аудан үшін...», – деп Хрущевтің айқайлағаны есімде. Көп ұзамай Ж.Тәшенев қызметтін кеткен соң, ол аудандардан да айрылып тындық. Бірақ кейін көп нарасе

өзгерді. Л.И. Брежнєвтің кезінде Мақтаарал, Жетісай аудандастырының кейбір бөліктері бізге қайтарылып берілді. Әйтсе де өзбектер жарты жерді атып қалды.

Бұған өзіміз кінәліміз. Ол қазақтың принципін, немікұрайлы, кең қолтық көзқарасынан деп түсіну керек. Осы күні жер дауы деп тобелесіп жүргендер (естелік иесі КР мен Өзбекстан арасында шекараны белгілеу кезінде кейбір орын алған келіспеушілікті айтып отыр – авт.) сол кезде өзбектердің тарапай жерімізді өзінен-өзі заңдастырып алғаны да, біздердікінің ашық ауыз, ештеңені керек қылмай, тек өзбек айтқандай, «хоп, мейлі» дей беретіндігімізден.

Ал Багыс пеп Түркістан қазақтың ежелгі жері екені рас. Баяғыда Түркістан каналы салынғанда, республикамыздың мақта өндірісін қалыптастыруға жол ашқан үлкен қадам болатын. Өзбек ағайын шетінен кіріп, күрек салып, атыздап ала берді. Сарыагаш, Келес аудандастына қарбыз осіріп, тіпті «Сарыагаш» шипажайына бар-жоғы 500–600 метр жерге дейін шекарасын жылжытып алған. Ал біз үндемейміз. Тіпті бертін келе Сарыагаш ауданы әкімінің бір май құю станасы да Өзбекстан территориясында болып шықты.

Жогарыдағы басшылар қандай саясат ұстанып отырғанын білмеймін. Тек айтарым, Бостандықтың кезінде берілген 418 гектарынан артық мал жайылымдылық жерлер – қазақтікі. Оны өзбектердің иемденіп алғаны, оны сол заманта-ақ құжаттармен негіздей білгені болып тұр. Бірақ олар оны жетістіріп, шипажайлы аймақ жасай алған жсоқ. Ал Бостандықты білесіз, нағыз жерүйік! Мұнда шай плантациялары да осірілетін.

Бостандық ауданының Өзбекстанга откізу кезеңі ауыр болды. Комиссияның жетекшісі Жұмабек Тәшебевтің тапсырмасымен құжаттарга, картага қол қоюға барғанбыз. Өзбектер сол жерге түскі ас дайындасты. Менімен бірге барған 3–4 қазақ: «Тамақ ішпейміз, кетеміз», – деп Бостандық аудандық атқару комитетінен шығып бара жатқанымызда, таяқ сүйенген қазақтың екі шалы алдымыздан шығып:

– Шырақтарым-ау, не істедіңдер? Бізді қайда тастап бара жатырсыңдар?! – дегендеге, мен шыдай алмай жылан жібердім.

Жалпы осы айтылған мәселелердің барлығы да Ж.Тәшебевтің басшылығымен болған жер туралы айқастарда кездескен қынышлықтардың бір белесі ғана. Жер туралы айтатын болсақ, сөз коп. Ата-бабагатрымыздың аруақтары жерімізді саудаға айналдырғандарды ешқашан да кешірмейді.

Егер бұған қайран Жұмабек Тәшенев тірі болса: «Қазақстан территориясындағы жер, кен, т.б. адамзатқа көректі ресурстар – ата-бабалардың қалдырылған қазақ халқының мұрасы мен байлығы. Жерді, басқа да ресурстарды біреулердің иемденуіне, сатуға, «арал» ақшамен сатып алуына және жеңіл жолмен тез баю үшін, «арбап-алдан» жағдайда ешкімнің де қақысы жоқ», деген болар еді» [75]. Біз жер дауына байланысты болған ақиқатты сол қалпында жариялан отырмыз.

Бостандық ауданы мен Шөл дала жерлерін Өзбекстан өз құрамына қосып аларда өзбек басшылары барлық айла-шарғыға барған. Тарихқа көз жүгіртсек, жер мәселеісі қашанда өзекті болып келген. Мәселен, кеңестік дәуірде әміршіл-әкімшіл басшылар тарарапынан қазак елінің әкімшілік-аумактық құрылымына ішінәра өзгерістер жасалды. Сондай өзгерістердің бірі 1956 жылдың 21 қантарында болды. Онда «Қазақ-өзбек шекарасының ішінәра өзгерістері туралы» деген қауымен «Бостандық ауданы және Шөл даланың бірқатар жерлері Өзбек КСР-нің құрамына берілгендей» жөнінде баяндады. Бұл арада 1956 жылы 21 қантарда Өзбек КСР-і «Бостандық ауданы мен Шөл даланың жерлерінен ішінәра өз құрамына қосып алғандығы жөнінде» қаулы қабылдал, Кенес Одағы Конституциясының 14-бабының «д» тармағына сәйкес өзгерістер енгендігі аталауды. Бұл тарихи құжатқа Кенес Одағы Жоғарғы Кенесі Торалқасының төрағасы Мәскеуде К.Ворошилов пен хатшысы Н.Пегов көлкіндей [76].

Одақтық үкіметтің авторитарлық-волюнтаристік қысымымен Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі 1956 жылғы 21 қантарда «Бостандық ауданы мен Бегпақдала жерінің бір бөлігін Қазақ КСР-нің құрамынан Өзбек КСР құрамына беру туралы» қаулы қабылдауға мәжбүр болды. Қазақ КСР Жоғарғы Кенесінің екінші сессиясында Төралқа төрағасы Ж.А. Тәшенев Оңтүстік Қазақстан облысының Бостандық ауданы мен басқа қосымша жерлерді Өзбек КСР-іне беру туралы мәлімдеме жасады. Оңтүстік Қазақстан облысы Мақтаарал, Қызылқұм аудандарынан алынған 329 га жер, сондай-ақ 1936 жылдан өзбек колхоздары мен совхоздары уақытша пайдаланып келген жерлер Өзбекстанға толық берілсін делинген. Орталық және Оңтүстік арналар суаратын далалық жерлерден 95 мың га, Оңтүстік Қазақстан облысы Бостандық ауданы, Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстары колхоздары жайылым ретінде пайдаланылатын жерлерінен басқа аумағы берілсін деген қаулыға сол кездегі Қазақ КСР-і Жоғарғы Кенесі Төралқасының төрағасы Ж.Тәшенев, Министрлер Кенесінің төрағасы Д.А. Қонаев және КОКП хатшысы Л.И. Брежнев қол койды.

Жалпы, кеңестік заманда Өзбекстанға Орталықтың күштегі еуімен берілген жерлердің біркатарын Д.А. Конаев Н.С. Хрущев биліктен кеткеннен кейін қайтарып алған болатын. Ол жайында өз естеліктерінде қайраткер бұл жерлерді сактап калу мен қайтарып алу онай шаруа болмағанын жазған. Демек, ел мен жер үшін құрестер жүргізіп, қажырлы еңбек еткен қоғам қайраткері өз заманының көрнекті тұлғасы болғандығы даусыз [77].

1956 жылы Бостандық ауданы мен «Шөл даланың» бір бөлігінің Өзбекстанға берілуінің қалай заңдастырылғанына коз жеткізу үшін, Қазак КСР Жоғарғы Кеңесінің скініші сессиясындағы баяндамаларға, пікірлерге толығырақ тоқталғанды жөн кордік.

Ж.А. Тәшенев баяндамасынан:

Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Торалқасы Өзбек КСР Жоғарғы Кеңесі Торалқасының өтінішін арнайы комиссия жіберіп, мұқият зерттеп, екі жаққа да тиімді ортақ шешімге келді. Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстары ұжымшарларының Бостандық ауданындағы мал жайылматын жерлерінен қоспай, Бостандық ауданын және көрсетілген жер аумағын Өзбек КСР-іне беру туралы республика Жоғарғы Кеңесінің қарауына және бекітуіне ұсынады.

Бостандық ауданын Өзбек КСР-іне берілуі екі республика экономикасының бірлігін, территориялық жақындығын және шаруашылық, мәдени байланыстарының беріктігін көрсетеді. Сондай-ақ, туысқан Өзбек КСР-і экономикасы мен мәдениетінің одан әрі қарқынды дамуына сен болды. Сондықтан территориялық және экономикалық тұрғыдан алғанда, Бостандық ауданын Өзбек КСР-іне беру орынды шешім деп ойлаймыз.

Бостандық ауданы мен 499 мың гектар жер аумағын Өзбек КСР-іне беру, қазақ халқының өзбек халқына деген шексіз сенімі мен сүйіспепшілігінің мысалы, елімізде мекендейтін халықтар арасында қалыптасқан туысқандық байланыстарының жарқын дәлелі.

Мұндай салтанатты сәт тек социалистік шындық және КСРО-дагы бұзылmas ұлттар достығы мен бірлігінің нағыжесінде жүзеге асқалы тұр. Коммунистік партия еліміздегі барлық халықтарды бір-бірімен жер дауын тұгуызбайтын, басқаның есебінен олжас табуга ұмтылмайтын, барлық мәселені төң, өзара сенім мен туысқандыққа негіздел шешіметтің біртұтас ортақ үйге топтастырыды. Мұндай туысқандық әрекеттің бір жарқын мысалы – ұлы орыс халқының украин халқына Қырым облысын беруі болды.

КСРО Конституциясында «одақтас республикалардың территориялары олардың көлісімінсіз өзгертуілмейді» деген нақты жазылған. Осы арқылы кеңестік одақтас республикалардың егемендігі Конституцияда көрініс тапқан. Бостандық ауданы мен корсетілген жер аумағын Қазақ КСР-інің Өзбек КСР-іне беруі ерікті түрде және отеусіз берілуі нағыз тарихи жер мәселесін шешуде жаңа, социалистік жолын бейнелейді.

Бостандық ауданы мен корсетілген жер аумағын Қазақ КСР-інің құрамынан алғып Өзбек КСР-інің құрамына беру туралы шешім қабылдау тек қазақ және өзбек халықтарының ғана емес, Кеңес Одағының мемлекеттік мүддесіне сай келеді (Қазақ КСР Жогарғы Кеңесі депутаттарының ду қол шапалақтауы).

Қазақ КСР Жогарғы Кеңесінің мұндай шешім қабылдауы біздің ұлы социалистік отанымыздагы қазақ және өзбек халықтарының арасындағы бұзылmas достық пен бірліктің одан әрі нығайуының көрінісі болмақ (ду қол шапалақтау)

Депутат жолдастар! КСРО халықтарының тарихи тәжірибесі, Коммунистик партияның басшылығымен социализм орнатып және сенімді түрде коммунизге бастап бара жатқан кеңес халықтарының мызғылас достығының, еліміздің барлық халықтарының ынтымақтастығының корінісі. Біздің республиканың құрамынан Өзбек КСР-інің құрамына Оңтүстік Қазақстан облысының Бостандық ауданы мен корсетілген жер аумағын беру туралы мәселені Қазақ КСР Жогарғы Кеңесі депутаттарының қарауына және бекітуіне ұсына отырып Қазақ КСР Жогарғы Кеңесі Торалқасы Қазақ КСР Жогарғы Кеңесі депутаттары тарапшынан бірауыздан қолдау табады деген сенім білдіреді (қол шапалақтау).

Ж.Тәшенев жолдастың баяндамасынан кейін депутат И.Ю. Юсупов сөз алады.

И.Юсупов: Сөз алушы алдымен КОКП-ның жүргізіп отырған саясатын, соның ішінде ұлт саясатындағы табыстарын мадактай келе, казак және өзбек халықтарының ежелден туысқан көрші халықтар екенине токталды. Соның бір көрінісі екі халықтың Сырдария өзенінің суын КСРО халық шаруашылығын дамыту ісінде игеруі деді.

Киров атындағы каналды қазып, Сырдың суымен шөл далаңы суландырып, мақта мен бау-бақша алқабына айналдырыды. Шырышық пен Бозсуды да ортақ игерді. Өзбектер мақта өсірудің тамаша шеберлері. Та什кент облысының мақташылары жыл сайын Оңтүстік Қазақстан облысына келіп, қазақ мақташыларына ақыл-кеңестерін беріп, тәжіри-

белерімен боліседі. Енді, міне, қазақ халқы Бостандық ауданы мен Шөл далаңы (Голодная степь) бір болигін туысқан озбек халқына беру туралы шешім қабылдамақшы. Қазақ халқында «Кемедегінің жаңы бір» деген мақал бар. Қазақ халқы шын пейілтімен және сениммен өз жерінің ең бір бай, құнарлы жерін туысқан өзбек халқына бермекші. Бұл жерлер өзбек жеріне сұғына кіріп жатыр. Былайша айтқанда, Ташкент облысының табиги жалгасы сияқты. Бұл жерлер Өзбекстанмен өте тығыз шаруашылық және мәдени байланыста дамуда. Мәселен, Бостандық ауданында Ташкент пен Шырышқытың аса қуатты гидротехникалық базасы және басқа да өнеркәсіп орындары орналасқан. Бұл жерлерді Өзбекстанга беру – бүкіл Қеңес Одағы үшін маңызды мәселе. Ұлы Отанымыз мақта, астық, коконіс, жеміс-жидек, мал шаруашылығы өнімдерін одан әрі үлгайтады. Бостандық жері енді республикалық қана емес, бүкілодақтық демалыс-емдеу орталығына айналады. Елімізге шілті мақта коп керек. Мақтасы коп ет – қуатты ет. Сондықтан Шөл далаңы (Голодная степь) игеруді тездету керек, онда алі 300 мың гектар жер игерілмей жатыр. Осы өңірді екі республика мақташылары бірлесін игерсе, Отанымыз қосынша ондаған миллион тонна шілті мақта алады. Бұл Қеңес Одағының одан әрі ғүлденіп дамуына жол ашады.

Қазак ақыны Жамбыл Жабаевтың халықтар достығын мадактауға арналған өлеңінің бір шумағын көлтіреді. И.Юсупов сөзінің соңында қазақ жерлерінің Өзбекстанға берілуін шын ниетімен құштайтынын айта келіп, депутаттар да қолдайтынына сенім білдіреді.

Торага сөзді депутат Н.Д. Ондасыновка береді.

Н.Д. Ондасынов: Қазақ КСР Жогарғы Қеңесінің сессиясында қаралып отырған бұл мәселе үлкен саяси мәнге ие. Қазақстан мен Өзбекстан арасында үлкен Шөл дала жатыр (Голодная степь). Бұрын бұл аймақ адамдардың игеруді арман еткен құнарсыз, нағсіз жер болатын. Тек Қеңес өкіметі тұсында бұл жерді игеру қолға алынып, өзбек пен қазақ халықтарының тізе қосып енбек етуі және орыс халқының қолдауы арқасында гүлденген откеге айналды Шөл далаңы игеру «Пахтаарал» кеңешарын құрудан басталды. «Пахтаарал» орыс тіліне аударғанда, «Остров хлюпка» немесе «Хлюпковый остров» дегенді білдіреді. Енді екі республика бірлесе отырып, Шөл далаңы ақ алтынның отаны – мақталау өнірге айналдырады. Оған сеніміміз мол: Қепілдік беретініміз екі жылда Қазақстанда тың игерудегі ғаламат табыстар

Сөзінің соңында бұл ұсынысты қолдайтынын білдіреді (депутаттар оның сөзінің соңында ду кол шапалақтады).

Төрага сөзді депутат Саркиеваға береді.

Б.И. Саркиева: озінің Оңтүстік Қазақстан облысы Бостандық ауданынан Жоғарғы Кеңеске сайланған депутат екенін, осы ауданда консерві зауытында сәбек ететінін, Кеңес өкіметінің арқасында білім мен мамандық алғанын, енбекі еленгенін мактапышпен айтты. Қазақ пен өзбек халықтарының қоян-колтық, тату-тәттігі сәбек етіп, тұрмыс кешіп жатқанының күесі екенін көркем, табиғаты әсем, Қырым мен Кавказдан кем түспейтініш, осындай бай жерді туысқан өзбек халқына беруді қолдайтынын білдірді. Бостандық ауданы Өзбекстанмен өте тығыз экономикалық байланыста, аудан жерінде өзбек электрстанциясы, ірі өндіріс орындары, шыны зауыты, темір жол горабы бар және аудан Ташкенттен 60 шақырым ғана қашықтықта екенін айтты. Бұл депутат та жер беруді қолдауга шақырды.

Төрага: Сөз депутат И.С. Волошукке беріледі.

Оңтүстік Қазақстан облысы Георгiev сайлау округінен сайланған депутат *И.С. Волошук* та Кеңес өкіметінің ұлт саясатын мадақтап, қазақ пен өзбек халықтарының ғасырларға созылған достығын, жердің Өзбекстанга беру экономикалық қажеттіліктен туындағанын, бұл жерлердің картага караса да, Ташкент облысына сұғына кіріп жатканын, тіпті сол табиғи аймақтың жалғасы іспетті екенін айта келіп, ұсынысты қолдайтынын білдірді.

Төрага сөзді депутат С.Мұқановқа береді.

С.Мұқанов: Қазақта ежелден «Өзбек оз ағам» деген мақат бар. Бұл текten тек айтылған. Оның терең тарихи мәні бар. Тарихи деректер екі халықтың шыққан тегі бір екенін көрсетеді. Оның бір дәлелі – өзбек халқының құрамында кездесетін қазақ рұлары. Тағы бір дәлел, 1598 жылдан бастап 150 жыл бойы екі халықтың едәуір боліктерінің орталығы Ташкент болған бір мемлекетте тұруы. Депутат одан кейінгі ғасырларда екі халықтың тарихи тағдыры, көрген азабы мен бейнеті ұқсас болғанын тілге тиек етті. Кеңес өкіметінің екі халыққа жасаған жақсылықтарын санамалай келіп, жер мәселесіне тоқталауды. Әрбір ұлт республикасы белгілі бір территорияны иемденеді. Бірақ, мен сенімдімін, бірде бір ұлт республикасында немесе облыста ешбір адам «мына жер маган ғана тиесілі» деп кесіп-пішип айтмайды. Керісінше, Коммунистік партия тәрбиелеген әрбір кеңес азаматының санасында барлық кеңес мемлекетінің жері – мениң жерім деген ұғым берік ұялаган. Бұл сенім әсіресе Ұлы Отан соғысы кезінде айқын көрінді. Кипорежиссер Довженконың айтуына қараганда, Кеңес Армия-

сы туысқан Украина жерін азат етуге кіргенде, қазақ жауынгері коз жасына ерік беріп украин жерін сүйгел. Сонымен бірге әрбір республика Кеңес Одағы Конституциясы бекітіп берген өзінің территориясын қадіргейді. Бірақ біздің сессиямызға туысқан Өзбекстан делегациясы қазақ жерінің бір болігін болтіп беруді отініп келтіп тұрғанда, мен Қазақ Республикасы Жөндарғы Кеңесінің бір депутаты ретінде олардың бұл отінішін қолдаймын. Өзбек делегациясы жарты миллион гектарға жуық жер мен Бостандық ауданын сұрап отыр. Мен олардың бұл отінішін қапағаттандыруға даусымды беремін. Біз даусымды бере отырып, мен озбек жолдастарға озімің бір тілегімді айтпақшымын. Біз сіздерге Кеңес Одағындағы Бостандық ауданы сияқты ең бағы және коркем жерді қыып беріп отырымыз. Бұл жерді бейнелеп айтқанда, қызымызды ұзатқандай қиналып, қимастықпен әрі қуашынен бергелі отырымыз. Біз бірақ қызымызды емес, жас, дені сау, әдемі жігіт сияқты тың, тұмас игерілмеген ауданды беріп, ал сіздер оны ғұлденіреді деп сенеміз. Бұл жер Өзбекстанның дамыған, ғұлденген аймағына айналады деп сенеміз (қол шапалақтау).

Жолдастар, мен озімің қысқаша созімді озбек қаламдастарыма, озбек жазушылары мен халқына мынадай олең жыр шумақтарын жолдаумен аяқтағым келеді:

*Сегодня по-братьски казахский народ,
Народу узбекскому землю дает.
Я случай такой не хочу прозевать,
Хочу я желанья свои загадать.*

*Чтоб эта земля расцвела поскорей,
Невиданный хлопок чтоб вырос на ней,
Об этом чтоб новый роман написал,
Мой друг и коллега, товарищ Муса.*

*Пусть выше поднимет свой голос живой,
Пусть бросит поэзии клич боевой.
Проставит поэмой пусть эти поля,
Мой друг и коллега товарищ Гулам.*

*О новых, наполненных хлопком полях,
О наших народах – старинных друзьях –*

*Пусть сын Атагоза-Уйгун запоет,
Чудесные пьесы, пускай создают.*

*Я пользуюсь случаем, как говорят,
Сердечно я слушаю этому рад!
Я шлю свой привет моим верным друзьям,
Народу узбекскому братский салам!*

*Еще я хочу, чтоб народы земли,
Войны на земле никогда не вели.
Вот так же по-братьевски делясь меж собой
Одеждой и хлебом, и даже землей!*

Жолдастар, менің қаламdas досым, Өзбекстанның белгілі жазушыларының бірі – Өзбек КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының төрағасы Ш.Рашидов жолдасқа өзбек халқына арнаган менің осы үндеуімді тапсыруға рұқсат етіңіздер! (Қол шапалақтау).

Төраға сөзді Өзбек КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының Төрағасы Ш.Рашидов жолдасқа береді.

Ш.Р. Рашидов: Қазақ КСР Жоғарғы Кенесінің депутаттарына, қазақ халқына өзбек халқының өтінішіне түсіністікпен қарап, қолдағандары үшін шын жүректен ракметін айтады. Жиналыштан соң қаулы қабылдастып, Өзбек КСР-іне Бостандық ауданы мен Шөл даланың бір болігін Өзбек КСР-іне занды түрде беріледі [78].

Демек, мына құжаттан көріп отырғанымыздай, Кремль басшысы Н.С. Хрущев 1956 жылы Қазақстаниң Бостандық ауданы мен 500 мың гектарға жуық жерін Өзбекстанға беруге мәжбүр етті. Қазақстан депутаттары жер беруді қолдап, түгел дауыс берді. Ешбір халық калаулысы қарсы сөз айта алмаган. Ж.Тәшенев республика Жоғарғы Кенесінің басшысы ретінде қаулыға қол кояды. Ресми құжатта депутаттар «қолдады, қуаттады, бірін-бірі құттықтады» деп жазылғанымен, қандай қазақ жерінің бір бөлігін өз қолдарымен басқа республикаға беріп жатса, куана койсын. Амал жок, күштінің алдында бас ию деп білгеніміз жөн. Ал Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі сессиясының стенографиялық есебінде жазылғандардың бәрі кеңестік идеологияның сол кезеңдегі көзбояушылығы деп ұғынуымыз керек.

Қазактың жерін Өзбекстанға беріп жатқанда, казаққа басу соз айтып, өз абыройын билікке сатқандар аз болған жок. Бұған қазақтың танымал ақыны Мұхтар Шахановтың мына естелігі дәлел бола алады:

«Оңтүстік Қазақстанда газетте қызметтө жүргенде, редактор шақырып алып, Қазақстаниң уш ауданын Өзбекстанға берілуіне байланысты осы оқиғаны қостап, олең жасу керектігін айтты. «Газеттің алгаашқы бетіне айқайлаташып тұрып береміз, сөған орын қалдырып отырымыз» дейді. Бірақ мен жазудан бас тарттым, аудандарды беруге қарсылығымды айттым. Редактор табан астында Жұмабек Еділбаев деген ақынды шақыртты. Оған: «Уш ауданымызды туысқан халыққа сыйлат ежатырмыз. Сөған байланысты олең керек», – деп еді, ол қанша жол қажеттігін сұрап алып, таңертешкі тогызыда тапсыратынын айтып, қуана басып шығып кетті. Сосын редакторым мәған бұрылып: «Міне, ақын деген осындаи болуы керек», – дейді. Кейін Шәмши Қалдаяқов екеуміз сол үш ауданды арағадық. Сонда жүрттың кобі Ж.Еділбаев ақын туралы өте ыңғайсыз пікір білдірді. Ұлттық мұддеге қарсы шыққандарға сол кезден жсаным қас еді, алі сол бағытынан тайған жоқын» [79], – деп ашына жазады.

Бұған өзбек елінің көрнекті мемлекет қайраткері Нурилдин Акрамович Мухитдиновтың (1917 жылы туған) кітабын оқығанда көз жеткізуге болады. Ол Бостандық ауданы мен Шөл даланың бір бөлігі Өзбекстанға берілгенде, Өзбекстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы қызметінде болатын.

Кезінде Киров ауданының жұзім кеңшарының директоры Молчанов деген орыс азаматы ауданды Өзбекстанға беруге қарсы шыққан. Ол:

«Социалистік құрылыштарды алгаашқы болып салғандар кімдер еді, ағайындар! Атап айтқанда, мынау Киров каналы. Құрылышқа қатысқан қаншама қазақтар қырылып қалды, ойлансаңдаршы! Құлазыған қудаланы сұландырыды. Егер егіп, жемісін жей бастанғанда, басқа біреудің қолына отуі кім-кімнің де болса қабыргасын қайыстырады гой. Мұндагы әр жұмыс, еңбек орнында қазақтардың маңдай тері тогілген.

Мектеп, аурухана салынды. Қызыл бұрыштар жасалды. Мен орыс адамымын. Былайша айтқанда, мәған бәрібір. Ал еңбек адамы, әрі басшы ретінде айтарым – қазақтардың бұл мекенге істеген еңбегін коз алдыма елестетсем, оларға жсаным ашиды. Жаты, мен бұл жерді Өзбекстанға беруге қарсымын. Неге десеніз, бұл жердің иесі де, ғұлдендірген де, сұландырган да жергілікті қазақтар» [80], – депті.

Н.С. Хрущев Өзбекстанға қазак жерлерін алып бергенде, өзбек халкына жаны ашып, оның аз жерін Қазақстаниң есебінен кенейтейін деген ойы болған жок. Оның көкейін тескен мақта болатын. Қайткен күнде мақта онімін көбсітіп, КСРО-ның женіл өнеркәсібін дамыту, Ресейдің

орталығындағы токыма фабрикаларын мактамен молынан және үздіксіз жабдықтауға көл жеткізу еді. Сөйтіп, токыма өнімдері мен киим-кешек шынарудан әлемде жетекши елдердин қатарына косылу болды. Ал жер дауы, екі ұлт арасында ренни тууы, ұлтаралық катынастардың шиеленісі мүмкін-ау деген мәселелер Н С Хрущевті ойландырган да жоқ

3.3. Үкімет басшысы қызметінде

Жұмабек Ахметұлы 1960 жылы Қазақстан Үкіметінің басшысы қызметіне тағайындалады. Ол кезде үкіметтің реєсми атауы Қазақ КСР Министрлер Кеңесі деп аталатын Қазақ КСР Министрлер Кеңесі – кеңестік замандағы республика мемлекеттік өкіметінің жоғары атқарушы және басқарушы органы болды. Оны Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі құрады, сондықтан осы органның алдында формальді түрде жауапты болды және есеп берді. Ал Жоғарғы Кеңес сессиялары аралығында Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Төралкасы алдында жауапты болды және есеп берген болды. Қазіргі саяси тілмен айтқанда, ол республиканың үкіметі, ал Жұмабек Тәшенев премьер-министр қызметін атқарды. Министрлер Кеңесі өзінің көп салалы басқару қызметін іс жүзінде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің басшылығымен атқарды. Құрамына Министрлер Кеңесінің төрағасы, төрағаның орынбасарлары мен министрлер және Конституцияда көрсетілген орталық мемлекеттік комитеттер мен басқа да мекеме басшылары кірді. Республиканың бүкіл әкімшілік-басқару органдары жүйесінің басында тұрған Қазақ КСР Министрлер Кеңесі өз жұмысында КОКП директиваларына, КСРО мен Қазақ КСР-інде қолданылған заңдарға, КСРО Министрлер Кеңесінің қаулыларына сүйенді, оларды республика мемлекеттік органдарының мұлтқысіз орындаудың үйімдастырыды және оны тексеріп отырды. Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің республика мемлекеттік өмірінің барлық салаларын қамтитын өкілдігі КСРО Министрлер Кеңесінің басшылығымен тығыз байланыста жүзеге асырылды. Бірақ та, іс жүзінде елді коммунистік партия атынан кеңесінкі партиялық тои, бюрократия басқарды.

Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы КСРО Министрлер Кеңесінің құрамына кірді. Қазақ КСР Министрлер Кеңесі өзінің қызметін коллегиялды орган ретинде жүргізді. Маңызды мәселелер үкімет мәжілісіндегі каралды және партия бекіткеннен кейін шешім қөншілік дауыспен талқыланды. Кезектегі мәселелерді уақытында қарап, шұғыл шешіп отыру үшін республика үкіметінің төрағасы мен оның орынбасарлары

кіргін Министрлер кеңесінің Төралкасы болды Қазак КСР Министрлер Кеңесі республика министрліктерінің, өзінің кол астындағы басқа да шаруашылық және мәдениет мекемелерінің жұмысгарын үйлестіріп, бақылап, бағыт беріп отырды Министрлер Кеңесі өзінің құзметтерін республиканың барлық территориясында міндетті түрде орындалуға тиісті қауылары мен жарлықтары, т б нұсқаулар, ұйымдастыру шаралары арқылы жүзеге асырып отырды

Республика шаруашылығының салалары мен мәдени-қоғамдық қызметін басқару және оның өндірғыш қүштері жан-жақты өркенділүүн, материалдық және акшалай ресурстарды дұрыс және тиімді бөлінуін, азаматтардың құқықтары мен занды мүдделері қамтамасыз етілуүн ұйымдастыру, мемлекеттің мүддесін қорғау және қоғамдық тәртіпті сактауды қамтамасыз ету де үкіметке жүктелді. Онымен катар республика халық шаруашылығын өркендешту жөнінде жоспардың жобасын жасап Қазак КСР Жоғарғы Кеңесінің бекітуіне ұсынды Бекітілген жоспардың орындалуын қамтамасыз ету жөнінде нақты шаралар қолданды. Қазақстан үкіметі өзінің құндылдықті қызметін облыстық атқару комитеттерінің, министрліктер мен мемлекеттік комитеттердің және ведомстволардың аппаратына сүйене отырып аткарды Республика үкіметінің жұмысшы аппараты – экономика салаларына сай бөлімдерден құралған Істер басқармасы болды. Оған министрлер Кеңесіне келіп түскен мәселелерді үкіметтің қарауына мүқият даярлап, қабылданған шешімдер мен қарапарларды тиісті министрліктер мен ведомстволарға, еңбекшилер депутаттарының жергілікті кеңестері атқару комитеттеріне уақытында жеткізу, тапсырылған мәселелердің министрліктер мен ведомстволарда уақытында шешілуін бақылап отыру жүктелді Іс басқармасының ұйымдастыру-нұсқау бөліміне еңбекшилер депутаттарының жергілікті Кеңестері атқару комитеттерінің жұмысын қорыту және талдау жасау, қажетті көмек беру, олардың озат тәжірибесін таратып отыру міндеттілді Ж Тәшенев қызметке келісімен бұл бөлімдерге қолынан іс келетін жергілікти кадрларды тартты.

Ұлы Отан соғысы кезінде және одан кейінгі кезеңде коммунистік партияның билігі одан әрі қүшейіп, жоғарғы және жергілікті кеңестер билігі әлсірей түсті. Осыған сәйкес, Қазақстанда жоғары билік Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің қолында болды Үкімет басшысы екінші-үшінші нөмірлі адам болды. Жоғары билік эшелонынан түскен адамды жауапкершілігі аздау Қазак КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасы Төрағалығының орнына жіберетін тәжірибе болды

Бірак Ж.Тәшеневтің мұнда келуі өзінешелеу болды. Ол төмennен, яғни облыс басшысы қызметінен республикалық жоғары қызметтің біріне келді.

Жұмабек Ахметұлы республика парламентін басқарған бес жылда оның қызметін жандандыруға барын салды. Жоғарғы Кенес торағасы ретінде республиканың коғамдық-саяси және шаруашылық өміріне белсene араласты. Республика өкілі ретінде екі рет шетелге шықты. Біркатарап алыс және жақын шетел делегацияларын қабылдады. Ел өмірінде туындаған кез келген күрделі мәселелерді шешуге қатысты. Осы қызметі арқылы Одак көлемінде танымал қайраткердің біріне айналды.

Қайраткер жоғары биліктес жүргендеге казақ кадрларын өсіруге камкорлық жасап отырған. Ол бұл жұмысты ешкімге жалтақтамай, өжеттікпен жүзеге асырды. Тарихшы-галым Кәрішал Асан Атаның жазуына қарағанда, ол Қазақ КСР Жоғарғы Кенесіне басшы болып келгенде, орталық аппаратты бірден қазақтандыруға және талапты жас кадрлармен қайта жасақтауға кіріскең. Қасымжомарт Тоқаевтың экесі Кемел Тоқаевты да «Социалистік Қазақстан» газетінде жүрген жерінен Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Ведомствосының бас редакторы тағайындаған.

Ол Жоғарғы Кенестен Қазақ КСР Министрлер Кенесінің төрағасы болып аудысканда, бір жетінің ішінде 12 қазақ жігітін орталық аппаратқа қызметке алады. Сол жігіттердің көбі кейін министрлік қызметтер аткарды. Солардың бірі Нұрсұлтан Төлекбаев кейін Мәсімхан Бейсебаевқа көп жыл көмекші болды [19, 41-43].

Жұмабек Ахметұлы Қазақ КСР Министрлер Кенесінің төрағасы қызметіне кірісінде, жас мамандарды қызметке алып, Қазақстанның болашағы үшін тәрбиелеуді максат еткен. Міне, солардың арасында бір кездері жас азамат болған **Н.Төлекбаевтың** естелігін де келтіре кеткеніміз жөн болар.

«1960 жылдың қаңтары болатын. Жұмабек Ахметұлы Тәшенев Қазақстан үкіметінің басшысы қызметіне келісімен аппаратқа жас қазақ жігіттерін тарта бастады. Солардың алғашқы тобындағы 12 жас жігіттің бірі болып мен де Совминнің аппаратына қызметке алындым. Мені Жұмекенің өзі қабылдан, жағдайымды сұрап:

— Сен өзің облыс қысқарған соң, Талдықорғаннан келген екенсің гой. Элі үйің де жоқ көрінеді. Қам жеме, жуырда бітейін деп тұрган үйден пәтер аласың, — деді де, дереу Іс басқармасының бастығы Сламжан Құнанбаевты шақыртып алып, қолма-қол тапсырма берді. Сейтті де маган қарап:

— Ал, Нұрсұлтан, сен бүгіннен бастап Сөвминниң жауапты қызметкерісің. Ертең жұмысқа шығатын бол. Ісің табысты болсын! — деп қолымды қысты.

Мен де рақметімді айтып, орнынан тұрып есікке беттедім. Дағалаға шықтым. Бірақ көз алдынан Жұмекеңнің шаралы көздерінен шашыраған ұшқынның лебі денемді жылтырып бара жатқандай сезіндім.

Сол сәт менің коз алдыма 1958 жылдың коктемін алғып келеді. Мен ол кезде Мәскеуде басқару кадрларын даярлайтын Жогарғы мектепте оқытын едім. Бір кеште телевизордан жерлес ағамыз, КСРО Жогарғы Кеңесінің депутаты Нұрмөлда Алдабергеновке сол кездегі КСРО Жогарғы Кеңесі Төралқасының Торагасы К.Е. Ворошиловтың өзі екінші Алтын жүлдөз тағып тұрғанын коріп қалғаным. Қатты қуандым. Өйткені ол ағамызбен біраз жыл бұрын Талдықорған ауданында партия бюро мүшесі болып қатар отырганбыз. Содан тартып отырып, Мәскеудегі Жогарғы партия мектебіне жеттім. Онда Нұрекеңді біле-тін Талдықорғаниның Қапал ауданының бірінші хатшысы Әбсәмет Кенжебаев пен Қаратал ауданының бірінші хатшысы Молдақасым Талқыбаевты тауып алғып, Нұрекеңнің жатқан «Москва» қонақүйіне барып құттықтадық. Нұрекең ағамыз семьясымен келген екен. Жеңгеміздің қолынан тойдың сарқытынан таттық. Нұрекеңдер қайтуға даярланып жатыр екен. Қазан вокзалына шыгарып салдық. Дәл сол арада Жұмабек Ахметұлы Тәшеневпен тұңғыш рет жүздескен едім. Қабылдауында болып, әңгімелесіп отырганда, оны айтуга ұлдым. Біз поїзыздың қасына келе бергенде, қасында серіктері бар Тәшенев вагоннан шыға келді, орта бойлы, шаралы отты көзді, ашық адам екен.

— Нұреке, мына жігіттер кім болады? — деп сүрады салған бетте.

— Бұл менің осы Мәскеуде оқып жүрген інілерім, — деді де, әрқайсымызды жекелеп таныстыруды. Жұмекең жылы жүзбен бәріміздің қолымызды алғып:

— Ал, Нұреке, вагонның иесі енді сіzsіz. Мен бір шұғыл шаруага байланысты жолда облыстарга согатын болып, самолеттен кетіп барадам, — деп, тағы да бәрімізбен жеке-жеке қол алысып, қоштасты да Нұрекеңе қарай бұрылды. — Зерікесін деп қасыңызга ЦК-ның хатшысы Нұрымбекті қостым. Ол қазір келеді. Уақыт көп, біраз қағазды сыйғылаңыздар?! — сойтті де, қасындағы жігіттерімен машинага отыруға беттеді.

...Осы оқиғалар әп-сәтте менің коз алдынан өте шықты. Мен қуаныштың құшагында үйге оралдым. Жұбайыма, бала-шагама, Сөвмин-

ге қызметке қабылданғанымды айттым. Үй-ішіміздің барі мәз-мейрам болып қалды.

Не керек, шын мәнінде Жұмабек Ахметұлы ерекше тұлға еді гой Ол Министрлер Кеңесінің төрагасы болып істеген аз уақыттың ішинде оте іскер басшы, білгір экономист екендігін таныта білді. Облыс, тіпті коптеген аудан басшыларын жеке танитып. Олардың жұмыс қабілетін жесте біletпін. Қемшиліктерін бірден байқайтын.

Ж.Тәшеневтің тұсында республикамызда Жергілікті онеркәсіп және Халықтық тұрмыс қажетін отеу министрлігі үйімдастырылды. Тиісті молшерде автошеберханалар (300-ден астам) бөлініп, шет жақтан елді мекендерге (малиналарга) түрлі тұрмыстық қызмет көрсету, телевизор, радиоқабылдагыш жөндеу, жылжымағы моншаларды қобейту қолға атынды.

Сол сияқты жергілікті шикізатты молынан пайдаланатын халыққа қажетті өндіріс тауарларын көтпен шыгаруды күн сайын қадағалап, талап етіп отырған. Айтты-айтпады, Жұмекең алып еді гой. Үкімет мәжілісін у-шусыз, даурықпасыз, нақтылы режимде, еш созалаңдық-қа жағол бермей, тездептін өткізетін. Мұндағы басшылар тұрмак, Мәскеудегі шоқ басшыларға да жалтақтап, жағымпазданбайтын. Өзіне тиісті мәселені тез шешетін, коп созді ұнатпайтын. Үкімет мүшелерін аз сойлең, тоқетерін айтуга үйрететін. Басқару тізгінін еркін, әрі мықты ұстайтын. Кремльде маршал К.Ворошиловтың орынбасары ретінде коп отырып басқарудың жүйелі мектебінен өткен гой. Іссыландығы әрдайым корініп тұратын-ды.

Соган қарамастан Жұмабек Ахметұлы қатарындағы аппарат қызметкерлерине өте жайлы, мейірімді болатын. Қолынан келген жақсылығын еш пұлданбай жасайтын еді.

Жұмабек Ахметұлының козге ұрып тұратын бір қасиеті – ол еліміздің ғалымдары мен өнер адамдарын, дарынды жазушыларын ерекше құрметтейтін, барынша сыйлайтын. Бір мысал, Алматының қақ ортасына Қабанбай батыр кошесінің бойына салынған (бір жағы Толебаев, бір жағы Конев кошесінің аралығындағы) үлкен үйдің копшілік пәтерін сол шыгармашылық адамдарына берді. Бұл деген үлкен адамгершілік пен парасаттылықтан туган шешім еді. Халық оны «Қазақ ауылы» деп атап кетті. Бұндай шешім әр басшының қолынан келе бермейтін іс екені даусыз.

1967 жылдың ақпан айы болатын. Колхоз басқармасының төрагалық тұғырына қайта оралған Нұрмолда Алдабергенов ағамыз іссапармен Ал-

матыға келіп қапты. Мен і тауып алды. Ол кездे мен Сөмешінің төрагасы Мәсімхан Бейсебаевтың комекшісі едім. Ағамызды демалыс күнге үйге шайга шақырдым. Эңгіметесіп отырсын деп біраз жолдастарды қостиқ. Арасында коршілеріміз, белгілі заңгер Адалбай Құлқабаев, жазушы Кәрішат Асан Ата да бірге болды.

Дастарқан басындағы әңгіме үстінде басқа да қайраткерлермен бірге Жұмабек Тәшеневтің де аты аталауы мүң екен, Нұрмолда ағамыздың сыр сандығының азы ашытып кеткендей болды. Ол:

— Жігіттер, мен сонау Ж.Шаяхметовтен бастап, осы күні атқа мініп жүрген қазақ азаматтарының көшілігін білемін, — деді әңгімесін әрмен созып. — Талайымен араластым да: Мұхтар Әуезовты бір жаз біздің атапаралымыздың атақты жайлана Сары жазық, Қой тас, Мыңжылқыга апардым, Илияс Омаров, Сәбит Мұқанов, Габит Мұсіреповтермен досстын. Бауыржан болса-болмаса, оз інім, — деп, сәл саябырысын даусын қайта көтерген Нұрекең жаш-жасына коз жүгіртпін алды да. — Ал жігіттің арланы — Жұмабек Тәшенев еді. Мен мұндай алғыр қазақты қорғен емеспін. Тіпті Н.Хрущевты да білемін, Бхилайга бір барып Нерумен кездестім, Мысырда болып Эбдел Гамел Нәсірмен кезіктім. Ал Жұмекең басын кесіп алса да, еш нәрседен қаймықтайтын жолбарыс қой. Тіпті алмас қылыш. Жасыратыны жоқ, маган екінші жұлдызды Ворошиловпен айтысын отырып алып берген осы Жұмабек Тәшенев болатын. Егер ол орнынан түсіп қалмай, енді жарты жыл тұрганда, мен үшінші жұлдызды да алған болар едім... — деп ауыр күрсінген Нұрагаң үзбекеген әңгімесіне қайта орауды. — Ол — Жұмабек Тәшенев, естеріңде болсын, нағыз ұлтжанды, қазақтың маңдайына сыймай кеткен аулие азамат! — деді де, Нұрекең тагы да бәрімізді сын көзімен бір шолып өтті де: — Ал сендердің ендігі ағаларыңа ондай болу қайда... — деп күрсінді

Айта алмадық, тек томен қарадық... Әйтсе де, Нұрагамыздың айтқаны тасқа таңба түсіргендей аңы шындық еді. Ал шындықтан еш адам бұлтара алмайды. Өйткені шындық — тәңір шешімі...

Әйтсе де, осы тұста Адалбай ағамыз:

— Нұреке, қайтесіз, — деді де, созге араласып, бір басқа екі көз, екі жұлдыз да аз емес, — деп, тәубаға шақырды аласын. Одан Нұрекең қарсы пікір білдіріп:

— Қарагым, Адалбай, мен нысаптың не екенин жақсы білемін. Бірақ үшінші жұлдыз маган емес, қазақ халқына керек. Қазақ озбектен сорлы ма? Басмаш болған Қамракұл Үұрсынқұлов уш жұлдыз алады. Өзбек-

тің тасы орғе домағайды. Ал, қазақтар бадырақ болған, Шұбардың байтығын тыриқтап жинаған Нұрмөлда Алдабергеновке үшінші жүрдіз артық дейді, – деп, бәрімізді бір шолып отті. – Осы әділдік негізде? Әлде оздері салғызған екі қабат үй ме. Мен оны мемлекетке қайтып бергем, «Известия» газеті жазды гой, – деді күйініп.

Бәріміз күлдік. Бұл әңгімені жақсы сейілтіп жіберді. Әрі әңгіменің тақырыбын өзгертіп те жіберді. Жаңты, жақсы отырыс болды.

Қалай десе де, бәріне де билік айтатын уақыт қой. Сол жылы қарашаның аяғында батыр ағамыз Нұрмөлда Алдабергенов қайтпас сапарға аттанды. Мен ол кісіні жерлеуге қатынастым. Зират басында тұрып, Нұрагаңың дастархан басындағы айтқандарының төркініне коз жеткізгендей болдым. Ағаның айтқан ақиқаты, бізге, біз арқылы келер ұрпағына тастап кеткен өснегі екеніне козім жеткендей болды. Шіркін, жалған дүние деген осы екен гой деп ойладым.

Дей тұрғанмен, қазақтың қара шаңырагы шайқатмай аман болып, жер үстінде Қазақ деген халық омір сүрсе, сол елдің нағызынын туғын ұстаған оның біртуар арлан ұлдары Жұмабек Тәшебев пен Нұрмөлда Алдабергеновтің ел үшін еткен еңбектері, кішікіз адап достығы келер ұрпақтардың бойтұмары болып халқының жадында мәңгі сақтатады» [19, 44-45].

Қайраткердің замандасы **Төре Болатов** Казак КСР Министрлер Кеңесіндегі қызметі жайлы былай деп еске алған екен:

«ХХ ғасырдың 60-жылдарының басында Казақ КСР Министрлер Кеңесінің Торагасы болып қызмет істеген шамалы уақыттың ішінде Қазақстаниң алеуметтік-экономикалық оркендеу ісіне орасан зор еңбек сіңірді. Еліміздің бүкіл өндірісін басқару ісінде оның алдында талай-талай қындықтар да кездесті, болғеттер де жасалды. Әсіресе, ол жоғарыдан Мәскеуден келген жарлықтардың бәрімен бірдей келісе бермеді. Сондықтан да солардың қырына алына бастады. Әлі есімде Жұмабек Ахметұлы біздің Ақмола облысына уәкіл болып келді. Сол қауырт науқан кезінде уақытпен санастан, түн демей, күн демей еңбек етіп жүрді» [81].

Өз заманының көрнекті қайраткері Жұмабек Ахметұлы қай қызметте жүрсе де, халқы үшін қызмет етті. Ол алға қойған максатын жүзеге асыру жолында қорқып-қаймықкан жоқ, керісінше батылдық танытты.

Қазақстан Үкіметі ел ішіндегі жағдайларды реттеуге бағытталған мәжілістер өткізіп тұрған. Сондай бір жиын 1960 жылы 23 қантарда Қазақ КСР Министрлер Кеңесі Төралқасының мәжілісінде төрағалық

етіп, жиналышты үйымдастырған Ж.А. Тәшенев және Төралқа мүшелері Ө.Д. Атамбаев, А.З. Закарин, Л.Г. Мельникова, З.С. Омарова, И.Г. Слажнев қатысқан. Сондай-ақ, бұл мәжіліске үкімет мүшелерінен Денсаулық сақтау министрі С.Р. Қарынов, Мәдениет министрі Ә.К. Қанапин, Ауылшаруашылық министрі М.Г. Рогинец, Сауда министрі Р.Р. Ильяшев, Юстиция министрі К.Сұлтанов, Қеңестік қадағалау комиссиясынын төрағасы А.Жұсіпов, Жол қатынастарының бастығы Л.Б. Гончаров, Қәсіби-техникалық білім беру басқармасының бастығы И.И. Афонов және тағы басқа салалардың басшылары қатысып, әртүрлі мәселелерді қарастырған. Соның ішінде, республика бойынша сметалық-каржылық есеп бөліміне қатан ескерту жасалған. Себебі, осы салада келенсіздіктер орын алуына байланысты, мұндай жағдайлар кайталанбауы үшін қатан ескерту жасалып, гәртіп бұзып, қылмыска барғандар жауапқа тартылып, жазаланатындықтары ескергілген.

Осы аталған мәжілісте көтерілген мәселенің бірі – республика бойынша өте мұқтаж және қиналың жүрген студенттерге материалдық көмек көрсету үшін 1960 жылы 250 мың сом ақша болу керектігі ескеріліп, Қазақстан Министрлер Қеңесі корынан арнайы 250 мың сом ақшалай көмек беру мәселесі аталып, ол қаражат Қеңес Одағының Еуропалық бөлігінде білім алғып жүрген студент жастарға босатылды. Мұндай колдау, ел болашағы жастар үшін жасалған иғі шарага қатысты құжаттың сонына Қазақ КСР Министрлер Қеңесінің төрағасы Ж.А. Тәшенев пен Министрлер Қеңесінің Басқарма бастығы С.Құнанбаев қол қойған [82].

Ж.А. Тәшеневтің таңғажайып қабілетін Одақ түрмәк, штедліктер де ести бастайды. Ж.Тәшенев Қазакстанның егін етіге қолайсыз жерлерін жөнсіз жыргызбай, мал шаруашылығын да тиісінше дамытуға күш салады. Еліміздегі барлық өндірістерді, сан салалы шаруашылықтарды барынша өркендештіп, түсken табысты ел игілігіне аямай жұмсан отырды. «Қазақстан магниткасының» іске қосылуына өлшеусіз үлес қосты. 1960 жылы 26 қаңтарда Үкімет басшысы болған бетте бір жетінің ішінде он екі қазақ жігітін үкіметтің жоғарғы жауапты қызметтеріне тағайындалды.

Ж.Тәшенев тұсында Қазақстан үкіметі еңбекші халықтың әлеуметтік-тұрмыстық қажеттіліктерін қанағаттандыру мәселесіне де тиісті көніл бөліп отырған. 1960 жылы қаңтарда Ж.Тәшеневтің қатысуымен республикада қоғамдық тамақтандыру орындарының жай-күйі және оны дамыту мәселелеріне арналған мәжіліс өтеді. Мәжіліс кезінде Ж.Тәшенев облыстық атқару комитеттері төрағаларының, ет комбинаттары

директорларының жалпылама, көпсөзді үйреншікті баяндамаларын қыс-карттырып, накты мынадай сұралтар тоңғас інде айтуды талап етеді:

1. Өздерініз басқарған уақытта аймактарының здағы қоғамдық тамактандыры жүйесі қаншаға есті?

2. Қоғамдық тамақтандыру мекемелерінің материалдық техникалық жағдайлары қандай?

3. Қоғамдық тамақтандыру орындарының жұмыс көрсеткіштері қандай?

4. Осы салада еңбек ететін мамандардың қызметіне талдау жасау және қадрлар даярлау мәселесі қалай шешілуде?

5. Осы салаға жергілікті партия және кенес органдары қандай нақты көмек көрсетуде?

Ж.Тәшенев оз сөзінде Казак КСР-інің үлкен қалалары мен слді мекендері бар кең байтақ республика болғанымен, заман талабына сай жақсы жабдықталған асханалары жоқ екенин айтЫП, тіпті ірі өнеркәсіпті қала Карагандыда да жоктығын мысалға келтіреді. Асханаларда пісірлетін түшпара Қарагандыға Семейден тасылатыны түсініксіз жағдай, сонда қарағандылық басшылар осы жұмысты өздері ұйымдастыра алмағаны ма? – деп налиды. Еңбек адамдары демалыс және бос уақытында дәмді тағамдар жеп, музыка тыңдал, би билеп көніл көтерулері үшін ресторандардың жұмысы мен халыққа сапалы қызмет көрсетуін кадағалаудың қажеттігіне тоқталды [83].

Міне, осындаи халықтың өміріне қажетті мәселеде Жамбыл (Тараз) қаласында нан зауытының салынуына көмегі тиседі. Жамбыл облысының басшылары үкіметтен тәулигіне 60–75 тонна нан пісіретін жаңа нан зауытын салуға қаржы бөлуді сұрайды. Облыс және қала басшылары «қалалық нан комбинаты мен теміржол наубайханасында тәулигіне 85 тонна нан пісіріледі. Бірақ бұл да қала тұрғындарын толық қамтамасыз ете алмайды. Қалалық наубайхана оған арналмаған ғимаратта орналаскан, нан онімдерінің түрлерін көбейтуге жарамсыз және қурал-жабдықтары ескірген» [84], – деп себебін көрсетеді. 1960 жылы 3 акпанда бұл мәселе үкіметте қаралып, Ж.Тәшенев келісімін береді. Сөйтіп, тәуліл іне 60 тонна нан пісіретін жаңа нан зауытын салуға 7 миллион сом болу туралы шешім қабылдайды.

Үкімет жұмысы тек шаруашылық мәселелерімен ғана шектелмейтін белгілі. Ол адамдар қызметінің сан-салалы тұстарын реттеп, шешуге қатысады. Мәсслен, 1960 жылы акпанда Үкімет басшысы Ж.Тәшеневтің атына консерватория директоры Қ.Қожамияровтан хат келеді. Хатта

Күрманғазы атындағы консерватория 1944 жылы күрылғаннан бері студенттер мен оқытушы-профессорлар саны және қызмет стүспілер саны 10 есe өскенін жазады. Осы уақытта қосымша экспериментті шеберхана, фольклор кабинеті, дыбыс жазу кабинеті іске қосылады. Осының бәрі әкімшілік қызметкерлерінің жұмысын, жауапкершілігін көбейтті. Оқытушылар мен профессор жалақысы өскенімен, әкімшілік қызметкерлері жалақысы бір қалыпта тұрып қалды. Сондықтан директор бас есспі мен директордың әкімшілік жұмыстары бойынша орынбасарына айлық жалақысын 500 сомға дейін көтеруді сұрайды. Ж.Тәшенев мәселені шешуді тиісті бөлімге тапсырады [85].

1960 жылы 23 акпанды Қазақ КСР Министрлер Кенесінің тарағасы Жұмабек Ахметұлы Тәшенев Мемлекеттік жоспарлау және Министрлер Кенесінің аппараты қызметкерлерімен жұмыс жасау тәртібін жақсарту жонінде мәжіліс өткізген екен. Енді осы жиындағы стенограммаға на-зар аударсак, оның мазмұны төмендегідей баяндалған. Ж.А. Тәшенев: «Жолдастар! Заманның жаңа талаптарына сәйкес Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті және Министрлер Кенесінің аппараты, сондай-ак Қазақ КСР-інің Мемлекеттік жоспарлау қызметкерлері барлығымыз бірлесс жұмыс жасап, Қазақстанның болашақтағы экономикасы мен мәдениетінің дамуы үшін маңызды тапсырмаларды шешуіміз қажет.

Бұл атап-ған тапсырмаларды шешу үшін, біздер жаңадан қызмет жа-саудың мұмкіндіктері мен түрлерін жетілдіруіміз керек. Сондай-ак бұл мақсатқа жету жолында Мемлекеттік жоспарлау және Министрлер Ке-несі ұжымдық бірліктे жұмыс жасамайынша, жақсы нәтижслерге жету мүмкін емес. Менің ойымша, барлық қордаланған мәселелерді шешу-дің 99,9%-ы Қазақстанның экономикалық және мәдени даму келешегі Министрлер Кенесі және мемлекеттік жоспар басқармасының жұмыс жасауына тікелей байланысты. Енді, ары қарай пікір алmasу, талқылау мәселелеріне көшейік...» [86].

Ж.Тәшеневтің тапсырмасымен 1960 жылы акпанда республика құ-рылыс және жергілікті өнеркәсіпті дамытуда табиғи ресурстарды тиім-ді пайдалануға арналған үкімет арнайы мәселе қарайды. Қазақ елінің осындай байлығының бірі – қамыс еді. Қазактар ертеден қамысты ша-руашылық қажетіне, баспанага, мал ықтырмаларына, т.б. жаратып кел-генімен, өндірістік негізде пайдаланбаған еді.

1960 жылы қазақ жерінде 3 миллион гектар алқапта қамыс өссе, со-ның 1,5 миллион гектары ғана өндірістік мақсатта пайдалануға жарамы-ды болған

Республикада сол табиғи қамыстың 2–3 паиызы ғана өнірлік маңатта пайдаланылады екен 1955 жылы Қазақстанда 6,1 миллион куб қамыс дайындалса, ол корсеткіш 1959 жылы 5,2 млн кубометрге ғемснедеп кеткен

Үкімет халық шаруашылығы кенестеріне, құрылыш, өнеркәсіп министрліктеріне қамыс дайындауды арттырып, оны аталған салаларда тиімді пайдалану туралы накты гапсырмалар берді Қазақстан үкіметі әрбір гектардан 8–12 тонна, ал жылына 15 миллион тонна қамыс дайындау міндеттін койды

Бірнеше кәсіпорындарға 1961 жылдың бірінші жартыжылдығына дейін қамыс оратын және буатын машиналар жасауға тапсырма берілді Қызылорда қаласында салынып жатқан целлюлоза-картон комбинатының бірінші кезегін уақытында тапсыру және қомбинатты қамыспен тұракты түрде камтамасыз етуді міндеттеді Бұл комбинат жылына 40 миллион дана картон жәшік жасап, 1 миллион кубометр ағаш материалын үнемдеуге мүмкіндік беретін болды [87]

Осы кітапты жазу барысында сол кездегі Целиноград облысы Корғалжын ауданының жеріндегі «Абылаи алқымы», «Шолак», «Сарықөл», «Жаңа база» деген жерлерде қамыс зауыттарында жұмыс істеген ауыл ақсақалдарымен сұхбаттасқан болатынбыз («Жаңа база» – елді мекен аты – авт) Қамыс зауытында 60-жылдары еңбек еткен Анас Әубәкіров, Досбол Түсінбергенов, Әлке Нығыманов, Базан Нығыманов, Жұмаш Ұбыраев, Серік Смағұлов, Бәiken Әлжаппаров, Жамбыл ақсақал жоғарыда аталған зауыттарда буған қамыс іардын ауданда құрылыш материалдары ретінде көнінен қолданылғанын және қанцама қазак азаматарына құнқөріс козі болғанын айтады Сол кездегі салынған баздардың кейбіреулері осы кеншардың алыс белімшелерінде әлі құнға дейін жеке шаруа қожалықтары үшін жарамды болғанын айтады [88]

Академик Шапық Шөкіннің аитуынша, Ж Тәшенев Қазак КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы кезінде бірінші казак-орыс сөздігін құрасынған филолог-ғалым Хайрулла Махмудов қабылдауына кіріп, өзинің жай-қуын айғып, пәтер алуына көмек сұраиды Сонда Ж Тәшенев «Мұндай адам қалай үсіз жүр, қаладағы салынып жатқан үилдерден қалаған пәтерінізді алыңыз, сол сіздікі болады», – дейді Х Махмудов қаланың у-шуы аз бұрышынан пәтер алады Бірак ол жердегі салынған үйлер екі бөлмелі екен Екі пәтерді косуға рұқсат етілмейтін Ал, Ж Тәшенев «Қабырғаны бұзып, біркітіріндер, өзім жауап беремін», – деп бүйрек береді

Ақындар Хамит Ергалиев пен Сырбаи Мәуленов Кавказдағы курортта «Узбекистон» деген санаторийді көріп «Мәскеуде де осылардың дүкендері мен ресторандары меммұндалайды да тұрады Бізде сонын бірі жоқ», – деп налып, Ж Тәшеневкес айтады Ол «Бізде де болады», деп реншін басады Кейін Есентока (Есентуки) деген жерде «Қазақстан» деп аталған санаторий жұмыс істейді

Көзі көргендер аитуынша, Жұмабек Ахметұлы қызметі гөмendetегеніне мойымай, ғылыми жұмысын жалғастырып, Мәскеуде 1962 жылы экономика ғылымдарының саласы бойынша кандидаттық диссертация корғайды Сол қорғау кезінде Н С Хрущевке карсы шыккан Қазақстанның «асау премьер-министрін» көруге бірқатар шетелдіктер арнағы келіпти

Ж Тәшенев еліне, ұлтына сиңірген ерен еңбегінің, қалтқысыз қызметінің арқасында көзі тірісінде-ақ, ел аузында аңыза аиналды, қарапайым халықтан жоғары баға алды Ж Тәшеневтің жоғары адамгершилік касиетеріне, еліне сиңірген еңбегіне риза болып ел арасында айылған сөздер жетерлік [89]

Қайраткер Жұмабек Ахметұлының қоғамдық-саяси қызметіне қатысты замандастарының естеліктерін келтіре кетеңік 1959–1961 жылдар аралығында Қазақстан КП Орталық Комитетінің «ауыр өнеркәсіп болимінің нұсқаушысы» қызметін атқарған, бұғанде 84 жастағы Шымкент қаласының тұрғыны Әүесхан Жакышұлы кезінде Жұмабек Ахметұлымен кездескен сәгтерін естелік әңгімесінде былай деп баяндайды «1960 жылы КОКП Орталық Комитеті мен Министрлер Қенесінің қаулысы бойынша Жезқазған комбинаты және қаласын өркендету бағдарламасы қабылданған болатын Комиссия-бригада құрылып, мен комиссия басшысы болып Жезқазған комбинатына келдім Мұнда Жезқазған Геологиялық экспедициясының бас инженері, ғылым кандидаты, парасатты Шахмардан Есеновпен танысқан едім Осы тұста Геология министрлігінде Министрдің орынбасары лауазымы бос болатын Геология саласымен шұғылданатын нұсқаушы Садуақасовпен ақылдасып, Ш Есеновті сол орынға дайындақ болдық Бұл мәселені бөлім бастығы Ганкевичпен шешудін реті тұспеді Сонда Министрлер Қенесінің төрағасы Ж А Тәшеневкес жүгінуді ұғардық

Осылайша Ш Есеновті ертіп, өз бетімізben Ж А Тәшеневтің қабылдауына бардық Қадірменді аға бізді бірден қабылдады Ұсыныс құжаттарымен танысып, Ш Есеновтің жүзіне бағдарлаған карап, дайын тұрған министр ғой, ал сендердің Ганкевичтерін басшы қызметке кадр табу өте киын деп зарлайды да жүреді деп, жалма-жан көмекшісі Жансұлтан Да-

йырбековті шақырып, «каламыңды колына ал, өкім жазамыз, мен айтамын, сен жаз», – деп сөзін бастап кетті. Қол қойылғаннан кейін өкім жазылған қағазды Ганкевичтің қолына бердік. Осылайша қайраткердің ауызша айтуы бойынша Ш.Есенов сол күннен бастап Министр орынбасары қызметіне кірісті. Бұл жергілікті ұлт кадрларының металлургия саласындағы өсүнін алғашқы кезекті бастамасы болды. Кейіннен Ш.Есенов Ленин сыйлығының лауреаты атағын алды, Қазақстанның Ұлттық Ғылым Академиясының Президенті болып сайланды [90], – деп толғана әңгімесін аяқтаған еді».

Ж.Тәшенев 1960 жылы Қазак КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы қызметіне ауысқанда, қазіргі Қонаев пен Қабанбай батыр көшелерінің киылышындағы 212 пәтерлік үлкен, жаңа технологиямен салынған үйді түгелімен онер және әдебиет қайраткерлеріне бергізді. Сол үйді жұрт бүгінге дейін «Қазак ауылы» немесе «Тәшенев үйі» деп атайды (*сол үйдің суреті кітап соңында беріліп отыр*).

Бұл үйге коныстанған танымал қайраткерлердің ішінде Илияс Омаров, Бибігүл Төлегенова, Ғұлфайруз Ысмайылова, Қәүкен Кенжетаев пен Шабал Бейсекова, Жамал Омарова, Сейфолла Телғараев, Құрманбек пен Шолпан Жандарбековтар, Шара Жиенқұлова, Қапан Бадыров, Жүсілбек пен Хабиба Елебековтер, жазушылар Хамза Есенжанов, Зейін Шашкин, Жұсін Алтайбаев, Балғабек Қыдырбекұлы, ғалым Әбді Тұрсынбасов, академик Б.Ермеков және т.б. болды.

Әбдіжәміл Нұрпейісов сол кезде Ж.Тәшеневке телефон соғып:

– Жұмеке, менін үйім жоқ, үй берініз, – депті.

Сонда Жұмабек Ахметұлы: «Автоматтан хабарласып тұрғаның не, келмейсің бс өзіме» деп шақырып алып, үй бергізіпті.

Алматының қақ ортасындағы батыстан шығыска дейін шамамен 12 шақырымға созылатын кен даңғылға Абай есімін бергізіп, Абайдың қазіргі Республика сарайынын алдында тұрған үлкен ескерткіштің лентасын киған да Ж.Тәшенев болатын. Ол бұл істі жүзеге асыру үшін кезінде мынадай уәж айтқан: «Қазақстан астанасының ортасында Жамбыл мен Амангелдінің атынан өзге қазақтың аты қойылған көше жоқ. Сондыктan осы әділетсіздікті жою үшін қаланың ортасындағы даңғылға Абайдың атын беруіміз керек және оның төрінен Абайға үлкен ескерткіш орнатуымыз керек. Біз кімнен кембіз. Бізде қатардан қалмауымыз керек. Қараныздаршы, Тбилисидің ұзына бойын алып жатқан мактаулы көшесі бар. Шота Руставели атында. Мұндай даңғыл Ташкентте де бой көтеріп жатыр. Ол – Әлішер Науай даңғылы. Түптеп келгенде, Әлішер Науай

Ташкент тұрмак, жалпы Өзбекстанда болмаған адам. Ол бар өмірін Ауғанстанның Г'ерат қаласында өткізген. Мәскеудің ең басты көшесінің бірі Максим Горький атымен аталады» [19, 17-18]. Сөзben істің алшақтығына жол бермейтін Ж.Тәшенев Абай ескерткішінің жасалуын өзі қа-дағалап отырған екен.

Жұмабек Ахметұлы басқарып тұрған үкіметтің күрделі құрылыш саласындағы жұмысын ҚКП Орталық Комитетінің 1960 жылғы 21–23 маусымдағы Пленумында қарал, оң баға береді. Пленум материалдарында соңғы екі жылда Соколов-Сарыбай кен-байыту комбинатының бірінші кезегі, көмір шахталары мен разрездері, Өскеменде машина жасау және конденсатор зауыттары, Өнітүстік Қазақстан облысында экскаватор, цемент және гидролиз зауыттары, Ақтөбеде хром зауыты іске қосылғаны көрсетілген. Сонымен қатар Жамбыл суперфосфат, Теміртаудағы синтетикалық каучук зауыттары, Балқаш пен Жезқазғандың түсті металлургия кәсіпорындарының қуаты артты. Караганды металлургия зауытындағы бірінші домна пешінің, Шымкенттегі қуатты төртінші цемент пешінің, Бұқтырма СЭС-ның бірінші кезеңіндегі құрылыштары аяқталып келеді деп бағаланады.

Қалалар мен ауылдарда мемлекеттік күрделі құрылыш есебінен 4 млн. шаршы метр тұрғын үй, 263 мектеп, 2657 орындық аурухана, 16720 орынды балалар мекемелері салынды. Күрделі құрылыш саласында 300 мың жұмысшы және 25 мың инженер-техник қызметкерлер енбек еткен [61, 201].

Тың игеру кезінде қазақ тілінің жағдайы қыындал, 700-дей қазақ мектебі жабылғаны тарихтан белгілі. Ал кейбір елді мекендерде бір орыс жок болса да, орыс мектептері ашылып жатты. Мұны көріп, Жұмекен-нің жаны күйзелуші еді.

Жұмабек Ахметұлы қандай қызмет атқарса да, қазақ елінің, ұлтының мұн-мұқтажын, абырайын, мұддесін есте есінен шығармаған. Осы мақсатта кара басының қамын құйттемей жоғары лауазымын да кияды. Ұлтжанды азаматтың ерліктерінің ішінде Қазақстанның солтүстікегі облыстарын аман алғып қалғаны ерекше токталуға тұратын оқиға. Кеңес елінің басшысы Н.Хрушев еліміздің солтүстікегі 5 облысын (Ақмола, Қекшетау, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан) біріктіріп, «Тың өлкесі» деген аймақ құрып, оны Ресейге қосуды жоспарлайды. Өлкенің басшылығына Орталықтан Т.И. Соколов деген өз адамын жібереді. Ол Тың өлкесін Ресейге өткізуге бейімдеп, Қазақстан басшылығына бағынудан бас тарта бастайды. Бұл әрекетті білген Қазақ КСР Министрлер

Кенесінің төрағасы Ж.Тәшенев 1960 жылы күзде Тың өлкесінің орталығы болған Целиноградқа шұғыл түрде ұшып келіп, республикалық Жоспарлау комитетіне келесі жылдың бюджетіне кажет мәлімсттерді әдейі бермей, бассыздық жасағаны үшін Т.Соколовғы қызметінен алып, 24 сағаттың ішінде Қазақстаннан куып жіберетінін және Тың өлкесі ешкашан Ресейге берілмейтінін қадап тұрып айтады.

Алматыда Үкімет мәжілісіндегі келесі жылдың халық шаруашылық жоспары қаралып жатқанда, мінбеке көтерілген Тың өлкелік атқару комитеті төрағасының бірінші орынбасары А.И. Козлов: «Жұмабек Ахметұлы! Біз сіздерден ештеңе сұрамаймыз, тек Мәскеудің бергеніне тимесеніздер болғаны» деп қыр көрсетеді. Мұндай жүгешіздікке төзбекен Ж.Тәшенев оны токтатып қойып: «Тың өлкесі Қазақстанның құрамында, ал Қазақстанда оны Орталық Партия Комитеті мен Үкіметі басқарады. Сіз сол партияның мүшесісіз. Мынадай қыныр мінез бен істі коймайтын болсаңыз, партиядан шығарып, орныңыдан аламыз. Соңан кейін баратын жерінізге барып, арызыңызды айта беріңіз», – дейді. Н.Хрущевтің қырына ілігіп, қызметінен төмендетіліп, Мәскеуден Қазақстанға жіберілген А.Козлов зэрсі ұшып, сол жерде кешірім сұрайды. Осылайша қайраткер Мәскеудің жібергендегі деңгээлік адамдарын тәубесіне келтіріп, Қазақстанның бес облысы берілмейтінін ашық мәлімдейді (*анықтама материал*. Козлов Алексей Иванович (1911–1982). 1953–1955 жылдары КСРО Ауылшаруашылық министрі, 1960–1961 жылдары Қазақ КСР Қеңешарлар министрі. 1961–1963 жж. Тың өлкелік қеңешарлар басқармасының бастығы, 1963–1964 жж. Тың өлкелік атқару комитетінің бірінші орынбасары).

Қайраткер үкімет басшысы қызметін атқарып жүргенде, окуға түсуге келіен қазақ жастарының бірі өте қысылған шағында көмек сұрап барған екен. Сол бір кездегі қазақтың жас қызы, қазіргі лауазымды қызметте жүрген Клара (Нұрша) Ержанованың естелігіне назар аударсақ, онда былай деп жазған екен: «Мен 10-сыныпты Ақмола облысы Қорғалжын ауданында бітірдім. Ол уақытта әкем Қарагандыдан өзінің туған өлкесі Қорғалжынга көшіп келіп, Уполномындағы төрағасы болып тағайындалған.

Еши нәрсеге мұқтаж болмасам да, 10-сыныпты оқып жүріп, кешке жүргізуілік курстарына барып жүрдім. Оным өте жақсы болды, бір жылды Қараганды Медицина институтына түсеп алмай, келесі жылды түстім. Ол 1958 жылды еді. 1957–1958 жылғы тамыз айына дейін мен тың игеру бағдарламасы бойынша Ақмоланың элеваторынан Нұра ау-

данының элеваторына дейін «Газ-51» автоколігімен астық тасып жүрдім. Қысқасын айтқанда, «Еңбек – еш қалмайды» деген сөздің шындығына сендей.

«Тыңның» 50 жылдығына магап медаль ұсынғанда түсіндім. 1958 жылты Қараганды Медицина институтына түсіп, 3-курсына откеннен кейін озімнен-өзім «неге біздің қыздар Алматыда оқыды, неге мен десем астанада оқылмаймын» деп 2-курсты бітірісімен, құжаттарымды алдым да Алматы қайдастың, деп сол жаққа бір-ақ тарттым. Бұл туралы не әкеммен, не шешеммен ақылдақсан жеқтүн. Өзімнің әкшам өзімде (оқудан кейін ауруханада медбике болып жұмыс істеп жүрдім). Сойтін, Алматыға барып, атағы елге айқын қобызыши, әкемнің туысы Даулет Мықтыбаев ағайдаң үйіне бардым. Өйткені Тамара, Бағдат деген қыздарымен кішкентайынан туыс болып, жолдас болып остик. Орналасқаннан кейін ертеңіне Тамара екеуіміз Алматы Медицина институтының ректорына бардық (аты-жоні есімде жеқ). Ректор тіпті сөйлескісі келmedі. Екінші институттап, яғни Алматы Мемлекеттік медицина институтынан «закрепительный талон» алып, содан кейін «открепительный талон» алуыңыз керек, – деді ректор. Бізде орын толық, сондықтан өзіңіздің институтыңызга қайта барып оқыңыз деп жүре жөнелді. Не дерімді білмей, мен жылап қала бердім. Не болды деп Тамара атам ұфраганды, мені қабылдамады, енді не істеймін дегенімде, «Давай поедем к министру здравоохранения», – деді апам.

Сойтін, Денсаулық сақтау министрлігіне барып қабылдау бөліміне кірдік. Министрдің хатынысы: «Министрдің қолы бос емес, қандай сұрақпен келдіңіздер, жазылу керек» – деп, әйтейір кіргізбеуге әрекет жасады. Мен сол жерден кетпей отырып алдым. Бір кезде министр Мұсабаев есіктен шықты. Шыққан бойдан алдына тұрып алып, «мен сізге оте шұғыл жұмыспен келіп отырмын, бірақ сізге кіргізбегеннеп кейін осылай әрекет жасауга тұра келіп отыр» дедім. Иә, не болды, – деді де, өзіне қайта кірді. Өзі орта бойлы, әдеміше, аққұба, толықша келген адам екен. Мен мән-жайдың бәрін айтЫП бердім. Ол кісі: «Институттың ректоры дұрыс айтқап, өзіңіздің институттыңызга қайта барып оқыңыз», – деді де, орнынан тұрып жүре жөнелді. Артынан жылап мен қалдым. Дәлізде отырган Тамара не болды деп еді, қолымды бір-ақ сілтеп жылай бердім. Өксігімді басып: «Енді не істеймін, Тамара?» деп едім, «білмеймін» деп иығын көтерді. Мен біраздан кейін осы біздің ел басқарушылар бар емес не? Давай, Дінмұхамед Қонаевқа кірейік дедім. Сойтін, ел басқарып отырган жерге – Үкімет үйіне бардық. Дінмұхамед

Қонаевқа жібермеді, ойткені отініш қағазды бірнеше ай бұрын жазып тіркеу керек еken. Бірақ бұл дүниеде жаман адамдардан жақсы адам көп қой. Бір үлкендеу адам «балам, неге жылап отырысың?» деп маган сұрақ қойды. Мен бәрін айттып беріп едім, «сен, балам, мына Совет Министрінің төрагасы Тәшенев жолдасқа бар, оте жақсы, әділетті адам» деп жөн сілтеді. Мыңда бір рақмет сол ағайға.

Мен Совет Министрінің төрагасы Тәшеневке барсам, «отініш жазып беріп не едіңіз», – деді күзетте отырган адам, отінішің болу керек, ал отінішің жоқ болса, сіз кіре алмайсыз, өйткені отініш жазған адамдар гана кіреді, – деді. Мен жалынып тұрып алдым. Ол отыра тұрыңыз, мен комекшісіне кіріп айттып көрейін деді.

Біраз уақыттан кейін комекшісі шығып, жүріңіз деп Ж.Тәшеневтің кабинетіне дейін жеткізді де, кіріңіз деп ишара білдірді. Мен оте қобалжыып, үлкен агаши есікті ашып кірдім де, төмен қарап босаганың алдында тұрып қалдым. Ұзын үстелдің басындағы адам орнынан тұрды да, «берірек кел, қарғам» деп бір орындықты нұсқады. Орта бойлы, оте сымбатты, үлкен көзді, жүзі оте шырайлы адам еken. Мениң жүрексінгенім басылып, алдындағы бір орындықта отырдым. Жогарыдағы жазылған мәселелердің барін айттып бердім. Бір уақытта ол бір қара кнопкалары толған телефонның бір түймесін басты да, «деруей Мұсабаевты тауып шақырыңыз» деді. Бар-жоғы бес-алты минут шамасында баганады толықша доңгеленген денсаулық сақтау министрі Мұсабаевым жестіп келді. «Мұсабаев жолдас, сіз Ақмолага барып көрдіңіз бе?» – деді. Сіз білмейсіз де, сол Ақмола облысында қазақтардың жалпы үлесі 22 пайыз шамасында. Мына бір қазақтың қарапайым қызы Алматы қаласында оқығысы келген еken, оған зор қызыгуышылығы бар, өзі Ақмоланың ең шеткі ауылы Қоргалжынның баласы еken, мұндаиларға жәрдем бермей, кімге жәрдем береміз? – деді.

– Бүгіннен бастап бұл баланы медицина институтының 3-курсына тіркеп, жатақханадан орын беру туралы бұйрық шыгар.

– Мен деген ішімден баганады өзімді қабылдамай, айтқап созімді жерге қалдырган Мұсабаевтың басын мұлғіп отырганын коріп, іштей мың рақметтімді Тәшенев ағайға айттып отырдым. Шіркін, осы Тәшенев ағайдай адамдар көбірек болса гой Қазақстанымызда!

– Ал, жолың болсын, қызылм, – деп, Жұмабек ағай маган сәт сапар тілеп, өз орнына жайгаса берді. Домалаңдаган Мұсабаев ағамыз тіпті жеткізер емес. Министрлікке келісімен, ол мені қабылдау болмесіне қалдырып, өзінің кабинетіне кіріп кетті. Біраз уақыт отырдым, кабинеті-

не біреуі кіріп, біреуі шығып жатты. Бір уақытта хатшы қыз маган Алматы медицина институтының жолдаган қазағ үсынды. Онда Ержанова Кіара (Нұрша) Іскендер қызын Алматы институтының 3-курсына қабылдау турасында және Алматы Мемлекеттік институтының жатақханасынан бір орын беруіне бұйрық шығарылсын депті. Менің тобем көкке жеткендей болды. Міне, содан бері қанша жыл отті, жатқан жері жәннатта, тәні рақамта болсын деймін Жұмабек ағайға!!!

Еліміздің болашақ тауелсіздік алуына зор үлес қосқан, бес облысымызды аман-есен Ресейге бермей сақтаған қалған агамыздың азаматтылдығы, патриоттығы, адамгершілігі біздің жастарымызға, бүгіндегі лауазымды қызмет атқарып отырған шенеуніктерге үлгі болып, оларға осы агамыздың жолын берсін деп ана ретінде шын пиетімді білдіремін!» [91].

1960 жылы Үкімет басшысының тапсыруымен Қазак КСР Министрлер Кеңесінің Кеңестік Бақылау Комиссиясы (Комиссия Советского Контроля) Көкшетау мен Павлодар облыстық, қалалық, аудандық кеңестердің Комиссиясы осы облыстарда тексеріс жүргізгенде, еңбекшілер тарапынан мәдени-тұрмыстық, енбекті қорғау, жалакы төлеу мәселелеріне қатысты көп арыз-шагым түскенін анықтайды, еңбекшілердің арыз-шагымдарын карау мәселелерін тексереді. Ж.Тәшеневтің баяндамасында төмендегідей кемшиліктердің беті ашылады. Бір жылдан астам уақытта Көкшетау облыстық атқару комитетінің атына халықтан 1218, ал Павлодар облыстық атқару комитетіне 1135 арыз-шагым түскен. Ж.Тәшенев мұны кеңес, партия және шаруашылық басшыларының еңбекшілердің тұрмыстық-мәдени жағдайына жеткілікті түрде көніл бөлмегендігінен деп атап көрсетеді.

Көкшетау облысының Айыртау, Менжинский, Қызылту, Чистополье, Павлодар облысының Май, Баянауыл аудандарының кейір совхоздағы жатақханаларда үстел, орындық, түмбочка, қол жуғыш, радио, газет-журналдар сияқты адамдарға ең қажеттілердің өзі жок және ғимараттардың іші-сырты, төсек-орындары лас екені көрсетіледі. Асханалардағы тамақ сапасы сын көтермейді. Монша сирек жұмыс істейді, ал кеншарлардың бөлімшелерінде монша мүлдем жок. Сондықтан бұл облыстардың шаруашылықтарында кадрлар тұрактамайды, ал жұмысшыларды жібермей ұстап қалу үшін шаруашылық басшылары жалақыларын бермеуге тырысады.

Көп жерлерде лауазымды адамдар енбекшілерден түскен арыз-шагымдарға мән бермейді, тіпті тіркемейді. Мәселен, тексеріс кезінде Павло-

дар облыстық ауыл шаруашылығы басқармасында тіркелмеген 367 арыз табылды. Арыз-шағымдар заңда белгіленген мерзімде қаралып, жауабы уақытында берілмейді, айлап жатып қалады. Мәселен, Ертіс аудандық атқару комитетінде Әбілов деген азаматтан түскен арыз 55 күн ешқандай қараусыз жатқан. Немесе Қекшетау облысы Арықбалық ауданындағы Зорин орта мектебінің ата-аналар комитеті оқушылар сыймай жатқан соң мектеп гимаратын кеңейтуге көмек сұрап өтініш жазған. Өтініш облыстық білім беру басқармасында 2 ай жатқан, одан облыстық ауылшаруашылық бөліміне жіберіліп, онда 15 күн жатып, ақырында ешқандай шешімін таппай аудандық атқару комитетіне қайтып келген. Павлодар облысының бір шаруашылығында зейнет жасына жеткен 11 адам құжаттарын тапсырганнан кейін зейнетақы тағайындалуын 8 ай күткен. Нәтиже болмаған соң Казақ КСР Жоғарғы Кеңесіне шағымданған. Кейбір арыз-шағымдар сол үстінен арыз жазылған басшының өзіне қайтып келетін жағдайлар да кездеседі. Ал енбекшілердің мұн-мұқтаждарына жауапсыз қараған кінәлі басшылар, жауапты қызметкерлер ешқандай жазаға тартылмайды [92].

Кеңес Одағы кезінде марапаттаулар, орден мен медальдар тапсырудың көптеген түрлері болған. Бұл мәселелер алдымен жоғары билік тарапынан жобалар ретінде қаралып барып бекітіліп отырған. Сондай жобалардың біріне 1960 жылдың 18 қазанында Казақ КСР Министрлер Кеңесі төрағасы ретінде Ж.А. Тәшенев Кенес Одағы Жоғарғы Кеңесі Төралқасының хатшысы М.П. Георгадзе атына ұсыныс хат жолдаған екен. Ол құжаттың мазмұнына назар аударсак, мынадай мәселелер койылған: «Кенес Одағындағы ордендер мен медальдардың дәрежесін қарастыра отырып, бірінші, жобаның екінші бөліміндегі 10-тармағында Кенес Одағындағы ордендер мен медальдарға байланысты жалпыға арналғандықтан, жекелеген адамдарды және мекемелерді ғана емес, газеттер мен журналдарды да косу қажет; екінші, Кенес Одағының Батыры атағына берілетін медальдардың жалпы салмағы және оның құрамындағы металл құрамы анық көрсетілуі керек» [93] деп талап қойған.

Н.С. Хрущев идеясының қалай жүзеге асырылғанын Д.Қонаевтың «Өтті дәурен осылай» естелігінен анық байқаймыз. **Д.Қонаев:** «1960–1962 жылдары Қазақстан Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы қызметінде жүргенде, жаңадан Торғай облысын ашууды ойластырдық. Өйткені Қостанайдан Торғайға дейінгі аралиқ 700 шақырым, ұлан-байтақ жер. Қыстың қозі қырауда, екі арага қатынаудың өзі қиямет болатын. Қарым-қатынастың өзі осылай болғанда,

басшылық жасаудың өзі қын болатын Облыс тұғил аудан ашуудың өзі Мәскеудің рұқсатымен гана шешілтін заман гой Қажетті барлық құжаттарды атып, Хрущевке бардым. Сол кездегі кіріс-шығыс пен жаңа облыс ашилар алдындағы кіріс-шығыстың қатар қойып:

– Торғай облысын үйымдастырайық, алеуметтік тұргыдан да, экономикалық тұргыдан да, экономикалық жағынан да пайдалы, – дедім. Хрущев ұсынысты қабылдамады.

– Солтүстік Қазақстанның ірі-ірі астықты аудандарын қалай басқаруды ойланармыз, – деп шығарып салды.

Таласудан пайда шамалы, коп ұзамай оның хатын алдық. Хаттың нобайы мынадай: «Таяуда Қонаев менің қабылдауымда болып, басқару жүйесін жетілдіру үшін басқаларды болшектеу есебінен жаңа облыс үйымдастыруды тарап етеді. Ал мен тың облыстар жөнінде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Бюросын үйымдастыруды және оны Целиноградта орналастыруды ұсынамын».

Ондай шешім, сөз жоқ, қабылданды. Бюро төрагасы етіп Қазақстан Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің хатшысы Т.Соколовты сонда жібердік.

... Арада біраз уақыт откен. Хрущев хабарласты.

– Мен тың облыстары жөнінде бюроны таратып, оның орнына құрамында бес облыс бар Тың өлкесін құруга шешім қабылдадым, – деді.

Мен одан:

– Ол олке екі жақты багыштырылышта бола ма? – деп сұрадым. Хрущев қоштап жауап берді.

– Бұл түбірімен қате, Никита Сергеевич, біз жерді неге кесіп-пішип жатырмыз?

– Сіз жете түсінбеген сияқтысыз, – деп, сөз артын сиырқұйымшақтатып бітірді. Телефонның үні өшті! [61, 202].

Астанадағы С.Сейфуллин атындағы Агротехникалық университеттің доценті, биология ғылымдарының кандидаты, еңбек ардагері Бостан Сәбитұлы Шахманов елі мен жері, халқы үшін өздерін құрбандағы шалған, қызметінен төмендетілген бір азаматтың ерлік ісін өзінің естелігінде былай суреттейді:

«1960 жылдың аяғына қарай Қазақстанга КСРО басшысы Н.С. Хрущев келетін болып, соның алдында Ақмолага Тың өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы Т.И. Соколовтың шақыруымен облыс басшылары мен аудандық партия комитетінің бірінші хатшылары, аудандық атқару комитетінің төрагалары, солардың қатарында Ақмола облы-

сындағы ең ірі Есіл аудандық атқару комитетінің төрағасы Шайдахмет Сергазин де болады.

– Никита Сергеевичтің келуіне байланысты Сіздермен ақылдастып алатын мәселе бар еді, – деп, созін бастайды Т.И. Соколов. Хрущевтің тың ігерудегі еңбегін ескеріп, Ақмоланы бұдан бытап Хрущевград деп атау жонінде олкелік партия комитетінде бірауыздан пікір қалыптастып отыр. Бұл – бір. Екіншіден, Тың олжесін тікелей одаққа қарайтын өлке ету жонінде ұсыныс бар. Бұл коптеген мәселелерді шешуді, техникамен, басқа да керек-жарапен жабдықтауды, кадрларды осіруге, даирлауга қолайлы жағдай тұгызыады, – деп, бұл мәселенің де шешуі пісін қалғанын аңгартып, пікір алысуга шақырады.

– Қәне, кім сойлейді? – деп, бірнеше қойған ұрагынан кейін:

– Рұқсат болса, мен сойлейін, – деген дауыс естіледі.

Бұл Сергазин Шайдахметтің даусы болатын.

– Тихон Иванович, мен сіздің тың олжесін Қазақстаннан бөліп шығару жөніндегі ұсынысызызды құптаі алмаймын. Өз басым оған қарсымын. Бұл өлке – Қазақстанның ажырамайтын болігі. Қазақтың атақонысы. Мұндай өрсекелдікке қазақ біткеннің бәрі қарсы болатынына мен кәміл сенемін, – деген сөздерді ол Т.Соколовтың козіне тұра қарап түрүп айтты.

Мұндай сөздерді естімін деп ойламаган Соколовтың жүзі қуарып, даусы дірілден:

– Сен өзің кімсің, сені мұнда кім шақырды, қазақ халқының атынан сөйлеуге саған кім оқілдік берді? – деп, бастырмалата зілді ұрақтар қойып, Шайдахметтің пікірін тыңдағысы келмеген сыйай танытты.

«Шешінген судан тайынбас» дегендегі, Ш.Сергазин: – Мен қазақтың, қазақ ұрпағының келешегі үшін согыс майданында қан төккен адаммын, сондықтан да халқымның атынан сөйлеуге құқым бар, – дейді. Сол мәжілісте ақыры шешім қабылданбай тарайды».

Осы оқиғаның кейіпкері, соғыс кезіндегі ерліктері үшін жауынгерлік екі орден, бірнеше медальдармен марапатталған, полковник, Мәскеудегі үш бірдей Женіс шеруіне қатысан қаһарман майдангер, бейбіт өмірде ерен сәбігі үшін 1957 жылы Социалистік Еңбек Ері атанған Ш.Сергазин 80 жасқа дейін еңбек етіп, Алматы қаласының ардагерлер ұйымын баскарып, 86 жасында дүниеден отті [94].

1960 жылы Гурьев облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Н.Оңдасынов пен облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары екеуі Алматыға Министрлер Кенесінің төрағасы Ж.Тәшеневкес барып, об-

лышта мал шаруашылығын өркендету туралы мәселе көтереді. Олардың ұсынысының дүрыстығына көзі жеткен соң, Ж.Тәшенев оларды колдан, Л.Г. Мельников, Г.А. Мельник, И.Х. Забежанский және т.б. министрлерді шақырып алғып, осы мәсселе бойынша 15 күн ішінде үкімет қаулысын өзірлеуді тапсырады. Төраға орынбасары Faray Saғымбаевқа Алматыда қалып, қаулыға кіруге тиісті шаралардың толық қамтылуын қадағалауды жүктейді. Сөйтіп айтқан уақытта үкімет қаулысы қабылданып, облысқа көптеген жәрдемдер берілетін болды. Өкінішке орай Ж.Тәшенев орынан түскен соң, министрлер мен комитеттер басшылары көрсетілгсін шараларды іске асыруға немқұрайлы қарап, қаулы орындалмай қалады.

Оның алдында Гурьевке барған үкімет басшысы Жұмабек Ахметұлы облыстың хал-жағдайымен танысқаннан кейін жоғары жақтан қандай көмек қажеттігін сұрайды. Облыс басшылары ақылдаса келіп, 5–6 мәселе бойынша көмек көрсетуді етінеді. Ж.Тәшенев алдына койған мәселеңің екеуін өзі шешуге, ал қалғандары тек Мәскеу арқылы шешілетінін айтып, оны тиісті орындарға жеткізуге сөз береді.

Қазакстан шыққан корнекті мемлекеттің кайраткері, кеңестік кезеңде 14 жыл Қазак КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы болған Бәйксен Әшімов – сол кездегі Тың өлкесі үшін құрестің жай-жапсарын жақсы білген адамның бірі. Ол сол кезде Тың өлкесінің құрамындағы Kokшетауда қызмет еткен, облыстық партия комитетінің екінші хатшысы қызметін аткарған. Қазақстандағы сол кездегі қоғамдық-саяси ахуалдан, жай-күйден хабардар болған. Ол былай деп еске алады: «Орталықтың, Мәскеудің тырп еткізбейтін тегеурінін күн сайын сезініп отыратынбыз. Қай жерде кала салу тұрмак, қай жерде қандай комбинат салуға дейін Мәскеуден келіспесеңіз болмайтын. Соның бәрінде орталықтың өз мүддесі алға қоянылатын [95].

Откен ғасырдың 50–60-жылдары жоғары басшылықта қатар сибек еткен екі тарихи тұлғаның серіктерінің, қызметтес болған замандастарының естеліктерін зерделеп қарасақ, Д.Қонаев пен Ж.Тәшеневтің жұмыс істеу, басқару стильдерінде елеулі айырмашылыктар байкалады. Д.Қонаев сылайы, сабырлы, барлық істі асықпай байыпташ шешуге ұмтылса, Жұмабек Ахметұлы мінезі тік, шапшаң, қызыбалу, өзіне қатысты мәселені кейінге қалдырмай, сол уақытында шешуге ұмтылатын. Әскер қатарында болмаса да, бұл жағынан әскери тәртіпке дағыланған адамға ұқсайтын. Кемшилікті көрсе, мәймөнкелемей тұра бетіне айтатын.

Замандастарының естеліктеріне қарағанда, Жұмабек Ахметұлының көзі от шашып тұрғандағы еткір болатын. Қаршығаның көзіндегі үлкен

жанарына көп адам тіке қарай алмайтын. Сондыктан да болар, сырт қараганда сұсты көрінетін. Ал шын мәнінде мінезі жайлы, адал, аққоңіл, жаны жайсан, имандылығы бет жүзінде нұрланып тұрған кішілейіл жан болған. Бірақ соған қарамастан жұмыс барысында талап қойғыш, катал принципшіл көрінеді. Соның бәрі еліне, ұлтына алаңсыз берілген, ұлтжандылығынан еді дейді білетін адамдар.

Жұмабек Ахметұлы 60-жылдардың басында Казак КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы болып қызмет істеген шамалы уақыттың ішінде Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық өркендеуіне орасан зор еңбек сінірді. Еліміздің бүкіл өндірісін басқару ісінде оның алдында талай-талай қындықтар да кездесті, бөгеттер де жасалды. Әсіресе, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына пайдасы тимейтін, кейде кедергі жасайтын жоғарыдан, Мәскеуден келген жарлықтар болса, ондайлармен келісе бермеген. Сондыктан да Ж.Тәшенев олардың қырына іліне берген.

Онымен 50 жылдан астам дос болып, жақсы араласқан **Төре Болатов** кайраткерді былай деп еске алады:

«Әлі есімде, Жұмабек Ахметұлы егін орагы кезінде біздің облысымызга үәкіл болып келді. Сол қауырт науқан кезінде уақытпен санаспай, түн қатып жүргендіктен, ауырып қалды. Ол кісі осындағы теміржол басқармасының үкімет мүшелеріне арнап дайындалған вагонына орналасқан еді (айта кетейік, сол кезде осы қалада Хасен деген теміржолшы аласы тұратын. Бірақ Жұмабек Ахметұлы тұган-туыстарына, достарына салмақ салғысы келмей, үнемі қонақүйге жайгасады екен – авт.).

Бір күні осы жерге мені Жұмекеңің комекшісі шақырды. Мен естісімен бардым. Мені шақырган себебі, бірдеңе кездесіп қалса деп сұрап алған мениң қос ауыз мылтығымды қайтарып беру екен».

Жұмабек Ахметұлы Жоғарғы Кеңесте және үкімет басшысы қызметтінде жүргенінде, республиканың мәдени ошақтарының дамуына, қалаларда драма театrlары, кітапханалар, өнер орталарының ашылуына жәрдемін тигізіп отырды. Өнер, ғылым-білім, мәдениет қайраткерлерінің жайлы баспанамен қамтамасыз етілуіне көп күш салды. Қазак айтады гой «Үй болмай, күй болмайды» деп. Жұмабек Ахметұлы да алғашқы еңбек еткен жылдары талай жыл пәтер жалдап, пәтерден пәтерге көшіп, баспананың зардабын тартқан болатын. Сондыктан өз басынан өткөрген қыншылықтар болған соң, баспана мәселесінің маңызын жақсы білді. Ақын-жазушыларға, ғалымдарға пәтер беру, пәтерлерін кеңейту мәселелеріне әрқашан жанашырлықпен қарады. Пәтер бөлу саласында кездес-

сетін өсек-аяңға, арыз-шағымдарға тіпті мән бермей, кайтсем, казак мәдениетін көтеремін дсп жанын аямаң еңбек еткені байқалады.

1960 жылы Семей облысында қатты қыс болып, жем-шөп таусылып, мал шығыны орын ала бастайды. Осы кезде Ж.Тәшенев өзінің шешімімен мемлекеттік сақтандыру корындағы астықты малға бергізген. «Мәскеудің құзырындағы қордан рұсатсыз астық алдын» деп айыптаған А.Н. Косыгин (КСРО үкіметінің басшысы – авт.) Д.Қонаевқа гелефон соғып, республиканың үкімет басшысын КСРО Министрлер Кеңесінің мәжілісінде жауапқа тартатынын айтады. Д.Қонаевтың «бұл мәселені өзімізде қарайық, астықты мал үшін жұмсады ғой» деген тілегіне құлақ аспаған Кремль басшылары Ж.Тәшеневке сөгіс береді [96].

Ж.Тәшенев жоғары басшылықта жүргендес, біздің ойымызша, Н.С. Хрущевтің КСРО-ны демократияландыру бағытындағы алғашқы әрекеттерінен үміттенген сиякты. КСРО басшысы қызметіне кірісken Н.С. Хрущевтің алғашқы қарқынмен 1956–1957 жылдары КСРО-да ішінара әкімшілік-құқықтық, территориялық және экономикалық реформалар жүргізгені белгілі. Халық шаруашылық кенестерін құрып, одактас республикалардың билігіне жөніл, тамак және кейбір құрылымдардың басшыларын басқаруға береді.

Алғашқыда одактас республикалардың басшылары мен жауапты қызметкерлері бұл шаралар жалғасын тауып, одактас республикалардың құқықтары одан эрі кенектіледі деп үміттенді. Солардың бірі Жұмабек Тәшенев еді. 1960 жылы шыққан «Казахстан в братской семье народов СССР» кітabyнда ол «Республика егемендігінің нығаюы» деген бір бөлімді осы мәселеге аринады.

Өзінің кітabyнда Ж.Тәшенев республика егемендігі нығая бастағанының көрінісі ретінде Қазақстаниның сот жүргізу, азаматтық беру, 1960 жылдан бастап қылмыстық-процессуалдық істерді жүргізу құқығына ие болғандығын қуана жазады. Азаматтық, еңбек, жер туралы, неке және отбасы туралы кодекстер әзірлену үтіндегі және көп кешікпей қолданысқа енеді деп көрсетеді. Казақ КСР-інің шетелдермен экономикалық және мәдени байланыстары ұлғайып, Қазақстанға келіп табыстарын көрген шетелдіктердің таңғалғанын ризашылықпен, накты мысалдар келтіре отырып жазады [97]. Әрине, мұның бәрі КСРО басшылығының одактас республикаларды «алдаусыратуы», кенестік жалған демократияны көзекті бір «емексітіу» екенін Ж.Тәшенев те, басқалар да ол кезде жете түсіне коймаган еді. КСРО кезіндегі одактас республикалардың ешқандай егемендікке қол жеткізбегенін тарихтың дамуы анық көрсетті.

1960 жыты қыстың қаттылығынан жем-шөп жетіспеи, слімізде малдар қырыла бастаиды Үкімет тізгінін сінді котына алған Ж А Тәшенев бар жауапкершилікті өз моиніна алып, мемлекеттік бөлінбес қордағы астықты аудан облыстарға таратып берген Жұттың беті қайтып, көктем шыға осы ісі үшін жауапқа тартпак болып, үкімет басшысын Кремль көсемдері шақыртады Ленинград тұрғындары аштан қырылып жатқанда, С М Киров «мемлекеттік бөлінбес қорды» жұмысшыларға карточкамен таратқан Осы үшін оның басы кеткен КСРО тарихында содан кейін «мемлекеттік бөлінбес қорды» тараган Ж А Тәшенев қана Министрлер Кеңесінің Президиум залына кіріен бетте Хрущевтің қасында отырған бірінші орынбасары Ф Р Козлов

— Одактық қордағы астықты неге таратасың, Тәшенев? Рұқсағы кім берді саған⁹ — деп үстелді тоқпақтаپ, дүрсе қоя береді Ж Тәшенев те қайтпай мінберге жетіп барып, Қазак КСР-і Одактың шіндегі өз құқығы бар ел екендігін, өз байлығын қалаи жұмсауды сол елдің үкіметі шешетіндігін дәлелдеп тойтарыс береді Осы оқиғаның қуәсі болған Белоруссияның Мәскеудегі тұракты өкілі Қазақ КСР-шінің Мәскеудегі тұракты өкілі И Шәріповтың қолын алып ғұрып «Мынадай отты премьерді бұрын-соңды қөрмеп едім Өзі жас екен Бұл жігіт не аспанға шығады, не көп ұзамай орнынан түседі», — деген екен Дәл осы күні «Мәскеу» қонақүйінде КСРО-ның құрамындағы одактас республикалардың осындағы қызметкерлері арасында осы жиынға қатысқан тағы біреуі — «Кеңес өкіметі құрылғалы бірінші рет мынандай үлкен жиындағы республикасының дербесстігін айтқан сөз естілді Енді көп ұзамай КСРО тарайды!» — деп басқалардан сүйинші сұрағандай айттыпты (*Анықтамалық материал Козлов Фрол Романович (1908–1965) – партия және кеңес қаираткері 1958–1960 жылдары КСРО Министрлер Кеңесі төрагасының бірінші орынбасары 1960–1964 жылдары КОКП Орталық Комитетінің хатшысы қызметтерін атқарды*)

1960 жылы Қазак КСР Министрлер Кеңесінің мәжілісінде ауылшаруашылық жоспары және республика бюджеті қаралған Бұл жиналыста Ж.А. Тәшенев горағалық жасай отырып, былаи деген екен «1960 жылы 8 қантарда Қазақстан КП ОК-нің қаулысы бойынша аталған жобаны қаруа тапсырылған Соңдықтан, жиналыска қатынасқандардың өтініштері мен ұсыныстары тыңдалып, соңында ортақ келісім мен қорытынды жасалып, ведомостворлар мен министрліктер қателіктер жібермей, нақты жұмыс жасаулары керек Сонымен қатар, ауылшаруашылық жоспарлау және бюджеттік жоспарлаудың қызметкерлері жыл бойында көптеген

кедергілерден арылуы үшін жұмыс жасауы қажет Біз сұздердің ескеру-лерініз бен сындарыңызды тыңдауға дайынбыз»

Жолдас Сарықұлов: Қазақстандағы су шаруашылының және оған бөлінетін қаржыландыру мәселесі соңғы жеті жыл ишінде айтарлықтай жетістіктеге жете алмаи отыр Соңдықтан, әр жыл сайын өткізілген жоспарлау мәжілісінде осы мәселе дұрыс шешімін таппаи келе жатыр Осының алдындағы жылда да осы мәселе қалыс қалды

Сол үшін осы мәселені күн тәртібіне ұсынып отырмыз Бұл жерде Қазақстан Министрлер Кеңесінің қызметкерлері де аталған мәселені сезіп отыргандығын білеміз және мәселені шешудің сұраймыз Мұнда не керек? Біріншіден, 1960 жылы су шаруашылығына катысты нысандарды салу мен жөндесуді ғездету үшін, жоқ деңгендегі, 100 млн сом ақшалаи қаражат керек [98]

Отаршылдардың Ж А Тәшеневпен санақсан себебі – еліміздегі бүкіл халық, әсіресе өз ұлты Жұмекене бір кісідей толық сенетін Халықтың шынайы сенимінен артық күш-куатта, бақытта жоқ емес пе! Тәшеневтің қоғамдық-мемлекеттік қызметтері, КСРО-ның осындай оспадар саясатарына ашық қарсы шығуы Одақ әлитасындағы ерекше госын құбылыс, тіпті аңыз деуге болады

Ж Тәшеневке катысты естеліктерді және қазіргі көздеңі кенес дәүірінің шын бет-пердесін ашқан тарихи енбектер мен саяси публицистиканы зерделеи келе, біздің паиымдауымызша, Ж Тәшенев кенестің отаршылдықтың мәнін осы «жер бөлінісінен» кейін түсіне бастаған сиякты Н С Хрущевтің Ресей Федерациясынан Қырым облысын бөлуін және Қазақстанда «Тың өлкесін» құру идеясын естігеннен кейін Ж Тәшенев Қазақстанның террориялық тұтастығына нағыз қауп тәнгенін айқын түсіне бастайды Ел басына күн туған сын сағатта сол кездегі қазақ басшыларының ішінде өзінен басқа бас көтерері қалмағанын байқайды Шегінерге жол қалмағанда, казактың қарапаим тілімен айғанда, «Не бел кетеді, не белбеу кетеді» деп, Мәскеу басшысымен айқасқа түседі

Жұмабек Тәшеневтің ози Қазақстанның бес облысын Ресейге косу туралы Н С Хрущевтің әрекеттіне қалай тойтарыс бергенін былай деп еске алады «Кешкі сағат он кезінде менін бөлмеме Д А Конев (сол кездегі Қазақстан Компартиясының бірінші хатшысы) телефон шаляп, Н С Хрущевтің екеумізді шакырып жатқанын айтты Бұрын кездескенімізде, жылы шыраи көрсететін мәскеулік бастық жүзінен бұл жолы қатаандық байқалды Сөзін бастағаннан-ақ – Кеңес Одағындағы

ұлт республикаларының жан-жақты дәрежеге жетуінің негізгі себебі, Кеңес үкіметі мен Ұлы партиямыздың көреңдік саясатының арқасында екендігін көпшілік білсе де, әлі күнге дейін соған дұрыс мән бермейтіндер де жоқ емес, – деп, сөзін бір түйді Соңғы кезде Саяси бюро мәжілісінде Қазақстанның саяси-экономикалық мәселелері сөз болғанда, бұл республиканың алға дамуына кедергі келтіріп отырган түрлі себептер бар екендігі айтылып отырады Солардың ең бастысы – республиканы басқарып отырған қадрлардың қазіргі талақта сай келмей отыргандығы және өзге республикаларға қарағанда жер аумағының өте кеңдігі, ал өндіріс салаларының өте көптігі дер едім, – деп тағы түйді Ал енді осы жағдайларды ескере келип, Саяси Бюровағы келісім бойынша осы кедергіні де тез арада шешпейінше, республика алға жылжи алмаиды Кадр мәселесін кейінрек қарауға тиіспіз, қазір кезектегі және жедел шешетін мәселе – республиканың жер көлемі жайында болып отыр Жолдас Қонаев-пен және облыс басшыларымен пікір алысқанбыз Бұл пікірімізді олар негізінен коллады Жұмабек Ахметовиң, енді сіздің пікіріңізді білім келип шакырып отырмын, – деді Мәймөңкені білмейтін басым – Никита Сергеевич, мен бұл мәселенің шешілуі былай тұрсын, типті күн тәртібіне қойылуының өзіне қарсымын, – дедім Мениң сөзімді естісімен-ақ, бастықтың беті қызырып, көзі аларып, тұтығып, маған жалтак-жалтақ қарап тұрып қалды

Сәлден кеин – Саяси Бюроның келісіміне қарсы шығатын сен өзің кімсің, біз саған сенім білдіріп, республиканың үкімет басшысына дейін көтердік, ал сенің айтып отырганың мынау, әрі-беріден соң бұл мәселені сендерсіз-ақ шешеміз, қай жерді қай республиканың меншігіне беру – КСРО Жоғарғы Кеңесінің еркі Бұл жай пікір алысу еді, – деп рецензия ашуының қайтқаны білінді Сонысын пайдаланып, халқымыздың «шешінген судан таиынбас» дегені есіме түсіп, пікірімді жалғастырудым – Никита Сергеевич, – дедім, – егер Жоғарғы Кеңес әр республиканың жерлерін жергілікті органдарының шеше беретін болса, КСРО-ның және ұлт республикаларының Конституциясын жою керек кой Ал ол Конституциялардың баптарында әр ұлт республикасы өзінін тарихи жеріне, ондагы байлығына өз меншігім деп пайдалануға құқы бар Оны өзгертуге ешкімнің, ешбір органдың құқығы жоқ, – деп онымда жүрген Ата Занымызда жазылған баптардағы тұжырымды айттый Сөзімді жалғастырып – Егер бұл зандармен санаспайтын жағдай туса, онда біз халықаралық занды мекемелерге дейін шағым беруден таймаймыз, онда құқығымыз бар, – деп айттый Дағаға шыққан соң, Да Қонаев – Эи,

Жұмеке-ай, жүрек жұтқан көзсіз багырың-ау, – дейді Осындай күрдели жағдайда Қазақстан басшылығы мен оның халқының пікірімен Н Хрушев та санасуға мәжбүр болып алғашқы ойынан кайтады. Бұл сталиндік зұлматтан кейін еңесі ғүскен халықтың ұлттық рухын ояткан ерлік оқиға болды

Ж Тәшенев қызметтен кетерден бұрын Алматы облыстық атқару комитетінің төрағасы Н Морозовты (ол кезде обкомның бірінші хатшысы М Бейсебаев демалыста екен), Н Алдабергеновты колхоздың 30 жылдығына баиланысты, әрі еңбектегі ерекше жетістіктерін ескеріп, үшінші Социалистік Еңбек Ері атағына ұсындырады

«Біздің Өзбекстаннан неміз кем? Анау, бұрын басмаш болған Қамрақұл Тұрсынқұловқа олар үш жұлдызды алып берді емес пе?!» – дейді Ж Тәшенев

Ешкімнің алдында бас имейтін, өз ойын ашық бүкпелемei туралайтын КСРО-ның бірінші басшысы, типті Н С Хрущевтің өзіне «жүргешін жарып жіберердеи» сөз айтуды тегін емес еді

Кайраткер Актөбеге бірінші басшы болып келгенде Саттар Нұрмашұлы Имашев облыстық партия комитетінің лекторлар тобының басшысы екен Ол Алматыға Жоғары партия мектебіне аспирантурага кетерде, Жұмабек Ахметұлы

– Жассыңдар, оқындар Келешек сендердікі Әлі-ак біздің орнымызды басасыңдар Ел мен жердің камын ойлайтын азамат бол Жолың болсын! – деп ақ тілекпен шығарып салады С Н Имашев кейін Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы, Қазақ КСР Жоғарғы Кенесінің басшысы қызметіне деін көтеріледі

Ж Тәшенев әрдайым аитып отырады екен Илья Эренбург пен Александр Верт майданнан жолдаған репортаждарында Мәскеу мен Сталинградты казак жігіттері қорғап қалды Сондықтан біз Александр Бектің Сталиндік сыйлық алған «Волоколам тас жолы» кітабының бас кейіпкері Бауыржан Момышұлына, Рейхстагқа бірінші ту тіккен қазақ жауынгері Раҳымжан Қошқарбаевка қалай да Кенес Одағының Батыры атағын алып беруіміз керек Ол біздің міндеттіміз

Кезінде әйгілі құрш өсірудің шебері Ыбырай Жақаев пен шопан Жазылбек Куанышбаевтың Социалистік Еңбек Ері деген жоғары атақты алуына септігін тигізген Партизан жазушы Әди Шәріповті Оқу министрі етіп ұсынған да Ж Тәшенев еді

1960 жылы Ж Тәшенев Мәскеуге Торғай аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Оразалы Қозыбаевты ертіп, КСРО Мемлекеттік

Жоспарлау Комитетінің бастығы Новиковке барады. Ондағы ойы Торғай өнірінде кой өсіруді скінші тыңға айналдырып, шолейт өлкені өркендешту максаты болатын. Комитет басшысы Венгриядан келген делегацияны қабылдан жатыр екен. Ж.Тәшенев дереу Новиковтың делегация кабылдаудың үзіліс жасатқызып, озі оған О.Қозыбаевты алғып кіріп, келген мәселесін лезде шешіп шығады. Артынша Торғай өнірінің кой шаруашылығын оркендештеде атағы шығады. Аудан басшысы Оразалы Қозыбаевтың еңбекі бағаланып, Социалистік Еңбек Ері атағын алады. Осылардың берін кезінде Ж.Тәшеневтің көмекшісі болған экономика ғылымдарының докторы Жансұлтан Дайырбеков айтқан.

Ж.Тәшеневтің қызметіне қатысты **Бәйкен Әшімов** өз естелігінде былай деп еске алады: «Хрущевтің зынын ойы Тың олкесін түпнің түбінде Ресейге қарату еді. 1961 жылдың ақпанында мен Карагандыга облысполком төрағасы болып келдім. Н.Хрущевтің кеудемсөктығы осы Карагандыны да қосып алу мәселесін Саяси Бюroда қарауға дейін әрекет жасасалды. Оны шаптан түртіп, қолтығына су бүркіп, Қазақстаниң солтүстігіндегі облыстарды Ресейге қосу керек деп шаптыгуыштардың мұндағы докеї Тың олкелік партия комитетінің бірінші хатшысы дел-құлы-дөкір Тихон Соколов болатын».

Д.А. Қонаев өзінің «Өтті дәурен осылай» атты естелік кітабында Ж.А. Тәшеневтің Үкімет басшысы қызметінен калай кетірілгенін былай деп баяндайды.

«...1960 жылы желтоқсан айында КСРО Жогарғы Кеңесінің кезекті сессиясы отіп жатты. Үзіліс кезінде Косыгин (КСРО Министрлер Кеңесінің төрағасы – авт.) қасыма келді. Көп сөзге жоқ кісі гой.

– Хрущев сені мен Тәшеневті түскі дәмге шақырады, – деді.

Ойымызда дәнeme жоқ. Шақыруды құп алғып, Хрущев түстенетін жерге бардық. Орталық Комитет Президиумының мүшелері түгел осында жиналыпты. Неге екенін қайдам, Никита Сергеевич өзінде жоқ елгезектік танытып, Тәшеневке қайта-қайта бұрылып, бірде қайдағы жоқ ұфрактар қойса, бірде:

– Мынадан ауыз тиіңіз, дәмдісі, сірә, осы болар, – деп алдындағы дәмнен асатады.

Қонақ қадірлі болса, үй иесінің ұфрак ұшатын әдеті шығар дедім де қойдым. Тәшенев бірінші хатшының мына ықыласын қалай қабылдаганын білмеймін, әйтепеір секем ала қояр сезік байқатпады.

Түстік ас ішіліп, мәжіліс алдында әркім өзі шаруасымен жинала бастаған. Н.Хрущев мені тоқтатып:

— Оттыз-қырық минуттан соң маған келіп кетіңіз. Сіз қажетсіз, — дед ескертті.

Тәшеневті майлы ішектей айналдыруы мен табан астында мені іздей қатуында бір сәп бар-ау деген уи ұйықтасам түсіме де кірмен еді.

Айтқан уақытында Хрушевтің қабылдау болмесіне келдім. Кідірткен жоқ. Сол заматта қабыллады.

Никита Сергеевич тағы бір тосын мінез танытты. Тура айтуға бейім кісі, бұл жолы тұспаладап сойлеп, ағымені атыстан орагытып бастады. Қазақстанга алағаш қалай барғаны туралы айтып, тыңың қалай көтерілгенін еске алды. Ара-арасында оның бұл идеясына кімдердің қарсы тұрғанын да іліп-шалды. Қазақстандықтардың тұңғыш міллиарды (Қазақ КСР-і 1956 жылы тұңғыш рет 1 млрд. пұт астық жинап, мемлекетке откізген – авт.) игерілген жердің болашагы қандай болмақ дегенді де соз арасында қыстыра кетті. Осы арада:

— Жаңа ұйымдастырылып жатқан совхоздардың жаійи нешік? Тың игерушілердің көпіл күйлери қатай? Адамдар тыңды тастай қашып, кетіп жатқан жоқ па? — дед, біріне-бірі қоңсы қонбайтын сұрақтарды шіләкеп, жол-жонекей сұраумен болды. Менің жауабымды аяғына дейін ден қойып тыңдаудан горі ол оз ойымен іштей арталысып отырғандаі корінді. Бірінші хатының тұлға бұлаңға түсуі мені қайран қалдырып отыр еді. Түсінсем бұйырмасын. Құтпеген жерден түскі асқа шақырағы. Оны озге емес, Косыгин өзі кечіп хабарлайды. Жайшылықта Ж.Тәшепеке бүйрекі бұра бермейтін Н.Хрушев жоқ жерден іттиштеп корсетіп, асты-устіне түссе қалды. Мені оңаша шақырып, ойқастап, орагыта сойлеп отырғаны енді мынау, мұнда не мән бар?!

Ойымды жинап үлгергеніше, Никита Сергеевич бұлталақтауды қойып, төтесінен кетті.

— Ж.Тәшеневтің республика Министрлер Кеңесінің төрагалығынан болатыңыз, — деді.

Бұл мен күтпеген шешім еді. Никита Сергеевичке таңдана қарады.

Ол жұмысақ орындыққа шалқая түсіп, күні бойы мен не айттым, сен не ұйтың дегендей, қабагып шытыңқырат, зілдене соз сабактады.

— Тәшеневтің үстінен арыз-шагым бастан асады. Шоптің басы жал тұрмаса қимылдай ма, тексеру олардың дұрыстығына көз жеткізді. Егжей-тегжейін партиялық ұйымдастыру болтімінен білуіңізге болады. Оған республика Министрлер Кеңесінің төрагасы қызметі қындау тиіп жүр. Жеңіл-желтілеу жұмыс беріңіз, — деді.

Обалы не керек, Ж.Тәшенев Жогарғы Кеңесте өз орнында отырған кісі еді. Оны Министрлер Кеңесіне ауыстыру, мен айттар едім, ағат шешім болды. Бұл кеудеге ұрганмен бітептін шаруа емес. Алымы бар адам атқаратын ауқымды іс. Ол республика үкіметі атқаратын ең басты жұмыстарды қамти алмады. Оған Жұмекенің сыйыымсыз мінезі, ұстамсыздығы, менмендігі де тұрткі болды. Осының бәрі КОКП Орталық Комитетін Н.Хрушевтің оны қызметтен алуға итермелеп еді.

– Үлкен бір республиканың Министрлер Кеңесін басқарған азаматты құлдыратып жіберудің қисыны келе қояр ма екен? Егер қарсы болмасаңыз, Семей облыстық атқару комитетінің төрагалығына ұсынайық, – дедім.

Н.Хрушевті құсайған жағынан тұрғызу оңайга түспейтін. – Шамасы келе қояр ма екен? – деп, тым копсінген сыңай байқатты.

Мен де ұсынысымның жерде қалмас жағына бет тұзедім. Соны байқады ма, Н.Хрушев қолын бір-ақ сілтеп, озиң біл дегендей рай тапытты.

Ж.Тәшеневті Семей облыстық атқару комитетіне жіберу мәселесі осылай оңайга түспеген-ді. Орталық Комитеттің бюросында КОКП Орталық Комитетінің оқілі Тужиков республика Министрлер Кеңесінің, тікелей Ж.Тәшеневтің жұмысындағы кемшиліктерін қолмен ұстаптақандай жіліктеп, бұлтарптас дәлелдермен айтып берді. Ол осы жолы орынан алынды. Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрагалығына Дауленов тағайындалды.

Ж.Тәшенев ұсынған жұмысты қомсынып, одан үзілді-кесілді бастартты. Ашуга бұлыққан ол кісі алды-артына қарамай ұшып шығып, одан жоғарылау қызметтен дәмелі бол, Мәскеуге барды. Бірақ оның уәжіне құлақ асқан жсан табыла қоймады, білем. Қайта істі шылдырып алды. «Мүйіз сұраймын деп жүріп, сақалынан айрылыпты» дегендей, Шымкент облыстық атқару комитеті төрагасының орынбасарлығына қолы әрең жетті. Сол қызметтен кейінірек зейнетті демалысқа шықты» [94, 198].

Дінмұхамед Қонаев «От Сталина до Горбачева» деген кітабында үкімет және партияның бірінші хатшысы болған жылдарында өзімен қызметтес болған қазакстандық Н.Журин, Ф.Кәрібжанов, И.Тәжиев, И.Г. Слажнев, Г.А. Мельник, М.Г. Моторико, М.Дайыров сияқты лауазымды қызметкерлер туралы бір-бір абзацпен жылы лебізін білдіреді. Ал Жұмабек Тәшеневті республикадағы сол кездегі саяси-экономикалық оқиғаларға байланысты үш жерде (93, 110, 111-беттерде) атап өтеді.

Бірақ Жұмабек Ахметұлы туралы не жақсы, не жаман деген пікір білдірмейді. 1957 және 1958 жылдары Дінмұхамед Қонаевтың бір топ адамдармен бірге түскен екі суретінде де Ж.Тәшенев бейнеленген. Бірақ кітап авторының 5–6 жыл жоғары қызметтерде катар істеген азамат туралы бір ауыз жылы сез айтпауды оғаш көрінеді. Біздің ойымызша, бұл деректер екі тұлғаның арасында «салқындық» болғанын айқын көрсетеді.

Біріншіден, КСРО басшысы Ж.Тәшеневтің бірнеше рет айтқанына көндірмек болған сияқты.

Екіншіден, оны көнбекен соң, орнынан алып тастауға Ж.Тәшеневтің тік мінезі мен беделінен және Д.Қонаев оны жактап қарсы шыға ма деп сәл қаймыққан тәрізді. Бірақ, Н.С. Хрущевтің алдында оны актап ала алмайды.

Үшіншіден, Ж.Тәшенев туралы аңызға ұқсас естеліктерде оны қызметтеп Н.Хрущев Мәскеуде бірден алып тастапты, қайтар жолының пұлын да төлсемепті немесе Ақмолага келген саларында алып тастапты деген пікірлердің жаңсақтығын көрсетеді.

Төртіншіден, естеліктен екі кайраткердің арасындағы бір салқындықты байқауға болады. Д.А. Қонаев оның кемшіліктерін раставиды. Сөйтіп, бұл істің тікелей куәгері болған Д.Қонаев Ж.Тәшеневтің тағдыры қалай, қашан және кай жерде шешілгенін дәлме-дәл көрсетеді.

Бірақ Ж.Тәшенев кейін өзінің бір әнгімесінде оған ренжімейтінін айтқан. Егер сол жолы ол маған ара түскенде, Д.Қонаев та менің жолымды құшатын еді, ал Қазақстанға тагы да сырттан бір қолайсыз басшы келуі мүмкін, одан елге пайда болmas еді, – деуінде де үлкен мән бар.

«КОКП Орталық Комитетінің өкілі Тужиков республика Министрлер Кеңесінің тікелей Ж.Тәшеневтің жұмысындағы кемшіліктерін колмен ұстапқандай жіліктеп, үлтартпас дәлелдермен айтып берді», – леген Д.Қонаевтың сөзіндегі кемшіліктер шын мәнінде колдан ұйымдастырылған кемшіліктер еді.

Ж.Тәшенев Министрлер Кеңесін басқарған бір жылдың көлеміндегі туындаған кемшіліктер оның алдындағы жылдардың «жемісі» емес пе? Ж.А. Тәшеневтің «кемшіліктері» – оның үлтышылдығы, Н.С. Хрущевтің айтқанына көнбеуі, солтүстікте бес облыстың қаймағын бұзбай, туган жердің тұтастырының сақтап қалуы, Т.Соколов, А.Козлов, Д.Яковлевтердің аяғын бастырмауы, қазақ зиялыштарына он көзкарасы, Мағжан Жұмабаевтың зайыбын пәтермен қамтамасыз ету үшін берген нұсқауы, Алматы ортасында «Қазақ ауылын» ұйымдастыруы, үлттың ұлагатты перзенті болғандығы, сол секілді басқа да істері еді. Қалай дегенде де, Димаш

ағамыздың Ж.Тәшеневтің қызметтінің төмендетілуін оның ұстасыздығынан, алымның аздығынан, қызметтегі кемшиліктерімен байланыстыруы көнілге қона қоймайды.

Д.А. Қонаев «неге өйтіп жазбады, неге бүйтіп жазбады?» деуден аулақызы. Бірақ мына жайтың айта кеткіміз келеді. Д.А. Қонаев «Өтті дәурен осылай» кітабында Ж.А. Тәшенев пен Н.С. Хрушевтің бес облыс үшін Ақмоладағы тартысы туралы ләм-лим демейді. Тек адам сене қоймайтын «кемшиліктірінің» себебімен қызмет орны төмендетілгенін айтады. Балалық шағынан бастап тәлтіштеп жазған Димаш ағамыз сол-түстіктең бес облыс үшін болған тайталасты күндерді естен шығарып алуы мүмкін емес қой. Ж.А. Тәшенев, Н.С. Хрушев, Д.А. Қонаев үшеуі бес облыс төнірегінде і әңгімеде бір белмеде отырған жок па еді? [99].

Қазакта «Ер сын сағатта танылады» деген сөз бар ғой. Тарих мұны Ж.Тәшеневтің жеке басының ерлігі арқылы тағы бір дәлелдеді. Тамыры әріде жатқан осы сепаратистік пигылдың қоламтасын әр кезде Александр Солженицын, Владимир Жириновский дің де көксегені белгілі. А.Солженицын сталиндік құғын-сүргін кезінде Қазақстанда болып, казақ халқының ықыласын көріп, нанын жеп, сұнын ішкен адам. Ал В.Жириновский Алматыда қуып-өсіп, мектебінде білім алған адам болатын. Қазакта «су ішкен құдығына түкірме» деген ғибратты накыл бар.

Кезінде Қазақстанның территориялық тұтастығына қауіп төндірген, «Тың өлкесі» Қазақстанның қандай аумағын алып жатты және Мәскеудің Тың өлкесін басқаруға койған адамдары кімдер еді?

Тың өлкесі 1960 жылы 26 желтоқсанда құрылды. Жер көлемі 600 мың шаршы шакырымды құрады. 1963 жылғы мәлімет бойынша халқы 3535 мың адам, оның ішінде қалада тұратындары 1149 мың, ауылда тұратыны 2386 мың адам болды. Қекшетау, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Целиноград облыстары осы өлкенің құрамына кірді. Әкімшілік орталығы (бұрынғы Ақмола атын осылай өзгерту – авт.) Целиноград қаласы болып белгіленді. Бес облыстың құрамында 51 аудан болды. Қекшетау, Қостанай, Павлодар, Целиноград сияқты төрт ірі қаласы болды. Мәскеу өлкеде жаңадан 16 тың совхозын құрып, 96 шағын колхозды совхозға айналдырды. Ақмола ауданы Целиноград ауданы болып өзгертилді.

Енді регіне қарай Ж.Тәшеневтің карсы болып, күресіп жүрген адамдары кім еді, соган қыскаша болса да тоқталып өтелік.

Біріншісі, *Соколов Тихон Иванович* (1913–1992). Ресейдің Тула облысында туған. Бастауыш мектептің менгерушісі бола жүріп, 1936 жылы 192

Ленинград ауылшаруашылық институтын бітіреді. Агроном, техникумда оқытушы, директор болады. Соғыс алдында Свердлов, Краснодар өңірінде сінбек етеді. Одан партия жұмысына ауысып, Смоленск, Молотов, Новосибирск облыстарында жауапты қызметтерде болады. Соғыстан кейін КСРО Министрлер Кеңесіндегі, Украинаада, қайтадан партия жұмысына оралып, Смоленск, Новгород, Пермь облыстық агқару комитетінде, партия комитеттерінде бірінші хатшы болады. 1960–1963 жылдары Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінде хатшысы болып енбек етеді. Тың өлкесі құрылғанда, 1960–1963 жылдары өлкелік партия комитетінде бірінші хатшысы болды. Қазақстаннан кеткен соң Владимир облысында партия-кеңес жұмысында болады. Қайтадан қызметті өсіп, РКФСР ауыл шаруашылығы министрінің бірінші орынбасары, кейін 1970–1976 жылдары КСРО Министрлер Кеңесі Мемлекеттік Жоспарлау комитеті төрағасының бірінші қызметінен зейнеткерлікке шығады.

Екіншісі, *Коломиец Федор Степанович* (1910–1994) Киев губерниясында туған. 1930–1937 жылдары ОГПУ-НКВД саласында жұмыс істеген. Кейін Черкассіде, Пенза облысында қант зауытының директоры, 1952–1957 жылдары РКСФР, КСРО тамак өнеркәсібі министрліктерінде жауапты қызметте, 1957–1962 жылдары Краснодар өлкесінде партия-кеңес қызметтіңде болады. 1962–1963 жылдары ККП Орталық Комитетінде Батыс Қазақстан өлкесі бойынша Ұйымдастыру бюросының төрағасы, Батыс Қазақстан өлкесі ауыл шаруашылығы мен бірінші хатшысының жұмысын бакылау Бюросының төрағасы жұмысын атқарады. 1963–1965 жылдары Тың өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы болды. Қазақстаннан кеткен соң 20 жыл КСРО Женіл өнеркәсіп министрінің бірінші орынбасары, ал 1985–1989 жылдары КСРО АгроЛКП комитетінің басшысы болып, осы жұмыстан зейнеткерлікке шықты.

Кеңес заманында орталықтың жергілікті басшы кадрларына үлтшыл деп айып тағуы немесе басқа бір танба басуы кын болмайтын. 1960 жылдың қантарынан 1961 жылдың қантарына дейін Министрлер Кеңесінде Төрағасы болып Жұмабек Тәшенев қызмет атқарады. Ол кезде республиканың Солтүстік облыстары Тың өлкесінде (орталығы – Целиноград) құрамында болды. Өлкे басшылары Т.Соколов, одан кейін Коломиец – Мәскеудің жіберген өкілдері, тікелей орталықты ғана (КОКП Орталық Комитеті, Бас хатшы – Н.С. Хрущев) танығысы келіп, республиканың басшы орындарымен тек сыйнайышылық (формально) көзкараспен ғана есептесті. Әрі-беріден соң өлкені тікелей Мәскеуге бағындыру кажет деңгенді колға ала бастады.

Ж.Тәшенев өлкө басындарының мұндай әрекеттеріне үнемі тойтапарыс беріп отырды. Ол үшін өлкеліктер Жұмекенің үстінен КОКП Орталық Комитетіне, Н.Хрущевтің өзіне жамандаған пікірлер жеткізеді. Оңтүстік Қазақстанның макта өсіретін аудандарын Өзбекстанға беруге Ж.Тәшенев қарсылық билдірлі. Ал қызыметінен босатқанда, алдын ала сайдап, оның қызыметіндегі кемшіліктерді қазбалап, оның мінезіне мінтағып, қаулыда «за недостатки в работе» деген тұжырыммен орнынан босатады.

Жұмабек Ахметұлы Тәшенев көп жылдар бойы бірнеше облысарды басқарған, республиканың Жоғарғы Кенесі Төралқасының Торагасы болған, тәжірибелі мол, істі білетін көрнекі мемлекет қайраткері екенин жоғарыда жан-жақты айттық та [100].

Профессор О.Мұқатованың деректеріне қарағанда, Мәскеудің нұсқауымен Ж.Тәшеневтің ісін 1961 жылы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті Бюросының «жабық мәжілісіндегі» қарайды. Алдын ала «дайындалған» бюро мүшелері Жұмабек Ахметұлының кемшіліктерін тізіп айтып қаралайды және ол бұл қызыметтің ішінде атқаруға лайық емес деген ұсыныстар жасайды. Сөйтіп, ҚКП Орталық Комитеттің Бюросы Ж.Тәшеневті Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы қызметінен босағын гуралы шешім кабылдайды [101].

Осы орайда, анық жағдай қалай болғаны жөнінде мұрағат деректеріне назар аударсақ, Жұмабек Тәшеневтің 1961 жылы қазақстандықтардың колымен қызыметтөн алу қалай жүзеге асырылды? Неге екені белгісіз, Жұмабек Ахметұлы өз қолымен толтырған іс қағазында Қазақ КСР Министрлер Кеңесіндегі қызыметтің аяқталуын 1961 жылғы сәуір айы деп корсетеді. Мұрағат құжагтарына сүйенсек, бұл оқиға осы жылдың басында болған. Оған дәлел, 1961 жылы 6 кантарда Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеттің «жабық» бюро мәжілісі өтеді. Сөзіміз накты болуы үшін бюроның мұрағатта сакталған «аса құпия» деген белгісі бар шешімін толық күйінде берейік:

«Бюро мәжілісіне қатысушылар: Конев, Слажнев, Юсупов, Соколов, Байғалиев, Мельник, Закарин, Жанділдин, Елагин, Соломенцев, Ондасынов, Макаров, Невлюдов, Бектұрғанов, Козлов, Новиков, Аскаров, Ниязбеков, Бородин, Илисов, Бейсебаев, Журин, Тәшенев.

01. Қазақ КСР Министрлер Кеңесі Төрағасы Ж.А. Тәшенев жоғас туралы.

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Төрағасы Ж.А. Тәшенев өзіне жүктелген міндетті дұрыс ат-

кара алмаған және жұмыс барысында ірі кемишиліктер мен кателіктөр жіберген. Ж.Тәшенев жолдас республика шаруашылығын дамытудың перспективалық мәселелерін көтермеген, ағымданы істерді баяу шешеді, министрліктердің, ведомстволардың және халық шаруашылығы кеңестерінің жұмысын үйлестіруі қанағаттанғысыз және Министрлер Кеңесі аппаратының қалыпты жұмыс істеуін камтамасыз ете алмады.

Қарамағындағы ұйымдар мен мекемелердің жұмыстарын дұрыс ұйымдастырып, үкімет пен партияның қаулылары мен шешімдерін орындауды бақылаудың орнына Министрлер Кеңесі халық шаруашылығы кеңестері мен облыстық атқару комитеттері басшыларын Алматыға түрлі жинальстарға жиі шақырып, уақыттарын зия кетіреді. Ж.Тәшенев жолдас кадрлар таңдауда, орналастыру және олармен карым-катанаста шынайылық пен принциптілік таныгпайды.

Казакстан Компартиясы Орталық Комитетті Ж.Тәшенев жолдасқа қарамағындағы қызметкерлермен қатанаста менимдік, дөрекілік таныттынын, мактанишактық пен өзін басқалардан жоғары ұстау, мемлекет қаржысы есебінен жомарттық таныту сияқты жағымсыз қылықтарын бірнеше рет ескерткен болатын. Бірақ Ж.Тәшенев жолдас бұл жағымсыз қылықтарды түзетудің орнына оларды үдете түсі.

Қазакстан Компартиясы Орталық Комитетті қаулы стеді:

1. Қазақ КСР Министрлер Кеңесі Төрағасы Ж.А. Тәшенев жұмысын ат кара алмағандыктан, міндептінен босатылсын.

2. Қаулы КОКП Орталық Комитетінің бекітуіне ұсынылсын.

Бұдан бюро мүшелерінің жоғарыдан берілген иұқсауды орындауға барынша күш салғаны анық байкалады. Осы оқиғага байланысты Қазақстан тарихының 4-томында да мәліметтер келтірілген. Осы академиялық басылымға назар аударсак 1961 жылы қантарда Компартия ОК-нің Бюросында тамаша ұйымдастырушы және өз ісінің білгірі республика Министрлер Кеңесінің төрағасы Жұмабек Тәшенев қызметінен босатылды. Онда да Ж.Тәшеневтің кінәсіна, «ол совнархоз және облатком қызметкерлерін әртүрлі мәжілістерге шақырып алғандатады, партия обкомдарының жұмысына араласады, өзіне ұнаған адамдарды басшы партия және кеңес қызметіне орналастыруға ұмтылды» [102] деген секілді айынгар тағылды деп, бұл секілді жаттанды кінәлау ұнамаған адамнан құтылудың жолы екенин нақтылай түседі.

Дәл осы мәселеге қатысты Жұмабек Ахметұлының тұңғышы Саянның әкессінен есілген әнгімесі бойынша бюорода Ж.Тәшеневті қолдан, тек Мәсімхан Бейсебаев қана сойлесті. Қаландары бюро шешімін қолдан

шыкқан. Сонда Ж.Тәшенев төрт айдай үйінде жұмыссыз отырған болады. Шамасы бірнеше ай бойы Мәскеу билігі мен республика басшысы Д.А. Қонаев Жұмабек Ахметұлына қандай қызмет ұсынуды ойластырса керек.

Жалпы, бұл жерде Н.С. Хрушевтің күғындау тәсілі белгілі болатын. Ол И.В. Сталин кезінде КСРО-да «екінші адам» саналған Г.М. Маленковты орнынан алып, 1957 жылы алыс, Қазақстандағы Өскемен су электр станциясына, кейін Екібастұз жылу электр станциясына директорлыққа тағайындалды. Н.С. Хрущев Ж.Тәшеневті де осындай әдіспен шетке куды.

Кейбір естеліктерде, КСРО басшысы Н.С. Хрущев Ж.Тәшеневті айтқанына көнбекен соң «бірден Мәскеуде орнынан алып тастанты» немесе «Ақмолаға келгенде алып тастанты» деген жаңсақ пікірлер келтіреді. Ал шындығында, Кремль басшылары Ж.Тәшеневті Алматыда қазақстандықтардың ез қолдарымен қызметінен кетіреді. Бір өкініштісі, сол бюро мәжілісіне қатысқандардың көшпілігі Ж.Тәшеневті жақтап, колдау көрсетпеген. Ал кезінде Жұмабек Ахметұлы қаншама мемлекет және қоғам қайраткерлерінің қызмет сатысымен өсулеріне жолдарын ашқан болатын. Олардың арасында Ж.Тәшеневтің үмітін актағандар да көп болды [103].

Иә, Жұмабек Тәшенев «мінезді» адам болды. Бірбеткей, айтқанынан кайтпайтын, айтатын ойын құлблителемей кімге болса да ашиқ, бет жүзіне қарамай, тіке айтатын азамат. Қазақта «Тұрасын айтсан, туғаныңда да жақпайсын» дейді гой. Қызмет барысында кездесетін кемшиліктер болса, Жұмабек Ахметұлы өзінен жоғары басшыларға да қаймықпай тұра айтатыны «жоғарыдағыларға» жақпайтыны белгілі. Бір кезде Ж.Тәшеневпен қызметтес болған, кейін Кенес слін басқарған Л.И. Брежnevтің өзі өткен ғасырдың 70-жылдары «Төменнен айтылған сынды қабылдау киын тиеді» деп мойындаған болатын.

Жұмабек Ахметұлы озіне ғана емес, қарамағындағы қызметкерлерінен де сондай адами қасиеттерді талап ететін. Егер тапсырылған жұмысты атқара алмаса, қызметінен де босататын.

Откен дәуірде қайраткердің қасында жүрген үзенгілес досы Сағындық Кенжебаев кенестік жүйенін сипатын былай деп еске алған екен: «Кенестік саяси жүйенің бір ерекшелігі – өзі өсірген, халық қалаған, сол жүйені нығайтуға өмірін сарп еткен адам азаматты шімірікпестен, қыр сонына түсіп құртпай, жұтпай тыныш таппайтын еді. Оған өмір бойы адымын аштырмайтын кедергілерден берік құрсау құрып тастайды. Сөй-

тіп елім, халқым, жерім деп енбек еткен азаматтар осы құрсаудың азабын коретін. Жұмабек Ахметұлы да саяси жүйенін билеп-төстеушілерінің осы құрығынан құтылмады.

Тарихшы **Х.М. Эбжанов** кайраткердің тарихи тағдыры туралы былай деп ой түйіндейді: «*Адамның мінезі тағдырын анықтайды деген сөз бар. Деректерге, естетіктердегі мәліметтерге жүгінесек, Н.С. Хрущев пен Ж.А. Тәшеневтің мінездерінде көп ұқсастық бар екенин көреміз. Жер мәселесі котерілгене Кремль билеушісі мінезді, білімді қазақ басшысына қолдау көрсетті. Бірақ, еркіне жіберіп қойған жоқ. Қазақ басшыларын тұқыртып алуды ол 1954 жылы Ж.Шаяхметовке, Н.Оңдасыповқа қарсы қолданған еді. Осы жерде тағы бір сұрақ туады. Неге озіне қарсы шыққан Ж.Тәшеневті республика басшылығындағы қызметінен атумен шектелді, неге біржсолата тентіретіп жібермелі? Біздің ойымызша, мұның бірнеше себебі бар. Ең бастысы – жеке басқа табынууды сынаган Н.С. Хрущев саяси құғын-сүргіннің жаңа толқынын тұгызыға жүрексінді. Халықаралық беделі мен сыртқы саясатына нұқсан келетінін ұқты. Бұған қоса, Қазақстанда ұлт мәселесін қоздырып алудан да сескенген болар. Қатай болғанда да, Ж.Тәшеневтей қайраткер тұлғаны амалсыздан облыс деңгейіндегі басшы мәртебесінде қалдыруды жөн көрді» [104].*

Кеңестік заман тарихының керегарлығы сонда – 1955 жылы Д.А. Қонаевты үкімет басшысына тағайындаған қаулы Ж.А. Тәшеневтің қол қоюымен бекісе, ал Д.А. Қонаевтың қол қоюымен Ж.Тәшенев үкімет басшысы қызметінен кетірілді. Бар тындырғаны – 1961 жылы 24 сәуірде облыс пен қаланың атын Ақмоладан Целиноградқа ауыстырыды. Оның өзі Мәскеудің рұқсатымен. Қызметі кетсе де, кадірі кетпеген ердің еңсесі түспейді. Оңтүстіктің текті елі Жұмекенді өмірінің сонына дейін ардактап, күрметтеді. Мұнда да бұрынғы жоғарғы қызметтерін еш көкsemesten, қарқынан таңбай, еліне, жеріне қызмет сте берді.

Тура осы оқиғалардан кейін 30 жылдан соң Қазақ елі тәуелсіздігін алған болатын. Біз тәуелсіз ел ретінде территориямыздан айырылып әлемдік қауымдастыққа қаңдай күйде енер едік деген саяул көкейде тұрады. Сондай-ак біз неден айырылып, неден ұтылар едік. Осы саяулға жауап іздел көрелік.

Бірінші, Қазақ елі аумактық тұрғыдан алғанда, қазіргідей әлемде 9-орында емес, 15-орында болушы еді. Атап айтқанда, солтүстік бес облыстың ауданы 565 мың шаршы шақырым (Ж.А. Тәшенев тұсында), Маңғыстау облысы ауданы (Д.А. Қонаев кезінде) 165,6 мың шар-

шы шакырым, Оңтүстік Қазакстан облысы 117 мың шаршы шакырым төррориядан аирылып калар едік Барлығымыз білеміз, қазіргі таңда біз Ғуразия материгинң орталығында орналаса отырын, мұхиттәрдан алшак тұрмыз. Ал, аумақтық өзгеріс болған жағдайда Солтүстік Мұзды мұхитынан шамамен 600–700 шакырым алыстаушы едік Бұл мемлекетті міздін мұхиттан одан әрі алыстауына әкелуші еді [105]

Н С Хрущев бір республиканың екі бірдей казак басшысын бір мезгілде «қабілетсіз» дөп жұмысған алып тастауға батылы бармады Өйткені сол кезде КОКП Орталық Комитеті Саяси Бюро мүшелеринң ішінде Н.С Хрущевке наразылар көбейіс бастаған болатын Сондықтан, Да Қонаевтың тағдырын Ж Тәшеневтің тағдырына ұқсатып жіберуге ол үлкере алмады. Манғышлакты Түркіменстанға қосуға карсы болуы, Қазақстанның макталы аудандарын Өзбекстанға қосу мәселесінде Мәскеу басшысының сөзін қостамай, үнсіз қалуы Да Қонаевты да Н.С Хрущевтің «қара пізімнө» іліктірген еді

«Жау жағадан алғанда, бөрі етектен алады» деген ғой казак Сол кезде Оңтүстік Қазакстан өлкелік партия комитетінің бірнеші хатшысы Исаил Юсупов Қазақстан басшыларынан аттап отті, Мәскеуге жағынып, Н.Хрущевтің табалдырығын тоздырады И.Юсупов мақта өсірумен айналысады қазак аудандарын Өзбекстанға беру қажеттігін айтып, казак халқының жерін саудага салуға кірісін. Ол жоғары лауазымға ие болу үшін «егін жатқан казак жерін» «басы ауырмасың жаны ашымас» дегендегі әрекет етті Әрі И.Юсупов Хрущевтің ішкі есебін дөп тауып, нәтижесінде көзделген республиканың бірнеші хатшылығы қызметіне көгерілүмен бірге, ен басты ойы Қазақстан Республикасының ішінен «Ұйғыр автономиясын» құру еді дөп топшылауға болады.

Н С Хрущев пен КОКП Орталық Комитетінің сенімінс кіріп алған И.Юсупов Қазақстанның шұрайлы жерлері коршілері е таратып берілсе, ғұбінде Қазақстан Республикасы дәрежесінен айрылып, автономияға айналады, сол сәтте ұйғыр автономиясын құру оңайға ғүседі деген ойы болды, – дөп жазады Саян Тәшенев, Әшітар Жолдасов, Керімбек Сыздыков, Ұлықпан Бәшенев, Жолдыbai Базаров сиякты Ж Тәшенев туралы естелік кітаптың редакциялық алқа мүшелері. Одан әрі авторлар өз ойларын тарката ғүсіп. «Егер біздің бұл сөзіміз дұрыс болмаса, солтүстік-тегі бес облысты Ресейге қосу мәселесі сөз болып жатқанда, И.Юсупов онтүстік өнірін Өзбекстанға қосу қажеттігін айтып, зыр жүніріп несі бар? Хрущевқа оңай жерден табыла кеткен колшокпар И.Юсупов республикада ешкандай беделге ие бола алмады [7, 157]

Нәмет Сүлейменов өз китабында И Юсупов туралы мынадаи жаңтты баяндайды «Әбден сыйналған әдісін қолданып, республиканың басшы кадрларына орынды-орынсыз тиести Тіпті, Д Қонаевтың өзін қолынан іс келс бермейгін бір самарқау-салғырттың қатарына косып, жауапты қызметтен кууды көкседі» [106]

Қаираткер Жұмабек Ахметұлымен қызметтес болған Исмаил Юсуповтың да өмір гарихына токтала кеңесніміз дүрыс болар Себебі, оның да қызметі ел тарихына қатысты

Юсупов Исаи Абдрасулұлы (1962–1964) – Қазақстанның корнекті компаргия қайраткери 1914 жылы 16 сәуірде кедей шаруа отбасында Верный қаласында (казіргі Алматы), Сұлтан Қорған махалласында туған. Исмаил Юсуповтың экесі Абдрасул 1951 жылы қайтыс болды И Юсуповтың жасын шағы болашак әріптесі Дінмұхамед Қонаевпен бірге Алматы қаласында оттегі И Юсупов бастауыш мекементі бітірісімен, Талғардағы Алматы ауылшаруашылық техникумының дайындық бөліміне түсіп, осы оку орнын агроном мамандығы бойынша бітреді И А. Юсупов 1934 жылы техникумды тамамдап, Түркістан қаласына жолдама алып, машина және трактор станциясында жұмыс істейді 1935–1937 жылдары агрономдық білімнін екі жыл Ленинград қаласында жоғары курста оқып, білімнін жетілдіреді. 1937 жылдың аяғында Түркістанда аграрлық кәсіпорындардың бірнеше (земельный орган) бас агроном болып тағайындалады Келесі жылы өзі бұрын агроном болған Түркістан машина және трактор станциясына директор болып ауысады Бір жыл болар-болімас уақыттан кейін Шымкент қаласына ауысып, Оңтүстік Қазақстан жер мекемесіне бастықтың орынбасары болып тағайындалады Ұлы Отан соғысының алдында Минск қаласындағы қыска мерзімді әскери-саяси училищенні бітіріп, әскери бөлімде саяси жетекші болып қызмет атқарады Соғыс басталысымен, Батыс, Ленинград, Орталық майдандарында үш жылдай қантөгіс шайқастарға қагысып, аяғынан ауыр жараланады. Көрсеткен ерліктері үшін «Кызыл Ту» орденімен, бірнеше дәрежелі Отан соғысы орденімен маралатталады Біраз уақыт госпитальдарда сиделіп, әскерге жарамсыз болып елең оралады. Әскери орденіндегі жас майдандар 1943 жылдың қантарында Оңтүстік Қазақстан облысының Ильич аудандық партия комитетінің бірнеше хатшысы болып тағайындалады Ол қызметті бір жылдай атқарады 1944 жылы карашадан бастап бір жыл Оңтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің үшінші хатшысы болып еңбек етеді. Соғыс аяқталған соң, Су шаруашылығы халық комиссары болып бекітіледі Кейін бұл халық

комиссариагы министрлікке айналды. Бұл қызметті И.А. Юсупов алты жыл атқарады. Оңтүстік Қазақстандағы бүгінде аты әйгілі су каналдарының құрылышына басшылық етеді. Қызылорда бөгөн салуға, Георгиеев каналының сол сілемін жүргізуге, Ұңталы су қоймасының құрылышына басшылық етеді. Ауқымды жұмыс барысында Юсуповқа мін тағылады. 1947 жылы 8 шілдеде Қазақстан компартиясы арнайы карар кабылдайды: «за необеспечение надлежащего контроля за расходованием материально-имущественных ценностей и способствование, в отдельных случаях, разбазариванию промышленных и продовольственных товаров, а также недостаточное реагирование на критику недочетов в работе Министерства» деген айып тағылады. И.А. Юсуповқа сөгіс жарияланады. Ол сөгіс 1949 жылы 25 қаңтарда Ж.Шаяхметовтің қолымен алынып тасталды. Кейінпрек Илияс Омаровтың ұсынысымен бұрын жоғары білімі жоқ Юсуповты орнынан босатып, Мәскеуге оқуға жібереді. Юсуповтың орнына Дауылбаевты қояды. Мәскеуде төрт жылдай оқып, одан Қостанай облыстық партия комитетіне екінші хатшы етіп жіберіледі. Мәскеудегі жоғары партия мектебінің түлегі И.А. Юсуповты Пономаренко республикада бірінші басшы болып тұрған кезде байқап, 1954 жылдың 30 наурызында Қостанай облысына қызметке жіберген екен. И.А. Юсуповтың қызметінің өсуі Қазақстан Компартиясының бірінші хатшысы Л.И. Брежnevтің колдауымен жүреді. Ол Оңтүстік Қазақстан облысына бірінші хатшы етіп жіберіледі. Бұл қызметті 1955–1959 жылдары атқарады. Ж.Шаяхметовты сынаушылардың арасына П.Пономаренко, Л.Брежневтен баска И.А. Юсупов те қосылды. Л.И. Брежнев И.А. Юсуповты енді Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіне мүшелікке енгізеді. Бұл И.Юсуповтың билік басына жақындауы еді. Егер де қазакты республиканың бірінші басшылығына жолатпау саясаты жүрді десек, онда И.Юсуповтың тез өсуі сол саясаттың жалғасы деп ғүсінеміз. Сонымен, 1959 жылдың 24 казанында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы болып И.А. Юсупов тағайындалды. И.Юсупов бұл қызметке қатарынан үш рет сайланды: 1959 жылдың 24 казанында (Н.Беляевтың ұсынысымен), 1960 жылы 12 наурызда (Д.Конаевтың ұсынысымен), 1961 жылы 29 қыркүйекте (тағы да Д.Конаевтың ұсынысымен). И.Юсуповтың Қазақстанның саяси билік шынына көтерілуі Д.Конаевтың бірінші хатшылықтан ысырылып, Министрлер кабинетінің Төрағасы қызметіне аусынуна байланысты болды. 1962 жылы 25–26 желтоқсанда Исмаил Абдрастуғұлы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің IV Пленумында бірінші хатшы болып сайланды.

И.Юсупов өзінің алдындағы басшының кадр саясаты тәжірибесін сыйнағы. «Бірқатар облыстық пария комитеттерінде лениндік кадр іріктеу саясаты өрекел бұзылышты. Іскерлік қабілеті, саяси сипаттамалары есепке алынбай, жерлестігі, тұysқандығы, жеке басқа жағымдылығы принциптері алға койылышты. Бір жұмыста абыройлы қызмет көрсете алмағандарды басқа қызметтерге ауыстыра берген» дейді өз баяндамасында И.Юсупов.

1963 жылы өткен 18–19 Пленумдар қараптарында төмөндегідей жолдар бар: «Часто неоправданно переставляли с одного поста другой лиц, ранее провалившихся на работе или не проявивших себя на прежней работе, и тем самым искусственно создавали порочный круг «номенклатуры» так называемых работников». Ә.Ғалидың жазуынша, барлық кемшіліктер Д.Қонаевқа қарсы бағытталған. И.Юсуповтың басқару кезеңіне Н.Хрушевтің волюнтаристік саясаты кез келді. Н.Хрушевтің жіберген кемшіліктері И.Юсуповтың жағдайын нашарлattы. Шала ойласырылған жедел өзгеріс пен халық шаруашылығын химияландыруы теріс нәтиже берді. И.Юсуповтың саяси карьерасы 1964 жылы 7 желтоқсанда аяқталды. Ол өз өтінішмен бірінши хатшылықпен бірге Орталық Комитет Президиумының мүшелігінен босатылды.

Ол 1965 жылдың басынан бастап Орал облыстық кенесі атқару комитетінің терағасы болып тағайындалды. Бірақ И.Юсупов Жайық өніріне де тұрактай алмайды. Қызметінен босатылғаны туралы құжатта былай көрсетілген: «...в связи с тем, что он не нашел контакта с областным партийным активом, допускает серьезные ошибки в оценке кадров, проявляет в их адрес грубость и бесстакность». 1966 жылдың басында И.Юсупов Алматы облысының шарап, жеміс-жидек совхоздарының тресі бірлестігінің бастығы болып тағайындалады. Бірақ аз уақыттан кейін бұл жұмыстан да А.Аскаровтың қатысуымен зейнеткерлікке жіберіледі.

Юсуповтың жұбайы – Анастасия Петровна 1916 жылы туған. Ұлы Вигалий Исмаилович 1935 жылғы, қыздары Нина Исмаиловна 1937 жылы, Алма 1938 жылы, Зарема 1944 дүниеге келген.

Саясаттанушы ғалым Ә.Ғали Исмаил Юсуповтың саяси өмірбаянын саралай келе, бірнеше тұжырым жасайды. Біріншіден, И.Юсуповтың билігі Н.Хрушевтің билігінің соңғы екі жылына тұстас келді. Сондыктан Л.Брежневтің Мәскеу билігіне келуі И.Юсуповтың босатылуына және Д.Қонаевты колдауымен әбден байланысты. Мәскеу билігі И.Юсуповты өз саясатын жүзеге асыруға пайдаланды. Сол саясаттың бір көрінісі – 1963 жылдың 29 кантардағы Қазак КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының

«О передаче части территории Южно-Казахстанского края в состав Узбекской ССР» Жарлығы. Жарлық демагогиялық фразалардан басталады: «Исходя из общегосударственных интересов, в целях ликвидации разобщенности земель...» деп келе, мактаны көбірек өндіру үшін Өзбекстанға Киров және Мактаарал ауданын, Қызылқұм ауданының Қызылқұм ауылдық кеңесін және Шымқорған ауылдық кеңесін, оның үстіне, Қызылорда облысының бүрыншынан Өзбекстанға пайдалануға берілген жайылымдарын «жомарттық» жасап, көршіге тапсырды. Жалпы қолемі 3,5 млн. гектар жер берілді. Жарлыққа 1963 жылы 26 қантарда кол қойылып, 1963 жылдың 29 қантарында жарияланды [7, 55-56].

Професор Б.Г. Аяғаның зерттеулеріне қарағанда В.И. Ленин мен И.В. Сталин күрған саяси жүйе азаматтарға шынайы еркіндік бере алмады. Кеңес азаматтары бұл жүйсеге толығымен кіріштәр болды. Кеңестік заманның идеологиясы большевиктерді (коммунистерді) алаңгершілігі жоғары, жылы жүректі, кіршікіз таза жандар етіп дәріптеді. Ал Кеңес Одағы құлағаннан кейін шетел мұрагаттарынан қазакстандық ғалымдардың тапқан деректері оларды мұлдем басқаша бейнелейді. Шетел мұрагаттарындағы құжаттар коммунист басшылардың катарында жағымназ, өз жағдайын ойлаган пасық адамдар болғанын да көрсетуде.

Кеңестік жүйесі басшылары Н.С. Хрущевтің, Г.М. Маленковтың, В.М. Молотовтың және т.б. «көсемдердің» бірін-бірі «акымақ», «онбаган» деп сыйап, тіпті балағаттагандары да қағазға түскені анықталды. Ал қызметтен алып тастаған кезде, жаңағы көсемдер «тегін астаудан» шеттесінде отініп, жалынып-жалбарынады екен. Олар басшылықта жүргендес, өздері және отбасылары үкіметтің асханасынан тегін тамактанып немесе сапалы және арзан азық-түлік алып, үкімет емханасында тегін емделетін болған еді. Бұл әрекеттер «Кремль косемдерінің» ересіз, қарадүрсін, күйкі тірліктің иелері екенін және олардың шын бет-бейнеслерін корсетеді [107].

Зерттеуші Ю.В. Емельяновтың еңбегіне назар аударсақ, КСРО құлағаннан кейін КОКП Орталық Комитеті мұрагатының кейбір құжаттарын партияның орталық аппаратында қызмет істегендер көп акшаға АҚШ мұрагаттарына сатып жіберіпті. Тарихи деректерге қарағанда Н.С. Хрущев өзінің жазған естелік кітабын көп акшаға АҚШ-ка сатқан көрінеді. Кешеі дүниежүзіне әмірін жүргізіп келген алып мемлекеттің басшысы, бүкіл кеңес халқына «үлгі», «көсем» саналған Н.С. Хрущевтің мына тірлігінен адам түніледі [108].

Ж.Тәшеневгің үкімсі басшылығындағы қызметтіне қатысты Сағадат Нұрмамбетовтің естелігінен үзінді көлтіре кеткенді жон көрдік. *Сагадат Нұрмамбетов:* «Әлбетте, оның республика Жогаревы Кеңесінің төрағақ төрагасы, Қазақстан Министрлер Кеңесінің төрагасы (Үкімет басшысы) болып, шырқап котерілуі тегін емес, үлкен татаст иесі екепін, алғырлығын, білдіштілік танытады, тұа дарын екендейін дәлелдейді. Қандай қызметте болса да, Жұмекең ең алдымен оз елінің мақсат-мұддесінен шығатын, халықтың жағдайын ойлайтын, халықтық, ұлттық мәселелерді Одақ бастықтарының алдында тайсағтамай қоятын. Жүргегі қазақ деп согатын біртуар азамат еді.

Ойы шолақ, оресі тар, пигылты теріс, қоғам құбылыстарының тарихи мәнін жете түсінбейтін санағы тайыздар сол бір жылдары Қазақстанның төріскей олжелерін Ресейге қоспақ болғапын біздер жақсы білеміз. Сол тар кезеңде Қазақстанның тұтастығы үшін жет беріп, топталыптарлық жүйеге ертедегі батырларша қарсы шырқап бірден-бір азамат осы Жұмабек Ахметұлы болды.

«Сол туостық облыстарды Ресейге қоса салу, қазақты қорлау, на мысын жер ету; қалыптасқан шаруашылық-экономикалық қарым-қатынастарды біржола құрту деген сөз. Халықтың тағдырына бағта шабумен бірдей», – дегенді ашиқ айтты.

Жұмекеңнің сол тұстагы ерлігін қазақ ұлтты жоғары бағалады. Ал КОКП Орталық Комитеті мен Кеңес үкіметінің басшылары, албетте, оны жараттады, оштесті, қудалады. Қолынан іс келетін, жүргегі от, бірбеткей азаматты қорлады, қызметтін босатты, «ұттышыл» деген кінә тағын шеттепті.

Содан кейін ол 15 жыл бойында тапжылмастан Шымкентте облыстық атқару комитеті төрагасының орынбасары болып қызмет етті. Демек, 1947 жылғы лауазымды орнынан шегеріліп төмөндөтілді. Бірақ Жұмекең налыған жоқ, халыққа сыйлы, абырайлы болды. Бүкіл облыс жүртты, Жұмекеңді қатты құрметтеді, қолынан келген сый-сияттын көрсетті. Қарапайым халықтың ұғымында от ұлтты үшін жасын қызған ұттожандылығы үшін қиянатқа ұшыраган батыр, «кісендегулі дала жолбарысы» болып көрінді. Халық оның ерен тұлғасын тани білді.

Сондықтан да Жұмекеңнің өз елі, халқы үшін істеген орасан ісі халық есінде мәңгіл сақталып, ұлттық тағдыр төрінен орын алып, тарихымыздың үздік азаматтарының қатарында омір бақи жасаіттынына кәміт сенемін» [109].

А Тасымбеков өзинң макаласында Ж Тәшенев пен И Юсуповка қарастырылғанда бір әңгіменің шетін шығарады «Жұықта (яғни 1998 жылы – авт) С А Қасымов екеуміз Орталық партия Комитетінің хатшысы болған Исмаил Юсуповтың үйінде болып, откен-кеткеннен әңгіме қозғадық Сонда И Юсупов – Жұмабек Тәшенев «Қазақстанды КСРО-дан болап алу керек!» деген ойын анықтатын еді Сондықтан осындаи шікірі үшін Н Хрущевқа жақпаи қалды!» деп айттып қалды Мені осы шікірдің кисыны бар ма екен деген ой мазалады Мұмкін емес шығар Егер дәл осылай айтса, Ж Тәшеневті орнына алмай-ақ баяғыда ағып тастауы мүмкін ғой

Бәтес алайдан сыр суыртпактал, «осындай әңгіме болған ба еді» деп сұрадым «Олаи деп айтуы мүмкін емес Жұмекенің Ал Қазақстанның тұтастығы үшін құрескені бәрімізге белгілі Ал олай деп жатса, айтқаны келді, бөлініп, жеке тәуелсіз республика болдық, деді Бәтес апай» [110] Кеңестік дәүірде өмір сүріп, қазак елінің елдігі мен жерінің тұтастығын сактау мақсатында империя басшыларымен тайталасқа түсіп, дәл сол тұста халықтың басына төнген қауіпті анық сезіп, ұлтына корған болған батыл азаматтың ойлағаны елдің келешегі, азаттығы болатын Кеңестік заманда кызмет жасаи жүріп, халқының жарқын болашағына сеніммен қараған тұлғаның қажыр-кайрат көрсетуінің бүгінгі күнмен сабактастырылғы бар деп айтуға болады Өйткені, ел мен жер үшін құрес тұлғаның азаматтық келбетін көрсетеді Қазақ халқының қаһарман ұлы ели барда мәнгі жадында жаңғырып тұратындығы сөзсіз

Пайдаланылған әдебиеттер және деректер тізімі:

- 1 Ыдырысова Г «Жылымық» жылдары және демократиялық қайта құрулар // Қазак тарихы 2009 – №5 23-26-б
  - 2 Қоғам кирагкері С Ж Қенжебаев пен Қ А Еңсеновиң сұхбаты Алматы, 24 08 2012 ж
  - 3 ҚР ОММ 1109-к, 3-т, 376-1с, 3-7 пп
  - 4 ҚР ПМ 708-к, 28-т, 328-1с, 148-п
  - 5 ҚР ПМ 708-к , 28-т, 3281с, 13-п
  - 6 Елеусізов М Ұмыттылмас кездесулер // Жұлдыз 1998 – №4 – 143-149-бб
  - 7 Ғали Э Қенес дәүіріндегі Қазақстанның бірінші басшылары Алматы, 2001 33-б
  - 8 Қараанды облыстық мемлекеттік мұрағаты 1487 к , 1-т, 222-1с, 16-18-пп
- 204

- 9 Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий – М Республика, 1993 – 245 с
- 10 Мұсағалиева А С Қазақстанның орталық және жеріліккі мұрагаттар қорлары құжайтары саяси репрессиялар тарихының дерек көзі (1917-1956 ж.) Тарих ғылымда докт дөрежесін алу үшін даындалған автореферат Астана 2010 – 36-б
- 11 Нұрқасым Е Біргұлас Қазақстан және Тәшенев // <http://maidan.kz/index.php>
- 12 Сағындық Кенжебаев иен ҚА Еңсөновтің сұхбаты Алматы, 2012 жыл, 24 тамыз
- 13 Тәшенев Саят Слово об оғзे / Ж Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездеңі патриоттық тәрбие Жинақ – Астана «Тархан прнт» ЖШС 2012 – 54-55-66
- 14 Мәндібаи Төрекан Еслер елеусіз қала ма? // Азақ 2004 жыл 5 мамыр
- 15 ҚР ОММ 1109-к, 3-т, 377-іс, 1-2 пп
- 16 ҚР ОММ 1109-к, 3-т, 400-іс, 15-п
- 17 ҚР ОММ 1109-к, 3-т, 400-іс, 16-п
- 18 ҚР ОММ 1109-к, 3-т, 400-іс, 107-п
- 19 Кәрішал Асан Ата Шынжырда өткен жолбарыс Сказ о закованном гигре – Алматы Ушқиян 2004 – 27-28-бб
- 20 ҚР ОММ 1109-к, 3-т, 400-іс, 109-п
- 21 Қакиев Т Қыздардың алған білім-ғылыми көбіне жаялықпен бірге жуылып кетеді // Алаңай айнасы 2012 жыл 15 маусым
- 22 Қазақ Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советинің Ведомостілері – 1957 №3 21-б
- 23 Қазақ Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советинің Ведомостілері – 1957 №4 4-5-66
- 24 Қазақ Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советинің Ведомостілері 1957 №7 24-б
- 25 Қазақ Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советинің Ведомостілері 1957 №7 25-б
- 26 Қазақ Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советинің Ведомостілері 1957 №8 33-34-66
- 27 Қазақ Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советинің Ведомостілері 1957 №9 6-7-66
- 28 Қазақ Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советинің Ведомостілері – 1957 №1 8-б
- 29 Қазақстан энциклопедиясы 8-том, Алматы, 2006
- 30 Болатов Т Аныз бер Ақиқат // Арқа ажары 1997 жыл 18 караша

- 31 Моргун Ф.Т. Хлеб и люди. Москва 1973 С 79-80
- 32 КР ПМ 708-к, 30-т, 205-іс, 64-п.
- 33 Маубеев Маңда-Караф. Достоин памяти народной. // Вперед 1996 год. 13 октября.
34. Қазак Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советтің Ведомостілері – 1958 №9. 4-6-66
35. КР ОММ. 1109-к, 3-т, 480-іс, 4-12 пп
36. КР ОММ 1109-к, 8-т, 57-іс, 4-5-пп
37. С Адамбеков, Ж. Базаров. Өктемдік оғынде / Жұмабек Тәшенев гуралы есептер. Алматы: «Білім» баспасы, 2005. 145-197-66.
38. Сүлейменов Ж. Тарихта ізі сайран жатыр // Елемен Қазақстан 2012 20 сәуір
39. Момышұлы Б. Айтылмаган ақына. (Конромдық шынармалар жинағы). 2-кітап 10-том. - Алматы: Онер. 2009. 98-101-66.
40. Қоғам қайраткері С Ж. Кенжебаев пен Қ.А Ѓенсөновтің сұхбаты. Алматы, 2012 жыл 24 тамыз.
41. Қазак Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советтің Ведомостілері – 1959, №2 4-5-66.
- 42 Қазак Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советтің Ведомостілері – 1959, №3. 3-4-66.
43. Қазак Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советтің Ведомостілері – 1959, №10 19-6.
44. Қазак Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советтің Ведомостілері – 1959, №19. 5-б.
- 45 Қазак Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советтің Ведомостілері – 1959, №32 5-б.
46. Қазак Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советтің Ведомостілері – 1959, №24 3-4-66.
- 47 Тұрысов Е. Жұмабек Тәшенев жаильты есептер – Алматы, «Білім» баспасы, 2005. – 116-б.
- 48 Ж.А. Ташенев Текст выступления на XVI пленуме ЦК КП Казахстана // С Ж.Тәшеневтің отбасы мұрагатына. 23.10.1959 ж. 1-3-пп.
- 49 Нұрмағамбетов С. Жұмабек Тәшенев жайында бір үзік сыр // Азат 2004. 4-б.
50. Қазак Советтік Социалистік Республикасы Жоғарғы Советтің Ведомостілері – 1959, №35 7-б
- 51 Қабылған Е. Мұстафин Сапар. Елін сүйген ер елі // Астана акшамы. 2006 жыл. 6 мамыр
52. КР ПМ 708-к., 32-т, 281-іс, 106-107-ни.

- 53 КРОММ 1137-к, 24-г, 26-іс, 15-п.
- 54 КР ОММ 1137-к., 24-і, 26-іс, 65-п.
- 55 КРОММ. 1137-к., 24-г, 26-іс, 128-129-пп
- 56 КР ОММ 1137-к., 24-т, 9-іс, 8-п
- 57 КРОММ. 1137-к., 24-і, 26-іс, 5-6-пп
52. Қазақ Советтік Социалистік Республикасы Жөндары Советтің Ведомостілері – 1960 №1 9-б.
- 59 КРОММ. 1137-к, 24-і, 26-іс, 41-п
- 60 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүтінге дейін). Бес томдық. 4-том – Алматы: «Атамура», 2010 – 576-б
61. Еңсебаева Л. Еңсебаев Нұрмаганбек Жұнісұлы – Астана «Астана полиграфия», 2009 – 188-б.
- 62 Сейдін Н Б. Қазақстан Республикасының мемлекеттік шекарасы қалынтастыры, мәселелері және айқындалу барысы. Ғылыми басылым – Алматы: КР Президенті жаңындағы ҚСЗИ, 2006 – 52-53 66.
- 63 «Тұл» журналы 2010 №8-9.
64. «Жалын» журналы. 2008 №2
- 65 «Жалын» журналы. 2009 №11
- 66 Қәкен А. Қалканы болған халықтың // Егemen Қазақстан, 2003. 22 наурыз.
- 67 Белаусов Я. Жұмабек Тәшениевтің касында өткен бір апта / Жұмабек Тәшениев туралы есептіктер. Алматы: «Білім» баспасы, 2005. 27-31-66.
- 68 КРОММ 1137-к, 22-і, 125-а-іс, 6-п.
69. КР ОММ. 1137-к., 22-і, 125а-іс, 6-7-пп.
70. КР ПМ. 708-к, 28-т, 328-іс, 121-п.
- 71 Шәріпов О. Қөргенім, көңілімің токығаным // Жұлдыз 1994 жыл. 9-шы номері 15-16 66
72. КР ОММ. 1137-к. 22-т, 125а-іс, 2-п
73. КР ОММ. 1137-к. 22-т 125 а-іс, 4-п
74. КР ОММ. 1137-к. 22-т 125 а-іс. 5-6-пп.
75. Арыстанбеков Х. Елім, жерім дег омір сүріген нар ішінде / Азат 2004 жыл 24 наурыз.
76. КР ОММ 1109-к. 5-т, 597-іс, 419-п.
77. КР ПМ. 708-к., 29-т.. 163-іс, 137-138-пп.
78. Заседания Верховного Совета Казахской ССР. Стенографический отчет 1956 год. 144-163 стр.
79. Шаханов М. Шындығын жоғалтып алған адамдарды азамат деп те, акын деп те есептеймін / Аңыз адам. 2012 жыл №12. 24-б.
- 80 Қазақ әдебиеті, 1998 жыл 28 тамыз

81. Болатов Т. Қалканы болған халықтың // Арка ажары. 1995. 14 наурыз 2-3-бб.
82. КР ОММ 1137-к, 1-1., 886-іс, 2-7-пп.
83. КРОММ. 1137-к., 24-т., 554-іс, 1-4-пп.
84. КР ОММ 1137-к., 24-т., 554-іс, 2-п.
- 85 КР ОММ. 1137-к., 24-1, 1-іс, 1-п
86. КР ОММ. 1137-к., 24-т., 2-іс. 1-п
87. КРОММ 1137-к., 24-т, 189-іс, 1-8-пп
88. КРОММ 1137-к , 24-т., 555-іс, 1-3-пп.
89. Какен А. Подлинное мужество времени не подвластно / Жұмабек Тәшенев туралы естеліктер. Алматы, «Білім» баспасы, 2005. 42-б.
90. Исаев Э. Ж.А. Тәшеневін Оңтүстік Қазақстан халқы ұмытпайды // Атаңар созі. 2012 ж. №17. 6-7-бб.
91. Ержанова К. Ташенев ағайдаңың қызметінен бір көрініс / «Ж.Тәшеневін азаттық ерлік і және қазіргі кездеңі патриоттық тәрбие»: Жинақ. Астана: «Тархан піні» ЖШС, 2012 ж. 69-72-бб.
92. КРОММ 1137-к., 24-т., 1-іс, 4-7-пп.
93. КР ОММ. 1137-к, 24-т, 9-іс, 70-п.
94. Қонаев Д. Өтті дәурен осылай. – Алматы. РГЖИ «Дәуір», МП «Ынтымак», 1992. – 233-234-бб.
95. Үсмағұлов Ж. Бәйкен Әшімов / Алматы: ЖШС «Қазақстан» баспа үйі, 2008. – 311 б.
96. Қәкен А. Жұмабек Тәшенев. // Егемен Қазақстан. 2003 жыл. 22 наурыз.
97. Ташенев Ж. А. Казахстан в братской семье народов СССР. – Алма-Ата: Казгосиздат. 1960. 220-228 бб.
98. КР ОММ. 1137-к., 24-т, 2-іс, 172-н.
99. Жұмабек Тәшенев туралы естеліктер –Алматы. «Білім» баспасы. 2005. 151-152 бб.
100. Әшімов Бәйкен. Ел сенімі – ең қымбатың. – Алматы: «Ана тілі», 1997 – 224 бет. 161-162 б.
101. Мұхатова О. Өз заманының ірі ұлтасы // Қазақстан тарихы: әдісгемелік журнал. 2009. – №12. 69-73-бб.
102. КР ПМ. 708-к, 34-т, 45-іс, 1-2-пп.
103. Қазақстан тарихы (көне дәүірден бүгінге дейін). Бес томдық 4-том – Алматы. «Атамұра», 2010, 577-б
104. Қонжебаев С.Д. БӘРІ ҚҰРБАН АТАМЕКЕН ЖОЛЫНДА Қоғам қайраткері Жұмабек Тәшеневтің тағдыры осыны айғектайды // Егемен Қазақстан. 1995. 17 карааша. 6-б.

- 105 Әбжанов Х.М Жұмабек Тәшенев және оның заманы мен заманлас зиялары // «Ж.Тәшеневтің азаматтық ершігі және казирғы көздеңі патриоттық тәрбие» Жинақ. Астана: «Тархан прінт» ЖШС, 2012 14-б
105. Қазақстан, Ж.А. Тәшенев, ел <http://aybek1982.yvision.kz/post/157810>
- 106 Сұлейменов Н. Шындық пен сұмдық . . 58-б.
107. Аяган Б.Г. Красные и черные (Материалы Гуверовского архива). – Алматы: 2005 – 13, 37-66
108. Емельянов Ю.В Смутьян в Кремле – Москва: Вече – 2005. 416 с
109. Нұрмамбетов С. Жұмабек Тәшенев жайында бір үзік сыр // Азат, 2004 жыл, 24 қараша
- 110 Тасымбеков А. «Бәтес апайдың мұны» // Қазақ әдебиеті. 1998 жыл. 28 тамыз.

Аршалы ауданындағы Ж.А. Тәшеневтің дүниеге келген жеріндегі «Танакөл» көлі

Аршалы ауданының «Қойгелді» ауылынан 5 шақырым кашықтықтағы
Ж.А. Тәшеневтің кіндік қаны тамған «Танакөл» ауылының орны.

Суретте солдан онға карай Қанат Еңсенов,

Барлыбай Елеуов (Қойгелді ауылының 78 жастагы қариясы) және Сейіткали Дүйсен

1900 жылды Ақмолада салынған ғимарат.
Әр жылдары мектеп, училище, техникум орналасқан

1910 жылғы Ақмола қаласының орталық алаңы

1935–1940 жж.

Ж.А. Тәшенев туыстары мен достарының арасында

Солтүстік Қазақстан делегациясы IV Компартия съезінде
25–28 ақпан 1949 жыл, Алматы

Ж.Тәшенев Солтүстік Қазақстан облысының егін алқабын аралауда

Ж.Тәшенев Солтүстік Қазақстан облысының «Қазақ КСР-інің 30 жылдығы» ұжымшары еңбеккерлерінің арасында

1950–1954 жж.

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Ж.Шаяхметовпен бірге. Ж.Тәшенев екінші катарда он жак шетте

Жұмабай Шаяхметов жиналыста (он жак шетте)

Тың кеңшарының орнын белгілеу

Беймаза кезең.
Тында астық жинау науқаны

1954–1955 жж.

Д.А. Қонаев, Н.С. Хрущев және Ж.А. Тәшенев тың игеру уақытында, 1955 ж.

Ж.А. Тәшенев

1954–1955 жж.

КОКП Орталық Комитетінің Бірінші хатшысы Н.С. Хрущевті қарсы алу

Н.С. Хрущевтің Қазақстанға келуі, 1955–1956 жж.

1955–1956 жж.

Ж.А. Тәшенев балаларының ортасында

Ж.А. Тәшенев және жұбайы
Бәтес Үйдірысқызы

1956 ж.

Ж.Тәшеневтің Үндістанның вице-президенті С.Радхакришнанды қабылдау кезі

Үндістанның вице-президенті С.Радхакришнанмен бірге

1956 ж.

Жұмабек Ахметұлы Қазак КСР Жоғарғы Кеңесі қызметкерлерінің ортасында

Қазақ КСР Ғылым Академиясындағы мәжілісіне қатысу

1955–1956 жж.

Ж.А. Тәшенев үйіндегі жұмыс бөлмесінде

1957 ж.

Монгол Халық Республикасы делегациясымен кездесу сәті

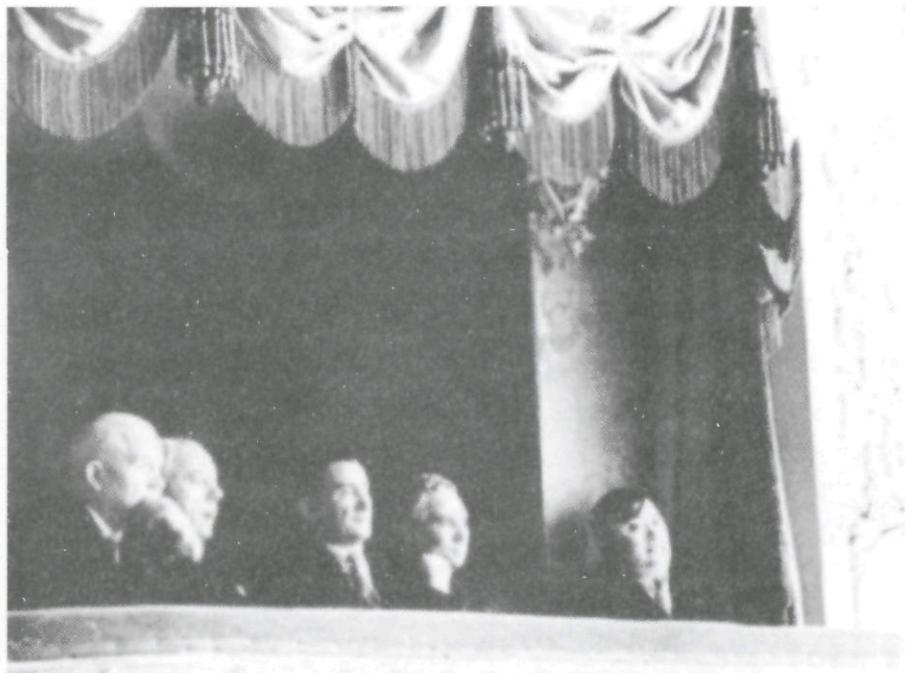

Монгол еліне сапары, 1957 ж.

1957–1958 жж.

Төраға К.Е. Ворошиловты Алматыда карсы алу, 1957 ж.

Мәскеудегі Қазақ КСР мәдениеті мен өнерінің декадасы, 1958 ж.

1958 ж.

Н.С. Хрущев, Ж.А. Тәшенев, Д.А. Қонаев, 1958 ж.

Ж.Тәшенев 1958 жылы Мәскеудегі қазақ әдебиеті мен өнері декадасында

1955–1959 жж.

КСРО Жоғарғы Кенес, 1955–1959 жж.

Румыниядағы КСРО елшісі
А.А. Епишевке награда тапсыру сәті

1959 ж.

Ж.Тәшенев КСРО Жоғарғы Кеңесі Төрағасының орынбасарларымен бірге.
Мәскеу қаласы, 1958 ж.

Ливан Республикасының елшісін КСРО Жоғарғы Кеңесі Төрағасының орынбасары
Ж.Тәшеневтің қабылдауы

1959 ж.

Қытайға барған КСРО делегациясының құрамында, 1959 ж.

Қытайға сапары кезінде, 1959 ж.

1959 ж.

Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының төрағасы Ж.А. Тәшеневтің
Күрмет грамотасын тапсыру сөті

Қазақ КСР Жоғарғы Кенесіндегі жұмыс сөті

50-жылдардағы ККП Орталық Комитеті,
Жоғарғы Кенес және Үкімет орналасқан ғимарат
(Алматыдағы Қазак Ұлттық Өнер академиясы)

50–70-жылдардағы үйі (Алматыдағы Қазақ-Британ техникалық университеті)

1959–1960 жж.

КСРО Жоғарғы Кеңесі Төрағасының орынбасары міндестін атқару кезінде.
Мәскеу каласы

Ж.Тәшеневтің КСРО Жоғарғы Кеңесі атынан ордендер тапсыру сәті

Алматы қаласында Ж.Тәшебевтің онер, ғылым, мәдениет кайраткерлеріне бергендегі

1960 ж.

Қазақстанның мәдениет қайраткерлері Қызыл аланда

Қазақстан Компартиясының X съезд делегаттары (Ж.Тәшненев екінші қатарда).
Алматы, 1960 жыл, наурыз

1960 ж.

Егістікке су жіберетін канал қазу

Тәшенев Хасен
(1911–1977)

Ж.Тәшеневтің үлкен ағасы

Тәшенев Манап
(1913–1977)

Ж.Тәшеневтің кіші ағасы

1980 ж.

Ж.А. Тәшенев және жұбайы Бәтес Ыдырысқызы

Елағасы – Ж.А. Тәшенев

Ж.Тәшенев пен жұбайы Бәтестің зираттагы ескерткіші (Шымкент қаласы)

Шымкент қаласындағы
Ж.Тәшенев ескерткіші,
2010 ж.

Шымкент қаласындағы Ж.Тәшкенев көшесі, 1995 ж.

Астана қаласындағы Ж.Тәшкенев көшесі, 1999 ж.

4.1. Оңтүстік Қазақстан облысын дамытуға қосқан үлесі

Кеңестік тоталитарлық жүйенің әміршіл-әкімшіл басшыларының ыңғайына жығылмаған Жұмабек Ахметұлы 1961 жылы Қазак КСР Министрлер Кеңесінің төрағалығы қызметінен босатылып, жарты жылдан соң Оңтүстік Қазақстан облыстық атқару комитеті төрагасының орынбасары қызметіне тағайындалды.

Қазақстандағы жоғарғы биліктегі талай жыл қызмет атқарған ол бұл жерге келгенде де, өзінің әділ жолынан тайған жоқ. Қабылдаудың келген халықтың хал-жагдайын біліп, колынан келгенше көмектесті. Қызметте жүрген жастарға өзінің акыл-кеңесін айтып, бағыт-бағдыр беріп отырды.

Оңтүстік Қазақстан облыстық атқару комитетінде Жұмабек Ахметұлы қызмет атқарған жылдарында оның атына келгей бірде бір өтініштілектер ескерусіз қалмаған. Қала тұрғындары да, дала енбекшілері де оған өз өтініш, тілектерін айтып жиі келетін. Оған жолықкан адамдар оның мінезінен, жүріс-тұрысынан өткенді көксеп, ұнжыргасы түскенін, сондай-ақ төрелік, пандық мінездерді еш корген емес. Ұлкенге де, кішігө де тұрақты ізет көрсету оған тән қасиет болды. Сондыктан да ол ел ағасы болып танылып, халық құрметіне ерекше бөленді.

Шымкент еліне келгенде, Жұмабек Ахметұлы 40-тың ортасында болған. Сол кездерде ол кісі туралы жүртттың «торға түскен айбарлы арыстан ғой, сабаз» деген сөздері жиі естілтін [1].

Ол кезде облыстың басшысы В.И. Макаров (1959–1962) болатын [2]. Ұлкен қызметтерді ағқарып келген ұлттың батыр ұлын қазақ халқы шынайы ықыласпен қарсы алды. Өйткені сл мен жер үшін кеңестік қызыл империя басшыларымен тайталасқа түсіп, қызмет, мансаптан ұлттық мұддені, елдік мәселесін жоғары қойған халықтың адал перзентін жүртшылық сырттай жаксы біletін. Табиғагы тамылжыған, шырайлы Шымкент өнірінің халқы казақ қайраткеріне қолдарынан келгенше құрмет, қошемет көрсете білді. Ал Жұмабек Ахметұлы әрқашанда ел сенімін актап, күрделі де, киын сәттерде қордаланып қалған мәселелерді жергілікті халықпен кенесе отырып шеше біletін қабілстінен тайған жоқ.

Қайраткердің Оңтүстік Қазақстанға қызметінен төмендегіліп келгені туралы Асылбек Баймұқанов былай деп баяндаган: «Қайраткер респуб-

лика басшылығынан солақай саясаттың ықпалымен төмendetіліп, Шымкентке келгенде, былайғы жұрт түк түсінбей қалды. Көптеген адамдар Жұмабек Ахметұлына бағытталған әділетсіздікке іштей наразы болып жүрді. Солардың арасында мен де бар едім. Біздің қолымыздан ие келеді дейсін? Ж.А. Тәшеневті Шымкент қаласы жылы карсы алды. Мұнмұктажын арқалаған қарапайым жандар ол кісінің алдын босатпайтындығына куә болдым. Ж.А. Тәшенев облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасарлығына бекіп, жайлланған соң, інілік сезіммен салем беруге бардым. Қабылдауына кіргенімде, ол орнынан тұрып, алға қарай колын соза маған қарай жүрді. Мен ресмилікті қойып, асқан тебіреніспен құшағыма басып, бетінен сүйдім. Ақмоладағы алғашқы кездесуімнен кейін 5 жылдан соң бетпе-бет жолығып тұрғаным осы. «Мынаусы кім тағы» дегендей, аңтарылып қарап қалды. Менің окуға тұсуіме кол ұшын созғанын, Ақмоладағы кездесуіміз тұрғысында айтканымда жүзіне құлкі үйіріліп, хал-жайымды, жұмысымды сұрап ақжарқын көңіл танытты. Содан кейін жиі болмаса да, аракідік жолығып, амандық-саулығымызды сұрасып тұрдық» [3].

Ол кісі қызметкес көнілі толмайтын, өкпелі пендедей мінез, қылық сезіріген емес. Өз жұмысына аса жауапкершілікпен қарап, өзі басқарған салалардың басшыларына катан талап қойып, олардың табыстан табыска жетуін қамтамасыз етті. Әсіресс тәртіпке, жауапкершіліккес, социалистік міндеттемелердің дер кезінде, тиянақты орындалуына айрықша назар аударды. Ол кісі басшылық жасап өткізген жиналыстар мен мәжілістерде залда отырғандардың өзара күбірлесіп сойлесіп отыруы болмайтын. Ондайларды байқаса, олардың лауазымдарына, атак-дәрежесіне қарамай, залдан шығарып жіберетін. Сондықтан да залдағылар мінбеге шыққан шешендердің сөздерін зейін коя тыңдайтын.

КСРО-ның шовинист коммунист-басшылары одектас республикалардың өз ұлтынан шықкан басшыларына сенімсіздік танытып, «ұлтшылдық ауруына» шалына бастағанын сезсе болды, «гемдесу» үшін тағдыр тәлкегінс ұшыратып, олардың орындарына басқа ұлт өкілін жіберуді асқан шеберлікпен орындағандары бүгінде баршаға белгілі. Ж.Тәшенев тәрізді ұлтжанды мемлекет қайраткерін шеттетіп, олардың үстіне басқа ұлттан басшы тағайындау үрдісі патшалық Ресей заманынан бері жалғасып келе жатқан тірлік. Кремль ислері ұлт республикаларындағы басшылардың арасында қайшылық, келісе алмаушылықтар туса, сол сэтте оны өз мақсаттарына пайдалана қоюды әдеткес айналдырған еді.

Ж.Тәшенев кызметінің Шымкентке ауысуы жайында оз естелігінде Еркінбек Тұрысов мынадай оқиғаларды алға тартады: «Жұмабек Тәшенев бізге астанадағы абыройлы орнынан, биік орындығынан алынып, жер аударылып келді. Оны жазалаған, жер аударған бүгінде тоталитарлық деп таңбаланған кешегі өзімшіл оқтем мемлекеттік, партиялық жүйе болатын. Табиғатында жалтактығы жок, алmas семсердей өткір, ел-жұрты үшін жаңын от пен суға салуға әзір қайраткер өз жері, өз слінде ертерек көзге түсken. Аз жылда ауыл арасынан жарқырай шығып, аудан, облыстарды басқарды. Қазақстан Республикасы Жогарғы Кенесінде, Министрлер Кенесінде төрағаның биік орнында отырды. Оны Кремльдің қаһарына душар еткен де, алыстан көрінстін сол биік орны, ел-жұрты алдындағы қадір-қасиеті еді.

Оның жер ауып ортамызға келуінің өзі де есте қаларлық жайт. Газет тілшісі, тыныссыз қаламгер атаулының жүрмейтін жері, естімейтін созі жок. Бірде, 1961 жылдың көктемі болар, бізге Алматыдан республика басшысы Д.А. Конев келді. Жұртшын бірге облыстық газет өкілдігімен теміржол вокзалына келдік. Пойыз токтады. Облыс басшылары, жабырласкан жұрт ол кезде қалың шашы мойылдай қара, сымға тартылғандай тіп-тік Д.А. Коневты карсы алды. Дінмұхамед Ахметұлы карсы алғандарға амандаста тұрып:

– Жігіттер, осында вагондардың бірінде Жұмабек Ахметұлы келе жатса керек. Байқандарны, – деді.

Сөйттеск, кешегі тұтас елді аузына қаратқан үлкен кісі жалғыз өзі, көп жолаушының бірі, қолында жүк сөмкесі бар ең соңғы вагондардың бірінен түсіп келеді екен. Ол ешқандай назар салмастан, ешкімнің қолпаشتасын керек етпестен, өзін күтіп тұрган кезекші машинаға отырып, калаға жалғыз тартты. Оны облатком торағасының салалық орынбасарының шағын бөліміндегі жұмыс орны күтіп тұрган еді.

Сол сәт менің көз алдымға бұдан санаулы айлар ғана бұрын, ала көктем елестеді. Онда Шымкенттегі металлургтер сарайында Орталық Азия ресиубликалары мен Қазақстан мактاشыларының біріккен үлкен жиыны болған. Республика басшылары мен майталман макташылар, Алтын Жүлдізды ерлердің көбі осында. Қоңыртің көзі де, дені де қақ ортада жүрген Республика Үкіметінің басшысы Жұмабек Ахметұлында. Эсіре-се обкомның тұлкімінезді хатшысы В.И. Макаровта дегбір жок, ол кісінің қасында маймаңдай басып, қанкөбелек болып жүр.

Міне, сол атақты қайраткер – қазір көзге ілінбейтін көптің бірі. Ешкімнің кошеметін керек етпей, оз жөн, өз жолымен бара жатыр. Эй, жалған дүние-ай, деп ойлайсың.

«Жыланды төрт кессе де, кесірткедей халі бар» деген ғой. Қайраткер жазалы, жаралы келсе де, оның кім екенін білетін жүрт, өзге жерден таяныш, жұбаныш таппаган адамдар баяғы халықтың ұлы деп, әркилы мұн-мұқтажын айтып, кешегі арыстан пішімін сактаған Ж.А. Тәшеневке ағыла бастады.

Бұл жай өзінше бір Құдай болып отыратын облыстың бірінші басшысына ұнай койсын ба? «Бұл не, кто он гакой проблемалар шешетін» деп сырт көзге сыпайы көрінетін В.А. Ливенцов (1962–1972) ағамыз оған ызгар төгө бастады. Қайда қын жол, қайда шешілмейтін түйін болса, ол енді Ж.А. Тәшеневтің үлесі. Жүрсін солай дейтін көрінеді.

Мен Жұмекенмен осындай жолға окілдік алған қыын-қыстау күндерде кездестім. Азабы көп қалың қыс ортасынан енді ауып, шаруагер ел қиналып жатқан шақ еді» [4].

Ж.А. Тәшенев Шымкентте облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары болып еңбек етсе де, жүрт арасында сол кезде «ол «зам» емес, «сам» деген сөз таралған. Оның іскерлігін, ел алдындағы беделін ескерген хатшы Шаймерденов онымен жиі ақылдасып, кенесіп отырған көрінеді.

Жұмабек Тәшенев Оңтүстікте де аса сыйлы болды. Ол қазак ұлтын жаңындай сүйгенін, қызметкерлерден қазак қасиеттерден айырылмады талап етіп отырғанын, осыған байланысты болған түрлі оқигаларды бүгінде жүрт жыр қылып айтады. Ұлтжандылар бұл азamatқа ескерткіш қоюғана емес, ол туралы кейінгі ұрпакқа ұлғі-өнсеге болатын фильм түсіру де артық болмайды деп санайды.

Ж.Тәшенев Оңтүстік Қазақстан облысына қызметінің ауысып келгеннен кейін көп жылдар бойы әртүрлі дәрежедегі қызметтер атқаруына байланысты болмаған мүмкіндіктің есесін қайырып, ғылыммен де айналысты. Көп ұзамай экономика ғылымдарының кандидаты, өз саласының білгір маманы болып танылды. Ол өмірлік тәжірибесінен көргені мен білгенін халыққа қызмет ету барысында онды пайдалана білді. Әсіресе, Шымкентте облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасарлығы қызметінде жүргенде, сауда басқармасы, жеңіл өнеркәсіп, тұрмыстық қамтамасыз сту, байланыс және көлік салаларына басшылық жасап отырған кезінде ерекше байқалды. Оның белсенді қызмет жасауының нәтижесінде, колхоздар, совхоздар, аудандар мен қалаларда сауда кәсіпорындары, университеттар, дүкендер, асханалар, тұрмыстық үйлер, ательєлер, шеберханалар және гағы басқа тұрмыстық нысандар бой көтерді [5].

Сол кездегі кеңестік саясаттың отаршылдық әдіс-тәсілдерін бағамда-сак, Мәскеу саясақтерлері Қазақстандағы ұлт кадрлары ырықтан шық-са, олардың арасына жік салып, бақталастыққа, қызғанышқа әдейі жол бергенін, соны қолдан үйімдастырып отырганын көреміз. Олар жоғары басшылықта жүрген жергілікі азаматтардың бойындағы пенделік кем-шіліктерін тиімді пайдаланып баккан.

Жұмабек Ахметұлының Оңтүстік Қазақстан облысындағы аткарған қызыметтері жайында Х.Рұstemов былай деп баяндайды: «Оңтүстіктегі болашакты өз жүрек үйісігімен сезетін абзал ағаның ұсынысы өз нәтиже-сін беріп, училищеде қазақ топтары ашылып, астанадан орыс тілінен казақ тіліне аударылған оқулықтар, әдіс гемелік құралдар келе бастады. Үкімет қаулысымен Түркістан каласындағы теміржол училищесінің базасында кәсіптік-техникалық училищелерге орта дәрежелі кадрлар даярлайтын педагогикалық-индустриалды техникум ашылды. Ондай оку орындары Қазақстанның басқа аймактарындағы бірнеше қалаларда үйімдастырылды. Онда оқитын оқушылар қыскы, жазғы формалы киіммен қамтамасыз етілді.

Ол кісінің облыстағы тағы бір елеулі оқиастина қатысты естелікті еске түсіре көгейін. Ленгір (казіргі Төле би) ауданындағы сан салалы шаруашылығы бар Сәкен Сейфуллин атындағы ірі ұжымшар екіге бөлі-ніп, рулық қатынастың салдарынан жер мәселесі төңірегінде дау-дамай туындалап, ауылшаруашылық басқармасының басшылары, облыстық партия комитетінің ауылшаруашылық бөлімінің қызметкерлері барып, екі жакты бітістіре алмай, дау ұзакқа созылды. Ақырында, облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Василий Андреевич Ливенцов Жұма-бек Ахметұлын шақырып:

– Жұмабек Ахметұлы, Сіз Сәкен Сейфуллин атындағы ұжымшардың төңірегінде болып жатқан дау-дамайды естіп жатқан боларсыз. Бұл дау созылып барады. Мәселе сіз басқарып отырган салалардағы іс болма-са да, Сіздің көмегініз керек болып тұр. Сіз халқыныңдың коне әдег-ғұ-рынтарын, салт-дәстүрлерін, рулық қарым-катынастарын жақсы білесіз. Осы даудың түйінін өзіңіз шешіп, сол жакка барып қайтсаныз дұрыс болар еді, – деп колка салған соң, ол кісі сол жакка барып, ауылдың карияларын бір жерге шақырып, екі жакты мәмілеге келтіріп, даудың түйінін бір сағатқа жеткізбей шешіп, калаға оралады.

Біздің облыстағы қауырт науқаның бірі – макта терімі. Бұл науқан кезінде облыстың еңбекшілері, Алматының, Шымкенттің жоғары оку орындарының студенттері, училищелердің, орта оку орындарының,

облыс мектептерінің окушылары түгелдей жұмылдырылатын. Қайсы аудандарда мақта терімі жоспары орындалмай, жұмыс ақсал жатса, сол жерге Жұмабек Ахметұлы уәкіл болып жіберілсе, жұмыс тез қалпына келетін» [6].

Жұмабек Ахметұлын 1961 жылы 19 тамызда облыстық еңбекші депутаттар Кеңесі арнайы шешім бойынша II сессиясында VIII шақырылымның депутаты және Оңтүстік Қазақстан облысы атқару комитеті төрағасының орынбасары қызметіне сайлап, оның орнында отырган К.Сәрсенбаевты басқа қызметке ауыстырғандығы жөнінде шешімге облыстық атқару комитетінің еңбекші депутаттардың төрағасы З.Ескендіров пен хатшы Ж.Жұсіпова кол қойған екен [7].

Кеңестік Қазақстанның ұстаным талаптары бойынша депутаттар сайлаудың өзіндік реті мен жүйесі болған. Соған сәйкес 1963 жылы 9 наурызда Шымкент облыстық еңбекші депутаттары II сессиясының IX шақырылымына депутат және облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасарлығына Ж.А. Тәшеневті сайлау жөніндегі шешімге облыстық атқару комитетінің төрағасы А.Бердалин мен хатшысы Ж.Жұсіпова қол қойған [8].

1963 жылы 31 мамырда Оңтүстік Қазақстан облысы атқару комитетінің №325 қарапымен Ж.А. Тәшенев 5–12 маусым күндеріне іссапар және 13 маусымнан 24 күндік кезекті еңбек демалысы белгіленген [9]. Мұндай мәліметтерге қарағанда қайраткер өз жұмысына да, кезекті еңбек демалысына да ұқыпты қарағаны байқалады.

1965 жылы 20 наурызда облыстық депутаттардың бірінші сессиясының X шақырылымындағы депутаттарының мәжілісінде Жұмабек Ахметұлын облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары қызметіне сайлау жөніндегі шешім шығарылып, оған төраға Б.Сәдуақасов және хатшысы Ж.Жұсіпова кол қойған екен [10]. Мұның бәрі облыс халқы азаматтың енбегін бағалап, әрқашан сайлауда дауыс беріп отырғандығын байқатса керек.

1965 жылдың 25 маусымында Оңтүстік Қазақстан облысы атқару комитетінің шешімімен Ж.А. Тәшенев Мәскеу қаласындағы ВДНХ-га 5–12 шілде аралығында іссапарға және 13 шілдеден 24 күндік кезекті еңбек демалысына жіберілгендігі жөнінде құжатка төраға Ж.Шәймерденов қолтаңбасын қойып, мөрімен бекіткен мәлімет бар [11]. Бұл сол елде қызмет жасап, әрі демалысқа да барған қайраткердің тыныс-тіршілігі жөніндегі тарихи деректер екені анық.

Оңтүстік Қазақстанда қоғамдық тәртіп пен құқықты қорғауға байланысты ерен еңбек сініргендерді тәсбелгілермен марапаттау шаралары ұйымдастырылған. Осындай марапаттаулардың бірқатары «Қоғамдық тәртіп пен тыныштықты сақтауға сінірген еңбегі үшін» медалі милиция аға лейтенанты Ж.А. Абдуллаевқа табысталса, Кентау қаласының аға лейтенанты және тергеушілер тобының аға тергеушісі Д.Я. Зуевті «Қоғамдық тәртіпті қорғаудагы өте жақсы қызмет атқарғаны үшін» медалімен марапаттап, 1966 жылдың 9 қантарында №40/15 қаулысына Оңтүстік Қазақстан облысы атқару комитетінің төрағасы В.Ливенцов және орынбасары ретінде Ж.Тәшенев қол койған [12].

1967 жылы 28 наурызда Шымкент облыстық атқару комитетінің бірінші сессиясында XI шакырылым мәжілісінің шешімі бойынша Ж.А. Тәшеневті облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары қызметіне сайлау жөнінде шешім шығарып, оған төраға Ж.Шәймерденов және хатшысы Л.Решетникова қол койған екен [13]. Бұл мәліметке қарағанда тағы да облыс халқы сенім білдіріп, сайлауда дауыс берген.

Ел арасында ерекше еңбегімен танылғандарды қолдау мақсатында 1968 жылы Оңтүстік Қазақстан облысының облыстық әкімшілік басқармасы тарапынан Қазақ КСР-нің «Еңбек сінірген энергетигі» деген атақты тағайындау жөнінде облыстық бюро қаулы қабылдап, оған облыстық атқару комитетінің төрағасы В.Ливенцов пен Ж.Тәшенев қол койған [14]. Яғни қайраткер қазак елінің қай жерінде жүрсе де, таза еңбегімен көзге түскендерді марапаттау мен медальдар беруді ұмытпай, барлық жерде игі шараларға араласып отырған.

Осы орайда Жұмабек Ахметұлы Оңтүстік Қазақстанда қызмет атқарып жүргенде, қамқорлығын көрген жастардың да естелігін келтіре кеткеніміз жөн болар.

П.Досымбеков: «1968 жылды маусым айының орта шені, Түркістан қаласындағы №386 темір жол мектебін ойдалып бітіріп, өмір талғамына қарай қандай мамандық таңдау керек екенін әкемізben ақылдастып, Шымкент қаласындағы Қазақ химия технология институтының мұнай-газ факультетіне құжат тапсырууга қамданым. Сол жылды әкем Ахмет Иасауи кесенесінің қасына барып, үш мәрте дүгө оқып, «Ал, балам, жолың болсын! Алла жар болсын», – деп Шымкентке апарып, жақсы тілектерін айттып, ауылга қайтып кетті.

Сонымен, емтихан басталды. Бірінші емтихан химиядан болды, өте жақсы деген бага алдым. Екінші емтихан орыс тілінен еді, диктант жазып, ертесіне қарасам, «екі» алғандардың тізіміне еніп қалыптын.

Сонан ауылға хабарласып, жолым болмaganын әкеме айттым. Әкем жағдайдың бәрін біліп, техникалық институтқа қарама-қарсы облыстық атқару кеңесінің кеңесеіне ертіп барды. Екінші қабатта орта бойлы кісінің кабинетіне кіріп, «мына баға осында оқуға тапсырып, жолы болмай қалды, енді не істерімді білмей отырмын» деді.

Бұрын да үйге келіп жүрген Жұмабек Тәшенев ағай менен «не болды» деп сұрады. «Коке, бірінші емтиханап «оте жақсы» деген баға алдым, ал екінші емтиханнан орыс тілінен «екі» деген баға қойыпты дедім. Ол кісі ойланып отырды да, Химия-технология институтының ректоры Сүлейменовпен сойлесіп: «Орысша білгемейтін ауыл бағалары оқымау керек не, мына шал баласын ертіп барады, көріңдер» деп телефони трубкасын орнына қойды.

Әкеміз екеуміз сол институтқа қайтадан бардық. Буранхиев деген азамат жауапты хатын екен, күтіп алып, жағдайдың бәрін сұрап, құжаттарымды атап қалды. Міне, осылайша Ж.Тәшенев ағайдың бір айтқан сөзімен 1968 жылды Қазақ Химия-технология институтына оқуға түстім. Ол кісінің ұлтжандылығын, қазақ десе, қасықтай қанын қып беретінін байқадым. Тағы бір жағдай – кеңже қарындастым мектепті бітіргеннен кейін сол кісінің қолында жатып оқыды, тәлім-тәрбиесін корді. Содан бері мен ол кісінің газет-журналдарға шыққан мақалаларын жинауден айналысып жүрмін.

1982 жылды әкем омірден кетіп, отбасымыз қайғыга ұшырады. Әкемізді жерлеуге Жұмекеңің озі келіп, біздің аулада митингі жасап, ауылдың үлкені бар, кішісі бар, «Бақұл бол бауырым, мынау есіздің сыңарынан айырылғандай болып отырмын» деп, менің әкем туралы өзінің ой-пікірін халыққа жеткізгені есте. Сол жерде тұрған митингіге қатысқандардың жыламаганы жоқ шыгар.

Міне, Жұмабек Ахметұлының басқалар үлгі алатын адамгершілігін түйгеп бір корініс менің жадымда мәңгі сақтауда» [15].

1970 жылды облыстағы қаралған мәселелердің катарында 1170 жол көлік оқиғасындағы жағдайлар себепші болған. Оқиғалар негізінен Ленгір, Тұлкібас және Келес аудандарында орын алды, апат қаупі бар деп саналған Шымкент, Кентау, Бөгөн, Сарыагаш, Сайрам және Түркістан калалары аталған. Осындағы жол апартарының орын алуына көлік жүргізушілері мен мекемелердің де қатысы бар екендігі анықталып, транспорттарды пайдалану мен қолдану дәрежесі төмен екендігі айтылған. Аталған тапсырмаларды қадағалау және сол мәселе бойынша баянда-ма жасау үшін, 1971 жылдың наурызы айы белгіленіп, оған басшылықта

қаулы бойынша Ж.А. Тәшенев бекітілген [16]. Демек, кайраткер ел өміріндегі аса манызды мәсселелер қаралғанда, халықтың қасынан табыла білген. Облыстың бірінен кейін бірі келген басшылары да ең күрделі де, дау-дамайлы мәсселелерді шешуге үнемі Жұмабек Ахметұлын жіберіп отырган. Себебі, ел өміріндегі күрмеуі қызын, аса манызды мәсселелерді ел билеген ер ретінде әрқашан дұрыс шеше білген. Қайраткердің ауыл, аудан және қалалық елді мекендерге барған уақыттарында бүкіл сл қарсы алып, өздерінің арыздары мен шағымдарын айттып, ақылдастып, кенесіп жүрген. Олардың көпшілігі уақытында шешімін тапқан. Яғни, халықтың жағдайын біліп, отініштерін қабылдап, шешуге тырысып, шұғыл түрде онды көмегін тигізіп отырган. Бұл кайраткердің азаматтығы мен адамгершілігі жөніндегі әңгіме осы уақытқа дейін ел арасында айтылып келеді.

1970 жылдың мамырында Ж.Тәшеневтің жұбайы елден келген қайнысы Тұрсынханның жұбайы Гүлфия атты келінімен «Сарыағаш» санаторийінде демалып жатады. Бір жексенбіде олардың халін білуғе Жұмабек Ахметұлы келеді. Ол кезде Ж.Тәшенев облыстық атқару комитеті терағасының орынбасарларының бірі болатын. Оның республикалық басшы дәрежесіндегі қызметтен кеткеніне 10 жыл толған мезгіл еді. Жұмабек Ахметұлы жұбайымен, келінімен жүздесіп, ел жақалықтарын сұрап, енді қайтпақ болып далага шыкса, есіктің алдына ол кісінің келгенін естіген біраз адам жиналып қалыпты. Орталарында Б.Момышұлы, академик, Тәжікстанның бүрінші басшысы Б.Гафуров, сазгер Ш.Калдаяқов, Керекуден келген генерал Мертесов сияқты белгілі азаматтар да бар екен. Олар Жұмабек Ахметұлының жұбайымен арасындағы әңгімесінің шырқын бұзбайық деп үстіне кірмей, әдеп сақтап, есік алдында күтіл жүр екен. Жұмабек Ахметұлы есік алдына шығысымен, Бауыржан Момышұлымен, тәжік академигімен төс түйістіріп қауышады да, басқасымен кол алдысып амандасады. Сол арада жалпы саны жүз қаралы адам жиналып қалған екен, бәрінің де қолдарынан алып, жеке сәлемдесіп шығады. Сөйтіп, көпшілікпен бір сағаттың үстінде әңгімелеседі. Сонынан қоштасып тұрып:

— Ал, ағайындар, аман болындар. Өздеріңдей бауырларым сыйлаған осындағы құрмет-куат беріп, жүріп жатқан жағдайым бар. Халық құдайдан бір жас кана кіші деген. Сіздерді күттіргеніме кешірім сұраймын. Сый-құрметтеріңізге дән ризамын, ағайын. Әрдайым амандықпен жолығайық, — деп Ж.Тәшенев машинасына қарай беттейді.

Сол мезетте:

– Жұмабек қарагым, қайда жүрсөң де, аман бол! – деп, бір қарт адам дауыстал жіберіпті. – Жаратқан ием жар болсын әрдайым!.. Қөшшілік көл шапалақтайды. Осы кезде ортага шықкан Бауыржан батыр елге қарап:

– Қызметімді алсан да, құдайым абыройымды алмасын деген осы, – деп көлікке отырып жатқан Жұмабек Ахметұлын бауырына басады.

Машина жүріп кетеді. Жұрт қол бұлғасып қала береді.

– Мен сондаған барып ұқтым, Жұмабек көкеміз тек біздің аяулы ағамыз емес, ол кісі бар қазактың пір тұтатын қадірлі ағасы екен деп осы оқиганы көзімен көрген келіні Гүлфия еске алады [17].

1971 жылы 22 қантарда Оңтүстік Қазакстан облысы бойынша қоғамдық көлік қозғалысы мен жол апатының алдын алу шараларын ұйымдастыру үшін облыстық басқарма мәжіліс өткізіп, оған Халменов, Аргымбеков, Қасмасов, Шәймерденов, Рамазанов, Бердалин, Попов, Кондратьев, Тыныбаев, Ващенко, Ливенцов, Тәшсөншеттер қатысқан. Онда қаралған мәселе 1970 жылы 17 қарашада Қазақстан Орталық Комитеті және Қазақ КСР Министрлер Кеңесі кабылдаған қаулы бойынша қауіпсіздік шараларын ұйымдастыру қажеттігі аталған.

1972 жылы Жұмабек Ахметұлы Саян, Мұрат деген екі ұлын үйлендіреді. Кезінде Саяны Мәскеудің энергетика институтын бітірген, казір техника ғылымдарының кандидаты. Мұратты тарих ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры. Тойды «Сағтөбедегі» цемент зауытының Машатты бойындағы лагерьде өткізеді. Тойды өзі басқарды, мақалдан-мәтелдеп сөйлейтін шешен кісі ғой. Тойдың сонында өзі ән салды. Даусы зор кісі «Тұған жер» әнін салғанда, тойға жиналғандар толқып кетті.

Ата-анам ақ батаңды аттап кеттім,
Тентек ел талқысына тастап кеттім.
Болсам да шұбар жылан іштен шыққан,
Қарғамас деген сенім сактап кеттім.
Тұған жер амандасам жас-кәріне.
Бірге өскен құрбы-құрдас, дос бәріне.
Жарасқан әзіл-сауық аға-женге,
Аласын әлде не деп естеріне.
Тұған жер, енді аман бол!..

деп ән шырқаған сэтте көптің көзіне жас үйрілді. Сөйтіп, ән арқылы ішкі шерін тарқатты. Өз еліне, тұған жеріне деген жақсылығын аяғына дейін жеткізе алмағанын еске алып, мұнын шакқандай болды.

Ж.Тәшеневті жақсы білетін достары одан «Мұңлы Мария» әнін айтуды қолкалайды. Бірақ ол өзінін сүйікті әнін айтпай, орысша әнге ауысып кетті.

Выхожу один я на дорогу,
Сквозь туман кремнистый путь блестит,
Ночь тиха. Пустыня внемлет богу,
И звезда с звездою говорит!..

деп ғұлама ақынның сөзіне жазылған романсты бастап кетеді. Бұл сәтте жүрттың Жұмабек Ахметұлының орындаушылық қабілетін де, репертуарының молдығына да көздерін жеткізгендей болды.

Жұмабек Ахметұлы Оңтүстік Қазақстан облысы атқару комитеті тәр ағасының орынбасары қызметінде жүргендегі, осы аймақтың дамуына көп қызмет жасады. Оған дәлел 1975 жылы 20 акпанда берген есебі бар. Соған назар аударсақ, ауылшаруашылығы мен сауда мәселесіне қатысты аткарылған шараларды атап өткен екен. Мысалы, облыстағы барлық шаруашылықтың дамуына тоғызыншы бес жылдықтың тигізген әсері күшті болып, төрт жылдың ішінде облыс бойынша 1142,8 млн. сом иғерілген. Соның ішінде, тұрғын үй шаруашылығына 185,17 млн. сом, мектептер құрылышына 25,81 млн. сом, мектепке дейінгі балабакшалардың құрылышына 9,4 млн., емхана және ауруханалар құрылышына 10,13 млн. сом жүмсалған.

Ал ауылшаруашылығында астық өндірісі алдағы бесжылдықпен салыстырғанда, 279 мың тоннага артық орындалған. Сондай-ақ бесжылдық жоспар бойынша облыста бақша шаруашылығы көрсетілген мерзімнен бүрын орындалып, макта өнімі, картоп, жүзім, сүт, жұмыртқа, қарақөл елтірісі және жібек өндіруде айтарлықтай табыстарға қол жеткізілген. Мысалы, облыстағы макта шаруашылығынан 1242 мың тонна өндіріп, бүрынғымен салыстырғанда, 223 мың тонна көп өнім берген. Бұл өндірістің өзіндік қындықтары болған. Кейбір жылдары құргакшылық өндіріске кері әсерін тигізген. Осы аталған жетістіктерден бір жыл бүрын 1974 жылы сондай жағдай орын алған. Бірақ, қындықтарды жеңе отырып, енбек еткен жұмысшылар табысқа жеткен екен.

Облыстағы макта өндірісінде Мақтаарал, Түркістан және 19 жеке шаруашылық жоспар бойынша рапорт беріп, өз жетістіктерін баяндаған. Бұл қол жеткен табыстарға байланысты КОКП ОК-нің Бас хатшысы Л.И. Брежнев өз құттықтауын жолдаған. Сонымен катар, облыста ет өн-

діру – 21,5%, сүт – 23,9%, жұмыртқа 90,6%-ға есken. Осындай жетістіктердің дәлелі ретінде біркатарап жақсылыктарды атауға болады. Мысалы, барлық кәсіпорындар мен сауда нысандарында қоғамдық тамақтану орындары, азық-түлікпен қамтамасыз етудегі жүк және азық-түлік тасымалдайтын көліктердің бағыттары үйымдастырылып, олар уақытында тұрмысқа қажетті тұтыну тауарларын жеткізіп тұрган.

Осы өнірдегі кала және аудан орталықтарында халықты азық-түлік, тамак, киім-кешекпен қамтамасыз ету үшін сауда дүкендері мен ірі фирмалар ашылды. Оған дәлел, Келес ауданы Абай ауылында, Сарыагаш, Черняев, Ленин, Первомай, Ванновка, Манкент, Түркістан, Созак сияқты елді мекендерде универмаг, дүкендер желісі ашылды [18].

Осы орайда қайраткердің Онтүстік Қазақстанда атқарған қоғамдық саяси қызметіне қатысты жазушы Е.Әшіненевтің естелігіне назар аудара кеткенді жөн көрдік.

Ердесбек Әшінов: «Мұндай қайталаңбас сәттер естен кетер ме? Жемі қабам жер астынан кен қопаруда рекордтық көрсеткіштерге қол жеткізген II кешігіе Лениндік сыйлықтың берілгені туралы қуанышты хабар бүкіл алемге лезде эфир арқылы тарап кетті...

Сол жаңалықтарды жазу үшін торт күнин бері Кентау қаласында едім. «Айысайтүстіметалл» комбинатының бас инженері Коганмен шахтер киімін киіп, электровозбен әр забойга түсіт, әр кенишімен тілдесіп, бұл орасан зор табыстарға қалай қол жеткізгенін, коңіл күйін біліп құттықтап жүргенбіз. Бұл арада астанадан келген газет фототілшілері, кино-операторларының қарбалас жұмыстары өз алдына бір төбе дерсің. Торт сағаттан соң жер бетіне котеріліп, дүшқа жуынып шайынып болысъымен Түркістанга телефон шалып едім, уйдегілер:

– Тез кел, сені Тәшенев деген үлкен кісі ізден жатыр, – деді. Жол-жөнекей қатты ойга баттым... Бұл кісінің менде қандай зәрү жұмыстары болды еken? Машинадан түскен бойда аупарткомның кеңесесіне жол тарттым. Ол кездे аупарткомның бірінші хатшысы Ұлтубай Бейсембаев болатын. Хатшының комекшісі Ілиясов мені көрді де:

– Кабинетке кіріңіз, күтіп отыр, -- деді.

Орта бойлы, кереқарыс маңдайы жарқыраган аққұбаша келген кісі төрдегі креслода отыр еken. Бірден сол кісінің қолын алып, салемдестім де төменірек отырдым.

Ұлтекең:

– Жұмеке, әлгі сіздің шақыртқан жігітіңіз осы азамат болады, – деді.

— Олай болса, мен Тәшеневтін, — деп қол берді. — Мен осы ауданың мақта жинау науқанына комектесу үшін келіп отырмын. Әугөл баста маган Василий Андреевич Ливенцов оғытустіктері Мақтаарал, Жетісай, Киров аудандарына барсаңыз деп еді. Бұл сапар менің отінішімді мақұл корді. Қәне, жігітім, сол үшін бізben бірге болсаңыз, басшыларың да айтамыз деген соң білгім келіп отыр.

— Жұмеке, кешіріңіз. Неге десеңіз, қамтитын аудандарым кобірек. Құн аралатып, рекорд жасап жатқан Кентауга, жүгеріден мол өнім өсіріп даңқы шығып жатқан Шәуілдірге бармасақ, тағы болмайды.

Кенет ол орнынан тұрып:

— Немене, «ақ алтын» жинау науқаны бұл істерден кем болғаны ма, сонда. Қәне, Шымкентті, редакторын қосыңызыбы, — дегені сол еді, телефон қоңырауы бебеу қақты.

— Әсем Тілеукеевич, сениң мақтаган жігітің бізді менсінетін түрі жоқ қой, тәйірі.

— Жұмеке, кешке үйіне телефон шалып едім, Кентауда жүр екен.

— Ендеше, ол жігітің осында, менің алдында отыр.

— Жақсы болды гой, трубканы беріңіз!

— Ереке, бұл кісі көп жыл республиканы басқарған, еліне елеулі, халқына қалғаулы мемлекет, қоғам қайраткері «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» деп, Хрущевке Қазақстанның солтустік аймагындағы облыстарын Ресейге қосу жөнінде қарсыласа өктем создер айтып, ерлік танытқан үлкен тұлғалы, қасиетті азамат. Қасында болсаңыз, Түркістанды түгелдей таныстырыңыз. Бұл сіз үшін үлкен бақыт. Асығыс хабарлар болса, телефонмен берерсіз.

Мойнымдагы ауыр батпандай болған жүктен жеңіл тартқандай болдым да қалт тұрып:

— Келістік, Жұмеке, мен сізбен күні-түні болса да жүруден жалықтаймын, — деп серт еттім.

Басшылар демалатын саяжай-қонақ үйге келдік. Сөзден соз шығып кетті. Нұртас Дәндибайұлы Оңдасынов, Ебіней Арыстанұлы Бекетовтер жайында әңгіме қозғалды да, ол кіслердің үйінде бірнеше рет болғанын айтып едім, — Е, Ебіней қазақ халқының ұлы, дарынды ғалымымыз емес не, — деп котермелеп, демеп отырды.

Бюро мушелері әуелгі кездескен шактан-ақ:

— Жұмабек Ахметұлы, сіздің Түркістанга тұңғыш рет қадам басқаныңыз біздер үшін мақтанаши. Ол біздерге үлкен қүш-қайрат, жалындаған жігер қосады. Мақта жинау науқанын әрі қысқа, әрі қар-

қынды жүргізе отырып, облыста бірінші болып рапорт беретіннізге сеніңіз.

– Жігіттер, «арық сойлеп, семіз шық» демеуші ме еді, коп созбен копіріп ұятқа қалмайык.

Арада еткен 3–4 күннің ішінде әрбір шаруашылықта дала қосы, ыстық тамақ үйымдастырылды. Ең бір кемшілік – 65–70 шақырымдағы Төрткүлде байланыс жасайтын телефоны жоқ болатын. Жұмекең облыстық байланыс басқармасының бастығы Байнұралы Жақыповқа телефон шалып, екі күнде орнатылды. Ауданда 14 шаруашылық болса, соның әрқайсысында обкомның белді-беделі өкілдері бар. Солардың ішінде «Победа» колхозында облыс прокуроры Мызников, Жамбыл атындағы колхозда облыстық соттың төрагасы Әбдіраманов жолдастардың күні-түні үйқы көрмей, мақта даласынан шықпай, ауданды алға сүйреп отырганын ашық айтту керек. Десе де, «III Интернационал» колхозында қарқын жоқ, жаңбыр жауғалы бері есім мүлдем төмөнделеп барады. Кенет осы колхоздың еңбек үйымдастыру жұмысы жайында құрамы бес адамнан комиссия құрылып текстеруге жіберілді. Шынында, тартіп деген атымен жоқ. Колхозшылардың бірсынтырасы той тоилап, Кентаяга, Созаққа кеткен екен. Колхоздың 35 активі болса, отбасылар атқаруга тиісті еңбек минимумін орындауга ықпал етпеген.

– Ол-ол ма, – деді комиссия төрагасы. – Иген Оңласов, науқан басталғалы бері соншама актив отбасылары «ақ алтын» жинауга қатастыраптанған. Шагаладай ашылған аппақ мақта алқабында мал жайылып жатыр. Әсіресе, асфальт жол жағасындағы бітік есken 7 гектар мақталақты мал таптап, жермен-жексен еткен. Сол жерді комиссия мүшелері олшеп, акт жасаганда, бірнеше жұз мың сом зиян келтіргені анықталған. Мызников:

– Сол актінің бізге беріңіздер, бүгіннен бастап қылмыстық іс қозғаймыз, – деп отініш білдірді.

Бююда колхоз төрагасы Т.Намаев:

– Маган партиялық жаза қолданбай-ақ, қылмыстық іс қозғамай-ақ қоюды отінемін. Аспан айналып, қар жауса да, торт-бес күнде мемлекеттік жоспарды орындашыгуға уәде етейін. Орындаамасам, сол кезде қандай шара берсеңіздер өкпем жоқ, – деді.

– Шынында, сонау Қаратая баурайындағы елді мекендерден Төрткүлгө лек-лек адамдар көшіп барып, уәдесін екі еткен жоқ.

– Жаңбырдың соны қарға ұласуы ықтимал. Бююда аудандық тұтынушылар қозғамының төрагасы Исақұл Жақыпов:

– Қарагандыдан 500 тонна көмірімізді коптеп ала алмай отырмыз. Сөзан сіздер тараптың комек болса екен, – деді.

Бюорода отырган Жұмекең кенет көтеріліп:

– Маган Қарагандының обком хатшысы Ақулинцевті қосыңызы! – деп еді: «Телефонда ол кісі жауап бермейді», – деген жауап алды.

– Онда облатком төрагасы Досмагамбетовты қосыңыз!

– Иә, мен Досмагамбетовпін, айта беріңіз.

– Қасиетті Түркістаннан, Тәшеневтін. Қалай, Сәке, мал-жсан аман ба? Мен мақта жинауга осында келіп едім. Бұл бүкілқазақстандық мақта гой. Бұлар сіздерден 500 тонна көмір алашақ екен. Енді сөзан 500 тонна қосып, 1000 тоннаны тездікпен жөнелтуді сұранамын. Жаңбыр себелей түсті, арты қарға айналға ма деп түрмыйз, – деді Тәшенев.

Лезде көмір келіп түсті. Терілген су мақтаны газды плиталар үстінде, мақта тазарту зауытының жылы пештерінің маңында кептіріп, аудан мақта дайындау жоспарын 102,7 процент етіп орындалап, рапорт берді.

Бұдан кейінгі екі жылда ауа райы қолайлы болып, облыстың алдын берген жеке, Жұмабек Ахметұлы Тәшенев сол ушарет келуінің вәзінде Түркістанның ғулденуі үшін аңызға айналдырашық, соңында айтып жүрерлік із қалдырыды.

Кожа Ахмет Иасауи кесенесіне шетелдерден ағылып келіп жатқан туристер легі көп-ақ. Енді соларды таныстыру үшін ағылшын, түрік, француз, орыс, қытай тілдерін жеткіп білетін жоғары білімді қазақ қыздары мен жігіттерін орналастыруга үлкен қамқорлық көрсетті. Бірнеше жерлерден кафелер аштырып, онда ұлттық тағамдар дайындауды қалыпқа келтірді. Ал, қымыз бен қымыранды қысы-жазы бірдей келтіріп, оған ыстық тоқаш пен бетіне сәйдene сепкен ыстық тандыр наның болуын бақылауга алды. Эшекеймен орнектеле салынған дүкендерде сан алуан түрлі түсті сувенирлердің мол болуы үшін оны сонау Түркиядан, Сауд Арабиясынан, Мекке-Мәдинадан алдырыды.

Сол шақта Қазақстан Мәдениет министрінің орынбасары Өзбекәлі Жәнібеков жсі-жсі келіп, кесене жсанынан жазушы Саттар Ерубаевтың мұражайын ашууды ұйымдастыруды. Ең негізгісі – Кожа Ахмет Иасауи кесенесінің көркі де, бар байлығы да Санкт-Петербург қаласының басшыларына согылған талай-талай телефон қоңырауы аз болған жеке-ты.

Кесене алдындағы үймешек төбе астындағы топырақпен көміліп жатқан тас моншаны, тарихи тілмен айтқанда, «шығыс моншасын»

қалыпқа келтіріп, іске жаратқан осы Жұмекең болатын. Мұндай әсем безендірілген шығыс мониасының архитектуралық жобасы тарихи Отырар, Тараз қаласындаған салынған екен.

Геологиялық барлау экспедициясы қата іргесінен терең бүргелар салып, «Шойтобе» участесінен емдік қасиеті бар жерді тапты. Мұны Жұмекең корді де, лезде Алматыдағы лабораторияға жібергенде, Батыс Украинада курортта Трусковецк, Моршин емдік суымен бірдей деген қорытынды берді. Бұл қаладан 3–4 шақырым-ақ жерде. Жұмекең төзірек осы жерден емдік профилактория ашу үшін Алматыға, Республикалық колхозаралық құрылыш мекемесінің бастығы Қарақұловқа телефон шалып, екі вагон агаши алдырыды. Облыстық колхозаралық құрылыш мекемесінің бастығы Мұрат Құлышынбаев, Туркістан колхозаралық мекемесінің бастығы Эскербек Әбдіқадіровтар құлышына қызу іске кіріп, 3–4 айда 50 орындық емдеу профилактикасын салып, пайдалануга берді. Сойтін, Жұмекең соңғы екі жылданай емделіп жүрген Трусковецк Моршинага бармай-ақ, отбасымен балаларымен бірге осы «Шойтөбеде» емделді. Қаламен осы екі аралыққа арнайы автобус жүргізді. Алдымен тас жол төсөтіп, кейін асфальтандырыды. Телефон байланысы орнатылды.

Кейін бұл жерге облыстық денсаулық сақтау департаменті арнайы жолдама беріп, тұрғындарды сауықтыруға көшті.

Қазақтың арыстандай айбатты, қажырлы да, қайратты бір тұма ұлдарының бірі, мемлекет, қоғам қайраткері Жұмабек ағамыз Туркістанға осылайша аңыз етіп жүретін із қалдырыды» [19].

1975 жылы 28 сәуірде Оңтүстік Қазақстан облысы енбекші депутаттары Кеңесінің жетінші сессиясында тортінші шақырылым депутаттарының мәжіліс шешімі бойынша депутат Ж.А. Тәшеневті зейнеткерлікке шығуына байланысты облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары қызметтінен босатқандығы жөніндегі шешімге төраға Ж.Шәймерденов пен хатшысы М.Ақшолакова қол қойған [20].

Ж.Тәшеневтің қызметтөн қалай босатылғанын **Ұлықпан Бәшненев** былай деп еске алады: «Біз ол зейнеткерлікке шығатын күні, яғни облисполкомның сессиясы болған күні менен кейінгі қарындасының құдалығын күтіп жатқан едік. Ол кезде қала шетіндегі Тельманда тұрамыз. Құдалыққа Жұмекең де шақырылған және келетін болған. Ойымызда ештеңе жоқ, қазақтың салтымен құдаларды күтіп жастырмыз. Жұмабек аға кешігінкіреп келді. Конактар үйде отырған болатын. Әкем бауырын алдынан шығып қарсы алды. Екейі үйге кірмей, жарты сағат-

тай аулада әңгімелесіп жүрді. Жұмекең алденені айтады, әкем үнсіз тыңдауда. Кейіннен бұлдік, қызметінен босатқан. Сессия аяқталған соң біздің үйге келген еken. Өміріне өзгеріс енгізген сессия туралы атапиқы пікірлерін әкеммен болісіпті. Бірақ ол өзін еркін ұстап, сыр берmedі. Бәз біреулер лауазымды қызметтеп кеткенине қайғырып, құдалыққа бармақ түгілі үйден шықпай жатып аларап еді. Ал, Жұмекең жеке өміріндегі психологиялық қынын сәтте, ішкі арналысын ешкімге сездірmedі. Туысын сыйлат, көңілін қалдырмай үйіне келді. Әкеммен әңгімелесіп болған соң үйге кіріп, құдалармен ашақ-жарқын әңгімелесіп, әзілдесіп отырды. Осылай ұстамдылығын, ірілігін, қайсағының корсетті.

Бірақ оның терең ойда, алденеге коңілі алаңдаулы жүретінін байқайтынымын. Сондай бір көңілі жасырықтау жүрген күндері Карагандыдан қонақтар келді. Қонақжай Жұмекең оларды құшақ жаса қарсы атЫп, құрмет корсеттіп жатты. Әңгіме барысында олардың біреуі Караганды мемлекеттік университетінің ректоры, академик Ебіней Бекетовтің сәлемін жеткізді. Галым Жұмабек ағаны оқу ордасына қызметке шақырыпты. Оның мұнайдағы ықыласына қатты толқыған Жұмекең байыз тауып отыра алмай, орнынан тұрып кетті де, «қайран, елдің жігіттері-ай», – деп бір-ақ ауыз сөз айтты. Кейіннен қонақтары арқылы Ебіней Бекетовке рақметтін айтып, ризашылығын білдірді» [21].

Осы арада Ж.Тәшеневке тағдыры ұксас Ебіней Бекетов (1925–1983) туралы аз-кем тоқталғанды дұрыс көрдік. Ебіней Арыстанұлы Бекетов (ресми құжаттар бойынша Евней Букетов – авт.) – техника ғылымдарының докторы, химия және металлургия саласы бойынша кенес еліндегі ең ірі ғалымдардың бірі болған. Қазақстанның Ұлттық Ғылым Академиясының академигі, 30 жылдық ғылыми қызметтінде 61 ғылым кандидатын, 20 ғылым докторын даярлаған. Өзі шұғылданған ілім саласында халықогендік химия атанған дербес мектеп тұзған. Әдебистші, аудармашы, ақын-жазушылығымен аты шықкан ғажап дарынды тұлға. 1972 - 1980 жылдары Караганды мемлекеттік университетінің ректоры болған. Кейін өзі құрған осы университетке есімі берілді. Көрсалмаушылықтың, қызғаныштың, жоғарыдан киянат жасаушылықтың зардабынан өмірден ертерек кетті. «Ұлттық мақтаныштарымыз, академиктер Қаныш Сәтбаев пен Ебіней Бекетовтың есімі қазақстандықтарға жақсы мәлім. Республиканың бұрынғы басшылары олардың ұлан-тайыр еңбегін ұзақ жылдар бойы аяқ асты етіп, сл жадынан ұмыттыруға тырысты. Қазірде біз жазықсыз жапа шеккен, күғын көргендер есімін асқақ сүйіспеншілікпен һәм күнәлі сезіммен туған халқына кайтардык...», – деп жазған-ды

НӘ Назарбаев Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы міндетін аткарған кезде, «Правда» газетінің 1990 жылғы 23 акпанында жарияланған сұхбатында «Амал қанша, бұл түзетуді біз тым кешігіп жасадық, бұған да тәубе делик! «Ештен кеш жақсырақ» деген уәж, сірә, осындай түзетуге орай айтылған » [22]

Ж Тәшеневпен бірге қызмет істеп, тікелей шарапатын көрмесе де, Қарағандыдан Ебіней Арыстанұлы Бекетов ол кісінің жағдайын естігеннен кеін өзі басқарып отырған университетке ғылыми жұмысқа шақырады Бірақ, Жұмабек Ахметұлы жасы ұлғаған шақта коныс аударғысы келмей, ракметін айтЫП, ол жұмыстан бас тартады

Кезінде қызмет бабымен өсуіне камкор болған ЖА Тәшеневті кейбір ізбасарлары ұмытпаған еken Ұлықпан Бәшненевтің жазуына қарағанда, Асанбай Аскаров Оңтүстік Қазақстан облысына бірінші басшы (1978–1985) болып келісімен, Жұмабек Ахметұлын ғылыми-зерттеу институтына жұмысқа шақырады

Кеңес үкіметінің заны бойынша ер азаматтар 60 жаста зейнеткерлікке шығатын Жұмабек Ахметұлын 1975 жылы 20 наурызда алпысқа толған күні зейнетке шығарып жібереді Қазақстан үкіметі Ж Тәшеневке одактық деңгейдегі зейнетакы тағайындауды сұрап, Мәскеуге өтініш бергенін айтқанымыз жөн Қазак КСР Министрлер Кеңесінің Төрағасы Бәйкен Эшімовтың сол өтінішке қол койған құжаты Астана мемлекеттік мұрағатында сактаулы (құжаттың көшірмесі кітаптың соңында берілді) [23]

Сол кезде зейнетке шыққан Оңтүстік Қазақстан облысының 4 қызметкеріне коттедж үйлер салынады Үш зейнеткерге беріледі де, Ж Тәшеневке үй бүйірмайды Сол кезде Жұмабек Ахметұлының байбішесі Бәтес Ыдырысқызы балаларының біреуін ертіп, сол кездегі облыстық аткару комитетінің төрағасы Аманолла Рамазановқа барып «Елдің бәрі алып жатқан шағын коттеджді қаншама жыл басшылықта жүрген Жұмабек қалайша ала алмайды? Соған көмектесініз», – деп өтініш жасайды Обкомның хатшысы «Мениң оған құшім жетпейді, бұл жоғарыдан шешілген мәселе», – дейді Мәселенің түп-төркінін түсінген Бәтес апамыз сінлісі Мамилия Смағұлқызын ертіп, бірден Ташкент қаласына аттанып, сол жердің пошта бөлімінен (Шымкенттен салса, байланыс басшылары Алматыға хабарлап, жеткізбеу мүмкін еді) Мәскеуге КОКП Орталық Комитетінің Бас хатшысы ЛИ Брежневке жеделхат жібереді «Леонид Ильич, есіңізде ме, Жұмабек Ахметұлымен бірге қызметтес болғаныныңда, мені «Валя» деуші едіңіз ғой Мен, Жұмабек Тәшеневтің әйелі Бәтес Ыдырыс-

қызымын Жұмабек зеинетке шығып жатыр Бірақ беретін тиесілі үйін ала алмай отыр, соған көмектессөз!» деген мазмұнда хат жолдаған

Ертеңіне облыс басшылығына Л И Брежневтен тапсырма түседі Обкомның бірінші хатшысы А Рамазанов Ж Тәшеневті шақырып алғып – Сізге үй беретін болдық Кремль солай шешіпти, – дейді де – Ал, снди Валентина Идрисовна деген кім? – деп сұрапты – Ол менің әнелім, – депті Жұмабек Ахметұлы

Сол үде Ж Тәшенев өмірінің соңына дейін тұрады Ал 90-жылдардағы газ, жылу, жарық жетпей жатқан қызын кезде, Бәтес апа баласы Саянмен бірге бұл үйді сатып, Алматыдан бір бөлмелі пәтер сатып алғып, сонда көшеді

Зейнетке шыққан соң да, Жұмабек Ахметұлы әртүрлі ғылыми мекемелерде қызмет атқарды Бірақ неге екені белгісіз, оған берген қызметтер екі-үш ай сайын қыскарып қала берді Бұл да Ж Тәшеневтің жүйесін жұқартты Қайраткер Шымкентте жүргендеге, кандидаттық, докторлық диссертациялар корғаған

Жұмабек Ахметұлына Мәскеуде екі мәрте корғаған докторлық диссертациясының дипломын алдырмай койды Кәрішал Асан атанаң жазуына қарағанда, осы туралы материал КСРО Ғылым министрлігі Жоғары аттестациялық комиссиясының бюллетеніне шыккан екен, оны Кәрішал Асан атага сол кездегі осы комиссияның қазақстандық мүшесі, марқұм ТБ Дарханбаев көрсетіпти [17, 66]

Ж Тәшенев Алматыда баспанасыз жүрген Мұрат деген баласына үй әперуге көмек сұрамақсы болып, телефон арқылы Дағын Қонаевтың қабылдауына сұранады Мұрат ол кезде Қазак мемлекеттік университеттінде доцент болып еңбек етіп, докторлығын коргауға дайындалып жүр екен Уәделескен күн ол Алматыға ұшып келеді Бірақ бірінші басшымен кездесе алмайды Ол қабылдау бөлмесінде бірінші хатшының көмекшісі Дүйсөттай Бекежановтың қасында отырғанда, Дағын Қонаев «ауырып түрмyn» деп артқы лифтімен төменге түсіп кетеді Алты жыл бірге қызметтес болған Дағын Қонаевтың қабылдамағанына қатты қапаланған Жұмабек Ахметұлы енді қайтып оның алдына бармайды [17, 16]

Шымкентте өткен бір алқалы жыныда атақты Бауыржан Момышұлы өзін кеү-кеулеген топка елеусіздеу отырған Жұмабек Тәшеневті көрсетіпти «Біле білсөндер, тебелеріңе көтеретін азamatтарыңыздың бірі – осы Жұмабек Тәшенев Қазак ұлтының болашағы, жерінің тұстастың үшін басын бәйгеге тіккен, қызметінен намысын биік қойған ардағың осы», – деген сөз айттыпты

Батырлар бір-бірінің бағасын біледі гой. Жұмабек Тәшенев Бауқендер сиякты сл басына күн туғанда, қан майданда стігімен су кешпегенімен, бейбіт өмірдегі сұрапыл айқасты жүргегінен откізген адам [24].

F.Мұсірепов іссапармен Шымкентке келгенде, профессор Керімбек Сыздыков серік болып, ол кісіні ергіп жүреді. Сол кезде F.Мұсіреповтің Ж.Тәшеневкө қарап айткан мына бір сезіне күә болыпты. F.Мұсірепов: «Біз ЦК смеспіз, біреуді бір орыннан алып, бір орынға қоя алмаймыз. Жазушы деген халық адамға өз жүргегінен орын береді. Эр уақыта менің жүргімнің төрінен орын алатын менің ер інім, Жұмабектің мынау елге келген қадамы сіздерге құтты болсын деп тілек айтпакпын», – деген екен. Мактау созге сараң халық жазушысының бұл бағасы сан мындаған қазақтың нікірі деуге болады.

Керімбек Сыздықовтың жазуына қарағанда, Ж.Тәшеневтің атына сырттай қанық болып жүрген ауыл аксақалдарының бірі жолы түсіп, Шымкентке келгенінде, әдейі өзін көрейіп деп іздел барып, келісті келбетіне қарап тұрып: «Құдайға шүкір, мың қайтара шүкір! Айтса айтқандай-ақ екенсің-ау, байлаулы арыстаным-ай! Елің үшін айдауға түскен, байлауға түскен арыстанның өзі екенсің-ау», – деп сүйсінген екен.

Бір кезде шымкенттік қаламгер Жолдыбай Базаров мынадай оқиғаның күәсі болыпты. Журналистің аулында бір аксақал сонғы демі бітуге азғана уақыт қалғанда, конілін сұрап келуші адамдардың біріне: «Өлсек, өлемріз. Тәшнеген жаңымыз артық па?» [25] – деп айттыбы.

Ұлықпан Бәшеневтің әкесі кенестік кезеңде онтүстікке қызмет бабымен барып, сол жақты тұракты мекен етеді. Ұ.Бәшенев жастайынан Жұмабек Ахмстұлының үйімен араласып тұрған екен. Ол кайраткер туралы мынадай оқиғаны еске алады: «Бала күнімнен әдебиетке құмар болып өстім. Арманым – журналист болу еді. Созақ аудандық «Молшылық үшін» газетінде макалаларым жиі жарық көріп тұрды. Бірақ әкем тұңғыш ұлын алысқа жібергісі көлмеді. Мектепті бітірген соң әкем Жұмекене ертіп келді. «Қай оқуды таңдадың?» – деді Жұмекен. «Пединституттың қазақ тілі жәнс әдебиеті факультетін...» Сосын әкеме қаралы да, «Абайды оқыған ба?» деп сұрады. «Оқыған». «Абайды оқыған бала болса, окуға түседі» деп бір-ак кесті. Шынында, емтиханнан өтіп, жоғары оку орнына түстім. Студент кезімде Жұмекенің үйіне жиі барып тұратынмын. Сол кезде байқадым, ол Абайдың өлеңдері мен кейбір дастандарды жатка айтатын. Кей кездері менің сабағыма кірісіп кетін, әдебиет жайында пікір таластырып тұратынбыз» [21, 25-26].

Дүниеден өтерден төрт ай бұрын Ж.Тәшенев Бурабайда демалып, қайтар жолында туған жеріне соғып, әкс-шешесінің басына барып құран оқып, оқыған мектебіне кіреді. Сосын Целиноградтағы бұрынырақ қайтыс болған үлкен ағасы Хасеннің үйіне ат басын тірдейді. Сол кеште 90-ға келген женгесі тірі екен, анасындаи болған женгесімен қоштасып, «Тұған жер» әнін шыркайды. «Сендерге еш жаксылық істей алмадым», – деп кешірім сұрапты. Аса мұнды әнді естіген туыстары: – «Жоқ, Жұмабек, біз мына жер үйде тұрып жатсақ та, үй алып бермедін, машина алып бермедін деп саған өкпелемейміз. Өйткені сен халыктың ұлысын», – депті жұбатып.

Кайраткердің омірі мен тарихына қатысты естелік әңгімелеген қогам қайраткері Саяндық Жұнісұлы Кенжебаевпен сұхбаттан үзінді келтіре кетейік.

Қ.А. Еңсөнов: Сіз Жұмабек Ахметұлымен үзеңгілес дос, қызметтес болдыңыз. Ол кісі өмірінің соңына қарай Оңтүстік Қазақстан облысына қызметтен төмөндөтіліп жіберді. Оңтүстік халқы қайраткерді шынашы ықыласымен қарсы алған дейіді халық. Сол жөнінде айтып отсаның.

С.Ж. Кенжебаев: Иә, ол қайраткерді Оңтүстік халқы жақсы қарсы алды. Өмірінің соңына дейін қызымет жасады. Қайтыс болғанда С.Ниязбеков екеуіміз Алматыдан барып шығарып салуга қатынастық. Қазақ қайраткер ұлымен қоштасуға көптеген халық жиналды. Тіпті мәйіттің қолдарына кезектесе көтере отырып, Шымкенттен Ташикентке шығатын жолдагы сол жақта орналасқан қорымга дейін көтеріп барды гой [26].

Кайраткердің есімін ел есінде жаңғырту үшін бертіңгі уақытта Оңтүстік Қазақстан облысы Арыс ауданындағы «Дермене» кеншарындағы кезінде Пушкин атында болған орта мектепке Ж.Тәшеневтің аты берілген. Ал Шымкент қаласында ескерткіш мүсін қойылды. Осы кеншардың директоры Бижан Әдіходжаев деген азамат Ж.Тәшеневті бұрыннан таниды екен. Ол бір жолы Жұмабек Ахметұлына барып, ауылдағы мектептің тозғанын айтып, жаңа мектеп салуға көмектесуін өтінеді. «Дермене» кеншары ол кезде дәрілік шөптерді ондеумен айналысып, тікелей Мәскеуге бағынады екен. Содан Ж.Тәшенев КСРО Денсаулық сактау министрлігіне өтінішпен шығып, каржы бөлгізіп, нәтижесінде, ауылда үш қабатты мектеп салынады. Ауыл адамдарының ұсынысымен бұл еңсөлі мектеп Жұмабек Тәшенев есімімен аталған екен.

Біз Ж.Тәшеневті Халық Қаһарманы, ұлттық батыр деп ұғуымыз керек. Атақabyройлы ерлікпен, адал, жанкешті еңбекпен келеді. Шын тұлға-

ның әр заманда да жүлдізы биік болады. Қаламіер Әсес Тілеукеев Ж. Гәшеневтің 80 жылдығында «Ж.А. Тәшеневті Абылай ханмен катар коюға болады» дегі. Иә, бұл қайраткер халқы үшін кешең і еткен хандарымыз берін батырларымыздан кем қызмет еткен жок. Олардың соңынан ерген слі, жасанған әскері болса, Ж.Тәшенев аузынан от шашқан алып империяға қарсы ергегіде і батырлардай жалғыз шапты. Бұл ариалыста ол жеңіп шыкты, ел мен жерінің бүгіндігін сактап қалды, бірақ өзі де жарапы жолбарыстай торға түсті. Түсінген адамға, Жұмабек Ахметұлының бұл ісі нағыз ерлік, көзсіз батырлық, даналық кемені ерлік.

Міне, осындағы азаматты ардактау үшін артында қалған ұлты, ізевелісіз елі қандай құрмет көрсетуде? Ұлттық, мемлекеттік деңгейде қолға алынған істер оте марлымсыз. 80 және 90 жылдық мерейтойлары республика колемінде атап отілмеді. 1995 жылы Ж.Тәшеневтің 80 жылдығы Шымкент қаласында томага тұйық, отбасылық деңгейде, ағайын туыс, жора-жолдастары арасында аталағып өтті. Президент Әкімшілгінен, Парламенттен немесе басқа да жоғары органдардың бірінен реєсінің атамдар қатысқан жок. Екі қала мен бір ауылда кеше берілді. Екі рет ғылыми-тәжірибелік конференция үйімдастырылды. Шымкент қаласында шағын бюсігі орнатылды.

Осының бәрі Ж.Тәшеневтің білетін, бірге қызметтес болған және осы қайраткерді құрметтеп іздеушілері болған азаматтардың арқасында ғана іске асты.

Дәл осы мерсітойды үйімдастыру шылардың бірі, республикаға сиңбегі сіңген дербес зейнегілер, қадірменді кария Әштар Жолдасов басқа мақалаларынан үзінді келтіре кеткеніміз жон болар. Ә.Жолдасов: «Жұмекенің 80 жылдығын үйімдастыру мақсағында біздер, ынталы топ, Елбасына хаг жаздық (хаттың қөшірмесі кітапта беріліп отыр – авт.). Президенттің Н.Ә. Назарбаев хатты Үкімет басшысына жібереді. Ал Үкімет басшысы сол кездегі облыс әкімі З.Тұрысбековке жолдайды. Міне, өстіп жүргенде, Ж.А. Тәшеневтің туған күні де жақынданап қалды. Қалайда атап өгілуі тиис. Басшылар тым-тырыс Шымкент қалалық кеңесінің төрағасы Белгібаев қалашың қорнекті, кең көшелерінің бірін Ж.Тәшеневтің атына беруді сұрап бардым. Дәлірек айтканда, Маркс, Гоголь, Тітов көшелері болатын. С.Белгібаев менің ұсынысыма оң қабак таныта қоймады. Әлгі көшелердің атын иемденіп түрған тұлғалардың осал сместігін айтып қашыртты. Сөзім өтпегеніне қапаланып, бөлмесінен шыға жөнелдім. Ренжіп кеткенімді сезген болуы керек, сол күні қайта шакыртып, С.Бел-

гібаев Титов көшесі Жұмекенниң атына берілгенін айтты. Қысқасы, 80 жылдыққа бір-екі күн калғанда, облыс, қала басынылары тиесті орындарға тапсырма беріп, біршама онтайлы істер атқарылды. Бұрынны Титов көшесі Жұмекенниң атына берілді, тұрған үйине Шымкент қаласынын сол тұстағы әкімі Анарбек Орман, облыс әкімі Зауытбек Тұрысбековтың тапсыруымен ескерткіш тақта жасатып, кабыргаға ілді. Онда Зауытбек Тұрысбековтың озі де сөз сөйлемді. Осылайша Ж.А. Тәшеневтің 80 жылдық мерсітойының республикалық дәрежеде откіземіз деп жүрген біз Шымкент қаласында ғана ағаш өткен болдық. Қанағашыл қөніммен, бұған да Құдайға шүкір дедік» [27].

Қазак халқының онтүстік өцирдегі дархан, жомарт және іскер халқы Жұмабек Ахметұлын өмірден өтсе де, осы күнге дейін азаматтық келбетін ұмытпай, рухына тағым етіп, халықтың қалаулы азаматы еді деп жүреді екен. Оған дәлел 1995 жылы 11 қыркүйекте қалалық әкімшіліктегі мәжіліс өткізіп, оған К.Т. Дүйсенов, Р.И. Қонақбаева, А.Жандарбеков, Т.Айменов, Ж.Т. Тұяқбаев, әл-Фараби ауданының әкімшілігінен З.Р. Никифоров, кварткомдар Д.Розакулов, М.Садықназаров, А.Абраимовтар қатынасып, күн 1995-шінде Титов көшесінің атын өзгерту жөнінде және әртүрлі мәселелер талқыланды. Мәжіліс қорытындысында Қазақстанның оспіп-өркендеуіне үлес қосқан, талантты ұйымдастырушы, әртүрлі дәрежедегі марапаттаулар мен медальдардың иегері Ж.А. Тәшеневтің есімін жаңғырту үшін Титов көшесінің атауын Ж.А. Тәшенев көшесі деп өзгерту жөнінде қаулы кабылдады [28].

Кейін осы казактың батыр ұлының құрметтіне Шымкентте Ж.Тәшенев көшесі мен Бекет батыр көшесінің киылсысында ескерткіш орнатылды. Ұлт үшін жасалған ерлік ешқашан ұмытылмақ емес.

Қазақ КСР Жоғарғы Кенесін, кейін Қазақ КСР Үкіметін басқарған кезеңдерде жарты әлемді билеп тұрған кенестік империяның қанды қылышынан сессенбей, қазақ жерін құрап көрпедей бөлшектеуінә қарсы шыққан арыстандай айбатты, жолбарытай қайратты Жұмабек Тәшеневті ардақтап, жас ұрпак тарихтан тағылым алуы тиіс.

4.2. Ғылыми зерттеу жұмысдары

Жұмабек Ахметұлы ел басқарудағы әкімшілік саламен катар ғылыми-зерттеу жұмыстарымен де айналысқан. Оның айқын дәлелі – бірқатар ғылыми снбектерінің жарық көрүі мен экономика саласы бойынша кандидаттық (1962) және докторлық диссертацияны (1974) Мәскеуден

корғағандығы [29]. Галымның сибебінде экономика саласы бойынша ғылыми мақалалар мен монографиялық еңбектері жарияланып, онда сол сала бойынша даму бағыттарына талдаулар, сараптамалар жасалады.

Қайраткердің коғамдық-саяси қызметі 1961–1975 жылдары Қазақстанның Оңтүстік өнірінде жалғасқан. Сол уақытта ол ауылшаруашылығын дамытып, өркендетуге өзіндік үлес қосып, өндіріс және коғамдық салаларға жете мән беріп, әрдайым қолдау көрсетті. Нәтижесінде, қазак халқы тығыз орналасқан Оңтүстік Қазақстан өнірі әлеуметтік-экономикалық жағынан өркендей түсті.

Ж.А. Тәшенев экономист ғалым ретінде Қазақстанның ауыл шаруашылығы экономикасын, соның ішінде Оңтүстік Қазақстан облысы экономикасының 60–70-жылдардағы дамуына талдау жасайды. Сол уақытта заманың талабына сай ғылыми зерттеулерінде кеңестік экономика ғылымында қалыптасқан марксік-лениндік ұстанымдарға сүйенді, КОКП-ның аграрлық саясатын мадактады. Басқаша болуы мүмкін де емес, егер коммунистік партияның аграрлық саясатына қарсы оғаш пікірлер болса, мақалалары ешбір ғылыми басылымдарда жарияланбайтын.

Ж.Тәшенев «Резервы снижения себестоимости сельскохозяйственной продукции» деген мақаласында Оңтүстік Қазақстан облысы 1959–1965 жылдары мемлекетке 118 мың тонна астық тапсырса, 1966–1974 жылдары 222 мың тоннага жеткізді, яғни 2 есе артық берген деген дерек келтіреді. Осы жылдары облыс мемлекетке шілті мақта сатуды 1,5 есе, кекөніс пен жүзім сатуды 4 есе, ет пен сүтті 1,5 есе, жүн тапсыруды 2,5 есе өсірді.

Ғалым сонымен қатар облыста ауылшаруашылығы өнімдерінің өзіндік құны жоғары екеніне назар аударады. Оның мынадай себептерін көрсетеді: а) ауылшаруашылық сібеккөрлері жалакысының өсуі; ә) ауыл шаруашылығы машиналарының, жанар-жағармайдың, қосалқы бөлшектердің бағасы өсті; б) «Союзсельхозтехника» мекемесінің шаруашылықтарға көрсететін қызметтерінің бағасы өсуі [30].

Жұмабек Ахметұлының есебі бойынша 70-жылдардың ортасында Оңтүстік Қазақстан облысы шаруашылықтарының 26,7%-ы мақта өсірумен, 35,7%-ы кой шаруашылығымен, 9,9%-ы кекөніс-сүт өндірумен айналысқан. Облыс республикадағы жеміс пен жүзімнің 30%-ын, жүннің 12%-ын, қаракөл елтірісінің 40%-ын өндірді. 1976 жылы ауылшаруашылығы өнімінің көлемі жағынан Шымкент облысы республикадағы 19 облыстың ішінде 2-орын алды. Республикадағы суландыратын егіс көлемінің төрттен бірі осы облыс үлесінде екен. Республикадағы кой мен ешкінің

10%-ы осы облыста бағылды. Қазақстанда мақта өсіретін жалғыз облыс та осы Оңтүстік Қазақстан өнірі болды [31].

Ж.Тәшенев «Вопросы интенсификации и роста эффективности сельского хозяйства» деген мақаласында облыста ауыл шаруашылығын одан эрі өркендетудің мол мүмкіндіктері бар екеніне тоқталады. Атап айтканда: ауыл шаруашылығын мамандандыру, жердің құнарлылығын көтеру, шаруашылықтарды техникамен жабдықтау, жерді суландыруды көнегіту және шаруашылықка жарамды жерлерді қөбейту үшін батпақты жерлерді құргату, топырак өндеу технологиясын жетілдіру, егіс алқаптарын дауылдан, желден, құм боранынан коргайтын жасыл аймақ белдеулерін жасау, мал тұқымын асылданыру, ауыл шаруашылығы дақылдарының жаңа сорттарын шығару, шаруашылық жүргізу әдістері мен жаңа технологияны колдануды ғылыми негізге сүйеніп жүргізу, ауыл шаруашылығы еңбеккерлерінің, мамандарының білімін-біліктілігін көтеру сияқты жолдарын ұсынды. Ұсынып қана қоймай, сол жолдардың шешілу бағыттарын да көрсете білген.

«Некоторые проблемы эффективности использования сельскохозяйственной техники» мақаласында автор республикада мемлекет тарапынан ауылшаруашылығына берілетін техника мөлшерінің үнемі өсіп жатқанын көрсетеді. 1975 жылды республикада трактор саны 2520-ға жетті, яғни 1970 жылмен салыстырығанда 27%-ға өскен. Бірақ, 1965–1972 жылдары өндірістік көр көлемі 2 есе өссе де, жалпы өнім көлемі 39,9% ғана өскендігінің себебі ауыл шаруашылығының ен мұқтаж салаларына арнайы техникалардың жетіспеуінде деп тұжырымдайды.

Облыста мал шаруашылығын механикаландыруда шешілмеген мәселелер болды. Мысалы, сиырды ток күшімен сауды жүзеге асыру деңгейі республикада 56% болса, Шымкент облысында 46%, сиыр фермаларында малдарды автоматты жолмен суару республикада 68%, Шымкентте 48%, мал фермаларында малға жем-шөпті техникамен беру республикада 24%, болса, Шымкентте 12%, малдың қын ток күшімен тазарту деңгейі республикада 30%, ал Оңтүстік Қазақстан облысы шаруашылықтарында 26% деп көрсетеді.

Облыс аудандарында мал фермаларын механикаландыру деңгейінін өзі ала-құла деп жазады. Түркістан ауданында сиыр фермаларында сиырды ток күшімен сауу деңгейі 1% болса, шошқа фермаларында жаңуарларды ток күшімен суару деңгейі 69%-ға дейін қамтылды.

Ғалым мал фермаларында механикаландыру деңгейінін төмен болуының бір себебі, техникинаң аздығымен бірге, колда барын дұрыс кү-

тіл-баптан ұстамаудың салдарынан көп сыйны, закымдануы деп біледі. Сонымен бірге ток көрнеүнин бірде жоғары, бірде төмөндеп тұраксыздықтың жи байкалуы да әсерін тигізеді. Ол осы арада адами факторда да назар аударады. Техниканың ғана білу, жұмысты дұрыс ұйымдастыру, мемлекет мүлкіне жауапкершілікпен қарауға мән беру көректігіне токталады.

Жұмабек Ахметұлы ауыл шаруашылығы техникаларын пайдаланудың өнеркәсіптең ідей емес, гиімділік инц төмөн болуының бір себебі техниканың гек маусымдық жұмыстарда ғана пайдаланатының ына назар аударады. Ауылшаруашылығы техникасы жылдың көп уақытында бос тұрады.

Зерттеуші облыста техниканың макта шаруашылығында қолдану деңгейі және пайдасы жақсы екенін көрсөтеді. Мысалы, 1966–1972 жылдары макта жинауда техниканы пайдалану деңгейі 2,4 ессе өсті. Соның нәтижесінде, 1966 жылы комбайнмен жиналған макта 23,1 мың тонна болса, 1976 жылы 186 мың тоннаға артты. 1972 жылы «Пахтаарал» кешшары алғаш рет 1 мың гектардың мактасын үтгел комбайнмен жинап алды [32].

Ал, өзінің «О роли кредита в экономике сельского хозяйства» макаласында 60–70-жылдарда КСРО-да және Қазакстанда жүргізілген экономикалық реформалардың республика ауылшаруашылығына тигізгөн әсерін, пайдасын және кейбір жүзеге аспай жатқан тұстарына талдау жасайды.

Автор республиканың ауылшаруашылығындағы құрделі құрылым саласына мемлекет тараҧынан ұзак мерзімді несие беру мен оны шаруашылықтардың уақытында қайтару мәселесін карастырады. Шаруашылықтар несиені өндірістік және өндірістік емес құрылыштарға, ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуға, мал сатып алуға, жалакын және т.б. кажегітеріне жұмсайды. Шаруашылықтарға Мемлекеттік банк және Құрылымынан қыска және ұзак мерзімді (3 жылға, 3–5 жылға, 5–10 жылға, 10–15 жылға, 15–20 жылға) несие береді. Шымкент облысында кешшар-ұжымшарлардың 1965–1972 жылдары несисілік карызы 2,6 ессе өсіп, 7,2 миллион тенге жегенін көлтіреді. Автор шаруашылықтардың карызында уақытында қайтара алмау себептерін галдап, ұзак мерзімді несие беру мен оларды шауашылықтардың қайтаруы арасында үйлесімсіздіктер барын көрсетеді. Несие бергенде, оны қайтару мерзімін, несие көлемін, әр шаруашылықтың экономикалық мүмкіндігін, табиғи-экологиялық жағдайын, мамандану бағытын мүкият ескеруді ұсынады.

Барлық ұжымниарлар мен кешарларға бірдей мерзімде, бірдей шартпен, бірдей мөлшерде несие беру озин актамайды деңгеп тиірін білдіреді. Шоғырланған шаруашылтыктарға несие беру тиімділік ин корсетеді. Мемлекет қаржысы таусылмайтын мол байлық емес, оны үнемдең, тиімді болу және пайдалануды әрқашан естен шығармауды ескертеді [33].

Жұмабек Ахметұлының макалалары КСРО мен Қазак КСР-нің қаржы-экономикалық сипаттағы ғылыми журналдарында жиі жарияланып отырды. Жұмабек Ахметұлы баспадан шыккан кітаптарын, макалаларын, толып жатқан баяндама создерін белгілі бір іртіпке келтіріп, жүйеслі енбек жазуға кірісті. Соның аркасында 1962 жылы Мәскеуде экономика ғылыми саласы бойынша кандидаттық диссертация корғайды. Оның енбейінің құндылығын бағалаған ғылыми көңес бірауыздан дауыс берді. Ол ғылыми енбектерін әрі қарай жалғастырып, экономиканың кокейкесін проблемаларын төрөн зерттеумен тікелей айналысты. Докторлық диссертациясында аумактағы экономика мәселелерін талдау жасап, тұғырнамалық көзқарастар ұсынады. Ғылыми-тәжірибелік ұсыныстарға Онтүстік Қазақстан аймағының экономикасындағы табыстар және оның мүмкіншіліктері арқау болды. Қаншама енбек қолжазба күйінде ғүр. Баспаға түсіп жарық көрмелі. Мәскеуде талқыланып, ғылыми көңестен өткенимен, «достарының көмегі мен» Жоғары аттестациялық комиссиясында ұзак уақыт жатын алды [1, 5].

Жұмабек Ахметұлының экономика саласындағы кандидаттық диссертациясы «Резервы повышения эффективности сельско-хозяйственного производства» деңгеп атпен орыс тілінде 8000 тарапыммен Алмагыда 1974 жылы «Қайнар» баспасында басылып шыққан.

Осы арнайы ғылыми-экономикалық зерттеу жұмысы ешқашан өзектілін жоймайды. Оның маңыздылығы енбек өнімділік ин арттыру мәселесіне арналған. Агалған енбек өткен ғасырдың 70-жылдарының 2-ші жартысы мен 80-жылдардағы экономикалық жогары оку орындарының оқытушылары, аспиранттары мен студенттерінің қол кітабына айналды.

Зерттеуде экономикалық тиімділіктің жалпы теориялық мәні автордың өз пайымдауымен баяндалып, оның негізгі қорсеткіштері қарастырылып, экономикалық тиімділік жолында өндірістің мамандануы мен шоғырлануының он әсері қорсетіліп, нақты бағыттары анықталған. Әсіресе, оның өзіндік құнын азайту жолдары төрөн қарастырылды. Жұмыстың құндылығы: оның құрғак теория емес, нақты шаруашылық субъектілерінің 1966–1972 жж. қамтитын динамикасы арқылы зерттелді. Зерттеу нысандары – енбекте Онтүстік Қазақстан облысының кол-

хоздары мен совхоздары, мамандандырылған, өндіріс түрі шоғырландырылған шаруашылықтың басымдылығын корсете отырып, ғалым-экономист шаруашылыктардың өндіріс нәтижелеріне әсер еткен уақытша, субъективтік факторларды да сырт калдырмаған.

Қазіргі уақытта Ж.Тәшеневтің «Ауыл шаруашылық өндірісінің тиімділігін арттыру резервтері» атты еңбегін қазақ тілінде бастырып, ауыл шаруашылығы, экономика мамандарын дайындастын оқу орындарында пайдалануға болады деп есептейді қазіргі экономист ғалымдар [34].

Қайраткердің білімге деген құштарлықтың бір айғагы – Ж.Тәшеневтің Мәскеудегі КОКП Орталық Комитеті жаңындағы Жоғары партия мектебіне түсіп, оны 1955 жылы табыспен бітіргендігі. Сондыктан да Ж.А. Тәшенев 40 жасында жоғары білімді экономист ретінде Қазак КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының Төрағасы қызметінә тағайындалған.

Осы қызметтің атқара жүріп, 1960 жылы Қазақстанның автономиялық республика болып құрылуына 40 жыл толу қарсаңында «Қазахстан в братской семье народов СССР» атты көлемді тарихи талдау еңбегін орыс тілінде (Алма-Ата, Қазгосиздат баспасынан 20000 дана таралыммен) бастырып шығартады. Сол түрғыдан қарасақ, аталған еңбектің соңғы тарауының «Укрепление суверенитета Республики» «Республика егемендігін нығайту» деп аталуы – Жұмабек Тәшенев сынды ер жүрек басшының қолынан шыққанын көрсететінін көп нәрсені аңғартса керек. Сол тарихи кезеңде Н.С. Хрушевтің волюнтаризмі, тың игеру, коммунизмге өту үшін ұлт айырмашылықтарын жою, ұлтшылдармен құрес, орталықтан жоспарлы басқаруды қүшетту сияқты Мәскеудің шет аймактарды – одактас республикаларды өзінше басқарып кана қоймай, түптің түбінде оларды одан әрі отарлау үрдісінің жалғасы деп түсінуіміз керек. Осы кітаптың орыс тілінде шығып, автордың өзі коммунистік (шовинистік) саясатқа қарсы жасалған идеологиялық саладағы срлік деп бағалануы тиіс және бұл кітапты баспаға дайындауда қайраткердің көздеген басқа да мақсаттары болуы мүмкін.

Аталған үлкен ғылыми еңбекте қазақ елінің Қазан төңкерісіне дейінгі және одан кейінгі тарихи кезеңдері көрініс тапқан. Ел сүйсінетін ерлер мен халыққа қалаулы адамдардың есімдері ұмыт болмаған. Осы еңбектегі Қазак КСР тарихынан мағлұмат беретін бұл тараудың сол кезеңдегі маңызы өте зор еді.

Еңбектің екінші тарауы «Ұлы Отан соғысы кезіндегі социализмді құру» («Строительство социализма в годы Великой Отечественной Вой-

ны») деп аталады. Ұлы Отан соғысында ұлы орыс халқы Германияны толық тізе бүктірді», – деген И.Сталиннің сөзі кейінгі жылдары шовинистік пиғылдағы ұлт үшін ұран болып саналады. Басқа ұлттардың соғыс жылдарындағы ролі көмекілесіп қалды. Соны сезген кайраткер «соғыстағы орыс атаулының ерекше орны» деген ұғымды ғана емес, басқа халықтардың да үлесі бар скендігін атаған.

«Экономика салаларын дамыту» («Развитие отраслей экономики») атты тарауында Ж.Тәшенев өзінің экономист-талдаушы (аналитик) ғалым скенін дәлелде берді. Қазақстанның халық шаруашылығының әрбір саласына токтала келе, оның ұсак тармақтарының даму динамикасы, шешілер мәселелері мен келешегі қандай болатынын дәйекті түрде зерттегені бүгінгі жас ұрпаққа өнеге болмак [34, 96], – деп пайымдайды экономист ғалым Жанкелді Шымшықов.

Зерттеуде өнеркәсіп, көлікпен байланысы және ауыл шаруашылығы, құрылым индустріясы мен сауда жүйесіне сипаттама беріліп, оның болашағы айқындалған. Кітаптың бұл тарауын оқыған кезде адамның көз алдына кен аумақты Қазақстан, зулаган пойыздар, кою қара тұтінге оранған зауыттар, ерісті жайлаган төрт түлік мал, алтын дәпнің миллионданған гектар алқабы, т.б. бүгінгі экономикамыздың басқа елдерге қарағанда әл-ауқатының жогары болуының негізі қай кезеңде және ол кімдердің арқасында каланғанын анық түсіне аласын.

Кітаптың келесі тарауы «Рост материального благосостояния трудящихся» – «Еңбекшілердің әл-ауқатының артуы» деп аталады. Бұл тараудағы деректер сол кезеңдегі қарқынды енбектің нәтижесі халықтың әл-ауқатының көтерілуінс себепші болғанын көрсетеді. Мысалы, болшек сауда, жинақ кассаларындағы азаматтар қаржысы, мемлекеттік тұрғын үй құрылышы, дәрігерлер саны мен ауруханадағы орындардың төсек динамикасы берілген.

Осы кітаптың «Гылым мен мәдениет» деп аталатын тарауында, автордың халық өнері мен мәдениетінің, ғылыминың дамуына қаншалықты жанашыр болғандығы және оның қыр-сырын, шешілуге тиіс мәселелерін терең түсіне білгендігі айдан анық көрініп тұр.

Кеңестік заманда Қазақстанның Жамбыл, Қызылорда, Шымкент облыстарында қаракөл қойын осіруге көп көніл бөлді. Өйткені ол күй талғамайтын, ыстық және құрғакшылық ауа райы жағдайына, шебі сирек шөлсітті жайылымға көнбіс, жемшөп талғамайтын мал. Еті мол, майы дәмді. Қошкary 55–65 келі, саулығы 45–50 келі тартатын. Қаракөл қойы негізінен елтірі үшін өсірілді. Қозысының елтірісі кара, коңыр, сұр, кек

1үсін болып келеді. Қазакстан елтірісі шетелге сатылды. Сонымен қатар әр койдан 3 келдій жұн қырқылды. Жұннен кълем және қалын жұн маташар төкүлді. Каракөл койын есіру республика ауылшаруашылығының бір маңызды саласы саналды

Сондыкган республика үкіметі Шымкентте «Каракөл» ғылыми-зерттеу институтын күрган болатын. Оңтүстік Қазақстан облысына партия комитетінің бірінші хатшысы болып келген Асанбай Аскаров Жұмабек Ахметұлына ғылыми жұмысмен айналысады ұсынады. Ғалым болғандықтан, Жұмабек Ахметұлы екі жылдай осы институтта Бас директордың орынбасары болып сәбек етті. Бұл саликалы ғылыми мекеме болды. Оны институттың ғылыми кенесінің курамынан байқауға болатын. 1979–1980 жылдары институттың 36 адамнан құралған ғылыми кеңесіндегі ауылшаруашылығы ғылымдарының 9 кандидаты, экономика ғылымдарының 3 кандидаты, биология ғылымдарының 3 кандидаты, ветеринария ғылымдарының 1 кандидаты болды. Институтқа карасты үш облыста 11 асыл тұқымды қой совхоздары жұмыс істеп тұрды. Ғылыми зерттеулермен қаіар барлық шаруашылық-есеп жұмыстары осы институтқа қарады [35].

Өткен тарихка сәл шегиңіс жасап карасақ, Қазақстанда каракөл койшаруашылығының дамыту 1928 жылы Оңтүстік Қазақстан өңірінде «Шымкорған» кеңшарын құрудан басталды. Өзбекстаннан экелінің каракөл койларымен казакы койларды шағылығырып, койдың жаңа гүкімін алуды колға алды. 1959 жылы Қазақстан бойынша 1 млн дана каракол елтірісі дайындалды. 1960–1980 жылдар Ағырау, Жамбыл, Қызылорда, Манғыстау, Батыс Қазақстан облыстарында қаракол койын осіретін жаңадан 84 арнайы кеңшар құрылды. 1984 жылы каракол кой саны 6,4 миллионға жетti. 1962 жылы Қазақ каракол ғылыми-зерттеу институты құрылды. Осы институт ғалымдарының жетекшілігімен 1974–1998 жылдары каракөл койының 14 жаңа зауыттық типті түрі осіріліп шығарылды [36].

Ж.Тәшненев ғылыми жұмыстармен катар жоғарыда айтылған барлық кеңешарлардың жұмыстарына жауапты болды. Шаруашылық басшыларының жұмысты жоспарға, занға сәйкес жүргізуді катан талап етп отырған. Енбек тәртібін бұзған, жұмыста салактық, ұқыпсыздықка жол беріп, мемлекетке зиян келтірген басшыларды, мамандарды тәртіпке шакырып, қажет болғанда тиісті жазалауды да қолданып отырған.

Институттың ғылыми кеңестер мәжілістерінде атқарылып жатқан ғылыми іздешістерге объективті түрде баға беріп, ғалымдардың ғылыми

жұмыстарын талқылауда, корғауға ұсынуда өте құнды ұсыныстар айтып, пікірлер косып отырған.

Ғылым жолына жаңа түсken жастарға ағалық ақыл-кенесін айтып, қамкорлық жасаған. Осынан орай Қазак «Қаракөл» шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының қазіргі директоры, ауыл шаруашылығы ғылыминың докторы, профессор, академик **Әбдірахман Омбаев** былай деп еске алады: «Жұмекең 1978 жылдың тамызында республикадағы ғылыми-зерттеу институтына директордың орынбасары болып қызметке кірісті. Басқатарды қайдам, бұған ғылыми қызметті енді-енді бастаған институттың жас галымдары қатты қуандық. Енді ше? Есімін бұғыт ет беріп, бір кездері атын республиканы басқарған адаммен бірге жұмыс істейу бізге, жастарға мақтапшы сөзімін ұялатып, коңілді сергітіп-ақ тастаған еді. Әрине, кейбір кокіректерінде «үлкен дастар-қаншын дәні татып қалған кісі осы жұмысты менсінеді гөй дейсің бе?!!» деген күдікті ой да қылаң беріп қалғаны шындық. Әйтсе де, Жұмекең ондай ойды бірден сейілтіп жібергендей болды.

Сол жылдары осы жеке тарбиялық авторы атап миши институтта ағылыми қызметкер болып жұмыс істейтін. Сонымен қатар, мемлекетаралық КСРО – Монголия келісім-шарты бойынша Монголияның «Сүмбір» мемлекеттік шаруашылығында «Қаракол қойын осіру, оның өнімінің сапасын арттыру» деген тақырыпта ғылыми жұмыс жүргізіп жасақан кезім Тұс кезі болатын, кабинетке хатшы қыз кіріп, «Сізді Тәшкенев шақырып жасып» деді.

Жасыраттың жоқ, әріптестерінен ол кісі тұрасында «аса қатат, өңіпен ызғар есіп тұрады» деп еститипмін. Оның үстіне, қабылдаудың алғаш рет кіреін деп тұрғаным бар, жүрексендім. Әйтсе де, сол алғашқы кездесу эті есімнен кетпейді. Кішірейіп кірдім де, таудай татарап арқалап шықтым.

Иә, Жұмекең сол алғашқы сәттеп-ақ менімен ашық, ғылыми дәрежесінде бірдей адаммен сойтескендегі тілдесті. Мениң өңімнен абыржушылықты, ыңғайсызданған қалыпты аңғарған ол кісі қызмет бабындағы әңгімелеге бірден соққап жоқ. Жасымыды, отбасы жағдайы үді аз-кем дәрежеме өзегіне айналдыра отырып, институттагы кейбір жұмыстар тұратын өз пікірімді билдірдімді де отниди. О і кезде басшы іардың қоғастындағы қызметтерден пікір сұрауы дәстүрге ене қоймадан кез. Ал, мына кісі өте мәдениетті Нікірлесінен суыртпақтан сыр тартады, ара-ара сында оз ойын да етегіз айтып қояды. Енді еркінси бастадым. Кейбір

маселелер бойынша оз ойымды батыл-батыл жеткізіп отырмын. Жұмекең Монголиямен арадағы көлісім-шарт бойынша жүзеге асырылып жатқан жұмыстар жайын сұрады. Шынын айту керек, мен мәселенің кейбір біттей жатқан тұстарына коп тоқтаудым. Ол кісі аз-кем оз ақыл-оійн айтты да, көмектесуге уәде берді. Осы әңгімеден кейін-ақ Жұмекеңің арқасында әлеі мәселелер өзінің оң шешімін тапты.

Осыдан кейін жұмыс бабымен бірнеше рет жүздестік. Қашанда сенің пікірінді естуге ынтығып тұргандаидай әсерде қалдырады. Қазір ойлаймын, сол алғашқы кездесуде ызгарлы қатып танытса гой, мен өз пікірімді аяғына дейін айтып шыға алmas едім. Дидарыңа қарап-ақ сол кездегі коңіл күйінді бірден аңгаратын ага жастардың оз пікірін ашып айтуына жағдай жасайды екен гой. Әйтпесе, сол нәрсеге кісімсі қату кімдердің қолынан келмеген?! Сондай-ақ өз пікірін ашық айта алмайтын азаматтан жақсы маман былай тұрсын, жақсы адам шығу мүмкін бе? Міне, гибраттың үлкен! «Сен, бала, жақсы адам болу үшін өйт, бұйт» демейді, бойына біткен абзат қасиетімен-ақ кеудене «осы кісідей болсам гой» деген арман ұялатып кетеді. Мәдениеттілігімен, кісілік қарым-қатынасымен өнеге түйдіріп, коңлғе көп сыр тоқытатыны бар. Әдетте, кейбір есерсоқ басшылар өзін қарамағындағыларға моянында ту үшін жұмысын әкіреңдеуден бастаса, Жұмекең ондай мінез көрсетуден аулақ, қайта озиңді терең әріптесіндей санап, ішкі мәдениеттің жоғары екенін көрсеттін өнегелі басшы екенін санамызға сіңіріп кетті» [37].

Жұмабек Ахмұтұлы директордың орынбасары ретінде институт ұжымының барлық қызметкерлерінін хал-жағдайларын сұрап, кажет кезінде мекеме тарапынан көмектер бергізіп отырған.

1979 жылы осы мекеменің қызметкерлері Р.Ш. Салиховага 150 сом, Р.Г. Ахмироваға 100 сом көлемінде материалдық көмек беруге қол қойған күжаттар облыстық мұрағатта сактаулы.

Ж.А. Тәшенев Институттың ғылыми жұмысын халық шаруашылығымен тығыз байланыста жүргізуге, өндіріске нақты пайда келтіретіндей етіп құруды әрқашан бірінші кезекте ұстауды жақтаған. Мәселен, кой жайылымдарын накты зерттеп, оны пайдалануды ғылыми негіздеуді ұсынды. Өзінің Институтта көтерген ғылыми баяндамаларында карақөл қойы корегінің 90 пайзын өз аяғымен жайылып табатынын келтіреді. Сонымен қатар малға жемазық дайындауға республикада жете мән берілмегендіктен, соңғы 7 жылда 87 мың ірі қара, 52 мың шошқа, 1 миллион кой шығыны болғанын келтірді. Мал жайылымын сактап,

дұрыс пайдаланбай және мал азығының тұракты корын жасамайынша, мал шаруашылығын тиімді дамыту мүмкін емес деген тұжырым жасайды [38].

Казақ ғалымдарының ондаған жылдар бойы көз майын тауысып, шопандармен бірге сан қылы тәжірибеден өткізіп, баладай мәпелеп өсірген асыл тұқымды малдарының игілігін қазір шетелдіктер көруге айналды. Кезінде қаракөл қойын бағуда аты шығып, екі мәрте Енбек Ері атанған әйгілі «шопан Жазылбек Куанышбаев еңбегі еш болды» деген сөз журналист Бактияр Тайжанның зерттеуінс қарағанда, Қазақстаннан сонау жылдары қаракөл қойларын отарлап-отарлап сатып алған Қытай мемлекеті оның санын бүтінде 2 миллион баска жеткізіпті және қыруар пайда көріп отырған көрінеді. Асыл тұқымды мал болғандықтан, мемлекет менишігі деп жарияланып, сыртқа сатуға тыйым салынты.

Сойтіп, қаракөл елтірісінің сан алуан түрі, оның ішінде шет елде жақсы бағаланатын алтын сұр түріне 50 жылдай уақытын сарп еткен казақ ғалымдарының еңбегі бүтінде Қытай мемлекетінің игілігіне өтті [39].

Жұмабек Ахметұлы одан әрі қарай Оңтүстік Қазақстан облыстық талдау-есептеу орталығында ғылыми қызметкерлер ұжымын басқарды.

Ж.А.Тәшенев экономика ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін диссертация қорғаумен шектеліп қалмады. Шымкентте жүргенде, ол ғылыми ізденісін тоқтатпай, докторлық еңбек жалғастыруды ойлады. 1971 жылы КСРО Ғылым Академиясының Шығыстану институтының сырттай докторантурасына түсіп, ауылшаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыру (Қазақ КСР-нің Оңтүстік Қазақстан облысы негізінде) атты экономика ғылымы бойынша докторлық диссертация жазып, оны да Мәскеуде 1974 жылы қараша айында қоргайды. Жұмабек Ахметұлының диссертациясына Мәскеудің, Қазақстан мен Өзбекстанның ғылыми мекемелері мен ғылыми-зерттеу институттары он пікір жазады. Солардың қатарында КСРО Ғылым Академиясының Қыыр Шығыс және Сібір филиалы, КСРО Ғылым Академиясының Экономика институты, КСРО Ауылшаруашылығы министрлігі және КСРО Орталық Статистика басқармасы болды. Пікір жазған ғалымдар қатарында экономика ғылымдарының докторы, профессор, РКСФР ғылымы мен техникасына еңбек сінірген қайраткери, кафедра менгерушісі Гусаков, экономика ғылымдарының докторы, КСРО Орталық Статистика басқармасының жаупаты маманы К.И. Панкова, экономика ғылымдарының докторы, Өзбек КСР Ғылым Академиясының корреспондент-мүшесі О.Д. Джамалов, КСРО Ғылым Академиясының Экономика институтының аға ғылыми

қызметкері, экономика ғылымдарының кандидаты Туманова бар еді. Бірақ Жоғары аттестациялық комиссия Ж. Тәшеневтің ғылыми жұмысын бекітпей, екі жарып жыл жағын қалады. Оның себебін Ж. Тәшенев сол кезде Жоғары аттестациялық комиссияда құрылымдық өзгерістер жүргендікten деп түсіндірелі. 1977 жылы Ж. Тәшеневті Жоғары аттестациялық комиссияға шакырып, диссертацияны қайта корғауды ұсынады. Жұмабек Ахметұлы арада 3 жыл өтіп кеткендіктен, сол арада экономикада, ғылымда біраз өзгерістер болғандықтан, ғылыми еңбейін қайта өндеп, іоялытырып, 1979 жылы екінші реі Мәскеуге корғауға шығады. Диссертацияның көлемі 376 беттен және 63 кестеден (таблица) тұрды.

Диссертацияның мазмұны мынағай мәсслелерді қамтиды. Бірінші бөлімінде социалистік экономика жүйесіндегі ауыл шаруашылығының рөлі мен орнын анықтауға ариалды. Екінші бөлімі ауылшаруашылығы өндірісін мамандандыру мен шоғырландыруды жетілдіруге, үшінші бөлімі ауыл шаруашылығы ондірісінің гиімділігін арттыру - ауыл шаруашылығы өнімдерін арттырудың неізіні жолы, төртінші бөлімі ауыл шаруашылығы өндірісінің рентабельдігін көтеру жолдарына, бесінші бөлімі ауыл шаруашылығы өндірісінің гиімділігін арттырудагы қаржы-кредит әдістерінің әсері деп аталды.

Ғылыми еңбектің негізгі мазмұнының 80 пайзы 2 монографияда, 24 ғылыми журналда және көптеген одактық, республикалық, олжелік және облыстық газеттерде жарияланады.

Диссертация нәтижесі өндіріске енгізіліп, ол мемлекетке 10 миллион сом пайда әкеледі. Бір гана Шымкент облысының Сайрам ауданындағы «Победа» колхозы Ж. Тәшенев ұсынған шаруашылық жүргізуін ғылыми-техниктерін қолданып, 1974–1975 жылдары 1 миллион 700 мың сом пайда табады.

Жұмабек Ахметұлы 1979 жылы 2 қазанда өзі қызмет ететін Шымкенттегі Каракөл ғылыми-зерттеу институтының ғылыми кеңесі мәжілісінде диссертациясының өнделген нұсқасын талқылауға ұсынып, он бағасын алады. Институттың ғылыми кеңесі Ж. Тәшеневке Мәскеуге барып екінші реі корғауға дайындалуы үшін 3 ай мерзімдік шығарма-шылық демалыс беру туралы шешім шығарады [40].

Бірақ түрлі себептермен корғауға үлгермеді. Жұмабек Ахметұлы ғылым докторы атағын алмаса да республикадағы ауылшаруашылығы экономикасы саласындағы білікті ғалымдардың бірі ретінде танылды.

4.3. Қайраткердің феномені

Казірің қоғамдық ой-сана көшінде откен тарихымызға, соның ішінде XX ғасырдағы ғұлғаларымың жағдайларының жағдайларының қалыптасып жағдан белгілі. Қайраткер Жұмабек Ахметұлының қоғамдық саяси қызметі көңестік кезеңдердегі айтулы оқиғалармен байланысты болғандықтан, еліміздің тарихында озіндік орны бар екенді і сезіз.

«Біздің мынау колтацбамыз басулы,
Күрметтепдер жиырмасыншы ғасырды», –

деп ақын Ақын Мұқагали Мақатаев осы жүзжылдықты олениң жолдарына тегін қоспаған. Ұлы тұлғалардың жүреі үлттының болмысынан, канға сіңген қасиетінен нәр алалы, сол нәрін, парызын өтеген соң қайтадан оз үлттының ұлы жүргегіне құйып, жіңір мен ізгілік, парасат қүшін қосағын, каш беруші донор іспетті.

Тарихтағы тұлғаның рөлі туралы адам зат баласы ес білгеннен толған келеді. Тұлғаны тарихи қажеттілік туғызады. Адам баласы саяси өмірге бірден араласа қоймайтыны белгілі. Адамның қоғамдық өмірге бейімделуін, ерекшеленуін саяси әлеуметтену деп атайды. Саясаттану ғылыми бойынша саяси әлеуметтену отбасы, құрдастар тобы, мектеп, саяси ұйым сияқты өмірдің сан саласының оргасында пайда болып, одан ері өрбиді. Ол тәрбие, үлгі-өнеге, саяси насиҳат, өмір салтының ықпалы және өзінің саяси тәжірибесі арқылы іске асады. Оның қалыптасуына сол кездегі тарихи дәүір, шет елдердегі жағдай, өзі өмір сүрген мемлекеттің саяси-әлеуметтік, экономикалық, мәдени дамуы, үстемлік етіп озырған қоғамдық тәртіп сипаты, топтық, таптық, үлттық өзгешеліктер және тағы басқалары есептеді [41].

Тұғас бір дәүірді қандай ұлы адам болса да, жалғыз өзі өзгерте алмайды. Халықтық, елдік, республикалық сипаты бар үлкен қадамдар жасауда бір адамның ғана қолынан келе бермейді. Алайда соған ықпал ететін, үрткі болатын тұлғалар болады.

XX ғасырдың екінші жартысында, Қазақ елінің басына күн туған киын-қыстау кезеңде Жұмабек Тәшенев өзін өзгелерден ерекше ірі істерімен, нәрменді қүшімен, құліретті көріпкелдігімен таныты білді. Ер сыналар сәзі тұғанда, біртуар тұлға елі үшін нардың жүгін арқалаған қажыр-қайрақ таңытты. Қазақ даласының әр сүйем жері үшін озбыр қүштерге қарсы аяусыз құресті. Ол елім деп еніреген М.Шокай, Ә.Бекейхан-

нов, А.Байтұрсынов, С.Сейфуллин, Т.Рысқұлов, С.Сәдуақасов, Э.Ермеков сияқты қазак қайраткерлерінің ісін жалғастырды. Замана талабы туған кезде оттан шығып, жалын құшқан, ақ алмастай қынабынан жарқ етіп, қадір-қасиетімен халқына танылды, сөйтіп қазак тарихында ойып орын алған қадау-қадау тұлғалар қатарынан берік орын алды [42].

Саяси тұлғаны қоғам өміріндегі ерекше енбегі мен ерлігі үшін феномен деп бағалау ғылымда, соның ішінде, философияда XIX ғасырдаған орныға бастаған. Соңдықтан біз де енбегімізде «қайраткер феномені» деген тіркесті қолдандық. Америкалық философ Синди Хук әйгілі қайрагкерлердің енбегін бағалауда «тарихтағы батыр» деген ұғым қолданады.

Феномен тұлға деп ұлт тарихында өте сирек кездесетін, тағдыршешті сәттерде елі мен халқы үшін ерекше енбек сінірген қайраткердің болмысын айтады. Жоғарыда АҚШ ғалымы айтқандай, Жұмабек Тәшенев өткен ғасырдағы қазак тарихында «танғажайып ерлік» жасаған мемлекет қайрақтері, әрі батыр тұлға.

Қазақтың біртуар тұлғаларының бірі Илияс Омаров кайтыс болғанда, оны аса қадірлейтін жазушы Габит Мұсірепов катты қүйзеліп, озінің бір жақын досына былай депті: «Бұл – қазақтағы алтаудың біреуі еді, өзгесін айтуға болмайды, ешкім сұрамайды да». Кейін көп уақыт өткенде, осы мәселеге байланысты: «Жұмыртқаның ішіндегі сары уызы сияқты халықтың ішінде де сондай уызы болады. Ол тұрғанда ешбір ұлт құрымайды. Ол уызды аз ғана адамдар құрайды. Оны тірі пендеге білдірмейді. Ол құдайдан басқа ешкімге білетін нәрсе емес. Олар ру, жер, ауыл дегенді қозғамайды. Бұл өзін-өзі сактаудың ең жоғары түріне жатады. Олардың түпкілікті есімі, не тізімі болмайды. Бірі өлсе, бірі туып жатады» деген терен мағыналы ой айтыпты [43]. Жұмабек Тәшенев жазушы айтқан «уызға» кіре ме, кірмей ме, ол жағын біз білмейміз. Бірақ қазак ұлттың үйітушы қайраткердің бірі болғаны анық. Ал Габит Мұсіреповтің Жұмабек Тәшеневті катты құрметтегені жоғарыда айттылды.

Қайраткерге қатысты жазушы **М.Магаун** мынадай тұжырым жасаған: «40–50-жылдарда азаттық алған Азия мен Африка елдерінде туған халқының бостандығы үшін ұзак жылдар бойы күрескен, сол жолға басын тіккен партиялар мен қайраткерлер өкімге жеткені белгілі. Бұл ретте Сукарно мен Неру сияқты ұлы тұлғаларды еске түсірудің өзі бір ганибет.

Әлбетте, ғасырдың бас кезінде біздерде дәл осыған ұқсас жағдай болған. Алаш қозғалысын, оның Әлихан Бекейхан бастаған көсемдерін

айтыш отырмыз. Бұдан соңы кезеңде қызыл фашизм ешқандай ашық іс-әрекетке жол қалдырмаған. Дүнис бір шама көңіген 60–80-жылдардың өзінде отаршыл империяның ерекше аймағы Қазақстанда басқа тараппен салыстырғанда мүлде өзгеше, айрықша катан жағдай қалыптасып еді. Соның өзінде елдік мұдде ұмытылған жок. Анығын айтсақ, ен ауыр жылдарда өзінің басын бәйгеге тігіп, туған жұртының тұластығын сактап қалған Жұмабек Тәшенев сияқты біртуар қайраткер Капказдан немесе Украина, Балтықтан емес, тек қазақ ортасынан ғана шыкты» [44].

Ұлтының басына күн гүған қыын-қыстау сәғтерде ғана тұлға өзінің өзгеден ерек ісімен, пәрменді күшімен, құдіретті көрінелдігімен танылады.

Халқымызда «Жұзден – жүйрік, мыңдан – тұлпар» деген сөз бар. Сол кездегі бірнеше мың қазақ зиялышарының, саяси биліктे жүрген қазақ азаматтарының арасынан ел үшін жаңын шуберекке түйіп, тарихи айқасқа түскен жалғыз Жұмабек Тәшенев болды. Ол өткірлігімен, тапқырлығымен, корегендігімен, қажымас күш-куатымен катар өз мүддесін ұлт мүддесімен ұштастыра білген жан болатын.

Саяси жетекшілікті жіктеудін американдық профессор Маргарет Дж. Херманн ұсынған қағидасына сүйенсең, Жұмабек Тәшенев қызмет етуші топ бастаушыға жатады. Ол да басқа саясаткерлер тәрізді Қазақстан билігінің басында болғысы келді. Бұл да адамға тән қасиеттің бірі болғандыктан, Жұмабек Тәшеневті биліккүмар болған деп айыптауға болмас. Ол популистік тұрғыда іс-әрекет етегін саяси серкелер катарында болған жок. Шешуші сәтте Жұмабек Ахметұлы өз мүддесінен коғам, ел мүддесін жоғары қоя білді. Егер биліккүмар болса, ондай ерлік қадамға бармас еді.

Мемлекеттік қызметтің жоғары сатысында былайғы жұрт біле бермейтін қатпар-қалтарысы, ұнғыл-шұнғылы көп болады. Бәсекелесгік, қызғаныш, көреалмаушылық сияқты жағымсыз қылыктар да бой корсетеп қалады.

Жұмабек Тәшенев өткен ғасырдың 50–60-жылдарындағы Қазақстаның саяси элитасының қатарында болды. Саяси элитаның өз ішінде және саяси элитаға кірмей қалған топпен саяси элитаның арасында бәсекелестік, саяси күрес жүретін белгілі. Жұмабек Тәшенев те осы саяси ойындарға еріксіз араласты. Бұл күресте ол женіске де жетті және зардабын да тартты.

Өткен ғасырдың ортасында Қазақ слінің ірі есінің берік болып, дамуна өзіндік үлес косқан қазақ қайраткерлерінің бірі Ж.Тәшеневтің

есімі ұлт тарихын зерлеуде еркіне көніл болуді қажет етеді. Қазақстанның көрнекті ғалымдары философия ғылымдарының докторы, профессор Амангелді Айғалы [45] мен тарих ғылымдарының докторы, профессор Ханкелді Әбжанов ұлт қайраткері Ж.Тәшеневтің қоғамдық саяси қызметін сараптай келс, қоғамдық ғылымдар үшін «Тәшенев феномені» деген ұғымды қосуды ұсынады. Тарих ғылымдарының докторы Қадыр Ахметовтың қайраткерді бағалауы да осы пікірлермен үндес. Бұл ғалымдар Жұмабек Ахметұлын XX ғасырдың екінші жартысындағы қазак тарихындағы феномен ғұлға деп бағалайды.

Ел ғұтастығы үшін құресінде Ж.Тәшеневтің соңында не елдің ішінде, не сыртта оны қолдайтын үйім болған жоқ, ол енқандай үлт-насихат жүргізетін материал да таратпады. Ол тек білімділігімен, парасаттылығымен, ұлт жандылығымен Мәскеу өктемдігінің бетін қайтарды. Республикалардың Конституциясын белден басып үйренген, олардың территориясының тұтастығын, шекарасын сыйлауды Мәскеу баяғыда ұмыткан болатын. КСРО Конституциясы бойынша одактық республикалардың өз мемлекет құрылсын озі анықтау, тіпті Одактан шығу құқы мойындалып еді. Бірақ ол халықаралық галаптарға сәйкес, көрер көзге тек қағаз жүзінде ғана мойындалған құқық еді. Деңгемен, құрес барысында оны да еске салуға тұра келген. Қазактың саяси элитасының ішінде сол кезде Мәскеудің қазак жерін болжектеу туралы шешіміне іштей наразы болғандар, шешім қабылданар сөтте қалыс қалғандар, сынайылап карсылық билдіргендер де кездесті. Бірақ атамекенді саудаға салуға республикадағы жоғары басшылар арасында жалғыз Ж.Тәшенев қана ашық және табанды түрде қарсы шықты. Сөйтіп, көзі тірісінде есімі анызға айналды.

Жұмабек Тәшеневтің арқасында Қазақстаниң құрамында сақғалып калған жер колемі 600 мың шаршы шакырым немесе кәзіргі Қазақстан Республикасы аумағының бесген бір бөлігін құрады. Бес облыстар құралған «Тың олкесі» республиканың гауарлық астығының 89 пайызын беретін еді. Қазақстан құнарлы жерлерімен катар халқының санын да комітер еді. Егер сол кезде Жұмабек Ахметұлы Мәскеу басшысының айтқанын орындаپ, Ресей Федерациясына бес облысты беруге келісімін бергенде, Ресей құрамына 3 миллионнан астам казакстандық азаматтар ауысадын еді.

Қазақ атауымен тарих сақиасына шықкан Қазақ хандығынан бас ғап ұлт тарихына шолу жасасақ, аңғаратын мынадай ақиқат бар. Ж.Тәшеневтің басқа енқандай тарихи тұлға – батыр да, би де қазак жерінің бесін

біріндей аумақын сырткы күштерден корғап калған жок. Басқа еңбекістің айғағанда, тендессіз осы ерлігінің өзі-ак Жұмабек Ахметұлы есімін Қазақ тарихына мәнгілікке қалдырыды.

Тарихшы ғалым Ханкелді Әбжанов Ж. Тәшеневтің ерлік қадамға ба-руын кеңінен толғап, әлемдегі саяси оқиғалардың кайраткердің саяси көзкарасының, азаматтық тұлғасының қалыптасуына әсер еткен факторларды талдайды. Ғалым 1955–1961 жылдар Қазакстанның ғана смес, әлем тарихында айрықша маңызды кезең болатын деп түйіндеді.

Біріншіден, Азия мен Африканың халықтары азаттыққа қол жеткізип, отарлық жүйе күйрей басгады. Махатма Ганди, Джавахарлал Неру, Мао Цзэдун, Фидель Кастро, Гамаль Абдель Насер есімдері ауыздан түспейтін. Олардың біразымен Ж. Тәшенев көзdestі, келіссөздер жүргізді, пікір алмасты. Ж. Тәшеневтей сұнғыла ой иесі басқа ұлттар тәуелсіз төл мемлекеттерін құрып жатқанда, туған халқының, Қазақ мемлекетінің болашағына алғандағаны, шынайы азаттықты армандағаны күмәнсіз.

Екіншіден, тың игеру желеуімен казақ ауылдарына ағылған славян ұлты өкілдерінің легі ай сайын артып, демографиялық ахуалды асқындығаны, казақ тіліне, мәдениетіне, баспаса зәңіс, оку орындарына көрекер салмағын түсіргені көзге ұрып тұрды. Мұның арты ұлтсыздануға, тамырсыздануға ұласатының қазақ оқығандары мен зиялыштары ғана емес, дәстүрлі қоғам тәрбиесін көрғен ауыл ақсақалдарына дейін сезінді. Ақмола өнірінің перзенті Ж. Тәшенев ауылдан басталған мәнгүрттенудің зіл батпан салмағын көрмей калған жок.

Үшіншіден, «халық жаулары» ретінде айыпталып, 1937–1938 жылдары атылғандарды жаппай актай басғау тарихи әділдік салтанаты еді һәм социалистік идея мен практиканың пәрменділігін, тартымдылығын әлсірептің қана қойған жок, оған сенімсіздікпен қарауға түрткі болды. Социализмің бесігіндей көрінген Мәскеу, Кремль, тіпті барша Ресей зорлық-зомбылыққа барғаны әшкөреленіп, көзі қарақты казақ зиялыштарына тарих тағылымынан бұрынғыдан озгеше пайым-тұжырымдарға бару жағеттігін алға тартты.

Төртіншіден, XX ғасырдың 50–60-жылдары межесінде казактың бірнеше әйгілі азаматтарының ең корнекті марапатты: «Ленин сыйлығын иеленуі ұлттық сана-сезімді дүр сілкіндірді, ұлттық мақтаныштың өсуі мемлекеттік дербесгік жайлы ойлауға жетследі» [46], – деп тұжырымдайды.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігіне карасты РМҚҚ «Экономика институты» филиалының әлеуметтік-экономикалық

зерттеу орталығының директоры, профессор Жанкелді Шымшыков Ж.Тәшеневтің тек мемлекет және қоғам кайраткері ғана емес, экономист-ғалым ретінде Қазақстаниң ауылшаруашылығы экономикасы ғылыми-ның дамуына да өзіндік үлес косқан зерттеуші деп бағалайды. Ол өзінің осы ой толғамын 2011 жылы 3 ақпанда Астанада өткен «Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие» атты республикалық ғылыми-практикалық конференцияда жасаған баяндамасында атап көрсөті.

Егер де 1938–1955 жылдардағы Солтүстік Қазақстан мен Ақтөбе облыстарындағы 17 жылдық шаруашылық, кеңес және партия органдарындағы басшылық қызметтерін есепке алмағанның өзінде, ол 6 жыл бойы Қазақ КСР-інің саяси, экономикалық және әлеуметтік дамуына өзіндік үлес косқан ірі мемлекет қайраткері саналады. Жұмабек Ахметұлының 1955–1960 жылдардағы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Төрағасы қызметін қазіргі саяси ұғымда Парламент спикері қызметімен бірдей болған. Сол кездегі КСРО мен Қазақ КСР Конституцияларына сәйкес ең жоғары билік Кеңестерде болуға тиісті еді. Бірақ іс жүзінде билікті коммунистер партиясы (оның жоғары органы – КОКП Орталық Комитеті мен Саяси Бюросы) пайдаланғаны белгілі.

Саясатты жасаушы адамды саясаткер деп атайдыны белгілі. Жұмабек Тәшеневті Кеңестік замандағы ұлтжанды қазақ саясаткері деуге болады. Біріншіден, ол кеңестік замандағы «ұлтшыл» деп жабылатын жаладан қаймықпай, жоғары басшылықта қазақ ұлтынан басшы кадрлар қалыптастыруды батыл қолға алды, яғни «қазақтандыруға» күш салды. Оның бүл әрекеті Жоғарғы Кеңес және үкіметті басқаруы кезінде айқын көрінді.

Екіншіден, ол ауылшаруашылығы экономикасы саласының білгір маманы, әрі осы саладан екі диссертация жазған ғалым болғандықтан, Қазақстанды ауылшаруашылығын дамытудың, әсіресе жер өндеу технологиясын қатаң сактауды жақтаушы болды. Басқаша айтканда, экономикалық саясат пен экономика ғылыми-ның өзіндік із қалдырды.

Үшіншіден, Жұмабек Тәшенев қазақ өнері мен мәдениетінің үлкен жанашыры және үйімдастырушысы болды. Ол басшылық қызметтерде болғанда қазақ қаламгерлеріне ерекше қамқорлық жасады.

Кеңестік заманда әртүрлі бетбұрыс кезеңдердегі өзгерістерге байланысты басшылық қызметтерде жүрген мемлекет кайраткерлеріне деген көзқарастар жиі өзгеріп, үнемі құбылып отырган. Бұған әсіресе өткен гасырдың 50–60-жылдарындағы Қазақстанның саяси оқиғалар нақты дәлел бола алады.

Кеңес үкіметінің басшылары ұлтжанды қазақ қайраткері Жұмабек Ахметұлын бейнелеп айтқанда, бір облыста оқшаулап ұстады және оның әрбір қадамы бақылауда болды. Сондыктан ғалым Кәрішал Асан Атаның Тәшеневті «шынжырдағы дала жолбарысына» тенеуі оте орынды баға.

Адамзат тарихында «ХХ ғасырдың пайғамбары» атанған, үнді халқына қантөгіссіз тәуелсіздік алуына өлшеусіз еңбек сінірген Махатма Ганди: «Біздің халық ұзақ жылғы отарлық езгіден небір асылдары мен қымбатынаң айрылды. Солардың арасынан біз бір ғана касиетті дүниесізді таяу арада қайыра алмаймыз ба деп қоркамын Ол – халықтың рухы. Одан үлкен байлығымыз да жоқ еді», – деген екен. Махатма Ганди айтқандай, қазақтың ұлттық рухын көтеретін, мактандың егер ін тұлғасының бірі Жұмабек Тәшенев дең бағалауымыз керек.

Қазақтың өткен ғасырдағы Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев пен Жұмабек Ахметұлы Тәшенев сияқты екі ірі тұлғасының сыйласып, ынтымактаса жұмыс жасауына тағдыр жазбады. Екі тұлғаның республика иғілігі үшін жарасымды жұмыс істеуіне жеке бастарының пендешіліктерімен катар, сол кездегі «құншіл қазақтардан» түсстін «домалақ арыздарды» Кремль билеушілері оларға қарсы шеббер пайдаланды. Бір-біріне қарсы айдал салуға тырысты. Бұл отаршылдардың ертеден келе жатқан «Бөліп ал да, билей бер» әдісі болатын.

Откен ғасырдың 50–60-жылдары жоғары басшылықта қатар еңбек еткен екі тарихи тұлғаның серіктерінің, қызметтес болған замандастарының естеліктеріне зерделеп қарасақ, Дінмұхамед Қонаев пен Жұмабек Тәшеневтің жұмыс істеу, басқару стильдерінде елеулі айырмашылыктар байқалады. Дінмұхамед Қонаев сыпайы, сабырлы, барлық істі асықпай байыпташ шешуге ұмтылатыны көрініп тұрады. Ал Жұмабек Ахметұлы мінезі тік, шапшаң, қызыбалau, өзіне қатысты мәселені кейінге қалдырмай, сол уақытында шешуге ұмтылатын. Әскер қатарында болмаса да, бұл жағынан әскери тәртіпке дағыланған адамға ұқсайтын.

Жұмабек Тәшненев қарбалас жұмыс кезінде ісінің тындырылымдығымен, жұмыс көзін таба білетіндігімен, айналасындағылармен адаптациянас орната алатындығымен ерекшеленді. Табиги алғырлығы мен парасаттылығы арқасында қызметтестері арасында оқ бойы озық жүрді. Қандай жұмыс тапсырса да, үршықша үйірді. «Откір кездік қын тубінде жатпайды» дегендей, оның іскерлігі мен біліктілігі басшылар тарапынан бағаланып отырды. Бірақ Жұмабек Ахметұлы шенділердің алдында бас изеуден аулак болды.

Қандай жұмыста болсын халықтың әлеуметтік-тұрмыстық жағдайын есеп шығармайтын. Ел игілігі үшін атқарған жұмыстары жемісіз болған жоқ. Ленин, Әнбек Қызыл Ту, «Құрмет бели ісі» ордендерімен, көптеңген медальдармен марапатталды. 1956–1961 жылдары КОКП Орталық Комитеті мүшелігіне кандидат және торғынші сайланған КСРО Жоғарғы Кенесінің депутаты, төртінші-бесінші сайланған Қазак КСР Жоғарғы Кенесінің депутаты, 1949–1961 жылдары Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің мүшесі, 1955–1961 жылдары Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бюро мүшесі сиякты ең жоғары партия және кеңес органдарына мүше болып сайланды.

Жинақтаған тәжірибесі мен жігерлі мінезі оны киындықтарға мойынмай, қандай күрделі істер болса да, дұрыс шешім таба алатын шебер басыны ретінде көрсетті. Жоғары қызметте жүргендеге, колынан іс келетін қазақ азаматтарына қамкорлыбын аямады.

Кәрішал Асан Атаның мына бір пікірінің жаңы бар. «Айтинаса, создің атасы өледі. Шындықтың кереметтігі сонда, Жұмабай Шаяхметовгөн кейінгі дәүірде өсken қазақ жігіттерінің бәрі түгел дерлік Тәшеневтің өзіне болмаса да, оның дуалы аузына, сол дуалы ауыздан шықкан айбарлы сөздердің алдында борышты» [17, 39].

Жұмабек Тәшенев өзінің жоғары лауазымды қызметтерін, сол арқылы КОКП мен орталық Үкіме берген құзіреттің халқы үшін, оған игілікті істер жасау үшін тиімді пайдаланды. Үлкен қызметтердегі орны үшін қазақстан шыққан кейбір партия-кеңес функционерлері тәрізді «жабысып» қалмады. Раc, Ж.Тәшенев заманында жәнс одан кейінрек те білімі мен біліктілігі, іскерлігі жөнінен онымен деңгейлес жоғары лауазымда қызмет еткен, қазақстан шыққан кадрлар болды. Бірақ киын сэтте, ел мен жердің іұтастығына қауіп төнгенде, ешкайсысы Жұмабек Тәшенев сиякты өздерінің қызметін «құрбандыққа» шалуға бара алмады, қазақы пайыммен айтқанда, «журектілік» жетіспеді. Мәскеу билігіне және жергілікті басшыларға қарсы шықсам, қызметімнен айрылып қалармын деп «қалтырады». Міне, сондыктан да Жұмабек Ахметұлының есімі мен халқы үшін жасаған ерлігі ұлттының жадында мәнгі сакталады. Ондаған жылдар бойы есімі елеусіз қалдырылып келсе де, халқы ұмытпады, акыры ұлттық тарих торінен оған лайықты орын берілді. Баласы Саян Тәшеневтің айтудынша, Жұмабек Ахметұлы басынан сөз асырмайтын, ете шашаш мінезді, ашулануы да, қайтуы де тез адам болған екен.

Жұмабек Ахметұлының тұлғалық қасиеті жөнінде Шымкентте ұзак жыл таныс, әрі қызметтес болын А.М. Бердалин былай деп жазған: «Ол

ұстанымы жағынан шыншыл, мінезі тік, өзіндік позициясы бар жаң. Жұмыстағы кызметте тәжірибесі жағынан әріптес іерінен әлдекайда жоғары тұратын, ке з келген сәтте сын айта алғатын және карсыласының дәрежесіне қарамайтын. Жұмыста қуаттылығымен ерекшеленіп, қаралайымдылығы, мейірімділік және әділеттілігі бар еді. Оған тән қасиеттердің қатарында қагалдық, өзіне және айналасындағылардан галап етушилік, басшыларға және басқаларға дана кенесшілік жасап жүретін. Өзі барлығына көмектесіп, қолдап жіберетін. Ал жолдастарымен, халық арасындағы адамдармен сойлескенде қызық әңгімешіл. Өмірде жинаған тәжірибесін бөлісө білді Достары да оте көп еді. Жалпы, халық арасында беделі зор адам ретінде іанымал болды» [47].

Казаксган басшыларының құрамында алты жыл болып, Мәскеу басшыларымен жиі араласкан Ж.Тәшенев социализмнің асқынған қайшылығын, азды-көпті жақсылығынан басқа Кремльдің өктемдігі мен әділестіздігін де өз көзімен кореді. Әсіресе, Б.Момышұлы мен Р.Қошқарбаевқа Қенестер Одағының Батыры ағағын алып бере алмағаны жаңына баты. Қенестік биліктің екіжүзді ғабигатынан жиіркенді.

Қын сәтте Ж.Тәшенев екі жолдың бірін таңдауға мәжбүр болды. Бірінші таңдау – Мәскеудің айтқанына коніп, дегеніне жұру. Екінші жол – басын бәйгеге тігіп, ұлғы мен жерінің болашағы үшін Кремль басшыларымен айқасқа түсу еді. Әрине, Жұмабек Ахметұлы екінші жолды таңлады [48].

Ж.Тәшенев тұлғасын халқына іанытуда үлкен еңбек жасап жүрген азаматтың бірі Ерекболат Қабылдин де осы тау тұлғалы азаматтың Қазакстан тарихында орын алуын ерекше оқиға деп бағалайды. Иә, ол кезде Мәскеудің алдында Қазақстанның егемендігі мәселесін саналы түрде көтерудің өзі ерлікке тен қадам болатын. Ерлік, батырлық тек соғыстағана жасалмайды. Өмірде ерлік жасаудың түрлері көп. Ж.Тәшенев ел тұтастығына қауіп төнгенде, бейбіт күндес ақыл-парасатымен, кайсарлығымен, үлтжандылығымен ерліктің өнегесін көрсетіп, қазақ үлттының нағызын қенестік жүйеге таптатынан, батырлығымен көзге түскен азамат болғандықтан, оны ерекше тұлға ретінде бағалағанымыз жөн. Оның өмірі мен кызметі – Қазақстан тарихындағы ерекше құбылыс. Ж.Тәшенев барлық қазақстандықтарға, әсіресе қазақ үлттына Отанды сүйдін, бейбіт өмірде Қазақстандықтарға қорғаудың тамаша үлгісін көрсетіп кетті.

Халық ертегісінде айға атылғып, мерт болған арыстан туралы аныз бар. Жұмабек Тәшенев те замандастарының есінде осы айға атылған арыстандай болып қалды. Ол озі өмір сүрген қоғамдағы коммунистік

партия мен үкіметке шын ниистімен адал берілпі, қызмет етсі жүріп бәріне көнді Коммунистік партияның барлық тапсырмаларын адал, іжадаттылықпен отырды Бірақ Кеңес елі басшыларының туған елін жырымдап бөллі аламын деген корлығына шыдамаи, оларға карсы атылды Ол мұның арты неге соғатынын, өзінің мемлекеттегі басшылық қызыметтен қуылатынын да, артынан ит айтқап, тас ататынын да, гіпгі түрме е камалатынын да билді Бірақ ол халқының бар тиршілігінің неғізі, ұрпақтан ұрпаққа қалдырар жалғыз мұрасы жерін ғолимдеп, туталақайға салып, коз алдында әкетіп бара жатканда, шыдай алмаи, «бүйтікен өмірі», «бүйікен атақ-абыроны құрысын» деп, өзін ели мен жері үшин құрбандықка баилады Барлық арман-мұддесі – Қазак Республикасын оркениегі слдердің қатарынан, қазақы қалпын сактай дамынан шын мәнісіндегі іргелі мемлекет ретіндегі көру болды Ол өмірден де сондай арманмен етті

Ж Тәшенев срлігі талаи ақындардың өлең-жырларынан орын алды Қазақ ұлтының санасында жаңа сілкініс тудырды Шымкенттік ақындар Омарбай Малқаров, Қаныбек Меіірбеков пен қарағандылық ақын Махмет Темірулы ұлт қаһарманына жыр жолдарын арнады

Замандастарының, отбасы мүшелерінің айтуына қарағанда, Жұмабек Ахметұлы қазақтың тарихы мен мәдениетін, салт-дәстүрін, ұлттық психологиясын жақсы білген, ұлтын жан-тәнімен сүйіп, кеңестік қысылтаяң заманың өзінде халқы үшин колынан келгенниң бәрін жасауға ұмтылған Ол жастағынан ән-жырға құмар болып өскен Халық әндерін, жүрекке жылы тиетін, өзіне ұнаган казак композиторларының әндерін ел аузынан, не радиодан естіссе, дереу жаттал алғып, ыңылданап айтып жүреді екен Жасы ұлғайған шағында Нартай Бекежанұлының «Картайдым, міне, картайдым» деген термесін жиі еске алғып отырады екен Қонақтарда, отырыстарда Нартайдың осы термесін айтқызып, сүйсінс тыңдаитын

Картайдым, міне, картайдым,
Келеді кілең жантайғың
Алystап қалды артымда,
Күндері қызу айқайдың
Дәмे көп те, дәрмен жоқ,
Еріксіз басты шайқаймын
Тұяғы тозған тұлпардай,
Қанаты сынған сұнқардай,
Мұн шағар бүгін Нартайдын, –

деген өлең жолдарын айтқанда, ол «карттықтың қалай қиғаштап келеттің қалай дәл сипаттап айтады, жарықтық» деп сүйсінді екен.

Замандастарының естеліктеріне қараганда Ж.Тәшенев жан-жақты білімді адам болған. Ел тарихы, өнер мен әдебиет, саясат пен экономика, мәдени құрылым – осылардың бәрі төңірегінде әнгіме қозғалғанда, төргаяғы тен жорғадай заулаг, кез келген сұраққа іркілмей жауап бередін. Содан да болар, ол кісінің қасында отыргандар өздерінің аз білетіндігін танытудан тартынып, көбінесе оның әнгімесін тындауға мәжбүр болатын.

Жұмабек Ахметұлы 1986 жылы құзде Қөкше өңіріндегі «Оқжетпес» санаторийінде әuletімсін демалып кайтты. Қайтып бара жатқан сапарында Ақмолада болып, біраз жора-жолдастарымен туып-өсken жерін алады. Ол кісі туған ауылы Танаколін тамашалап, Қойкелді, Күйгенжар ауылдарын аралап, осы өnірде өткін кездерінен, өзінің балалық, жастық шақтарынан сыр шертеді. Енді ойлап отырса, абзal азамат туған жерін кайтып көрмесін сезгендей, қоштасып журіпті-ау. Осы сапарынан соң бірер айдан кейін қазактың кайсар ұлы Шымкент қаласында дүние салады. Жұмабек Ахметұлы жұмыстан келіп, ауырмай-сырқамай кенеттен кайтыс болып кетеді. Дәрігерлер қан қысымы тым жоғары болды деп анықтаған. Қаралы хабарды естіген соң Ақмола облысынан бірнеше адамнан құралған жерлестері соңғы сапарға шығарып салуга барады. Ардакты азаматты жерлеуге арналған азалы митингіде елге танымал азаматтар сөз сөйледі.

Кайраткер жөніндес С.Ж. Кенжебаев: «Кайтыс болғанда Сабыр Ниязбеков екеуіміз Алматыдан барып шығарып салуга қатынастық. Ж.Тәшеневтің кенеттен болған қазасы халықты қатты құнцірентті. Тағы да үкімет тұтқасын ұстап отыргандар халқымен қоштасуға Жұмабек Ахметұлының мүрдесін өзі енбек еткен аналитикалық орталық залына койдырмады. Қоштасу мезіреті үйіндс өтті. Эрі Тәшеневтің балаларына әкесін Алматыға апарып жерлеуге рұқсат берілмеді. Дей тұрғанмен, Ж.Тәшеневті жерлеуге туған-тыскандары, қызметтес жолдастары, ол кісіні білетіндер, ол туралы естігендер, кала, ауыл адамдары көп жиналды. Шымкент халқы табыт өтетін жолдың екі жағында иық тіресе тұрып, өз арысын соңғы сапарға шығарып салды. Марқұмның мүрдесіне жиналған халық Шымкенттен Ташкентке шығатын жолдағы сол жақта орналасқан қорымға дейін кезектесіп көтеріп апарды ғой» [1, 5], – деп еске алады.

2005 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаева Бәйкен Әшимов, Хайдар Арыстанбеков, Сағадат Нұрмагамбетов,

Сагидолла Құбашев, Аманолла Рамазанов, Серік Қирабаев, Саңындық Қенжебаев, Сәлім Құрманғожин, Шайдахмө Сөргазин, Аманжол Қалыков, Қалауша Бегалиев сиякты танымал, елге сыйлы азаматтар Жұмабек Ахметұлының 90 жылдығын ел колеміндегі атап өтуді өтініп, хат жазды (хаттың көшірмесі берілген отырып). Елбасы үкіметке, облыс әкімдеріне жібергендеге ұксайды [47, 5-6]. Бірақ күткен нәтиже болмады. Халықтың асыл перзенттін мерейтойы республика көлеміндегі атап өтілмеді.

Тәуелсіздік жылдары батырдың атын ұлықтау мақсатында бірқағар иті істер жасалды. Ж.Тәшенев есімі Астана қаласында, Ақмола облысының Аршалы ауылында, Шымкент шаһарындағы бір кошеге және Оңтүстік Қазақстан облысындағы бір мектепке берілген.

Казактың ұлтжанды зиялды азаматтарының енбектері арқасында Ж.Тәшенев есімін ұлықтау ісі жүріп жатыр. Бірқағатар естеліктер, кітаптар жарық көрді. Қайраткер туралы мәлімет алғаш рет мектептің тарих оқулығына енгізілді. Қара қылды как жарған әділдігімен, шындықты бетке айттар қурашылдығымен, шебер басшылығымен дараланған Жұмабек Ахметұлының санағы өмірінің біразы Солтүстік өнірде өткендіктен, қызылжарлықтар қайраткер есімін ұлықтауда бірқатар шараларды қолға алуда. 2010 жылы ол жұмыс аткарған бұрынғы облыстық атқару комитеті ғимаратының қабырғасына ескерткіш тақта орнатылды. Оның анылу салтанатында сол кездегі облыс әкімінің орынбасары Фархад Қуанганиев, Жұмабек Ахметұлының баласы, тарих ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры Мұрат Тәшенев, енбек ардагері Николай Сахаров сөйлеш, мемлекет және қоғам қайраткері туралы әңгімеледі. Қала жұртшылығы әкімшілікке Петрапавл қаласындағы №20 казак мектебіне Ж.Тәшеневтің есімін беру туралы өтініш жасады. Қаланың бір көшесіне есімін беру мәселесі де көтерілді.

Қазақстан Республикасы Парламенгі ғимаратының төріне ілінген Қазақ КСР-і мен Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кенесі жетекшілерінің фотосуреттері ішінде алғашы бесгіктің қатарына 1950–1960 жылдары Қазақ КСР Жоғарғы Кенесі Төралқасының Төрағасы болған Жұмабек Ахметұлы Тәшеневтің де суреті қойылған. Елордада Есіл өзенінің жағасында Ж.Тәшенев атында көше де бар.

Халқымызда «Жақсының жаңы ортақ, ұлының аты ортақ» деген сөз бар. Елінің сүйіспеншілігіне бөлөнген Жұмабек Тәшенев есімі мен енбегі әділ және толық бағаланып, Қазақ слінің тарихында лайықты орын алатыны күмәнсіз.

Найдаланган әдебиеттер мен деректер тізімі:

1. Кенжебаев С.Д. Үәрі құрбан атамасын жолында. Қайраткер Жұмабек Тәшенев-пін тағдыры осыны айғақтайды // Егемен Қазақстан 1995 17 күнаша 6-б
2. ШӨММ. 40-к , 9-1., 4460-іс, 2-п.
3. Балмұқанов А. Ол – Перзенттік парызын өтеген жан// Жұмабек Тәшенов туралы естеліктер. Алматы «Білім» баспасы, 2005. – 20-21-бб
- 4 Тұрысов Е Халықтың қайсаар перзенті // Жұмабек Тәшенов туралы естеліктер – Алматы «Білім» баспасы, 2005. - 20-21-бб.
5. Есенбаева Л Посвящается человеку и лидеру // «Панорама». 1995 год 10 марта.
6. Рұстемов Х. Ұмытылмас ғұлға // Жұмабек Тәшенев туралы естеліктер. Алматы: «Білім» баспасы, 2005. 71-72-бб
- 7 ШКММ. 20-к., 2-1 , 3353-іс, 4-п
8. ШКММ. 20-к , 2-1 , 3353-іс, 7-и
9. ШКММ. 20-к., 2-т , 3353-іс, 4-и.
10. ШКММ. 20-к.. 2-т., 3353-іс, 4-и.
11. ШКММ. 20-к., 2-т., 3353-іс, 4-и.
12. ШІӨММ. 40-к., 9-т , 518-іс, 42-п
13. ШІКММ. 20-к., 2-1., 3353-іс, 13-и
14. ШІӨММ. 40-к , 9-1 , 518-іс, 42-п
15. Досымбеков Н Естен кептейтін сол бір кез / «Ж.А. Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазірі кездегі патриоттық тәрбие»: Жинақ. Астана: «Тархан прінт» ЖШС, 2012 – 126-144-бб.
16. ШӨММ. 40-к., 9-1., 5820-іс, 52-55-пп.
17. Асан Ата К. Шынжырда өткен жолбарыс. Сказ о закованном тигре – Алматы: «Үш киян» 2004. – 408 бет
18. Ж.А. Тәшенев Сельское хозяйство и торговля. 20 02.1975 // С Тәшеневтің отбасылық мұрагаты 82-128-пп.
- 19.Әшенев Е. Түркістанда қалған із немесе Жұмабек Тәшенев туралы ес тегілік // Шымкент келбеті, 1999, 6 мамыр 3-б.
20. ШКММ. 20-к , 2-1 , 3353-іс, 28-п.
21. Бәшенев Ұ Жаны жайсаң жан еди / Жұмабек Тәшенев туралы естеліктер – Алматы: «Білім» баспасы 2005. 26-б
22. Назарбаев Н Ә // Казахстанская правда 1990. 23 акпан.
23. АКММ. 369-к , 2-г., 3-іс, 2-п.
24. Тайжан Б. Шымкент Тәшеноңтұ ұмытпайды // Егемен Қазақстан, 2011, 30 наурыз 5-б.

25. Базаров Ж. Өктемдік отінде / Жұмабек Тәшенев туралы естеліктер – Алматы: «Білім» баспасы, 2005. 145-б.
26. Қоғам кайраткері Сағындық Кенжебаев пен Қанат Енсеновтің сұхбаты. Алматы, 2012 ж 24 тамыз
27. Базаров Ж. Жұмабек Тәшенев туралы естеліктер. Алматы «Білім» баспасы, 2005 – 193-194-бб
28. ШКМ. 938-к., 1-т., 36-іс, 53-54-пп.
29. Ташев Ж. А. Резервы повышения эффективности сельско-хозяйственного производства. Канд. дисс. на соиск. наук. Москва, 1962. 35 стр.
- 30 Ташенев Ж. А. Резервы снижения себестоимости сельскохозяйственной продукции / Саян Тәшеневтің отбасылық корынан 2012 жылы алынды.
31. Вопросы интенсификации и роста эффективности сельского хозяйства / Саян Тәшеневтің отбасылық корынан 2012 жылы алынды
32. Некоторые проблемы эффективности использования сельскохозяйственной техники / Саян Тәшеневтің отбасылық корынан 2012 жылы алынды.
33. О роли кредита в экономике сельского хозяйства / Саян Тәшеневтің отбасылық корынан 2012 жылы алынды.
34. Шымшиков Ж.Е. Тәшенев Ж.А. – экономист ғалым // «Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазірі кездегі патриоттық тәрбие»: Жинақ. – Астана. «Тархан прінт» ЖШС, 2012 ж. – 97-98-бб.
35. ОҚОММ 1324-к., 1-т., 243-іс, 163-164-пп.
36. Оніустік Казақстан облысы: Энциклопедия/ Бас редактор Ү.Ф.Лянан. – Алматы. «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005 – 316-317-бб.
37. Омбаев Ә. Карапайымдылығымен зор еді / «Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие»: Жинақ. – Астана: «Тархан прінт» ЖШС, 2012. – 64-68-бб.
38. ОҚОММ. 1324 к., 1-т., 243-іс, 202-п.
39. Бақтияр Тайжан. Қымызды неміс баптайды, арабқа казак түйсі керек. // «Егемен Қазақстан». 2012 жыл 26 шілде.
40. ОҚОММ. 1324-к, 1-т., 243-іс, 1-9 пп.
41. Жамбылов Д. Саясаттану негіздері. – Алматы: «Жеті жарғы», 1998 – 93-б.
42. Козыбаев М. Тарих зердесі. – Алматы: «Ғылым», 1998. – 4-б.
43. Төлеуханқызы А. Ар алдында аласармаган // «Егемен Қазақстан». 2010 жыл 20 тамыз.
44. Мағаунин М. Ұлтсыздану ұраны. Алматы. Алаш, 2004. – 12-13-бб
45. Айтала А. Жұмабек Тәшенев феномені / «Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие» атты республикалық ғылыми-практикалық конференцияның мәдени мемлекеттік маңызынан. – Алматы: Алаш, 2012. – 12-13-бб.

- тикалық конференция материалдарының жинағы) – Астана «Гархан при-
ні» ЖШС 2012 жыл. - 13-14-бб
46. Обжанов Х.М. Жұмабек Тәшенев және оның заманы мен замандас зия-
лылары / «Ж.Тәшеневтің азаматтық ерлікі және қазіргі кездеі патриоттық
тәрбие» 9-11-бб
47. Бердалин А.М. / Ж.А. Тәшенев туралы естеліктер. – Алматы «Ылым» баспа-
сы, 2005, 128-б.
48. Ж Тәшеневтің азаматтық ерлікі және қазіргі кездеі патриоттық тәрбие» 72-
73-бб.

КОРЫТЫНДЫ

Көрі тарихтың еншісіне айналған өткен ХХ ғасыр, дәлірек айсақ, ХХ ғасырдың бас кезінен 90-жылдарға дейінгі бөлігі Қазак елінің тарихында қайғылы, қынышылығы мен қарама-қайшылығы мол, сонымен қатар әлеуметтік-рухани салада елеулі жетістіктерге қол жеткізген кезең болды. Тарихта «казармалық социализм», «тоталитарлық жүйемен басқарылған қоғам» және басқа да теңеулер тағылған «социалистік құрылым дәуірі» қарапайым сибек адамдары мен биліктің әр сатысында жүрген ұлт қайраткерлерінің өмірі мен қызметіне іケлей немесе жанама түрде әсерін тигізді.

Дәл сол қоғамда өмір сүріп, қызмет еткен, оның жағымды және келенсіз тұстарын көрген, сезінген және жүрек сүзгісін өткізғен, оның адамгершілікке жат, алаш ұлтына қауіпті тұстарына қарсы құрессіп, сол құрестің рухани құрбандарының біріне айналған тұлғаның бірі – Жұмабек Ахметұлы Тәшкенев болды. Сол гарихи кезеңді және өмірі мен қызметін зерттеу бізге мынадай корытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Жұмабек Тәшкеневтің балалық, жастық шағы казакы ортада, қарапайым қазақ ауылъында өтті. Бала жасынан сибеккес араласып, қындықты жеңе білуге үйренді, шынықты. Казактың қайсар азаматы мектепте, техникумда оқып, орталуа білім алды. Ауылдан қалага барып жастар ұйымдарының жұмысына қатысып, алғашқы қоғамдық-саяси тәжірибе жинады. Жұмабек Тәшкенев қазақ халқының дәстүрлі мал шаруашылығының қыры мен сырын танып, ұлттық салт-дәстүрді, мәдениетті, өнерді бойына сіңіре білді. Сонымен қатар, орыс ұлтының балаларымен де аласып, тілін үйреніп, мәдениетінен, ұлттық психологиясынан хабардар болды. Оның жасоспірім шағы қазақ ұлты үшін коммунистер ұйымдастыраған саяси, әлеуметтік-экономикалық озгерістер мен «эксперименттер» кезеңіне тұсна-тұс келді.

Ол ХХ ғасырдың 30-40-жылдары аудан, облыс деңгейінде шаруашылық, кеңес-партия жүйесінде басқару мектебінен отіп, тәжірибе жинаптады. Кенесгік кезеңнің зұлматты оқиғаларын басынан өткере отырып, 50-жылдары Қазақстандағы «тың игеру» науқанының әлеуметтік-рухани және демографиялық зардаптарына күә болды. Ол слінің болашағына алаңдаған ұлт жанды азамат ретінде қажымай, талмай сибек етпі, ел басқару барысында республиканың дамуына өзіндік үлес коса білді.

Қайраткер жас кезінде ХХ ғасырдың 30-жылдардағы аштық пен репрессия нәубегін козімен көрді. Одан өмірлік сабак алды. Сол тұстасы

кейбір қазақ зиялышарының көзін көріп, енбексермен танысып, алаш арыстарының идеясынан хабардар болып, өзінің қазакы намысы мен рухы жағынан олардың жалғасы іспетті болды. Оған дәлел, ел мен жер үшін қызыл кеңестік империя басшыларымен талас-тарысқа тұсуı, халықта корған бола жүріп, 50-жылдардың ортасында алаш арыстарын актауға құрылған комиссияға алғашқылардың бірі болып торағалық етуі және барлық күш-жігерін аямай оларды актауға атсалысуын айтуда болады.

Кеңестік жоғары басшылықтың қарапайым адамдар біле білмейтін қыры мен сырын көрді, коммунист басшылардың ұлт саясатындағы жетесіздігін, ұлт республикаларына қарсы жүргізген «жымысқы» саясатын көріп түнілді. Осының бәрі ұлт кайраткерін елінің болашағы үшін шешуші сәтте куреске шығуға тас-түйін дайын болуға дайындағы.

Елдегі срен сибебінің арқасында көзі е түсіп, кайраткерлігімен Қазақстандағы жоғары қызметкес келді. Мәселен, 1955–1961 жылдары республика парламенті мен үкіметтің баскарьып, корискті мемлекеті және қоғам кайраткері деңгейіне котерілді. Сол уақытта оның есімі КСРО-ға және социалистік елдерге таныстал үлғаға айналғандығы да, ел үшін үлкен мәртебе болған еді.

Осындай жоғары қызметтерде жүріп, КСРО басшылығының қазак ұлтына қарсы жасаған қылмыстары мен отаршыл саясагының әрекеттерін ғүсініп, ел мен жерді қорғауға бағытталған күрестерге барып жүрді. Бұл әрекеттері, соз жоқ, көзсіз батырлық, ерліктер болатын. Сол тұста қоғамда үстемдік құрган кеңестік қызыл империяның әміршіл-әкімшіл басшылары ондай ұлтжанды кадрларды ұната коймады. Кеңестік тогалитарлық режимнің бақылауы мен қырына іліккендерді күгіндауға, тұқыртуға, жалған жала жабуға дайын тұрды. Бұл әрекеттер шектен шықкан озырылыш болатын.

Міне, сондай қоғамды қағаң бақылаған және қарсы шыққандарды аяусыз жазалаған. Қайраткер ұлттық намыс пен мұддені сатып, кеңестік жүйе басшыларына коне коймады. Сол себепті, әміршіл-әкімшіл биліктің қысымымен жоғары қызметтен тайдырылып төмөндетілді, бірақ тағдырға мойымады. Кейін облыстық деңгейдегі басшылардың бірі бола жүріп, ғылыммен айналысын жақсы нәтижелерге жетті. Облыстың дамуы мен алға ишерлеусине озіндік үлес қосты.

Ұлт кайраткері кудалау мен қысымының барлық түріне шыдап, адами, азаматтық қалпын жоғалтпай, замандастары мен кейінгі үрпаққа үлпі болатындаи тек тиражпен өмірден озды.

Біз осы енбек арқылы Жұмабек Тәшеневтің нағыз қазақ азаматы, ұлтжанды қайраткер ретінде қалыптасуы жолын көрсетуге тырыстық. Оның мемлекеттік қызметіндегі аңызға айналған немесе көмескі тұстарын анықтап, жаңа деректермен толықтырып, оларға ғылыми талдау жасап, тарихи дәлдікті орнықтыруға талпындық.

Осы еңбегіміз Ж.А. Тәшеневті қазақ оқырмандары мен копшілік қауымның ұлт тарихында өзіндік орны бар, қайсар да батыр мемлекеттік қайраткерінің тұлғасын тануға мүмкіндік береді деп үміттенеміз.

Қазактың асыл азаматы туралы алдағы уақытта ғалымдар тарарапынан іерен зергіеуді қажет ететін мәселелер барышылық. Мысалы, қаржының тапшылығына байланысты біз тақырыпқа қатысты Мәскеу мұрағаттарындағы құжаттарға (соның ішінде, әлі де құпиялық мерзімнің толық аяқталмауы да бар) кол жегкізе алмадық. Сондықтан оқырман қауымға бұл еңбекті «тәшеневтану» саласындағы алғашқы еңбектердің бірі ретінде ұсынамыз.

Жұмабек Ахметұлы еліне адал, қалтықсыз қызмет жасап, дүниеден өтсес де, ол туралы естеліктер, еңбектер жарыққа шығуда. Бұл қазактың нартұлғасына халықтың бере баставан бағасы деп түсінуіміз керек. Өйткені уақыт төреші, халық бағалаушы. Сондықтан әлі талай жақсы еңбектер жазылатындығына күмән жок.

МУРАФАТ ҚҰЖАТТАРЫНЫң КӨШПРМЕЛЕРІ ЖӘНЕ ФОТОЛАР

ЗАРАКТЕРИСТИКА.

Дана настоящая тов. ТАНЕЧЕВУ Жумабеку в том, что он действительно происходит из с. Бабатай из семьи рабочих Вишневского района Карагандинской Области, его родной отец Таменъ Закыбаев с 1921 года по 1929г. как я знаю работал со своим братом Заксыбаем Абисем пастухами Мартыновского с/совета к Сельско-хозяйственной фермы Бабатай, сам Танечев Жумабек с 1924 года по 1929 год работал пастухом Мартыновского С/совета с/тоз. фермы Бабатай.

Во время работы пастухами у отца и у самого Танечева Жумабека из табуна крах чебыло.

Что и удосто веряю:

Председатель К"а "Борьба с Засухой"
Александровского С/совета
Вишневского Района Караганда, Области-

(Тополя)

26-го октября
1926 года С. Мартыновское.

Заверяю Председателя К-за
"Борьба с Засухой" Александров-
ского С/совета - (ТОПОЛЯ)
Заверяю Вишневским Район-
ным отделом - (ПОЛЬГИ)

Ж.Тәшеневтің 1924-1929 жылдары
ауылда малшы болып еңбек еткенін корсетстін анықтама

МУРАГАТ ҚҰЖАТТАРЫНЫң КӨШПРМЕЛЕРИ ЖӘНЕ ФОТОЛАР

ЗАРАКТЕРИСТИКА.

Дана настоящая тов. ТАҢЕЧЕВУ Жумабеку в том, что он действительно происходит из с. Вабатай из семьи рабочих Вишневского района Карагандинской Области, его родной отец Таменек Заксебаев с 1921 года по 1928г. как я знаю работал со своим братом Заксибаевым Абисем пастухами Мартыновского с/совета и Сельско-хозяйственной фермы Вабатай, сам Танечев Жумабек с 1924 года по 1929 год работал пастухом Мартыновского С/совета с/хоз. фермы Вабатай.

Во время работы пастухами у отца и у самого Танечева Жумабека из габуна крах чебыло.

Что и удосто веряю:

Председатель К/а "Борьба с Засухой"
Александровского С/совета
Вишневского Района Караганда, Области-

(Тополя)

26-го ноября
1956 года с. Мартыновское.

Заключаю Председателя К-за
"Борьба с Засухой" Александровского С/совета - (ТОПОЛЯ)
Заключаю Вишневским Районом
отделом - (ШКОЛЬНИЙ)

Заключаю Вишневским Районом
отделом - (ШКОЛЬНИЙ)

Ж.Тәшеневтің 1924-1929 жылдары
ауылда малшы болып еңбек еткенін көрсететін анықтама

С П Р А В К А

Дана тов. ЖАШЕНЕВУ Думабеку Ахметовичу в том, что он действительно в 1933-1934 учебных годах окончил первый курс и учился на втором курсе Акмолинского Железнодорожного техникума при НКПС СССР. По преподаваемым мною предметам имел следующие отметки:

1. Математика /алгебра I и II часть, тригонометрия, геометрия и планиметрия/	- отлично
2. Физика	- хорошо
3. Химия	- хорошо

Что и удостоверяю.

Бывший преподаватель
Акмол. Ж/Д Техникума при
НКПС СССР *Гаспарян Г. А. Марихин*

1 августа 1938г.

Сообщение о прохождении
стажировки Г. А. Гаспаряном
в Акмоладе
по производственному
обучению.

Ж.Тәшеневтің 1933–1934 жылдары
Ақмолада техникумда оқығанын дәлелдейтін анықтама

С П Р А В К А .

Дано настоящая тов. ЗАИШЕВЕР Н. в том, что действи-
тельно он работал ответсекретарем Бишкекского Гали-
спомкома Караагакчинской области.

21.01.1937 исполнена Карагакчинской области.

Что и удостоверяется.

Зам.Пред.Бишкекского
Галиспомкома- *Ишмухтар* (Ишмухтар)
Управделяни-*Даниевский* (Даниевский)

Ж.Тәшеневтің Вишнев аудандық атқару комитетінің хатшысы болып еңбек еткені
туралы анықтама

ВЫСШАЯ ПАРТИЙНАЯ ШКОЛА при ЦК ВКП(б)

Москва—1948

Прототип всех строк, склоняется

ВЫСШАЯ ПАРТИЙНАЯ ШКОЛА при ЦК ВКП(б)

Годичные курсы переподготовки
руководящих советских работников

СВИДЕТЕЛЬСТВО

Машенев М. И.

окончил годичные курсы перепод-
готовки руководящих советских
работников при Высшей партийной
школе при ЦК ВКП(б).

За время пребывания на курсах с
1 декабря 1947 г. по 31 октября 1948 г.
т. Машенев № 5
выполнил учебный план и сдал экза-
мены по следующим дисциплинам:

1. История ВКП(б) ..... *исследовательско*
2. Диалектический и историче-
ский материал ..... *исследовательско*
3. Политическая экономия и ос-
новы советской экономики ..... *исследовательско*
4. Государственное право и со-
ветское строительство ..... *исследовательско*
5. Русский язык ..... *исследовательско*
6. Экономическая и политическая
география СССР и зарубеж-
них государств ..... *исследовательско*
7. Логика ..... *исследовательско*

Прослушав курс лекций по истории СССР,
литературе, международным отношениям и
внешней политике СССР,

Ректор Высшей партийной
школы при ЦК ВКП(б) *Митрохин*
(Митрохин)

Разредивший курсант ..... *М. Ряшин*
(Ряшин)

Слайдер № 324-424, Краснодарский край, Ставропольский край

КАЗАХСТАН КОММУНИСТ ПАРТИЯСЫНЫҢ АКТОБЕ ОБЛЫСТЫҚ КОМИТЕТІ
КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ КАЗАХСТАНА
АКТОБИНСКИЙ ОБЛАСТНОЙ КОМИТЕТ

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

17 Пленума Актаубинского областного Комитета КП Казахстана
от 12 июня 1955 года

Об освобождении товарища ТАИМЕЗА К.А. от обязанностей первого секретаря и члена бо-
ко обкома КП Казахстана.

Документ №окн № Казахстан ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1) Шефуи бокоми КИ Казахстана
В связи с избранием товарища Ташенева А. Председателем Президиума Верховного Совета Казахской ССР освободить его от обязанностей первого секретаря и члена бюро обкома КП Казахстана.

Секретарь Академии

100 ЭКСПЕРТИЗ

Ежемесячный журнал

СССР Министрлар Советинің Председателі Н.А. Буланов мен СССР Жылдызы Совет Президиумының мүшкін Н.С. Харлупов Индия Республикасында краткота жүрг.

Совет—Наша достопримечательность

ЖАС ТЕМІР ЖОЛЫ

*Н. А. Булганин мен Н. С. Хрущевтің
болжауына байланысты. Пелдегі митинг*

П. А. Буланың мен
боловына байланысты

Н. А. Булганиннің созі

КАЗАХ ССР ЖОРАНЫ СОВЕТІ НРЭЗІДЕНЧУМЫНЫН
УКАЗЫ

УКАЗ

ЕНИНЕМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА КАЗАХСКОЙ ССР

Оо изменении и дополнении статей 135
и 136 Кодекса законов о труде действ-
ующего на территории Казахской ССР

В соответствии с Указами Президиума Верховного Совета СССР от 26 мая 1956 года "о установлении шестичасового рабочего дня для подростков от 10 до 18 лет" и от 13 декабря 1956 года "о усилении охраны труда подростков", изложить статьи 135 и 136 Кодекса законов о труде действующего на территории Казахской ССР, в следующей редакции:

"135. запретить приём на работу лиц моложе шестнадцати лет.

В исключительных случаях по согласованию с фабричными, заводскими или местными комитетами проработавших могут приниматься на работу лица, достигшие 15 лет";

"136. Для рабочих и служащих в возрасте от 16 до 18 лет устанавливается шестичасовой рабочий день, а для учеников индивидуального и бригадного обучения в возрасте от 15 до 16 лет в период обучения и для рабочих и служащих в возрасте от 15 до 16 лет рабочий день продолжительностью 4 часа".

Председатель
Президиума Верховного Совета
Казахской ССР
(ж. ТАМЕНЕВ)

Секретарь
Президиума Верховного Совета
Казахской ССР
(А. АМИЕВ)

Ердама-Ата
"31" января 1957г.

Министерство высшего
и среднего специального образования
СССР

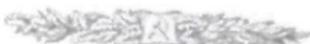
ВЫСШАЯ АТТЕСТАЦИОННАЯ
КОМИССИЯ

ДИПЛОМ
КАНДИДАТА НАУК

— * —

№ЭК № 001216

Москва 2 декабря 1962

Решением

Совета Ученых Высшей Аттестационной Комиссии
от Годового заседания № 11

Шашину Жанну Ахметовну
ПРИСУЖДЕНА УЧЕННАЯ СТЕПЕНЬ КАНДИДАТА
ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК

Президент
Совета

Ученый Секретарь
Совета

Р. Д.
Гайдар

Р И З Е К Ь

первой сессии Чимкентского областного Совета
депутатов трудящихся (XI-созыва)

29 марта 1967 года

Ю. Абдрахманов
Заслуженный мастер народного творчества
Казахской ССР
депутат трудящихся

Заслуженный мастер народного творчества РК Ю. Абдрахманов

Избрать тобою Тажиеву Ханыбек Амангельду макоматын
журналистике подавшую самое лучшее из всех изображений
трудящихся.

Председателя областного
областного депутатов
трудящихся

Г. Шайморданов

Секретаря исполнительной
областной администрации
трудящихся

Б. Розетинский

ҚАЗАК ССР
МИНИСТРЛЕР СОВЕТІ

СОВЕТ МИНИСТРОВ
КАЗАХСКОЙ ССР

Астана, Уәкіт Yarı
Ала-Ата, Дом Правительства

Мұрагаттық қошірme
Архивная копия

24 февраля 1976
№ 23-3

Председателю Комиссии по установлению
персональных пенсий при Совете Министров ССР
т. Сизову Г.Ф.

Тов. Ташенев Жумабек Ахметович, 1915 года рождения, член КПСС с 1940 года.

Трудовую деятельность т. Ташенев Ж.А. начал в 1934 году секретарем Целиноградского райисполкома. До 1943 года находился на советской и хозяйственной работе.

Тов. Ташенев Ж.А. с 1944 по 1947 гг. работал заместителем секретаря Северо-Казахстанского обкома партии, с 1947 по 1955 - первым заместителем и председателем исполнкома Северо-Казахстанского областного Совета депутатов трудящихся. В 1952 году был избран первым секретарем Актюбинского обкома партии.

С 1955 по 1960 год работал председателем Президиума Верховного Совета, а с 1960 по 1961 год - председателем Совета Министров Казахской ССР.

С 1961 г. по настоящее время работает заместителем председателя исполнкома Чимкентского областного Совета депутатов трудящихся.

За трудовые заслуги тов. Ташенев Ж.А. награжден орденами Ленина, Трудового Красного Знамени, "Знак Почета", медалями. В 1956 году избирался кандидатом в члены ЦК КПСС и депутатом Верховного Совета ССР, с 1949 по 1961 гг. - членом ЦК Компартии Казахстана и с 1951 по 1961 гг. - депутатом Верховного Совета Казахской ССР.

Совет Министров Казахской ССР просит установить т. Ташенев Ж.А. персональную пенсию Союзного значения.

Приложениe: пенссионное дело.

Председатель
Совета Министров Казахской ССР

Б. Ашимов

ПРЕЗИДЕНТУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
Н.А.НАЗАРБАЕВУ

Жамжанай Нұрсұттан Абайненің!

20 марта 2005 г. исполняется 90 лет со дня рождения Танеева Жанабека Ахметовича, работавшего Президентом Премиата Верховного Совета, затем Председателем Совета Министров Казахской ССР. До избрания на высшие республиканские посты тюменцы и результативно управляли Северо-Казахстанской и Акмолинской областями ССР и республикой.

Ж.А.Танеев свою канву полную энергии и организаторской таланта, интеллектуальной погруженности и эстетической чувствительности направлял на развитие экономики и культуры страны, спорта и туризма, на коренные интересы казахского и других народов, отстаивал территориальную целостность Казахстана. Его принципиальная позиция противоречила устинянским Центрагу, Н.С.Хрущеву, прикрывавшим традиционными выразительными, сказочными отголосками казахстанцами, заславших ПК компартии Казахстана принять постановление об освобождении Ж.А.Танеева от обязанности Председателя Совета Министров с последующим направлением в Чимкентскую область в качестве зам. председателя областного комитета. Он мужественно продолжил изолинии судьбы, начавшиеся руководством КПСС и с большой ответственностью относился к своим обязанностям, пользовался исключительным уважением тружеников Чимкентской области.

Прошу Вашего указания акимам городов Астаны, Атырау и акимам Шымкентской области о проведении собраний общественности, посвященных 90-летию со дня рождения Ж.А.Танеева.

Айтозов Б.А. *Айтозов*
Герой Соц. Труда, ветеран партии и труда

Арыстанбеков Ж.А. *Арыстанбеков*
академик НАН РК

Нурмагамбетова С.К.
Герой Советского Союза, Ханыкайырман, зерното барынай

Кубашев С.
ветеран партии и труда
Кубашев

Каликов А.
ветеран войны и труда
А.Каликов

Рахмансулаев А.Г.
ветеран партии и труда
А.Г.Рахмансулаев

Сергалин Ш.
Герой Соц. Труда, ветеран партии и труда, *Шергалин*
участник Великой Отечественной войны в Мексике

Бектасов К.
профессор
К.Бектасов

Танеев С.
исследователь НАН РК, *С.Танеев*

Кенжебаев С.Д. – профессор
С.Д.Кенжебаев

Карабаев С.С.
академик НАН РК
С.С.Карабаев

Курмангужин С.А.
ветеран политической службы
С.А.Курмангужин

Ж.А. ТӘШЕНЕВПЕН ҚЫЗМЕТТЕС БОЛҒАН КСРО-НЫҢ МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ МЕН ЗАМАНДАСТАРЫ

И.В. Сталин
(1878–1953)
1922–1953 жж.
КОКП ОК-нің Бас хатшысы

Н.С. Хрущев
(1894–1971)
1953–1964 жж.
КОКП ОК-нің 1-хатшысы

К.Е. Ворошилов
(1881–1969)
1953–1960 жж.
КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының
Төрағасы

В.М. Молотов
(1890–1986)
1953–1956 жж.
КСРО Сыртқы істер министрі,
КОКП ОК-нің мүшесі

Н.А. Булганин

(1895–1975)

1947–1949 жж.

КСРО Қарулы күштері министрі,
1953–1955 жж. КСРО Қорғаныс министрі,
1955–1958 жж. КСРО Министрлер
Кеңесінің Төрағасы

А.И. Микоян

(1895–1978)

1946–1949 жж.

КСРО Сыртқы сауда министрі,
КОКП ОК Төралқасының мүшесі

Ж.А. ТӘШЕНЕВПЕН ҚАЗАҚСТАНДА ҚЫЗМЕТТЕС БОЛҒАН МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ МЕН ЗАМАНДАСТАРЫ

Ж. Шаяхметов
(1902–1966)
1946–1954 жж.
ҚКП ОК-нің 1-хатшысы

Н. Ондасынов
(1904–1989)
1938–1951 жж.
Қазақ КСР Халық Комиссарлары
Кеңесінің Төрағасы

Ф. Кәрібжанов
(1912–1960)
1953–1954 жж.
Қазақ КСР Ауыл шаруашылығы министрі,
1954–1960 жж. ҚКП ОК-нің 2-хатшысы

П.К. Пономаренко
(1902–1984)
1954–1955 жж.
ҚКП ОК-нің 1-ші хатшысы

Н.И. Беляев
(1903–1966)
1957 ж.
ҚКП ОК-нің 1-хатшысы

Л.И. Брежнев
(1906–1982)
1955–1956 жж. ҚКП ОК-нің 1-хатшысы
1964–1982 жж. КОКП ОК-нің Бас хатшысы

И.Д. Яковлев
(1910–1999)
1956–1957 жж.
ҚКП ОК-нің 1-хатшысы

Д.А. Қонаев
(1912–1993)
1960–1962 және 1964–1986 жж.
ҚКП ОК-нің 1-хатшысы

И.А. Юсупов

(1914–2005)

1962–1964 жж.

ҚКП ОК-нің 1-хатшысы

Б. Эшімов

(1917–2010)

1970–1984 жж.

Қазак КСР Министрлер

Кенесінің Төрағасы

С. Жанбаев

(1904–1972)

1939–1944 жж. Ақмола облыстық партия
Комитетінің хатшысы, 1944–1945 жж.
Ақмола облыстық партия комитетінің
1-хатшысы, 1948–1954 жж. Қостанай
облыстық партия комитетінің,
1954 ж. акпан-маусымда Қызылорда
облыстық партия комитетінің 1-хатшысы,
1954–1957 жж. Семей облысында қалалық,
облыстық атқару комитетті төрағасының
орынбасары

И. Омаров

(1912–1970)

1945–1947 жж. Қазак КСР ХКК
төрағасының орынбасары,
Шығыс Қазақстан облыстық партия
комитетінің идеология жөніндегі хатшысы,
1947–1952 жж. ҚКП ОК-нің 1-хатшысы,
1955–1959 жж. Солтүстік Қазақстан
облыстық партия комитетінің хатшысы,
1967–1970 жж. Қазак КСР Мәдениет
министрі

К.И. Сæтбаев
(1899–1964)

Қазақ КСР Ғылым академиясының
президенті

Е.А. Бæksetов
(1925–1983)

Қазақ КСР Ғылым академиясының
академигі,
1972–1980 жж. Караганды мемлекеттік
университетінің ректоры

ҚЫСҚАРТУЛАР ТІЗІМІ

КСРО	Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
АКСР	Автономиялы Кеңестік Социалистік Республика
ҚазАКСР	Қазақ Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасы
РКФСР	Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасы
БК(б)П (ВК(б)П)	Бұқілодактық Коммунистік (большевиктер) партиясы
КОКП	Кеңес Одағы Коммунистік Партиясы
ОК	Орталық Комитет
ХКК	Халық Комиссарлары Кеңесі
НКВД	Ішкі Істер Халық Комиссариаты
МГБ	Мемлекеттік Қауіпсіздік Министрлігі
КГБ	Мемлекеттік Қауіпсіздік Комитеті
ГУлаг	Лагерълер Бас Баскармасы
КарЛаг	Қарағанды еңбекпен түзеу лагері
СЯСП	Семей ядролық сынақ полигоны
БЛКЖО (ВЛКСМ)	Бұқілодактық Лениншіл Коммунистік Жастар Одағы
КХР	Қытай Халық Республикасы
МХР	Монгол Халық Республикасы
Обком	облыстық партия комитеті
Облатком	облыстық атқару комитеті
Райисполком	аудандық атқару комитеті
Кооператив	ұжымдық шаруашылық
Совхоз	кеңестік шаруашылық
МТС	машина трактор станциясы
Село	елді мекеннің орысша атауы
«Уполнаркомзаг»	дайындау халық комиссариатының өкілі
Техникум	арнайы орта білім беретін оку орны
ШКМ	колхозшы жастар мектебі
«ЧТЗ»	Челябинск трактор зауыты

осетпегендегі Қазақстаннан бөлініп кетуі мүмкін жерлер

K. Tameheb kehe gacka kampatkepje kapchitirk ke

